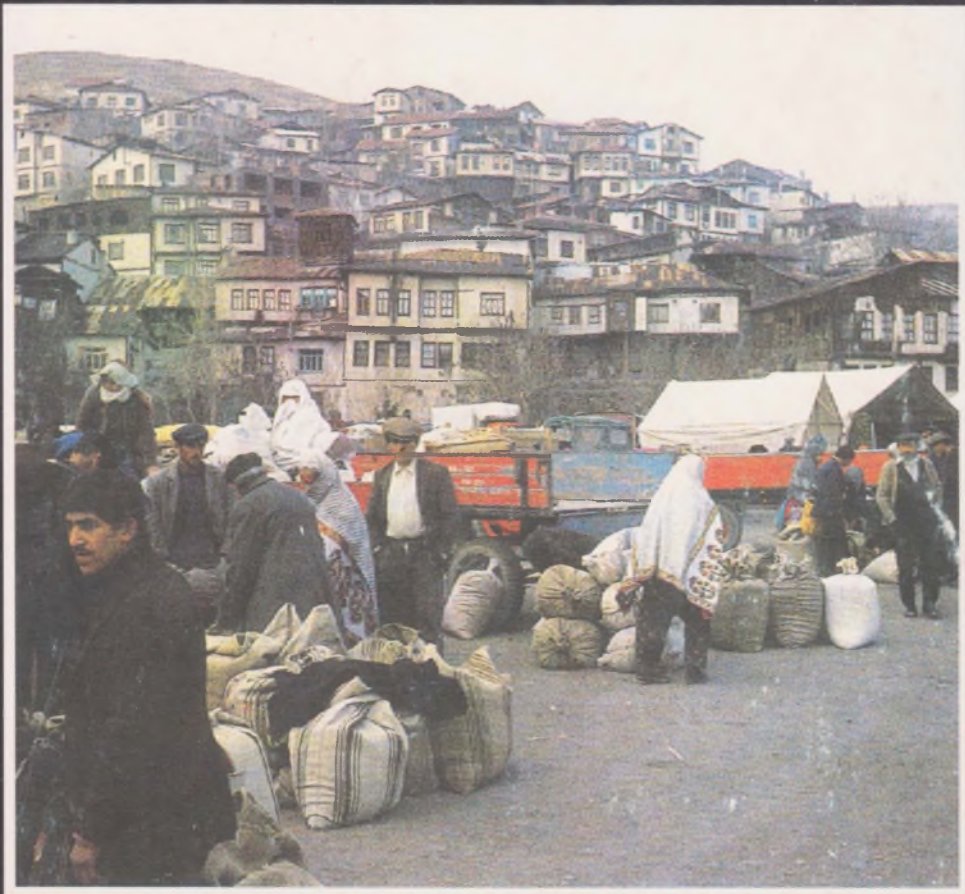

TÜRK HALKBİLİMİ

Sedat Veyis Örnek

T.C.

KÜLTÜR BAKANLIĞI

TÜRK HALKBİLİMİ

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 1629

HAGEM Yayınları 210

Gelenek, Görenek ve İnançlar Dizisi : 20

TÜRK HALKBİLİMİ

II. Baskı

Sedat Veyis Örnek

Örnek, Sedat Veyis

Türk halkbilimi / Sedat Veyis Örnek. - 2.
bsk. - Ankara : Kültür Bakanlığı, 2000.

262 s. : res. (çokl. rnk.) ; 24 cm. -
(Kültür Bakanlığı yayınları ; 1629. HAGEM
yayınları ; 210. Gelenek, görenek ve inançlar
dizisi ; 20)

ISBN 975-17-1063-4

I. k.a. II. Seriler:
398.09561

ISBN 975-17-1063-4

Kültür Bakanlığı'nın 20.4.2000 tarih ve 1576 sayılı onayı ile
II. defa 3000 adet bastırılmıştır.

Mithatpaşa Cad. No: 18/7 Kızılay / ANKARA
Tel: 431 03 20 - 431 59 55 • Fax: 431 02 97
www.kultur.gov.tr. • E-mail: kultur@kultur.gov.tr.

Basım Yeri: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: 229 59 72 - 229 59 74 • Fax: 230 88 36

SUNUŞ

İletişim teknolojisi son yıllarda inanılmaz bir hızla gelişmiştir. Artık haberleşme, uzaya yerleştirilen uydular aracılığı ile yapılmaktadır.

Bu gelişmenin, sağladığı pek çok kolaylık yanında, bazı sakıncaları olduğu da bir gerçektir. Teknolojik bakımdan güçlü olan ülkelerin kültürleri, diğer ülkeleri etki altına almaktadır. Teknolojisi gelişmiş ülkeler bile, bu durumdan daha az etkilenmek için tedbirler almaktadırlar.

Ülkemiz, teknolojik kültür yayılmacılığının etkisini en fazla hissettirdiği yerlerden birisidir. Çok zengin tarihi birikim, tek başına yeterli olmamaktadır. Örtülü duran kültür zamanla önemini ve etkisini kaybediyor. Artık millî kültürlerin yerini, tarihi köklerden yoksun bir teknoloji kültürünün alması söz konusudur.

Teknoloji kültürü konusunda sinema, görüntülü basın ve bilgisayar en önemli rolleri oynuyorlar. Sinemalarda gösterilen filmler, TV'lerde yayınlanan programlar, filmler, belgeseller; bilgisayarda internet aracılığı ile masanızın üzerine gelen çeşitli dokümanlar, hep bu teknoloji kültürünün hakimiyetini göstermektedir.

Görünüşte rengarenk, sihirli bir alem izlemine veren bu harikalar dünyasının temelinde, yine kitabın yattığını düşünmek ve bilmek zorundayız. Sinema, TV ve bilgisayar programlarının hepsi kitaba ve sonuçta o kitaplarda kullanılan dilin mükemmel oluşuna dayanıyorlar.

Bizim yapmamız gereken teknolojiyi reddetmek değil, ondan faydalanmaktır. Kültürel zenginliklerimizi teknoloji yoluyla hem yaşatmak, hem bu yolla evrensel kültüre katkıda bulunmak zorundayız.

Çağdaş dünya ülkeleri arasında şahsiyetli bir yer alabilmek, "önce kendimiz kalabilmeyi başarmakla" mümkündür. Milletimizin tarihi boyunca oluşturduğu zengin ve renkli kültürü vardır. Bu kültürden, yani gelenekten faydalanmayan sanatçılar ortaya orijinal eserler koyamazlar. Dolayısıyla sanat ve edebiyatta geleneği ortaya çıkarmak, ondan faydalanmayı, yeni ve orijinal eserler üretmeyi kolaylaştıracaktır.

Türk kültürünün zenginlikleriyle beslenmiş, Türkçe'nin geniş ifade gücüyle yazılmış yeni yeni eserler, bizim teknoloji kültürümüzün temelini oluşturabilirler. Biz de dünya sinema ve TV'lerinde, kendi ürettiğimiz film ve belgesellerimizi gösterime sokabiliriz. Uzaya yerleştirdiğimiz uydular, dünyanın her tarafına Türk kültürünü tanıtabilir. İnternet yoluyla Türk Kültürü, dünyada bilgisayar bulunan bütün evlere taşınabilir. Bütün bunlar mümkündür.

Ama, önce kitap... Bütün bu çalışmaların temelinde bizim dilimizle yazılmış, bizim kültürümüzü taşıyan kitaplar olacaktır. Biz kitaba ağırlık verirsek, millî kültürümüzü ve edebiyatımızı önemsersek mutlaka başarıya ulaşırız.

Yunus Emre, yedi yüzyıl önce "Her dem yeni doğarız, bizden kim usanası" demişti. Kullandığı güzel Türkçe Yunus'u bugün bütün canlılığı ile yaşıyor. Dilimize sahip çıkar ve güzel eserler ortaya koyarsak yarın bizi de yaşatacaktır. O zaman her dem yeni doğacağız ve bizden kimse usanmayacaktır.

M. İstemihan TALAY

Kültür Bakanı

ÖNSÖZ

Uzun bir süre çeşitli derneklerin sınırlı olanakları ve girişimleriyle canlı tutulmaya çalışılan halkbilimsel etkinlikler bilimsel bir merkezden yönetilmediği, ciddi bir işbirliği çevresinde toplanamadığı, özellikle öğretim ve eğitim kurumlarımızın ders programlarında yer alamadığı için, birbirlerinden kopuk, dağınık ve düzensiz bir çizgide kalmışlardır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla -hatta bu tarihten de önce- halkbilim alanında başlatılan kişisel ve örgütsel pek çok etkinliğin, girişimin genel niteliği derleyicilik olmuştur. Ancak bu derleme işi de çoğu zaman bir sistemden yoksun olarak, gelişigüzel yapılmıştır. Gerçi bu dönemde kimi halkbilimcilerimiz monografik nitelikte başarılı alıştırmalar yapmışlardır; ancak bunlardan bütüncü ve bir birleştirme kavuşturucu çalışmalara geçilememiştir.

Aslında halkbilim, ülkemizde bu alanda çalışan beş on kişinin dışında yanlış anlaşılmış, bu yanlış giderek konuya ilgi duyanlara da aşıl原因mıştır. Öyle ki, bugün yaygın kullanışıyla "folklor" denilince sadece halk oyunları, halk türküleri ve bunlarla ilgili gösteriler anlaşıl原因akta; bu yanlıştan kaynaklanan bir "folklorculuk" modası kimi derneklerden okullara, resmi kuruluşlardan turistik bürolara, radyo, televizyon ve basın gibi haberleşme araçlarına değin geniş bir alanda etkisini sürdürmektedir. Oysa "folklor", en yalın anlamıyla bir ulusun ya da belirli bir bölge halkının, bir kentin, bir ilçenin, bir köyün maddi ve manevi alandaki geleneksel kültür ürünlerini ve yaşama biçimlerini bilimsel yöntemlerle derleyen, sınıflayan, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada bir birliğe vardırmayı amaçlayan bilim dalıdır.

Son birkaç yıldan bu yana halkbilimimize duyulan ilgi artmış, devletin de desteği ve öncülüğüyle olumlu sayıl原因acak kimi adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu durum, halkbilimimiz adına elbet ki sevindiricidir, ancak yeter değildir. Çünkü bu bilim dalı bağımsız bir kürsü, bölüm ya da enstitü olarak üniversitelerimizin ilgili fakültelerinde bütünüyle yer almadığı, yüksek ve orta dereceli okullarımızın öğretim programlarına girmediği sürece, amatör derneklerin tekelinde şimdiye değin olduğu gibi, asıl amacından ve işlevinden sapılarak bir gösteri alanı olarak kalacaktır.

Ülkemizde, monografik nitelikteki halkbilimsel yapıtları ayrı tutarsak, elkitabı ya da kılavuz kitap türünden kimi yayınlar yapılmıştır. Bunlardan ikisi A.V. Gennep ile P. Saintyves'den dilimize çevrilmiştir. Kitabımızın ilgili bölümünde tanıttığımız bu iki yayının dışında Türk halkbilimini konu edinen kılavuz kitapların başlıcaları şunlardır: H.Z. Koşay'ın Halkbilgisi Kılavuzu (1932) ile Etnografya ve Folklor Kılavuzu (1939), E. Yener'in Etnografya Kılavuzu (1960), M.Ş. Ülkütaşır'ın Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları (1972), Ş. Baykurt'un Türkiye'de Folkloru (1976), Ayrıca, P.N. Boratav'ın Türk Halk Edebiyatı (1969) ile Türk Folkloru (1973) adlı yapıtlarının Türk halkbiliminin geçmişine, bugününe, sonlarına ve yöntemlerine değinen bölümlerini de belirtmek gerekir.

Elimizdeki bu kitap, Türk halkbiliminin bütün konularını kapsamadığı gibi, ele aldıklarının da yeterli ve eksiksiz olduğu savında değildir. Çünkü halkbilimimizin genel ve özel konularının tümünü ayrıntılı olarak ele alacak bir çalışma hiçbir zaman tek kişinin üstesinden gelebileceği bir iş değildir. İleride, alanlarının uzmanı olan kimselerin bir araya gelerek -o da her türlü halkbilimsel gerecin derlenip, düzenlenip el altında bulundurulması koşuluyla- hazırlayacakları yetkin bir Türk Halkbilimi yayımlanuncaya değin, şimdilik öğrencilerle konuya ilgi duyanların yararlanmalarına sunulan bir kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde halkbilimin alanı, amacı ve konuları; Türk halkbiliminin geçmişi, bugünü, sorunları, kaynakları; araştırma teknikleri ve araçları; yayımları, seminer, kongre ve toplantıları; kurum, dernek ve kuruluşları ele alınmakta; ikinci bölümde yaptırım, norm, örf, âdet, teamül, anane, gelenek, görenek, töre ve moda gibi kavramların tanımları, özellikleri ve işlevleri ayrıntılı bir biçimde belirtilmekte; üçüncü bölümde ise halkbilimin araştırma alanına giren konulardan örnek olarak seçilen doğum, çocuk, evlenme ve ölüm üçlüsü ülkemizdeki yaygın ve tipik özellikleriyle açıklanmaktadır.

Kitabın ortaya çıkışında desteğini esirgemeyen değerli araştırmacı Doç. Dr. Metin And'a; koleksiyonlarındaki slaytlarından yararlandığım genç meslektaşlarım Dr. Ali Rıza Balaman ile Dr. Atilla Erden'e; metinde yer alan kimi fotoğrafları sağlayan öğrencilerime; müsveddelerin daktilo ettirilmesine yardımcı olan eski öğrencim Saip Soydam'a; kitabın yayınlanmasını üstlenen Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İş -Türk Limited Şirketi'nin değerli yöneticilerine, dizgi, baskı, klişe ve cilt işini özenle gerçekleştiren Ajans - Türk Matbaacılık Sanayii ilgililerine teşekkür ederim.

Ankara, Temmuz 1976

Prof. Dr. Sedat Veyis ÖRNEK

KISALTMALAR

ANTR. (Antropoloji Dergisi)
AÜEGF. (Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi)
AÜEF (Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi)
BBTE. (Binbir Temel Eser)
Bellt. (Belleten Dergisi)
BKM. (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı)
BTE. (Bin Temel Eser)
BÜHY. (Boğaziçi Üniversitesi, Halkbilim Yıllığı)
Çev. (Çeviren)
Çl. (Çocuklu)
DİB. (Diyanet İşleri Başkanlığı)
DTCF. (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi)
FD. (Folklor Doğru Dergisi)
GY. (Gerçek Yayınları)
Havl. (Hazırlayan)
HB. (Halkbilim Dergisi)
HBH. (Halk Bilgisi Haberleri Dergisi)
HÜ. (Hacettepe Üniversitesi)
HÜTF. (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi)
İF. (İlahiyat Fakültesi)
İO. (İlkokul)
İÜEF. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)
İÜİF. (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi)
K. (Köy)
K.K. (Kaynak Kişi)
Ky. (Kendi yayını)
mad. (Maddesi)
MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı)
MEBKM. (Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşarlığı)
MFAD. (Millî Folklor Araştırma Dairesi)
MFE. (Millî Folklor Enstitüsü)

MY. (Milliyet Yayınları)
OO. (Ortaokul)
Öy. (Öğrenimi yok)
RK. (Remzi Kitabevi)
SBF. (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi)
SF. (Sivas Folkloru Dergisi)
SD. (Sosyoloji Dergisi)
TD. (Türk Dili Dergisi)
TDK. (Türk Dil Kurumu)
TEM. (Türkiye Edebiyat Mecmuası).
Teks. (Teksir)
TFA. (Türk Folklor Araştırma Dergisi)
TFAY. (Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı)
TFEB. (Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası)
TK. (Türk Kültürü Dergisi)
TKDB. (Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni)
TODAİ. (Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi)
TTK. (Türk Tarih Kurumu)
I. UTFKB. (I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri)
I. UTFSB. (I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bilirileri)
VY. (Varlık Yayınları).
Y. (Yaşı)
Yty. (Yayın tarihi yok)
ZF. (Ziraat Fakültesi)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
KISALTMALAR	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
TÜRK HALKBİLİMİNE İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	
A. GİRİŞ	15
I. Halkbilimin Alanı, Amacı, Konusu	15
II. Türk Halkbiliminin Kısa Geçmişi, Bugünkü Durumu ve Öneriler ...	20
B. KAYNAKLAR	29
I. Yazılı Kaynaklar	29
1. Kaynak ve Yapıtlar	30
2. Sözlükler, Ağız Derlemeleri	35
3. Edebiyat Yapıtları	37
4. Süreli Yayınları	41
II. Görsel Kaynaklar	41
1. Sinema	41
2. Televizyon	41
3. Resim	44
4. Şenlikler, Bayramlar, Yerel Günler	47
C. ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ VE ARAÇLARI	55
I. Alan Araştırması	55
1. Gözlem	55
2. Görüşme	57
3. Soru Kâğıdı (Anket)	59
4. Kılavuz ve Kaynak Kişiden Yararlanma	60
II. Alan Araştırmasında Kullanılan Araçlar	63
1. Ses Alma Aygıtı (Teyp)	63
2. Fotoğraf Makinası	65
3. Hareketli Film Makinası (Kamera)	67
III. Elde Edilen Gerecin Fişlenmesi, Korunması	70
1. Fişleme	70
2. Arşivleme	74
D. HALKBİLİMİYLE İLGİLİ YAYINLAR	76
I. Kılavuzlar, Elkitapları, Broşürler	76
II. Tümü ya da Bir Bölümü Halkbilimini İlgilendiren Kitaplar	84
III. Kaynakçalar	84
IV. Yıllıklar	98
V. Dergiler	100
VI. Bitirme Tezleri	105

E. HALKBİLİMİYLE İLGİLİ TOPLANTI, SEMİNER, KONGRE, SEMPOZYUM VE KURSLAR	106
F. HALKBİLİMİYLE İLGİLİ KURULUŞ VE DERNEKLER	110
I. Millî Folklor Araştırma Dairesi	111
II. Dernekler, Kulüpler, Topluluklar	114
III. Halkevleri	117
IV. Üniversiteler	118

İKİNCİ BÖLÜM SOSYAL NORMLAR

I. Yaptırımlar ve Türleri	121
II. Başlıca Normlar	122
1. Örf	123
2. Âdet	124
3. Teamül	125
4. Anane	126
5. Gelenek	126
6. Görenek	127
7. Töre	127
8. Moda	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GEÇİŞ DÖNEMLERİ

A. DOĞUM	131
I. Doğum Öncesi	132
1. Kısırlığı Giderme, Gebe Kalma	132
2. Aşırma	134
3. Gebelik	135
4. Çocuğun Cinsiyeti	136
5. Gebe Kadının Kaçınmaları / Uygulamaları	137
II. Doğum Sırası	139
III. Doğum Sonrası	142
1. Çocuğun Göbeği ve Eşi	142
2. Lohusalık	143
3. Alkarısı Tasarımı	144
4. Kırk Basmayı Tasarımı	146
5. Kırklama İşlemi	146
B. ÇOCUK	147
I. Ad	148
1. Ad Koyma	149
2. Adı Belirleyen Etmenler	149
3. Göbek Adı	159
4. Takma Ad	159

II. Çocuk Görme	160
III. Diş Hediği (Buğdayı)	162
IV. Geleneksel Sağaltma Pratikleri ve İşlemleri	164
V. Çocuğu Nazardan Koruma	167
VI. Sünnet	170
1. Sünnet Çocuğunun Yaşı, Sünnetin Zamanı	174
2. Tören ya da Düğün Hazırlığı	175
3. Çocuğun Hazırlanması	177
4. Sünnet İşlemi ve Sünnetçi	179
5. Hediye - Armağan	180
6. Kirvelik	183
C. EVLENME	185
I. Evlenme Biçimleri	185
II. Evlilik Çağı - Yaşı	189
III. Evlenme Aşamaları	190
1. Görücülük, Dünürçülük / Kız Bakma, Kız İsterme	191
2. Söz Kesimi	193
IV. Düğün	194
1. Kına Gecesi	194
2. Düğün	196
3. Nikâh - Gerdek	197
V. Hediye, Bağış ve Ödemeye İlgili Âdetler	198
VI. Evlenmeye İlgili Ritüel ve Büyüsel İçerikli İşlemler	202
D. ÖLÜM	207
I. Ölüm Öncesi	208
1. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler	208
2. Kaçınmalar	212
II. Ölüm Sırası	213
1. Ölüm Olayının Duyurulması	213
2. Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşlemler	214
3. Ölüünün Gömülmeye Hazırlanışı	214
III. Ölüm Sonrası	220
1. Belli Günler	220
2. Ölü Yemeği	221
3. Yas	222
4. Başsağlığı ve Avutucu Sözler	226
5. Destanlar ve Ağıtlar	227
6. Mezarlıklar, Mezar Taşlarına Yazılanlar, Simgeler	233
SONSÖZ	241
KAYNAKÇA	243
FOTOĞRAFLAR ÇİZELGESİ	249
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	257

ULUN'a

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK BİLİMİNE İLİŞKİN GELEN BİLGİLER

A. GİRİŞ

I. Halkbilimin Alanı, Amacı, Konuları

“Folklor” terimini ilk olarak kullanan İngiliz William J. Thoms’dur (1803-1885). Thoms, Athenaeum adlı dergide yayımlanan bir mektubunda, dergi yöneticilerine halk edebiyatı ve halk “antikite”leri konularındaki ürünleri inceleyecek bilim dalına ad olarak “Folk-Lore” terimini kullanılmasını önermiş¹. Sözcüğün kökeni folk = (halk) ve lore = (bilim)’den gelmektedir; anlamı da halkbilim demektir.

1846 yılından bu yana Anglo-Sakson ülkeleriyle İsveç, Norveç, Finlandiya, Fransa gibi ülkelerde yaygınlık kazanan bu terim yurdumuzda da benimsenerek kullanılmaya başlanmıştır. Alman dili konuşulan ülkelerde ise (Almanya, Avusturya, İsviçre) “Folklor” yerine aynı anlamı karşılayan “Volkskunde”nin kullanılışı yaygınlaşmıştır.

Halkbilim, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddî ve manevî alandaki kültüren ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime varırmayı amaçlayan bir bilimdir.

1 Athenaeum, 22 Ağustos 1846, sayı 983.

Bu mektubun tümüyle W. J. Thoms’un kısa yaşam öyküsü için bkz.: G. Sernikli: “Folklor Sözcüğünün İsim Babası William John Thoms ve Athenaeum’daki Makalesi” TFAY 1975, Ankara 1975, s. 115-121.

Bir ülkenin, bir yöre halkının, bir etnik grubun yaşamının bütününü kapsayan ve temelinde o halkı oluşturan insanların ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; geleneksel ve törensel yaşamı düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, töreyi, kurumu, kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla zamanımıza uzanan gelenekler, görenekler, adetler zincirini saptamada; bu zincirin köstekleyici ya da destekleyici halkalarını tek tek belirlemede; halk kültürünün atar damarlarını yakalayarak bunların özgün ve çağdaş yaratmalar çıkarmada halkbilimin rolü ve önemi birinci derecedir.

Böyle bir görevi ve amacı üstlenen bu disiplin başta budunbilim = (etnoloji) olmak üzere toplumbilim, ruhbilim, sosyal ve kültürel antropoloji, edebiyat, dilbilim, dinbilim, tarih, dinler tarihi, sanat tarihi, coğrafya, tıp, hukuk vb. bilimlerle yakından ilişkilidir; gerektiğinde bunların yöntem ve bulgularından yararlanır, sırası düştükçe başka ülkelerin halkbilimsel = (folklorik) verileriyle koşutluklar kurar, karşılaştırmalar yapar, bunların kökenine inmeye çalışır; böylece yerlilikten ve ulusallıktan evrenselliğe geçerek insanlığın ortak kültürüne katkıda bulunmaya yönelir.

Nedir ki, görevi ve amacı yukarıda ana çizgileriyle belirtilen halkbilim, uzun bir süreden beri ülkemizde çoğu zaman sadece yerel halk oyunlarını, türkülerini, gösterilerini kapsayan dar ve yanlış bir alana sıkıştırılmış; giderek yoz ve zararlı bir “folklorculuk” modasının gelişip yayılmasına yol açılarak “folklor” terimi bilimsel anlamından saptırılmıştır. Bu durumun ortaya çıkışında ve yaygınlaşmasında birtakım sözde “folklorcu”ların, kurumların, derneklerin, sanayi kuruluşlarının, turistik büroların, basın, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının da bağışlanmayacak rolleri olmuştur, halen de olmaktadır.

“Folklor” teriminin asıl anlamını yitirerek bilim dışı alanlara ve gösterilere kayması sadece bizde değil, yabancı ülkelerde de görülmektedir. Örneğin; Fransa’da bu durum göz önünde bulundurularak “folklor” yerine “Fransız etnolojisi”², Almanca konuşulan ülkelerde bu endişenin yanısıra, çağdaş toplumsal gelişmeleri de hesaba katarak “Volkskunde” yerine “Bölgesel etnoloji”, “Avrupa Etnolojisi” gibi adlar kullanma eğilimleri belirlemektedir.³

Bu arada, ülkemizde halkbilim alanına giren maddi kültür ürünlerinin “etnografya” adı altında, ayrı bir konu olarak ele alınması alışkanlığının da doğru bir tutum olmadığını belirtelim. Çünkü uluslararası terminoloji’de “etnografya” bir halkın, bir toplumun, bir etnik grubun yaşama biçimiyle bu biçimin içeriğini oluşturan maddî ve manevî kültür öğelerini betimleyerek ortaya koyma anlamında kullanılmaktadır. Zaten bu terimin sözlük yapısı da aynı anlama gelmektedir.

2 P.N. Boratav: *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969, s. 6.

3 DGV Informationen, Nr. 79, 80. Münster, Mainz 1970-1971.

Özellikle son birkaç yıldan beri gerek resmî, gerekse özel kuruluşların düzenledikleri seminer, kongre, sempozyum ve açık oturumlarla bu alanı ilgilendiren yayınlarda halkbilimin asıl anlam ve amacına yönelme çabası da dikkati çekmektedir. Ayrıca “folklor” yerine “halkbilim” teriminin yeğlenmesi eğilimi de -şimdilik sınırlı da olsa- kendini göstermektedir. “Folklor”u daha önce belirtilen asıl anlam ve amacından saptırılmış yanıyla kullanma ve uygulama alışkanlığını bugünden yarına düzeltme olanağı elbet ki düşünülemez. Ama, uzun sürede de gerçekleşecek olsa, şimdiden bu doğrultuda girişimlerde bulunmak gerekmektedir.

Halkbilimin içerdiği, içermesi gerektiği konuların eksiksiz, yeterli ve herkesin üzerinde anlaşabileceği bir çerçevesini çizmek ya da şemasını düzenlemek oldukça zordur. Çünkü sosyal bilimlerin çoğunda olduğu gibi halkbilimde de bir takım konuların kesin sınırlarını çizmek, bunların öteki bilimlerle olan “sınır anlaşmazlıkları”nı önlemek güçtür. Aşağıda sunulan ve ana konularla alt konuları içeren çerçeve ya da şema herkesin üzerinde anlaşabileceği bir nitelik taşıdığı savında değildir. Elbetteki bu çerçeve içerisindeki konu ya da alt konulardan biri üzerine çalışmak gerekirse alt konuların daha aşağı basamaklarına inmek ve ayrıntılara girmek gerekir.

- I. Köy, kasaba ve kent yaşamı (monografiler)
- II. Yerleşim-yerleşim türleri
 - 1. Sürekli yerleşim (köy, kasaba, kent)
 - 2. Geçici yerleşim (yaylak, kışlak)
- III. Barınak-konut (Halk mimarisi)
 - 1. Tipleri
 - 2. Yapım teknikleri ve kullanılan araç-gereç
 - 3. Ev eşyası; türleri, yapımı, kullanılışı
- IV. Aydınlanma, ısınma
 - 1. Işık elde etme; ışık araç ve gereçleri
 - 2. Isı elde etme; ısı araç ve gereçleri
- V. Taşıtlar taşıma teknikleri
 - 1. Kara taşımacılığı
 - 2. Hava taşımacılığı
- IV. Ekonomi türleri
 - A. Hayvancılık
 - 1. Bakımı, beslenmesi, korunması
 - 2. Çobanlık
 - 3. Hayvansal ürünlerin elde edilişleri
 - 4. Hayvancılıkla ilgili araç-gereçler
 - B. Tarım-rençberlik
 - 1. Ekme, biçme, ürün alma
 - 2. Tarım araç-gereçleri

- C. Avcılık
 - 1. Av türleri (kara, deniz avları)
 - 2. Av araçları ve teknikleri
- D. Arıcılık
- VII. Halk ekonomisi
 - 1. Üretim
 - 2. Tüketim
 - 3. Pazarlama
- VIII. Beslenme-mutfak-kiler
 - A. Besin türleri
 - 1. Hayvansal besinler
 - 2. Bitkisel besinler
 - B. Besin elde etme, hazırlama, koruma
 - C. Mutfak düzeni, araçları
 - D. Kiler, depo, mahzen
 - E. Yemek çeşitleri
 - F. Sofra düzeni
- IX. Ölçme, tartma, hesaplama birimleri; zaman ve mesafe kavramları
- X. Halk sanatları ve zanaatları
 - 1. İşletme, örme, dokuma, basma işleri
 - 2. Ağaç, taş, maden, toprak, cam, deri işleri
 - 3. Halk resmi
- XI. Giyim-kuşam-süs
 - A. Giyim-kuşam
 - 1. Erkek giyimi
 - 2. Kadın giyimi
 - 3. Çocuk giyimi
 - 4. Günlük giyim
 - 5. Törenselle giyim
 - 6. Meslekleri ve yaş gruplarını belirleyen giyim-kuşam
 - B. Süsleme
- XII. Halk bilgisi
 - A. Halk hekimliği-halk baytarlığı
 - B. Halk botanigi-halk zoolojisi
 - C. Halk meteorolojisi-halk tavrımı
 - D. Halk hukuku
- XIII. Halk inançları; töreler, adetler, gelenekler, görenekler
- XIV. Geçiş dönemleri
 - 1. Doğum
 - 2. Çocuk
 - 3. Evlenme
 - 4. Ölüm

- XV. Bayramlar-karşılamlar-uğurlamalar
 - 1. Dinsel nitelikli bayramlar
 - 2. Yerel nitelikli bayramlar
 - 3. Karşılama ve uğurlamalar
- XVI. Kalıp hareketler (tavırlar, jestler, mimikler)-kalıp sözler ve sesler
 - 1. Günlük yaşamla ilgili olanlar
 - 2. Törenselle yaşamla ilgili olanlar
 - 3. Isık çalma, çağırma, ses çıkarma
- XVII. Dernekler, kuruluşlar; dayanışma ve yardımlaşma
 - 1. Esnaf dernekleri
 - 2. Dinsel kuruluşlar (tarikatlara)
 - 3. Cinselle ve yaşa dayalı örgütler
 - 4. Komşuluk
- XVIII. Dinsel-büyüsel içerikli inançlar, işlemler
 - 1. Ziyaretler, yatırırlar, türbeler, mezarlar
 - 2. Fal, rüya yorumu, gelecekten haber verme
 - 3. Büyücülük; türleri ve teknikleri
- XIX. Halk edebiyatı
 - 1. Destanlar
 - 2. Efsaneler
 - 3. Masallar
 - 4. Halk hikâyeleri
 - 5. Halk şiiri
 - 6. Halk türküleri
 - 7. Fıkralar
 - 8. Atasözleri-Deyimler
 - 9. Tekerlemeler
 - 10. Bilmeceleler
 - 11. Alkışlar, kargışlar
 - 12. Ağıtlar
 - 13. İlâhiler
 - 14. Maniler
- XX. Halk tiyatrosu (geleneksel tiyatro)
 - 1. Ortaoyunu
 - 2. Karagöz
 - 3. Kukla
 - 4. Meddahlık
 - 5. Seyirlik köylü oyunları
- XXI. Halk oyunları (dansları)
- XXII. Halk müziği ve müzik araçları
- XXIII. Çocuk oyunları ve oyuncaklar
 - 1. Temsili nitelikteki oyunlar
 - 2. Beceriye ve yeteneği amaçlayan oyunlar
 - 3. Oyuncak türleri ve nitelikleri

XXIV. Halk eğlenceleri; sporlar

XXV. Adlar

A. İnsan adları

1. Asıl adlar
2. Soyadları
3. Lakaplar-takma adlar

B. Yer, su, dağ, köy, meydan, cadde, sokak, ev adları

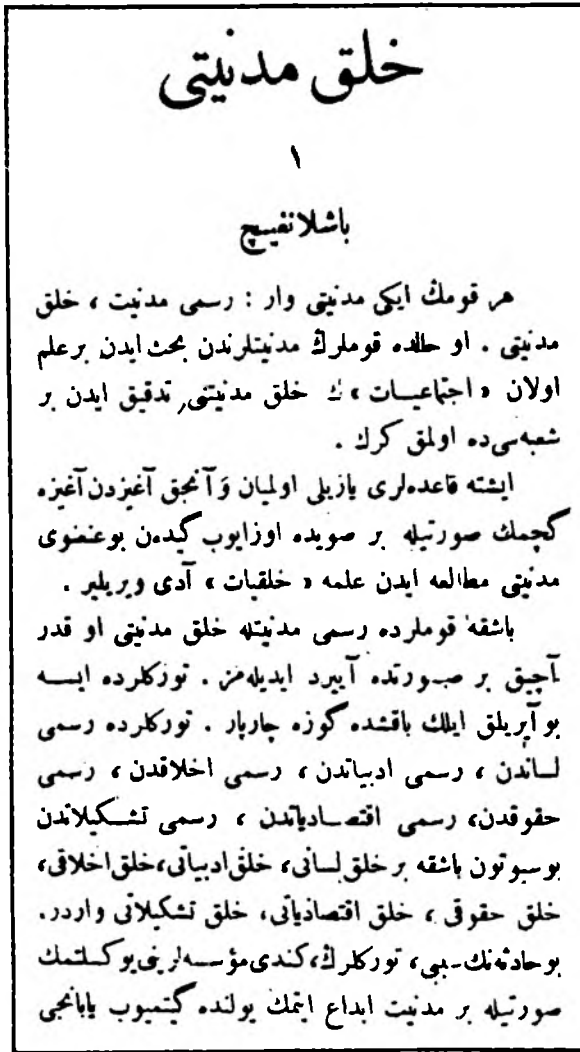
Yukarıdaki şema göz önünde bulundurulunca, halkbilimin kapsamı içine giren kimi konuların belli uzmanlık alanlarını da beraberinde getirmek zorunda oldukları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Genel halkbilim eğitim ve öğreniminden geçmiş bir kişinin bu disiplinin bütününi oluşturan konu kümelerinin hepsi üzerinde araştırma, inceleme yapabilecek bir uzman olarak düşünülmesi yanlıştır. Uzmanlaşma, adından da anlaşılacağı gibi, sözü edilen bilim dalının temel konularını ana çizgileriyle iyice sindirdikten sonra, belli bir alanla o alanı bütünleyen yan dalların zorunlu kıldığı yoğun ve ayrıntılı bilgi, deneyim ve uğurlamayla kişinin kendisini donatmış olması demektir. Aynı durum başka bilimler için de söz konusudur. Çağımızdaki bilim anlayışı iyiden iyiye uzmanlaşmaya gitmektedir. Halkbilim de bu gidişin dışında kalamaz.

Ayrıca bu disiplinin alanını oluşturan konu ve alt konularında da halkbilimin gerekli gördüğü yöntem, araştırma ve veri toplama teknikleriyle yorum, değerlendirme ve bir birleşime varma hususlarında belli bir düzeye ulaşmakta yeterli sayılmaz. Çünkü halk hekimliği, halk veterinerliği, halk botanigi, halk meteorolojisi, halk müziği, halk oyunları (dansları); halk tiyatrosu, halk zanaatları vb. kimi konular üstünde araştırmalar yapmak ne tek başına halkbilimcinin, ne de tıp, veteriner, botanik, müzik vb. eğitiminden geçmiş, alanında uzmanlaşmış kişinin bir başına üstesinden gelebileceği iştir. Nasıl ki, halk hekimliği alanında araştırma yapacak kimsenin yalnızca genel tıp biliminin gerektirdiği bilgi, beceri, deneyim ve kavrama aşamalarından geçmiş olarak halk hekimliğine eğilmesi yetmezse, halkbilim öğrenimi yapmış, bu alanda yetişmiş, ama tıp biliminin zorunlu kıldığı temel bilgilerden yoksun birinin de halk hekimliği alanında başarılı ve derinliğine araştırmalar yapabilmesi söz konusu olamaz. Her iki durumda da, araştırmacının, bu bilim dallarının gerekli kıldığı “formasyon”u ve deneyimi kazanmış olması zorunludur. Aynı durum, yukarıda adlarını sıraladığımız öteki araştırma alanları için de geçerlidir. Örneğin; halk müziği alanında çalışacakların sağlam bir müzik bilgisinin yanısıra, o müziği yaratan ya da üreten halkın, topluluğun, etnik grubun, kişilerin ya da kişinin doğal ve toplumsal çevresini, doğup büyüdüğü kültürel ortamını, bu ortamın karakteristik özelliklerini geleneklerini, dünyaya ve çevreye bakış açılarını vb. temelden kavrayabilecek halkbilimsel gözlem ve bilgileri de elde etmiş olması gereklidir.

II. Tür Halkbiliminin Kısa Geçmişi, Bugünkü Durumu ve Öneriler

Halkbilimle ilgili ilk yazıların yüzyılımızın başlarında yayımladıklarını görüyoruz. Daha çok “folklor”un ne olduğu konusunu açıklamaya yönelik bu yazılarda

Türk halkbiliminin kimi sorunlarına kültür ikiliği açısından bakılmış, “halkıyat” = (folklor’ın batı toplumlarındaki yerinden örnekler verilerek, pratikteki yararlarına değinilmiş ve “anonim halk edebiyatı”nın bir ulusun, bir halkın dünyaya bakış açısını açığa vuran değer yargılardan söz edilmiştir.

(1)
Ziya Gökalp'ın,
Halka Doğru Dergisi'nin
10 Temmuz 1329
(23 Temmuz 1913) tarihli
sayısında yayımlanan
“Halk Medeniyeti”
başlıklı makalesinin
başlangıç bölümü.

Halka Doğru⁴ adlı dergide “Halk Medeniyeti-I, Başlangıç” (1913) başlıklı yazısında Ziya Gökalp (1876-1924) “folklor” terimine karşılık olarak “halkıyat”ı kullanmıştır. Gökalp, “Her kavmin iki medeniyeti var: Resmi medeniyet, Halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetlerinden bahseden bir ilim olan içtimaiyatın halk medeniyetini tetkik eden bir şubesi de olarak gerek... İşte kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu an'anevi medeniyeti mütalâa eden ilme “halkıyat adı verilir.” demektedir. Gökalp, başka bir yazısında da⁵ “... Fakat kavmiyatın bunlardan bahseden kısmına Avrupalılar ayrı bir isim takarak Folklor derler. Biz de bu kelimeyi halkıyat kelimesiyle lisanımıza nakleyledik” diyerek, “halkıyat” terimini kendisinin kullandığını pekiştirmektedir.

4 Sayı: 14, 10 Temmuz 1329 (23 Temmuz 1913)

5 “Usullere Dair: Halkıyat-I. Masallar”, Küçük Mecmua, Sayı: 18, 2 Teşrinievvel 1338 (1922)

1 اوروپاده بک مشهور اولان بو تعیر مهمک
2 یزده معین بر قارشیلنی یوقدر . کله اصلی
3 اعتباریه (ساقسون saxon) در . (folk)
4 خلاق و عوام دیمکدر ؛ (lehre و lore) ،
5 حکمت ، قانون و توره یعنی عادت معنانه
6 یلیر . بناءً علیہ لفظاً ترجمه ایدیلیرسه : (حکمت
7 عوام) تمامیہ (فولق لور) مقابلی اولمش اولور .
8 فقط یزده ذاتاً موجود اولان بو ترکیب دن
9 یزلر بر معنا آکلارزکه (فولق لور) ک بوکو-
10 نیکی معناسی عیناً او دکلدر . یزده ضروب
11 امثال قیلدن اولان سوزلره ، جماعتی اعتباریه ،
12 حکمت عوام ده نیر ؛ و فی الحقیقه بر ملتده
13 اکثریت خلقت مقتدات محکمه منی - موجر
14 بر دستور شکلنده - ضروب امثالده کوره
15 یلیرز . اوروپاده (فولق لور) ده نیمه باشقه
16 مشیلا یلیر : ضروب امثال دخی داخل

(2)

R.T. Bölükbaşı'nın,
Peyyam'ın
20 Şubat 1329
(5 Mart 1914)
tarihli ekinde
yayımlanan
"FOLK LORE"
başlıklı yazısından
bir bölüm

İkdam Gazetesi'nde⁶ "Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklore" konulu yazısında Mehmet Fuat (Köprülü) (1890-1966), toplumsal bilimlerin yeni, ama önemli bir dalı olan "folklor"un Avrupa'daki gelişiminden ve etkinliklerinden söz ederek, bizim bu bilim dalından bile habersiz olduğumuza değindikten sonra; "folklor"un ulusallığın oluşmasındaki önemini belirtmekte; başka ülkelerde bu alandaki çalışmaları saymakta; "halkiyat"ın yöneticiler için ne denli gerekli olduğunu vurgulamaktadır. "Folklor" terimi açık seçik olarak ilk kez bu yazıda geçmekte, aynı zamanda "halkiyat" terimine de yer verilmektedir.

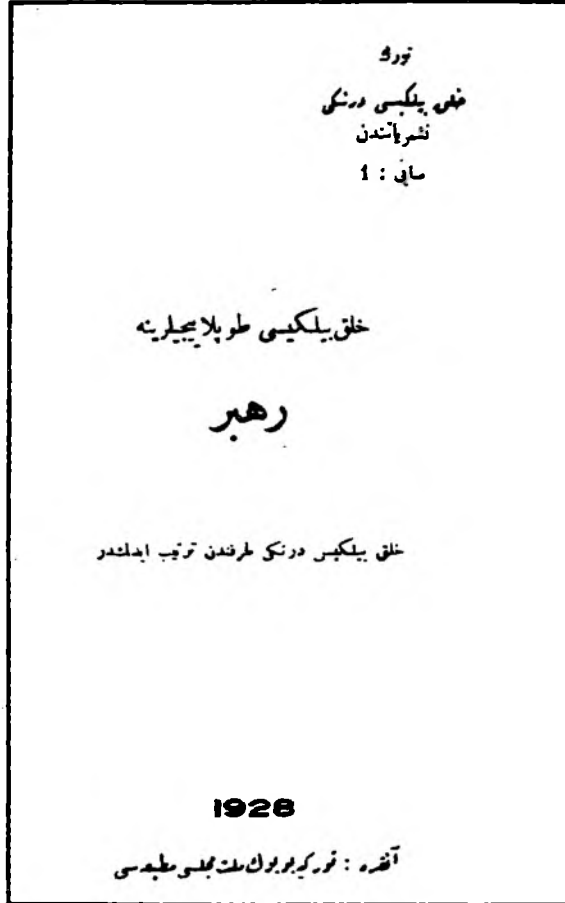
Peyam Gazetesi'nin edebiyat ekinde⁷, "Folk-lor" başlıklı yazısında Rıza Tevfik (Bölükbaşı) (1868-1949): "Avrupa'da pek meşhur olan bu tabir-i mühimmin bizde muayyen bir karşılığı yoktur. Kelime aslı itibarıyla Saxsondur. Folk; halk, avam demektir; lehre, lora hikmet, kanun ve töre yani âdet manasına gelir. Binaenaleyh lafzan tercüme edilirse "Hikmet-i avam" tamamıyla "folklor" mukabili olmuş olur. Fakat bizde zaten mevcut olan bu terkipten bizler bir mana anlarız ki "Folklor"un bugünkü manası o değildir..." dedikten sonra, Avrupa'da "folk-

6 6 Şubat 1914.

7 Peyam (Ek), Sayı: 20, Şubat 1329 (5 Mart 1914).

lor”dan anlaşılının “...Durub-u emsal dahi dahil olmak üzere avam şarkıları, destanlar, bilmeceler, hatta hikâyeler hep birden hatıra gelir. O tabir, bütün avam edebiyatının bilcümle asar-ı tecelliyatını şamildir.” diyerek halkbilimin asıl konusunun ortak halk edebiyatı ürünleri olduğunu vurgulamakta, Türk atasözlerinden ve türkülerinden de örnekler vermektedir⁸.

Ayrıca, Selim Sırrı (Tarcan) (1874-1956), “folklor”u tanımlayan ve açıklayan bir yazısında⁹, bu bilim dalının birleştirici ve eğitsel niteliği üzerinde durmaktadır. “Folklor”un ne olduğunu açıklamaya yönelik yazısında¹⁰ Rauf Yekta Bey (1879-1935) “halk bilgeçileri”nin derleyip topladıkları verilerin ve belgelerin ulusun geçmişini aydınlatmaktaki rolünü çizmekte, halk türkülerini derlemenin önemini belirtmektedir.

(3)
Türk Halk Bilgisi
Derneği'nin
"Halk Bilgisi
Toplayıcılarına
"Rehber"
adı altında
1928 yılında
yayımladığı
kılavuzun kapağı.

8 Son birkaç yıldan bu yana ülkemizde halkbilim konusunda ilk yazıyı kimin yazdığı, “halkıyat” ve “folklor” terimlerini ilk kez kimlerin kullandığı hakkında bir tartışma açılmıştır. Hikmet Dizdaroglu ile Güner Sernikli bu konuda önceliği Ziya Gökalp’a verirken, Fevziye Abdullah Tansel, Fuat Köprülü’yü öne almaktadır. Gerek Türk halkbiliminin geçmişi, gerekse “folklor”u konu edinen ilk yazı hakkında bkz.: I. Başgöz: “Folklore Studies and Nationalism in Turkey”, Journal of the Folklore Institute içinde, Volume IX, number 2/3, 1972, s. 162-176; H.Z. Ülken: “Türk Folklor Araştırmaları”, I. UTFSB., Ankara 1974, s. 35-39; F.A. Tansel: “Memleketimizde Folklor İlim Kolu Hakkında Yazılan İlk Makale”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl 1, Sayı: 3, İstanbul 1972, s. 20-31; G. Sernikli: “Türkiye’de Halkbilimi Üzerine İlk Düşünceler”, TFAY., 1974, Ankara 1975, s. 143-160; H. Dizdaroglu: “Bizde Folklor Konusunda İlk Yazı”, UTFKB. I. Cilt, Ankara 1976, s. 89-95

9 Selim Sırrı (Tarcan) “Halk İlmî: (Halkıyat)”, TEM. Sayı: 6, Mayıs 1924.

Bunların arasında Türk halkbilimine ilişkin görüş, düşünüş ve örnekleriyle dikkati çeken kuşkusuz Ziya Gökalp'tir. Gökalp, "folklor" karşılığı "halkıyat" terimini kullandığı yazısından bu yana (1913), çeşitli dergilerde yayımladığı makaleleriyle kitaplarında halkbilimine sık sık değinmiş, bu dalın özellikle toplumbilim, tarih, edebiyat ve Türk kültürü bakımından ne denli önem taşıdığını belirtmiştir¹¹.

فهرست	
مجموعه	
5	برنجی قسم : عمری مطالعات 1
1	1 - خلق یلکیمی موضوعی
11	2 - اصول
111	3 - غایبی
23	ایکنجی قسم : خلق یلکیمی قادیوری ... 5
1	1 - عیله دایر خلق یلکیمی
11	2 - سناج دایر
111	3 - آواشیارنه
111	4 - زنه ناعتره و سکلره دایر خلق یلکیمی
111	5 - الیه دایر
111	6 - غدایه دایر
111	7 - عادیله دایر
111	8 - اعضادله دایر
111	9 - یلکیمه دایر
111	10 - شعره دایر
111	11 - تماشایه دایر
111	12 - حکایه دایر
111	13 - موسیقیه دایر
111	14 - رقعه دایر
111	15 - خفیه دایر
35	اوجنجی قسم : ایضاماندر 23
1	1 - دیله دایر خلق یلکیمی خنده ایضاحانه
11	2 - موسیقیه دایر خلق یلکیمی خنده ایضاحانه
111	3 - اقتصادی خلق یلکیمی خنده ایضاحانه
42	4 - رمیزه دایر بقی نوظار 32
فهرست	

(4)

"Halk Bilgisi
Toplayıcılarına
Rehber" in
içerdiği konuları
gösteren
"fihrist" i.

Türk halkbilimi alanında çalışan yabancılar da vardır. Bunlar arasında B. Bartok, W. Eberhard, F. Giese, G. Jacob, U. Johansen, F.W. Hasluck, I. Kúnos, F. Luschan, Th. Menzel, G. Mezsaros, G. Nemeth, K. Rainhardt, H. Ritter, W. Ruben vb. sayılabilir. Ancak bunların çoğu halk edebiyatı ve müziği alanına giren konular üzerinde durmuşlardır.

Cumhuriyetin ilânına kadar olan dönemde Türk halkbilimiyle ilgili araştırma, inceleme ve yayınların dağınıklığı dikkati çekmektedir. 1927 yılında Ankara'da

11 Ziya Gökalp'in halkbilimciliği hakkında özlü bir inceleme yapan H. Dizdaroğlu, Gökalp'in "folklor" anlayışı ve bu alandaki çalışmalarını iki döneme ayırarak açıklamaktadır. Bkz.: H. Dizdaroğlu "Folklorcu Ziya Gökalp", I. UTFSB., Ankara 1974, s. 3-18.

“Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adıyla kurulan, bir süre sonra da adı “Türk Halk Bilgisi Derneği”ne çevrilen dernek, Türk halkbilimine dönük çalışmaları başlatan ilk örgüttür. Bu dernek çıkardığı “*Halk Bilgisi Haberleri*” adlı süreli yayınıyla ülkemizin çeşitli yerlerinden derlenen halkbilim verilerini toplu bir biçimde sergilemiştir. Arıca “*Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber*” adı altında bir de kılavuz yayımlamıştır. Derneğin önemli etkinliklerinden birisi de halkbilimsel gereç derlemek amacıyla düzenlediği gezilerdir. 1955 yılında kurulan “Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti” iki kez ad değiştirerek bugünkü “Folklor Araştırmaları Kurumu” adını almıştır. Dernek yirmi yılı aşkın bir süredir -zaman zaman kesintilere uğramakla beraber- çalışmalarını sürdürmüş; yayın, sergi, konferans gibi etkinliklerde bulunmuştur. 1964 yılında ilkin “Y.T.G. Türk Folklor Enstitüsü Kurma Derneği” adıyla kurulan ve 1966 yılında “Türk Folklor Kurumu”na dönüşen dernek, halkbilim gereçlerini derleyen “*Folklor*” adlı dergisinde yayımlamıştır. Ayrıca gösteri kollarıyla gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında başarılı çalışmalar yapmıştır. Boğaziçi Üniversitesi’yle Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencilerinin öncülüğüyle kurulan iki dernek de süreli yayınları, gösterileri, açık oturumları, sergileri ile Türk halkbilimine duyulan ilgiyi canlı tutmak için olumlu çabalarını sürdürmektedir.

Üniversitelerimizde bugüne kadar bağımsız bir halkbilim kürsüsü, bölümü ya da enstitüsü henüz kurulamamıştır. 1938-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi’nde halk edebiyatının yanı sıra halkbilim konularına da programında yer veren bir kürsü, Pertev Naili Boratav’ın öncülüğünde verimli çalışmalar yapmış, arşivleri geliştirmiştir. Bu kürsünün asıl elemanları olan Pertev Naili Boratav ile İlhan Başgöz bugün yabancı ülkelerdeki üniversitelerde Türk halkbilimine ilişkin araştırma ve incelemeleri sürdürmektedirler. Aynı fakültenin etnoloji kürsüsü on beş yıldan bu yana etnoloji ve sosyal antropoloji derslerinin yanısıra, kimi halkbilim konularını da içeren derslere programlarında yer vermektedirler. Kürsünün öğretim üyelerinden Orhan Acıpayamlı doğum, halk hekimliği, bibliyografya; Nermin Erdentuğ evlenme âdetleri; Sedat Veyis Örnek halk inançları, ölüm gibi konularda monografik nitelikte araştırmalar yaparak yayımlamışlardır. Bu fakültenin tiyatro kürsüsü öğretim üyelerinden Metin And ve Özdemir Nutku da geleneksel Türk tiyatrosu konusundaki araştırma ve incelemeleriyle Türk halkbiliminin bu alanına önemli katkıda bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi’nde Sosyal Antropoloji ve Genel Türk Edebiyatı Bölümleri’ndeki kimi araştırma ve incelemeler de Türk halkbilimi kapsamına girmektedir. Boğaziçi Üniversitesi’nde Tahir Alangu’nun (1916-1973) Türkiye halkbiliminin daha çok tarihçe ve yöntem sorunlarıyla ilgili derslerini de burada anmak gerekir. Atatürk Üniversitesi’nde özellikle halk edebiyatı alanındaki çalışmalar ve bu konuya ilişkin yöresel araştırmalar dikkati çekmektedir.

1932 yılında kurulan Halkevleri kültürümüzün araştırılması, incelenmesi, yaygınlaştırılması ve halkla kaynaştırılmasında çok önemli rol oynamıştır. Halka dönük etkinlikleri arasında halkbilim çalışmalarına da önemli yer ayıran bu kuruluşlar gerek çeşitli illerde çıkardıkları yerel dergileri, gerekse yayımladıkları kitaplarıyla Türk halkbilimi gerecinin büyük bir bölümünü yitip gitmekten kurtar-

mışlardır. Halkbilimini ilgilendiren kılavuz ve elkitablarının, monografilerin büyük bir bölümü çeşitli halkevlerinin aracılığıyla okuyucuya kazandırılmıştır. Türk Dil Kurumu da “folklor” sözleri derlemeleri, derleme ve tarama sözlükle-riyle dolaylı yoldan Türk halkbilimine katkıda bulunan kurumlarımızın arasında yer almaktadır.

Bugün Kültür Bakanlığı’nın bünyesinde yer alan “Millî Folklor Araştırmaları Dairesi”^{*} (MFAD), ilkin 1966 yılında “Millî Folklor Enstitüsü” adıyla kurulmuştur. Kuruluş dönemindeki çeşitli olanaksızlıklarla çalışmalarını verimli ve düzenli bir biçimde yürütemeyen bu daire son birkaç yıldan bu yana sesini duyurmaya başlamıştır. Özellikle üç ciltlik “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası” ile düzenlediği uluslararası Türk “folklor” seminer ve kongresini belirtmek gerekir. Kadrosundaki araştırma elemanlarının henüz yetişme döneminde bulunduğu MFAD, geçici siyasi etkilerden tamamen sıyrılıp bilimsel ve uzun süreli araştırma, derleme ve arşivleme programları düzenleyerek bunları bölüm bölüm gerçekleştirdiği zaman Türk halkbilimine yararlı olacaktır.

Ülkemizde, çeşitli tarihlerde Türk halkbilimiyle doğrudan ilgili kongre, seminer ve danışma toplantıları düzenlenmiştir. Bunların kimileri demeklerin girişimiyle, kimileri de devletin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında, yabancı bilimadamları ve halkbilim uzmanlarının da katıldıkları 1973 yılında Ankara’da düzenlenen “I. Uluslararası Türk Folklor Semineri” ile 1975 yılında İstanbul’da toplanan “I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi” başta gelmektedir. 1938 yılına kadar çeşitli dergilerde halkbilimiyle ilgili kimi yazılar yer alırken, bu tarihte “Halk Bilgisi Derneği”nin yayımladığı “*Halk Bilgisi Mecmuası*” ile “*Halk Bilgisi Haberleri*”nde ağırlık tamamen halkbilimsel yazı ve derlemelere verilmiştir. Bunları zamanla “*Folklor Postası*”, “*Türk Folklor Araştırmaları*”, “*Türk Etnografya Dergisi*”, “*Folklor*”, “*Folklorla Doğru*”, “*Sivas Folkloru*” “*Halkbilimi*” gibi dergiler izlemişlerdir. Bir bölümünün çeşitli nedenlerle artık çıkmadığı, bir bölümünün ise hâlen yayımlarını sürdürdükleri, bu dergilerin dışında eski halkevleri dergileriyle fakülte dergilerini de halkbilime katkıları bakımından burada anmak gerekir. İlgili bölümde daha ayrıntılı bilgiler verdiğimiz bu dergilerde, Türk halkbilimine ilişkin birçok derleme, inceleme ve makale yayımlanmıştır. Son birkaç yıldır yayımlanmaya başlanan halkbilim yıllık ve belletenlerinde de öznlü araştırma ve incelemeler yer almaktadır.

Asıl amaçlarının yanı sıra, Türk kültürüne katkıda bulunmak için, kimi bankaların olumlu etkinlikleri de uzun bir süreden beri dikkati çekmektedir. İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Akbank ve Sümerbank gibi bankaların, özellikle yayın alanındaki etkinlikleri belirtilmeye değer niteliktedir. Bu bankaların Türk kültürüne, halkbilimine, elsanatlarına dönük yayımların yanısıra halkımızın yaratı ve beceri ürünlerini tanıtan gösteri, sergi, koleksiyon türünden çalışmaları da gide-rek önem kazanmaktadır.

Türk halkbilimine katkılarından dolayı daha önce adlarını belirttiğimiz araştırma-cı ve incelemecilerin dışında halk edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla İbrahim Arslanoğlu, Hikmet Dizdaroğlu, Şükrü Elçin, Saadettin Nüzhet Ergun (1901-

* Bugünkü adı HAGEM Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.

1946), Eflâtun Cem Güney, Cahit Öztelli, Ahmet Kutsi Tecer (1901-1967); halk oyunları, çocuk oyunları ve halk müziği alanında Veysel Arseven, Sadi Yaver Ataman, Ferruh Arsunar (1908-1965), Şerif Baykurt, Mahmut Ragıp Gazimihal (1900-1961), Vahit Lütü Salcı (1883-1950), Andan Saygun, Cemil Demirsipahi, Gültekin Oransay, Ruhi Su, Muammer Sun, Muzaffer Sarısözen (1899-1963), Halil Bedii Yönetken (1899-1968); resim alanında, Malik Aksel, Bedri Rahmi Eyüboğlu (1911-1976), Turgut Zaim (1906-1974); halk hekimliği alanında A. Süheyl Ünver, Ferruh Dinçer ilk akla gelen adlardır. Vehbi Cam Aşkun, Uğuroğlu Barlas, Zeki Başar, Osman Bayatlı (1892-1958), Mehmet Halit Bayrı (1896-1958), Ahmet Caferoğlu (1899-1975), Yusuf Ziya Demircioğlu (1897-1976), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974), Kemal Güngör (1914-1961), İhsan Hınçer, Abdulkadir İnan (1889-1976), Hamit Zübeyir Koşay, Mehmet Önder. M. Adil Özder, Nurettin Sevin (1900-1975), M. Şakir Ülkütaşır, A. Rıza Yalgın (1888-1960), Bilâl Aziz Yanıkoğlu () vb. “folklorcu”lar, Türk halkbiliminin çeşitli alanlarına kazandırdıkları derleme, makale ve kitaplarıyla hizmet edenlerdir.

Türk halkbiliminin bugünkü durumu gözden geçirildiğinde birçok önemli eksikliği görmemek elde değildir. Türk halkbiliminin gereci henüz tam anlamıyla derlenip toplanmadığı gibi, şimdiye kadar derlenen gereç de sistemli bir biçimde düzenlenip arşivlenerek incelenmeye ve çözümlenmeye hazır bir duruma getirilmemiştir. Bu amaca yönelik birkaç girişim maddî olanaksızlık, desteksizlik ve ilgisizlik yüzünden sadece toplantı tutanaklarında kalmıştır. Halkbilimimizin bütün konularını kapsayan bir sözlükten henüz yoksunuz. Halkbilimsel çalışmalarda el altında bulundurulması gereken “halkbilim atlasları”nın hazırlanmasıyla ilgili bir girişime şimdiye değin geçilememiştir. Halk kültürü ürünlerini derleme yöntem ve tekniklerini içeren kapsamlı, güvenilir ve bu konudaki çağdaş yenilikleri içerir kılavuz kitaplar yayımlanmamıştır. Halkbilim alanında çalışan bilimadamlarının, uzmanların, örgütlerin ve derneklerin bilimsel bir dayanışma ve yardımlaşmadan uzak olarak bir başlarına sürdürdükleri çalışmalar kişisel ve yetersiz bir noktada düğümlenip kalmıştır. Daha önemlisi Türk kültürünün, dolayısıyla Türk halkbiliminin temel sorunları üzerinde her türlü geçici siyasal etkinin dışında konuyu bütün boyutlarıyla ele alan ve çağdaş bir yaklaşımın yardımıyla kavrayıp çözüme vardırarak, köklü ve bilimsel bir politikanın ana çizgileri de henüz belirlenmemiştir.

Türk halk bilimini başka ülkelerdeki düzeye çıkarmak; şimdiye dek yapılmış olan çalışma ve derlemeleri değerlendirmek; bundan böyle sistemli bir araştırma planı ve programı hazırlamak ve ülkemizin koşullarına uygun, kendimize özgü bir halkbilim politikası izlemek için ilk ağızda ve ivedilikle şunlar yapılabilir:¹²

12 Türk halkbilimine ilişkin önerilerin ve çözümlerin önemlilerini dört yıl önce yayımladığımız bir makalede açıklamaya çalışmıştık. Bunların büyük bir bölümü bugün de güncelliğini koruduğu için söz konusu makaledeki önerileri ve çözümleri -ufak tefek değişiklik ve eklemelerin dışında- olduğu gibi aktarıyoruz. Bu konuyla ilgili olarak bkz.: S.V. Örnek: “*Türk Halkbiliminin Sorunları*”, TD., Sayı: 257, Ankara 1973, s. 389-390.

1. Üniversitelerimizin konuyla ilgili fakültelerinde Türk halkbilimini araştırarak, öğretecek ve yayımlar yapacak birer halkbilim kürsüsü, bölümü ya da enstitüsü kurmak; buraları bitirenleri aşağıda adları belirtilen okullarda ve kuruluşlarda görevlendirmek.

2. Üniversitelerimizin idareci yetiştiren fakültelerine, ortaöğretim kurumlarına, özellikle öğretmen okullarıyla askeri okulların ders programlarına halkbilim ve budunbilim dersleri koymak; buraları bitiren idarecileri, öğretmenleri ve subayları yurdumuzun “folklorik”, “etnolojik”, “sosyolojik” ve “kültürel” özelliklerine ilişkin bilgileriyle donatarak, bunları görevleri sırasında karşılaştıkları ve temelinde bizim insanımıza özgü geleneksel ve töresel köknedenlerin yattığı sorunları olumlu bir biçimde çözebilecek düzeye kavuşturmak; böylece idareciyle iş sahibi, subayla asker, öğretmenle öğrenci ve öğrenci velisi (özellikle taşra ve köy okullarında) arasındaki ters düşmeleri, anlaşmazlıkları elden geldiğince gidermek ve önlemek.

3. Üniversitelerimizin halkbilim ve halkbilimi bütünleyen yardımcı disiplinlerinde öğrenim yapmış olanlarını radyo, televizyon, basın gibi kitle iletişim organlarıyla, tiyatro ve sinema gibi görsel alanlarda; Millî Eğitim, Turizm ve Tanıtma, Köy İşleri ve Dış İşleri Bakanlıklarıyla Halkevleri, Halk Eğitim Merkezleri gibi sosyal ve kültürel kuruluşlarda uzman, danışman ve araştırmacı olarak görevlendirmek.

4. Söz konusu kürsüleri üstün başarıyla bitirenleri MFAD’de araştırmacı olarak kullanmak.

5. MFAD’ı Batı’daki örneklerine uygun olarak yeni baştan düzenlemek; her çeşit modern araç gereçle donatmak; birisi idari işleri düzenleyen, öteki salt derleme, inceleme, araştırma yapan, yani bilimsel çalışmaları yönetecek olan iki bölüme ayırmak; gerek MFAD’nin yeni baştan düzenlenmesinde, gerekse düzenlenmesinden sonra sürekli olarak görev alacak ve bilimsel çalışmaları planlayacak, denetleyecek bir “Danışma ve Yürütme Kurulu” kurmak; bu kurulu oluşturan üyeleri üniversitelerimizin konuyla ilgili öğretim üyeleri ve yardımcılarıyla üniversite dışından olup da bilimsel yayınlarıyla tanınmış halkbilimcilerimizden seçmek. (Kurul üyeleri belirli bir süreden sonra yeniden seçilebilmelidir. Başka üyelerin de görev alabileceği ya da atanabileceği bir yönetmelik hazırlayarak “Danışma Kurulu Üyeliği” seçimlerini ve atamalarını bir esasa bağlamak yararlı olur.).

6. MFAD’ce ülkemizin koşullarını göz önünde bulundurarak ve tamamen halkbilim disiplininin gerektirdiği bilimselliği esas alan geniş kapsamlı bir “Türk Halkbilim Verilerini Derleme Kılavuzu” hazırlattırarak yurt çapında yoğun ve sürekli bir derleme işine girişmek; bu iş için MFAD’nin araştırmacılarından, derlemecilerinden, bu amaçla kurslardan geçirilmiş öğretmenlerden, Halk Eğitim Merkezlerindeki uzmanlardan, çeşitli illerdeki kültür derneklerinin üyelerinden ve gönüllü derleyicilerinden yararlanmak.

7. Derlenen verileri sistemli bir biçimde ve bilimsel standartlara uygun olarak konularına ve önemlerine göre fişleyerek arşivlemek; bunların değerlendirilmesini ve bireşimine kavuşturulmasını her konunun uzmanına bırakmak.
8. Halkbilim verilerinin coğrafi dağılımlarını saptayacak “Halkbilim Atlasları–Haritaları) hazırlamak; bu işi gerçekleştirmek için gerekli araç gereci sağlamak ve teknik elemanları yetiştirmek.
9. İlki 1975 yılında yapılan “Uluslararası Türk Folklor Kongresi”ni aksatmadan sürdürmek, ayrıca iki yılda bir, Türkiye çapında, belirli bir ana konuyu tartışacak ulusal bir halkbilim kongresi düzenlemek.
10. Yurt dışındaki halkbilim enstitüleri, dernekleri ve kurumlarıyla ilişkiler kurmak; buralardaki araştırma, inceleme ve yenilikleri zaman geçirmeden izlemeyi sağlayacak olanakları gerçekleştirmek.
11. Gerek yurt dışındaki Türk bilimadamlarının, gerekse Türk kültürü ve halkbilimi alanlarında çalışan yabancıların yapıtlarını Türkçeye kazandırmak.
12. Yılda iki ya da üç sayı olarak yayımlanacak, bilimsel niteliği ağır basan bir dergi çıkarmak; tez elden büyük bir “Türk Halkbilimi Sözlüğü”nün hazırlıklarına girişmek; üç cildi yayımlanmış olan “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası”nı sürdürmek; Türk kültürünün klasik kaynaklarını Türkçeye çevirtmek ya da sade bir dille yeni baskılarını yapmak ve halkbilimin ana konularını kapsayan yeni yayınlarda bulunmak.
13. Görüntü yoluyla belgelemeye önem vermek; bu alanda çalışacak teknik elemanları halkbilimin gerekli kıldığı bilgilerle donatmak.
14. Yurdumuzun çeşitli yerlerinde, bölgesel kültür öğelerini toplayan, koruyan ve sergileyecek olan yeni müzeler açmak; kırsal ve kentsel yaşamın tipik ve yaygın özelliklerini maddî belgeleriyle yansıtabilecek olan birkaç açık hava müzesi kurmak.
15. Özel elerde bulunan değerli halkbilimsel koleksiyonların üniversitelerde ve MFAD’de toplanmasını sağlamak.

B. KAYNAKLAR

I. Yazılı Kaynaklar

Bir ulusun, bir halkın, bir yörenin ya da bir etnik grubun yaşamıyla ilgili çeşitli yanlarını, âdetlerini, geleneklerini, göreneklerini, inanmalarını, becerilerini vb. yazıya geçirmiş kimselerin yazma ya da basılı yapıtları, yazıya dökülmüş anıları, gezi notları, gözlemleri, izlenimleri yazılı kaynakları oluştururlar. Bu türden yazarı bilinen belirli yapıtların yanı sıra, yazarı, yaratıcısı ve yazılış tarihi bilin-

meyen, “anonim” dediğimiz, yani ortaya çıkışını, yaşamasını, halkın ortaklaşa oluşturduğu bir tür kaynak vardır ki, bunlara da sözlü kaynaklar denmektedir. Daha çok halk edebiyatının inceleme ve uğraşı alanına giren efsane, masal, halk hikâyesi, destan, mani, türkü, ağıt, ninni, bilmece, atasözü, tekerleme, seyirlik oyunları, karagöz, ortaoyunları, meddah eserleri vb. sözlü kaynakları oluştururlar. Bunlar, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sözle aktarıldığı gibi, örneğin “masal anaları”ndan “kaynak kişi”lerden, asıllarına uygun olarak anlatan ya da “canlandıranlardan”, “söylenenlerden”, “çığırانlardan” dinlenerek, derlenerek, saptanarak yazıya, fotoğrafa, filme ve ses bandına geçirilirler.

Halk edebiyatı genel adı altında toplanan bu türden halk yaratıları ve ürünleri, halkbilim araştırmacıları için büyük önem taşırlar. Öyle ki, bazan masallardaki ortak bir motiften, bir davranış biçiminden, bir halk türküsündeki yakınma dizesinden, bir tekerleme yumağından ya da bir ağıttan söz konusu ulusa, halka ya da yöre insanına özgü tipik ve asal yaşama biçimleri, ortak değerler, dünyayı ve evreni algılamaya, yorumlamaya ilişkin ipuçları yakalamak mümkün olur. Bu bakımdan, çeşitli ülkelerde halk edebiyatı alanına giren türler sistemli bir biçimde derlenmekte, arşivlenmekte, araştırma ve incelemelere hazır duruma getirilmektedir.

Bu tür yazarı, yaratıcısı ve ortaya çıkış tarihleri kesinlikle bilinmeyen ürünlere karşılık bir de “bibliyografik” künyeleri bilinen yapıtlar vardır. Bunlar bir ulusun, bir halkın ya da bir yörenin geçmiş dönemlerine ilişkin yaşamları, kültürleri hakkında değerli bilgileri içermektedirler. Hemen her ulusun üzerine titrediği bu türden beş-on kaynak yapıtı vardır; bunlar halkbilim, budunbilim = (etnoloji) budunbetim = (etnografya) ya da geniş anlamıyla halk kültürü alanlarında çalışanlar, araştırma ve inceleme yapanlar için önemli kaynaklardır.

1. Kaynak Yapıtlar

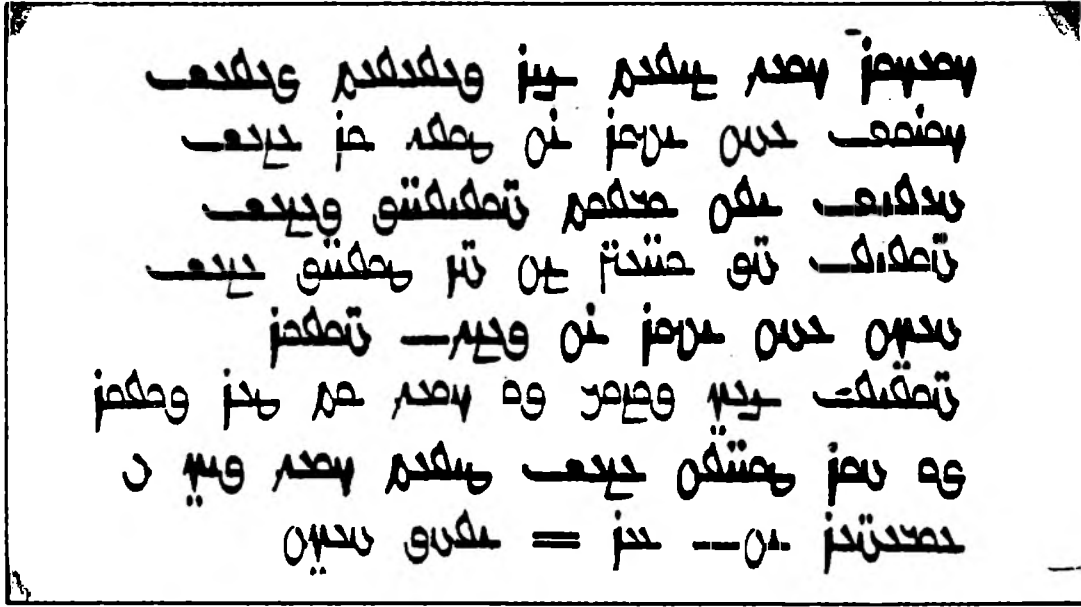
Köklü bir ulusun, bir halkın kültüre geçmişin ortak değerlerini, inançlarını aydınlatan; bugün bile işlerliği, canlılığını, etkinliğini koruyan kimi kültürel öğelerin ve kurumların yapıtlarına ve köklerine ışık serpen birçok bilgiyi, açıklamayı bu kaynak yapıtlarda bulmak; bugünle geçmiş arasında bağlantılar ağı kurmak; “günlük” diye nitelediğimiz kültürel özlü nice belirtiyi dar kalıplardan kurtarıp tarihsel uzantısına bağlamak bu kaynakların aracılığıyla olur.

Türk halkbilimi, Türk töresi, kısaca Türk kültürü için bu nitelikteki kaynak yapıtların başlıcaları şunlardır:

Orhun Yazıtları. İslâmlık öncesi Türk budunları hakkında bilgi edindiğimiz ilk yazılı kaynaklardan olan Orhun Yazıtları, taşlara yazılan Çince ve Türkçe bölümlerden oluşmuştur. İlk Strahlenberg’in sözünü ettiği, daha sonraları Thomsen ve Radloff’un bilim dünyasına sundukları bu yazıtlar, 732 tarihinde Kültegin, 735’de Bilge Kağan adlarına dikilmişlerdir. Göktürk Alfabetiyle yazılı olan bu taşlardan o çağa ilişkin olaylar, savaşlar, zaferler anlatılır, buduna öğütler verilir.

Özellikle Bilge Kağan'ın ölen kardeşinin yas töreni bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. “Yuğ” denilen, bugün de Türk halk kültüründe yaşayan “ölü aşısı”, “ölü yemeği” geleneğinin tarihsel derinliğine inebilmek bakımından bu yazıtlardaki bilgiler kaynak niteliğindedirler.

Bu yazıtlar hakkında yabancı dildeki yayınların dışında H. Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları*, (Cilt I., İstanbul 1936), Muharrem Ergin'in *“Orhun Abideleri*, (2. Basım, İstanbul 1973), Ali Öztürk'ün *(Ötüken Türk Kitâbeleri*, (İstanbul 1973), Ali Kemal Meram'ın *Göktürk İmparatorluğu*, (İstanbul 1974) inceleme ve çalışmaları vardır.

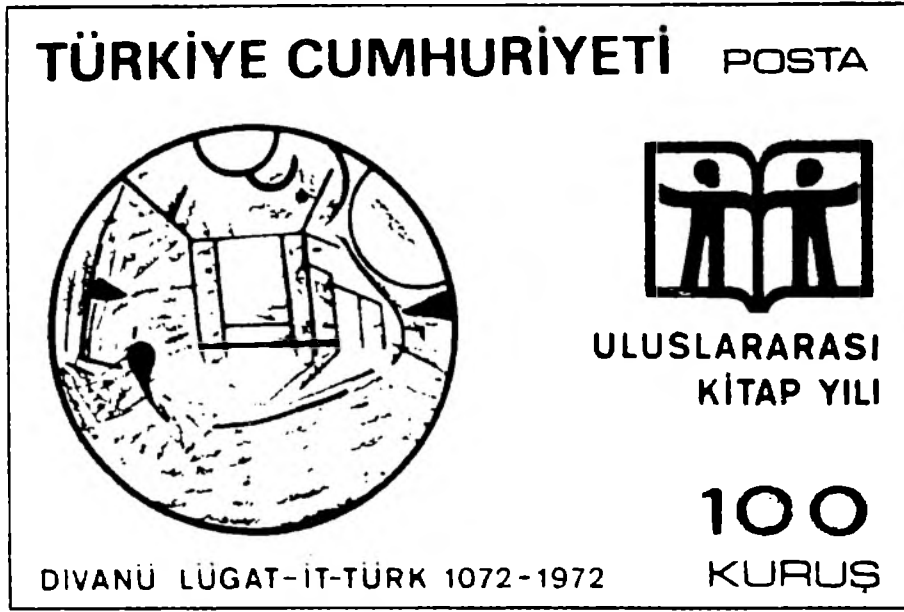
(5)

A. Wámbéry'nin yayımladığı *Kutadgu Bilig*'den bir bölüm: S. 88, bap XII başı .
(A. Dilaçar'ın *Kutadgu Bilig İncelemesi*'nden, TDK., Ankara 1972)

Kutadgu Bilig, “Kutlu olma bilgisi” anlamına gelen bu yapıt, XI. Yüzyılda Balasagun'lu Yusuf tarafından yazılmıştır. Yapıtını Kaşgar'da Karahanlılar Devleti'nin hakanına sunan Yusuf'u, hakan, sarayına “has hâcip” = (mabeyinci) yapmıştır. Bu nedenle Yusuf, Yusuf Has Hâcib olarak anılmıştır.

Kutadgu Bilig, “ülkûsel bir devletin ve başbuğun nasıl olması gerektiğini, yurt başbuğuna ve yurttaşlara düşen ödevleri ve ahlâk kurallarını” açıklarken; başka bir takım konuların yanı sıra örneğin aile düzeni, yasa ve töre bilgisi budun bilgisi, tören ve şöyen düzeni, sofrâ görgüsü, düş yorma, sağlık bilgisi, avcılık, tarım, hayvancılık, elsanatları gibi halkbilimcilerin ilgilendiği konularda da değerli bilgileri içermektedir.

Uygurca ve Arapça birer nüshası bulunan Kutadgu Bilig, Reşit Rahmeti Arat tarafından günümüz Terçesine çevrilerek yayımlanmıştır (TDK. yayınları, Ankara 1959). Ayrıca yapıt hakkında Türk Kültür Dergisi bir “Kutadgu Bilig Sayısı” (Aralık 1970) çıkarmış. A. Dilaçar da geniş ve değerli bir *Kutadgu Bilig İncelemesi* yayımlanmıştır (TDK. yayınları, Ankara 1972).

(6)

Divânü Lugat-it Türk'ün 900. Yıldönümü ve Uluslararası Kitap Yılı'nı anma amacıyla 1972 yılında çıkarılmış pul

Divânü Lugat-it Türk. İlk büyük Türk dilcisi sayılan Kaşgarlı Mahmud'un yaptığı bir Türkçe sözlük olarak kaleme alınmakla beraber, Türk dili ve lehçelerinin yanı sıra Türk kültürünü de içeren bir kaynak kitap niteliğini taşımaktadır. Mahmud, yapıtında dil, coğrafya, tarih, halk edebiyatı vb. konularından başka Türk takvimi, halk hekimliği, günlük yaşamda kullanılan araç-gereç, giyim-kuşam, ev eşyası, yemek-içmek, din, inanç, âdet, gelenek, halk inanmaları, çocuk oyunları, töreler gibi geniş bir tabloyu içine alan konularda da zengin ve değerli bilgiler vermiştir. Bu niteliği ile sözlüğün Türk halkbilimi bakımından önemi birinci derecededir.

İlkin Kilisli Rifat Bey tarafından üç cilt halinde Türkçeye çevirisi yapılan (1915-1917) Divân'ın, Cumhuriyet'ten sonra Besim Atalay tarafından yapılan çevirisi yayımlanmıştır (3 cilt metin, 1 cilt dizi, Ankara 1939-1943, TDK. yayınları). Türk Dil Kurumu, Divânü Lûgat-it Türk'ün 900. yıldönümü dolayısıyla "dizin" cildini yeniden basmış (Ankara 1972), aynı yıl bir de pul çıkarmıştır. Yabancı bilimadamlarının da üzerinde çalıştıkları bu ünlü sözlük ve yazarı hakkında M. Şakir Ülkütaşır'ın (*Kaşgarlı Mahmud*, 2. baskı, Ankara 1972, TDK yayınları) ve Ahmet Caferoğlu'nun (*Kaşgarlı Mahmud*, İstanbul 1970) adlı incelemeleri de vardır. Ayrıca Divân'daki maddelere ve bilgilere dayanarak kimi halkbilimsel incelemeler de yapılmıştır. Örneğin, Ahmet Caferoğlu: "*Kaşgarlı Mahmud'a Göre Akraba Adları*" (TD., Sayı: 253, Ankara 1962), Mustafa Canpolat: "*Divânü Lûgat-it Türk'te Şamanizm İzleri*", (TFAY., 1974, Ankara 1975), Reşat Genç: "*Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme*" (ANTR., Sayı: 7, Ankara 1975), Kâmil Toygar: "*Divânü Lûgat-it Türk'de Giyim Kuşam ve Doku-Sanatlarıyla İlgili Sözcükler* (Sümerbank Dergisi eki: 2, 1975 Ankara).

Dede Korkut Kitabı. Oğuzların hikâyeleşmiş destanlarını içeren Dede Korkut hikâyelerini ilk kez anlattığı söylenen "Korkut Ata" efsanevi bir Oğuz ozanıdır;

yaşamı ve yaşadığı dönem hakkında kesin bir bilgi yoktur. Oniki hikâyeden oluşan ve tam adı “*Kitab-ı Dede Korkut Alâ Lisan-ı taife-i Oğuzân*” = (Oğuz Halkının Diliyle Dede Korkut Kitabı) olan yapıtın bir de önsözü vardır. Önsözde Dede Korkut tanıtılmaktadır. Oğuz Türkleri arasında oluşup, XIV. Yüzyılın sonlarıyla XV. Yüzyılın başlarında yazıya geçirildiği ileri sürülmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde savaş, barış, düğün, dernek, ad koyma, günlük yaşam, doğaüstü güçler vb. hakkında Oğuz Türklerinin törelerine ilişkin zengin bir gereç vardır. Türk halkbilimi bakımından büyük önem taşıyan Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde yerli ve yabancı uzmanlarca çok sayıda çalışma ve inceleme yapılmıştır. Kilisli Rifat, Fuat Köprülü, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, pertev Naili Boratay, Mehmet Kaplan, Ahmet Caferoğlu, Suat Hızarcı, Sami Akalan, Adnan Binyazar bu konuda çeşitli yayınlarda bulunmuşlardır. Sami L. Akalın’ın “*Dede Korkut Kitabının Folklor Bakımından Değerlendirilmesi*”, (İstanbul 1969) ile Orhan Şaik Gökyay’ın “*Dedem Korkudun Kitabı*”nı (İstanbul 1973, BKM. yayınları) belirtmek gerekir. Özellikle O.Ş. Gökyay’ın bu değerli yapıtının “Motifler-Töreler” başlığını taşıyan VI. bölümü, halkbilim, budunbilim ve budunbetim alanında çalışan herkesin başvuracağı, yararlanacağı zengin bir gereçle, bu gerece dayalı bilimsel yorum ve açıklamaları içermektedir.

İbn Batuta Seyahatnamesi. Asıl adı Şerefüddin Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah bin Muhammed bin İbrahim et-Tancı olan ve İbni Batuta lakabıyla ün kazanan bu Arap gezgini 1325 yılında yurdundan ayrılarak otuz yılı aşan bir süreyle birçok ülkeyi dolaşmıştır. Bu arada Anadolu’yu da gezen Batuta, gezip dolaştığı yerlerin âdetleri, gelenekleri, yeme içmeleri, giyim-kuşamları, davranışları, kısaca halkbilimini ve budunbilimini ilgilendiren konular hakkında geniş bilgi vermiştir. Zaman zaman anlattıkları arasında çelişkilerin, yanlışların da bulunduğu saptanan seyahatname ilkin tam metin olarak Mehmet Şerif Paşa tarafından Türkçeye çevrilmiştir (1917-1919). İbni Batuta’nın “Anadolu, Kuzey Türk İleri ve Güneydoğu Anadolu”yu içine alan ve üç bölümden oluşan seçmeleri İsmet Parmaksızoğlu tarafından “*İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*” adı altında yayımlanmıştır (BTE., İstanbul 1971).

Babürnâme. Babürnâme, XVI. Yüzyıl başlarında Hindistan’da büyük bir devlet kurmuş olan Türk hükümdarı Zahirüddin Muhammed Babür’ün (1483-1530) Çağatay Türkçesiyle yazmış olduğu önemli bir yapıttır. Babür’un kendi yaşam öyküsü olan; saray ve çevresindeki olayları, gezip gördüğü yerlerin ve ulusların bölgesel, yerel özelliklerini canlı ve renkli bir dille anlatan Babürnâme, Türk kültürü bakımından değerli bilgiler taşıyan bir yapıttır. Yapıtta, değişik konuların yanı sıra evlenme, akrabalık, ölüm, eğitim-öğretim, yemek-içmek, giyim-kuşam, zaman ve mesafe ölçüleri ile halkbilimi ilgilendiren kimi konularda birçok bilgiye yer verilmiştir. Yapıt, Reşit Rahmeti Arat tarafından iki cilt halinde Türkiye Türkçesine çevrilmiştir (TTK. yayınları, Ankara 1943 ve 1946). Aynı çeviri, daha sonra BTE. dizisinden üç cilt halinde yeniden basılmıştır (Ankara 1970).

Kâtip Çelebi'nin Yapıtları. Asıl adı Mustafa olan Kâtip Çelebi (1609-1657), “*Cihan-nüma*” adlı yapıtında çeşitli ülkelerin tarih ve coğrafyasını anlatmaktadır. Yirmi yılda tamamladığı “*Keşfu’z-Zünun*” = (Kaynakça Sözlüğü) adlı yapıtında 15.000’e yakın kitabın konuları ve yazarları hakkında bilgi verilmektedir. Fransızcaya (1698-1705) ve Lâtinceye de (1835-1858) çevrilen bu kaynakça, MEB yayınları arasında iki cilt halinde çıkmıştır (1941-1943). Kâtip Çelebi’nin “*Mîzanü’l Hakk Fi İhtiyari’ il-Ahakk*” = (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi” adlı yapıtı ise din, aktöre, toplum, âdet, gelenek, töre, sorunlarını, görüşlerini, ilkelere içerir. Yapıt, Orhan Şaik Gökyay’ın önsöz ve açıklamalarıyla hazırlanarak MEB “Türk Kültür Kaynak Eserleri Dizisi” içinde yayımlanmıştır (İstanbul 1972).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Türk kültürünün önemli kaynaklarından birisi de Evliya Çelebi’nin (1611-1682) Seyahatnamesi’dir. Evliya Çelebi’nin kesintilerle beraber yaklaşık olarak elli yıl boyunca süren gezileri sırasındaki yolculuk notları on ciltlik bir seyahatnameyi meydana getirmiştir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi’nde tarih, coğrafya, toplumbilim, dil, halkbilim, budunbilim, budunbetim konularında zengin ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. Özellikle XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun geniş sınırları içindeki önemli büyük kentlerin ve ülkelerin yaşama biçimleri, âdetleri, gelenekleri, görgüleri, töreleri, inançları, günlük ve törensel yaşamları hakkında zengin gereçle dolu olan “Seyahatname” Türk halk ve budunbilimcilerinin yararlanmaları gereken bir kaynaktır. “Seyahatname” 1869’dan başlayarak on cilt halinde (ilk sekiz cildi eski yazıyla) basılmış; ayrıca çeşitli seçmeler yapılmış; Zuhuri Danışman da her cildi daraltarak 15 cilt halinde yayımlanmıştır (1969-1970). Millî Eğitim Bakanlığı “*Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*”i sürdürmektedir. Nail Tan, “Seyahatname”yi halkbilimi açısından tarayarak bir “folklorik dizin denemesi” hazırlamıştır. “*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Folklorik Dizin Denemesi*, K.Y., Ankara 1974). Bu tarama, “Seyahatname”nin halkbilimi ilgilendiren konular bakımından ne kadar zengin gereç içerdiğini göstermektedir.

Türk halkbilimi için kaynak kitap niteliğinde olan yapıtlar arasında, yabancıların Türkiye, özellikle Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazmış oldukları mektuplarından, anılarından ve izlenimlerinden oluşan kimi kitapları da belirtmek gerekir. Çeşitli nedenlerle bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşamış olan bu yabancılar gördüklerini, duyduklarını ve yaşadıklarını kimi zaman tarafsızlıkla, kimi zaman da yan tutarak yazıya geçirmişlerdir. Bunlar arasında yabancı olmaksızın gelen ön yargıların yanı sıra, keskin gözlemlere dayanan doğru bilgiler de yer almaktadır. İmparatorluğun çeşitli dönemlerinde Türkler arasında yaşayan bu yabancıların âdetlerimiz, geleneklerimiz, günlük ve törensel yaşamımız hakkındaki görüş, düşünüş, yorumlayış ve değerlendirmeleri halkbilimi yakından ilgilendirir. Bu türden Türkçe’ye çevrilmiş kitaplardan kimilerini sayalım... *Kanuni Devrinde İstanbul* (Yazarı bilinmiyor, Türkçesi: F. Carım, İstanbul 1964); *Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önce İstanbul, Sultanın Şehri ve Türklerin Aile Hayatındaki Gelenekler*, (Julia Pardoe, (İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967); *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, Ogier Ghiselin de Busbecg (Tercüman, BBTE 21, İstanbul); *Tür-*

kiye Mektupları (1717-1718, Lady Montagu,-Tercüman, BBTE 3, İstanbul); *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, Raphaela Lewis, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1975); *Türkiye’de Sanatlar ve Zenaatlar*, (Pretextat Locomte-Tercüman, BBTE. 59, İstanbul); *Yabancılar Göre Eski Türkler*, (A. Djevad, Yağmur Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1974).

Yeni kuşakların anlayabilmeleri için bugünkü dile sadeleştirerek aktarılan bir dizi kitap daha vardır ki, bunlar içerisinde kimileri halkbilimin konularını, özellikle âdetleri, gelenekleri, töreyi, aktöreyi (ahlâkı), devleti, aile kurumunu vb. yakından ilgilendirmektedir. Bunlara örnek olarak Kınalızâde Ali Efendi’nin *Devlet ve Ahlâkı*’nı (Tercüman BBTE. 30 ve 69, İstanbul); Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in *Bir Zamanlar İstanbul*’unu (Tercüman, BBTE. 11, İstanbul) ve Ziya Gökalp’in *Türk Medeniyeti Tarihi*’ni (Türk Kültür Yayını: 5, İstanbul 1974), *Türk Töresi*’ni (Akın Yayınları, İstanbul 1972), *Türkçülüğün Esasları*’nı (Varlık Yayınları, 10. baskı, İstanbul 1973) gösterebiliriz.

2. Sözlükler, Ağız Derlemeleri

Derleme Sözlüğü (Ankara 1963-1975, 8 cilt, TDK. yayını). İki aşamada gerçekleştirilen bu sözlük, halk dilinde yaşayan Türkçe sözleri derlemek amacıyla ilkin 1933 yılında devletin desteğinden de yararlanılarak yurt çapında bir derleme işine girişmekle başlatılmıştır. Bu aşamada *Söz Derleme Dergisi* meydana getirilmiş ve 1939 ile 1957 yılları arasında altı cilt halinde yayımlanmıştır. Bu dizinin 6. cildi “folklor” sözlerine ayrılmıştır. İkinci aşamada, Türk Dil Kurumu, *Söz Derleme Dergisi*’nin eksikliklerini, yanlışlarını ve yetersizliklerini gidermek, sözlüğü daha oylumlu bir çizgiye erdirmek amacıyla yeni bir derleme işine girişmiştir. Bu aşamada resmi örgütlerden yararlanma işine gidilmeden hazırlanan sözlükte *Söz Derleme Dergisi*’nin hem birçok yerlerini düzeltme olanağının sağlanmasına, hem de daha geniş kapsamlı bir alanda derleme yapılmasına çalışılmıştır.

I. cildi 1963’te yayımlanan *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nün VIII. cildi 1975 yılında yayımlanmıştır ve henüz “k” harfindedir. Yapıtı XI ciltten oluşacaktır. Tamamlandığında, Türk dilinin, dolayısıyla Türk halk kültürünün önemli kaynaklarından birini meydana getirecek olan *Derleme Sözlüğü*, sadece Türkiye sınırları içinde yaşayan Türk halkının değil, aynı zamanda Kıbrıs, Irak, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan Türklerinin ağızlarından yapılmış derlemeleri de içermektedir. Bu sözlük, Türkiye budunbilimini, halkbilimini; gelenekler ve kırsal alanda yaşayan halkın kültürünü anlama ve çözümlemede kuşkusuz el altında bulundurulması gereken önemli kaynaklardan biridir.

Tarama Sözlüğü (Ankara 1963-1972, I-VI. cilt; Ekler VII. cilt, Ankara 1974, TDK yayını). Türk Dil Kurumu uzmanlarınca hazırlanan bu değerli yapıt, “XIII.

Yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış 227 eserden taranan ve bugün kullanılmayan ya da anlamı, şekli değişik olarak kullanılan Türkçe sözlerin sözlüğüdür". Yedi ciltten oluşan ve 1963-1974 yılları arasında tamamlanan bu önemli sözlüğün özelliği, her sözü bir ya da birden fazla tanığıyla vermiş olmasıdır. En eskisinden başlanarak yenilerine doğru sıralanan bu tanıklar, konu edilen sözün asıl, varsa ikinci, üçüncü anlamlarını açıklamaya, örneklemeye yaramaktadırlar. Böylece günümüze kadar gelen, konuşma ve yazı dilimize bugün de kullanılan birçok sözcüğün kökenini, gelişimini izleyebildiğimiz gibi; aynı zamanda halk ağzında kullanılan, çoğu zaman gerek ses, gerekse biçim olarak bozulmuş bulunan kimi sözcüklerin asıllarını ve hangi anlama geldiklerini de bu sözcük aracılığıyla büyük ölçüde öğrenmek mümkün olmaktadır. Sözlüğün hazırlanması için taranılan kitaplar içerisinde önemli sözcüklerin, destanların, divanın bulunması kültürümüzün geçmiş çağlara olan uzantısını dil açısından önümüze sermektedir; öyle ki bu yapıt, halk yaşamının çeşitli alanlarına girmiş olan uzantısını dil açısından önümüze sermektedir; öyle ki bu yapıt, halk yaşamının çeşitli alanlarına girmiş olan birçok adetin ve inanışın, geleneğin, törenin filolojik yöntemle çözümlenmesinde önemli bir başvurma kaynağı olacak niceliktedir.

Ağız Derlemeleri. Ahmet Caferoğlu'nun *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (Cilt: 1, TDK. yayınları 9, İstanbul 1944), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* (Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1944) *Güneydoğu İlleri Ağızlarından Toplamalar* (Cilt: 1, TDK. yayınları 14, İstanbul 1948), *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (Burhanettin Basımevi, İstanbul 1948), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (İÜEF. yayınları, No. 487, İstanbul 1951); Zeynep Korkmaz'ın *Güney-Batı Anadolu Ağızları* (DTCF Yayınları, Sayı: 142, Ankara 1963); Selâhattin Olcay'ın *Doğu Trakya Yerli Ağızı* (ATÜ. yayınları No. 44, Ankara 1966), *Erzurum Ağızı* (AÜED. yayınları, No. 45, Ankara 1966); Saadet Çağatay'ın *Türk Lehçeleri Örnekleri* (Cilt: 1, Ankara, 1963, Cilt: 2, Ankara 1972), Selâhattin Olcay, Bican Ercilâsun ve Ensar Aslan üçlüsünün *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*'i (TDK. yayınları, Ankara 1976) ile Orhan Acıpayamlı'nın *Halk Ağzından Derlenmiş Zanaat Terimleri Sözlüğü* (TDK. yayınları, Ankara 1976) adlı kitaplarında verilen metinler halkbilim ve budunbilim açısından zengin olup, Türk halk töresinin birçoğunu açıklayabilmek için gerekli ipuçlarını içermektedirler. Caferoğlu, Korkmaz ve Olcay'ın derleme metinleri Türkiye sınırları içerisindeki belirli bölgelerde konuşulan ağızları içerirken, Çağatay'ın kitaplarındaki gerek yazı, gerekse konuşma dilini içine alan örnek metinler Türkiye dışındaki Azeri Türkçesinden, Türkmence'den, Özbekçe'den... Horasan Türkçesine kadar genişleyen bir dil alanından seçilmişlerdir.

Atasözleri-Deyimler. Atasözleri ve deyimler halkbilimin, özellikle halk edebiyatının inceleme kollarından biri olmakla beraber, genel halkbilim alanında inceleme yapanların incelemeleri sırasında göz önünde bulundurmaları gereken önemli birer kaynaktırlar. Bir ulusun, bir halkın ya da belirli bir yörenin değer yargılarını kalıplaşmış anlatım biçimine döken atasözlerinde söz konusu toplumun dün-

ya bakış açısının ipuçları yatmaktadır. Kimi zaman bir atasözünde dile getirilen gerçek, beceri, bilgi, anırtırma ve pekiştirmeler araştırmacının bir sorunu çözümlemesinde anahtar rolü oynayabilir.

Ülkemizde atasözleri ve deyimlerle ilgili zengin yayın yapılmıştır. Bunların büyük bir bölümü sadece atasözlerini ve deyimlerini sıralarken, bir bölümü de atasözlerimiz ve deyimlerimiz hakkında sistemli açıklamaları, yorumları, çözümlemeleri ve kaynakçaları içermektedirler. Buradan son yılların ürünlerinden birkaç örneği sayalım: Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler* (TDK. yayınları, Ankara 1965), *Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler* (2 cilt, TDK. yayınları, Ankara 1969, 1973), *Atasözleri Sözlüğü* (TDK. yayınları, Ankara 1971, Ankara 1976), *Deyimler Sözlüğü* (TDK. yayınları, Ankara 1976); Ragıp Sosyal'ın *Türk Atasözleri* (Aynur Matbaası, Ky., Ankara 1971), Adnan Ötüken'in *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (2 cilt, MEB. yayınları, BTE. dizisi 47, 48, İstanbul 1971); Aydın Oy'un *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* (İş Bankası Kültür Yayınları 114, İstanbul 1972). Atasözleriyle ilgili kaynakçalar için Ömer A. Aksoy ile Aydın Oy'un kitaplarından yararlanılabilir.

3. Edebiyat Yapıtları

Türk edebiyatının kapsamı içine giren roman, öykü, tiyatro, şiir, gezi, deneme, anı vb. türlerinde halkbilime ilişkin zengin bir gereç vardır. Halkbilimin çeşitli alanlarını oluşturan konu kümelenmelerini esas alarak sistemli bir tarama yapıldığında, Türk edebiyatı ürünlerinden halkbilimin yararlanacağı zengin bir gereç birikimi ortaya çıkar. Bu alanda çok sınırlı bir iki denemenin dışında geniş oyumlulu ve sistemli bir taramaya hiç kimse ve hiçbir kurum girişmemiştir. Oysa halkbilimin, budunbilimin, toplumbilimin Türk edebiyatından öğreneceği çok şey vardır; nasıl ki, edebiyat alanında ürün veren yazarlarımız da halkbilim verilerinden ve gereçlerinden yararlandıkları sürece, yapıtlarına yerel ve ulusal boyutlar kazandırmış olurlar.

Nabizâde Nazım'dan başlayarak Ümit Kaftancıoğlu'na kadar uzanan bir gelişim çizgisinde yerlerini alan romancı ve öykücülerimizin yapıtlarında geleneksel yaşamımızla ilgili toplumsal kurumlar ve kültürel öğeler, töreler, davranış kalıpları, tavır alışları, dil ve anlatım özellikleri çağdaş yaklaşımları önemseyen halkbilimcilerin asla gözden uzak tutmayacakları bir gereç kümesi oluşturmaktadırlar. Çünkü edebiyatımız, özellikle geleneksel ve kırsal alana yönelik roman ve öykümüz, halkbilim açısından zengin kesitler sunmaktadır. Sanatçı, gözlem ve sezgiyle, halk yaşamına ilişkin doğruları, oluşumları, değişimleri vb. kimi zaman bilimadamından daha açık seçik ortaya koyabilmektedir.

Bu bakımdan örneğin; Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bir zamanların İstanbul halkını konu edinen kimi romanlarında; Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Sebahattin Ali'nin Anadolu insanını ve yaşamını ele alan roman ve öykülerinde; Kemal Tahir'in, Fakir Baykurt'un, Talip

Apaydın'ın, Mahmut Makal'ın Orta Anadolu; Yaşar Kemal'in Güney Anadolu; Bekir Yıldız'ın Osman Şahin'in Güney Doğu Anadolu; Kemal Bilbaşar'ın, Dursun Akçam'ın, Ümit Kaftancıoğlu'nun, Ömer Polat'ın Doğu Anadolu gerçeklerini dile getiren yapıtlarındaki "folklorik" gereç zenginliği halkbilim için başlı başına bir inceleme alanını oluşturmaktadır.

Ayrıca, çeşitli denemelere ve gezi notlarına da halkbilimci gözüyle bakıldığında değerlendirilecek bir yığın gereç, gözlem ve izlenim bulmak her zaman için olanaklıdır. Örneğin; Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'i, Fikret Otyam'ın ülkesimizin değişik yörelerini konu edinen *Gide Gide* dizisi, Sabahattin Eyüboğlu'nun, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun, Halikarnas Balıkcısı'nın yazı, deneme ve kitapları dikkatli bir göz için çok şey içermektedirler.

Tiyatro yapıtlarımızın bir bölümü de gerek konuları, gerekse mesajları bakımından halkbilimi yakından ilgilendirmektedirler. Hatta bunlardan kimileri tip, ortam, olay örgüsü, dil vb. bakımından ya "folklorik" gerçeklerden bolca yararlanılarak ya da "folklorik" öge ve kurumlara dayandırılarak işlenmiştir.

(7)
Kız kaçırma
olayının
güldürü
türünde
ele
alındığı
N. Cumalı'nın
"Nalınlar"
adlı
oyunundan
bir
sahne

(8)

R. Bilginer'in "İsyancılar" adlı oyununda, kırsalkesim insanların doğüstü güçleri kazanmak ve harekete geçirmek için vakarışları.

(9)

Kısır kadının geleneksel değerler içindeki yerini ve çaresizliğini vurgulayan N. Araz'ın "Bozkır Güzellemesi" adlı oyunundan dramatik bir sahne.

Toplumsal kurumların, törelerin, geleneksel değerlerin, âdetlerin ağır bastığı, dramatik çatışmanın temelini oluşturduğu; kimin zaman da bunların yan etmenler olarak yer aldıkları birçok tiyatro yapıtımız vardır.

Aile kurumu, evlenme, düğün, kız kaçırma, başlık, çokeşli evlilik, kumalık gibi konuları ya doğrudan doğruya ya da dolaylı yoldan işleyen ve sergileyen oyunların ilk akla gelenlerinden Musahipzade Celâl'in *İtaat İlâmı*'nı, Reşat Nuri Güntekin'in *Hüllecî*'sini, Nazım Kurşunlu'nun *Çığ*'ını, Necati Cumalı'nın *Nalınları*'nı, Hidayet Sayın'ın *Pembe Kadın*'ını, Güngör Dilmen'in *Kurban*'ını, Turan Oflazoğlu'nun *Allah'ın Dediği Olur*'unu, Cahit Atay'ın *Sultan Gelini*'ni, Recep Bilginer'in *Sarı Naciye*'sini, Nezihe Araz'ın *Bozkır Güzellemesi*'ni, Ali Yörük'ün *Türkmen Düğünü*'nü sayabiliriz.

Töreleri, değer yargılarını, âdetleri içeren oyunlar arasında ise Musahipzade Celâl'in *Kaşıkçılar*'ı, Necati Cumalı'nın *Vur Emri*, Yaşar Kemal'in *Teneke*'si, Sedat Veyis Örnek'in *Kurt ve Manda Gözü*, Erdoğan Aytekin'in *Ebekaya*'sı ile kan gütme geleneğini konu edinen Cahit Atay'ın *Pusuda*'sı, Turan Oflazoğlu'nun *Keziban*'ı, Ali Yörük'ün *Çatallı Köy*'ü ilk akla gelenlerdendir. Ayrıca, geleneksel kesim ve kırsal alan insanını çevreleyen, baskısı altında tutan ve etkileyen birçok feodal kalıntı kurumunun, boş inancın, doğaüstü güçlerin, büyü'nün, üfürükçülüğün kimi zaman ana tema, kimi zaman da yan tema ya da yan öğe olarak işlendiği, serimlendiği birçok tiyatro yapıtı vardır. Gerek geleneksel, gerek çağdaş tiyatroumuzun özellikleri, konuları, yapıları, tiplerleri vb. hakkında halkbilimcilerimiz Sevdâ Şener'in, Metin And'ın, Özdemir Nutku'nun ve Cevdet Kudret'in araştırma ve incelemelerinden yararlanabilirler.

(10)

S.V. Örnek'in taşra törenlerini konu edinen "Kurt" adlı oyundan bir sahne.

Gerek niceliği, gereksi niteliği bakımından çok zengin olan halk edebiyatımızdan halkbilim adına öğreneceğimiz nice gerçek, bilgi, beceri; doğayı ve evreni algılama, yorumlama ustalığı; insanımıza özgü duygu ve düşünce örgüsü, dil ve anlatım özelliklerini bulmaktadır. Bunlara bu bölümün başında genel çizgileriyle kısaca değindiğimiz ve halk edebiyatı konusunu bu alanın uzmanlarına bıraktığımız için, burada sadece önemini belirtmekle yetiniyoruz.

4. Süreli Yayınlar

Halkbilime ilişkin zengin bir gereç de gazete ve dergi koleksiyonlarında yatmaktadır. Gazete ve dergi koleksiyonları bu amaçla tarandığında zengin ve şaşırtıcı bir gereç ortaya çıkar. Ancak böyle bir tarama işi uzun yıllar ve büyük bir sabrı gerektirir.

Gazete sayfalarına yansıyan ülkemizin değişik bölgelerindeki olayların ve haberlerin içerisinde birçok adetin, inanmanın, törenin ve geleneğin kök nedenlerini, ipuçlarını bulabiliriz. Öyle ki, kimi haberlerin dokunu, belirli bir bölgemize özgü bir adetin, bir davranışın ya da bir tutumun karakteristik çizgisi oluşturmaktadır. Kimi zaman bir fıkra, bir makale, bir röportaj dizisi, bir karikatür, bir fotoğraf, bir resim alt yazısı; okuyucu mektupları, ilânlar vb. herhangi bir töresel davranışı yoğun ve çarpıcı bir biçimde işlemekte ya da açıklığa kavuşturmaktadır. Özellikle yerel basında çıkan yazılar içerisinde konumuz bakımından çok ilginç olanlarına sık sık raslamak mümkündür.

II. Görsel Kaynaklar

1. Sinema

Türk sinemasının Anadolu gerçeklerini, halk yaşamının özgün yanlarını, geleneksel değerlerimizi, özellikle kırsal alanda etkinliğini sürdüren töre ve adetlerimizi konu edinen başarılı yapıtları giderek artmaktadır.

(11)
S. Duru'nun
kırsal kesim
töresi ve
kan davası
geleneginden
kaynaklanan
"Kara
Çarşafli
Gelin"inden
bir sahne.

Sinema sanatının sağladığı olanaklardan yararlanılarak çarpıcı bir anlatım kazanan bu ürünlerde hemen ele alınan konuların organik bütünlükleri, hem “otantik” olma titizlikleri, hem de yerel özellikleri yansıtırma bakımından dikkati çeken bir dizi film vardır ki, bunlar da tiyatro yapıtlarında olduğu gibi, halkbilimi ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Çoğu son beş-on yılın ürünü olan bu filmler arasında örneğin, Lütfi Akad’ın büyük kentte tutunmaya çalışan, ancak göçüp geldikleri geleneksel kesimin töreleriyle yeni yaşama türünün gerekli kıldığı değer yargılarının çatışmasının anlatıldığı büyük aile tipinden küçük aile tipine dönüşme sürecindeki zorunlu kültür değişmelerinin ele alındığı *Düğün*’ü ve *Gelin*’i; kan gütmeyi güldürür türünde ele alan ve kan gütmeye geleneğiyle ünlü bir bölgemizin törelerini ince bir alayla taşıyan Atıf Yılmaz’ın *Güllü Geliyor Güllü*’sü, Yılmaz Güney’in *Endişe*’si, Ali Habib Özgentürk’ün *Ferhat*’ı; kumalık kurumu ile töresel davranışları işleyen Atıf Yılmaz’ın *Kuma*’sı; cinsel namus kavramını ele alan, bu konuda törelerin ağır baskısını ve bağışlamazlığını vurgulayan Feyzi Tuna’nın *Kızgın Toprak*’ı, *Ezo Gelin*’i, Süreyya Duru’nun *Bedrana*’sı, *Kara Çarşafli Gelin*’i, Memduh Ün’ün *Ağrı Dağı Efsanesi* son yıllarda konumuz açısından dikkati çeken sinema ürünleridir.

(12)

Y. Güney - Ş. Gören ikilisinin Güney Anadolu’da pamuk ırgatları içerisindeki bir kan davası korkulusunun sürekli ürküntüsünü işleyen “Endişe” sinden bir sahne.

Ayrıca, “folklorik” özlü bir olayı, bir gösteriyi, bir zanaat dalını, bir yöreyi işleyen belgesel nitelikteki kısa metrajlı filmleri de belirtmek gerekir. Genellikle bir ön hazırlığı gerektiren, uzmanlarına danışılarak çekilen bu türden filmler, özellikle geleceğin araştırmacıları için değerli arşiv gereci olurlar.

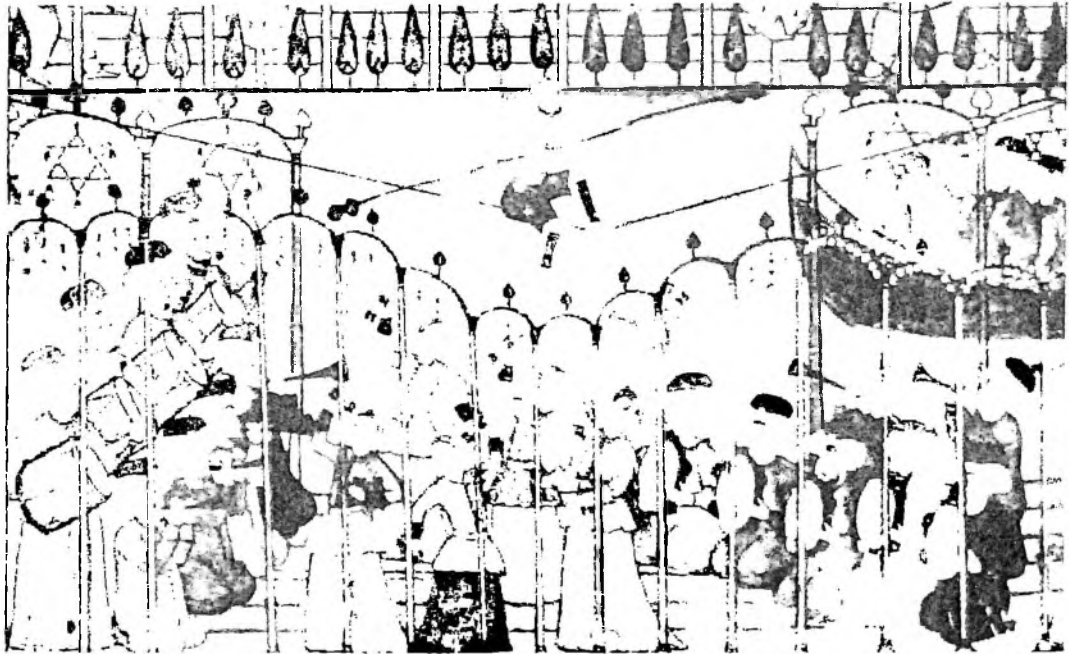

(13)

F. Tuna'nın ünlü bir türkümüze de konu olan, gelenekselliğin ağır bastığı "Ezo Gelin" inden bir sahne.

2. Televizyon

Son yıllarda ülkemize girmiş ve hızlı bir gelişme göstermiş olan televizyon yayınlarından bir bölümü de konumuzu ilgilendirmektedir. Çağımız insanının en

(14)

18. Yüzyılda köçekleri gösteren bir minyatür.

çok etkilendiği televizyon, halkımızın günlük yaşamında çok büyük rol oynayan bir kitle iletişim aracıdır. Yayınları arasında geleneksel kültürümüze, hatta çoğu zaman halkbilimi doğrudan ilgilendiren konulara yer veren programları, giderek yozlaşan ve yiten değerlerimizi, kurumlarımızı, yaşama biçimlerimizi korumanın ne denli gerekli olduğunu seyirciye, bundan da önemlisi, ilgili ve sorumlulara hatırlatması bakımından da dikkati çekmektedir. Ancak bu türden programların çoğu, konunun yabancıları olan kimselere hazırlanmakta, asıllarına uygunluğu hususunda titiz bir denetim uygulanmamakta, ön hazırlıklarında yeterli araştırma ve inceleme yapılamamaktadır. TRT'nin elindeki olanaklar ulusal özleri, halk yaşamına ilişkin yerel değerleri; beceri, bilgi ve yaratıları sistemli bir biçimde araştırıp görüntüleyerek gelecek için değerli bir arşiv oluşturabilecek güçtedir. Alanlarının uzmanı olan halkbilimcilerin danışmanlıkları ve yardımlarıyla hazırlanacak bu türden belgesel filmlerin çekimlerine girişme işine bir an önce başlanılmasında büyük yararlar vardır.

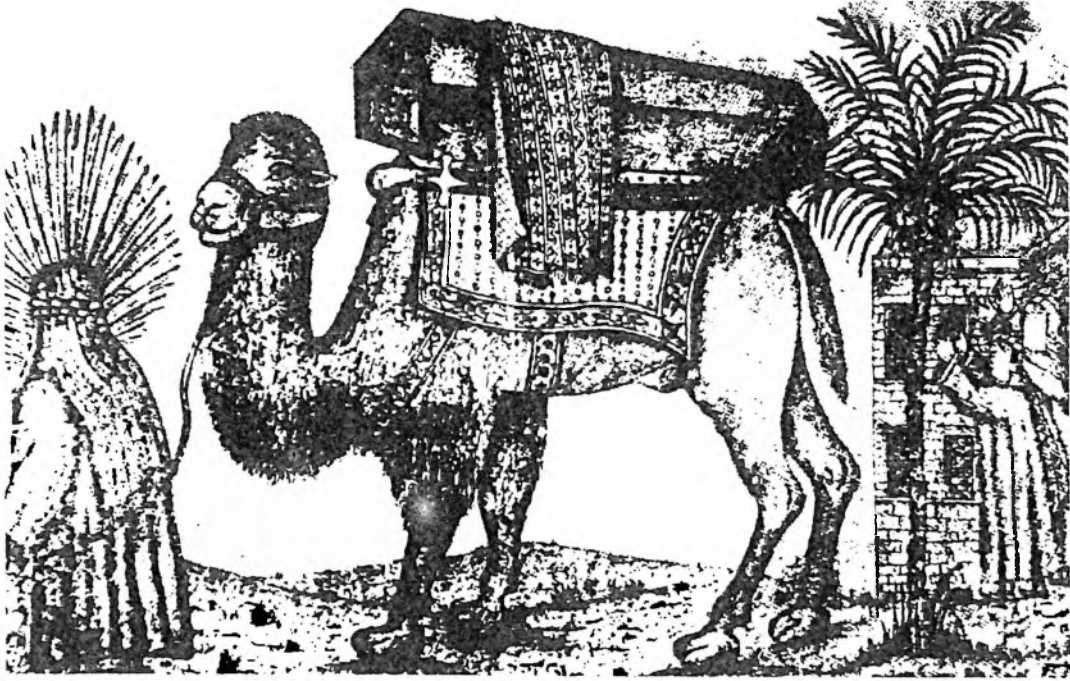
3. Resim

Minyatürlerimiz, halk resimlerimiz, geleneksel yaşamı ve kırsal alanı konu edinen kimi sanatçılarımızın ürünleri de halkbilimcilerin ve halkbilim alanına ilgi duyanların yararlanabilecekleri kaynaklar içerisinde yer alırlar. Bugün artık geçmişin malı olan minyatürlerimizde birçok kültür ögesinin geçmişteki önemini,

(15)
19. Yüzyıl
İstanbul'unda
“icrai sanat”
eyleyen
bir meddah
gravürü.
(Dost
Yayınları'ndan).

yerini, işlevini görmek mümkündür. Özellikle o zamanki toplumun yönetici sınıfının, soylularının günlük ve törensel yaşamlarından sahneler içeren minyatürlerimiz başlı başına bir inceleme konusudurlar. Halkın düş gücünü, özlemini ve beğeni çizgisini açığa vuran her türden halk resimleri; bir kenti, bir yöreyi, bir semti asıllarına sadık kalarak yansıtan gravürler, resimlendirilmiş el yazması kitaplar, aile albümleri, afişler, el ilânları vb. halkımızın geçmişteki yaşamının değerli belgeleridir. Bunların büyük bir bölümü zamanla yitip gitmiştir; azımsanmayacak bir bölümüyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu türden belgelerin tezel-den derlenmesi ve arşivlenmesi gereklidir.

(16)

Dinsel özlü bir halk resmi: Hazreti Ali ve Devesi

Çağdaş sanatçılarımızın kimileri halkbilimiyle ilgili konuları işlemiş, halk sanatlarının motiflerinden yararlanmış, geleneksel kesimdeki insanımızın günlük, törensel ve törensel yaşamından kesitler vermişlerdir. Bu sanatçıların başında Turgut Zaim (1906-1974) gelir. Ulusal özleri, yöresel yaşama biçimlerini, özellikle Yörükleri, Avşarları konu edinen sanatçı, özgün bir Türk resminin temsilciliği yanı sıra “otantik” olma titizliğini de başarılı bir biçimde sürdürmesini bilmiştir. Turgut Zaim’in ürünleri Türk halk kültürünün ve töresinin belgeleri olarak gelecek kuşaklara kalacak niteliktedir. Resimlerine yerli bir tad ve çeşni katarak dokuma, kilim, yazma vb. el sanatları motiflerini yer yer asıllarına uygun, yer yer de üsluplaştıran değerlendiren birer plastik öge olarak ustalıkla kullanan Bedri Rahmi Eyüboğlu (1913-1976) her türden halk yaratısına vurgun bir sanatçıdır. Yerli öğelerle bezediği resminin yanı sıra Anadolu insanının beğeni, yaratı, beceri, duygu ve düşüncesini dile getiren yazı ve şiirleriyle de resimde “folklorizm”in önde gelen temsilcilerinden birisi olmuştur. Kırsal kesimde, çetin doğa koşulları ortasında yaşayan köylümüzün ilkel üretim araçlarıyla doğaya egemen olma çabasındaki dramatik çatışmayı ve çelişkiyi çarpıcı bir biçimde resimleyen Neşet Günal’ın “toprak insanları”; bunların somatik özellikleri, giyim kuşamları, gele-

(17)
Yazının
rese
dönüşmesi:
Mustafa
Rakım'ın
leylek
biçimindeki
besmelesi
(M. Aksel'in
Anadolu
Halk
Resimleri'nden).

neksel araç-gereçleri ve dünyaya bakışları insan hamurumuzun nerede ve nasıl özleştiğini belgeleyen üstün yapıtlardır. Babası Turgut Zaim'in çizgisini daha değişik bir yoldan sürdüren genç sanatçı Oya Katoğlu, geleneksel kesim insanının töresel yaşamındaki "geçiş dönemleri"ni zengin bir renk ve figür kaynaşımı içerisinde canlandırmaktadır. Katoğlu'nun geleneksel yaşama biçimini, giyim-kuşam, köy ve kasaba konumunu işleyen resimleri halkbilimin resim sanatına yansımış ilginç örnekleridir. Çukurova yöresinin "pamuk kültürü" çevresinde kaynaşan yaşamını, yerel öğelerini; tarım kültürüne dayalı yaşama türünü duyarlı bir yaklaşımla belgeleyen Duran Karaca, o yörenin insanı olmaktan gelen keskin gözlemciliğini de sanatına katarak Türk halkbilimini plastik açıdan zenginleştiren resimleriyle dikkati çekmektedir. Konularını köy ve halk yaşamından alan, resimlerinin yanısıra yazı ve kitaplarında sanatla "folklor" arasındaki verimli ilişki üzerinde duran bir başka sanatçı da Malik Aksel'dir. Ayrıca özellikle son zamanlarda yapmış olduğu kadın ve erkek köylü başlarıyla Nuri İyem, gravürleriyle Mustafa Aslıer, Ali Demir ve kimi resimleriyle "folklorik" konuları işlemiş olan birçok sanatçımız daha vardır.

4. Şenlikler, Bayramlar, “Yerel Günler”

Ülkemizde, ulusal belirli günlerin dışında bir yöreye, bir ile, bir ilçeye ya da bir köye özgü; oranın yerel bir özelliğiyle, bir ürünüyle, bir geleneğiyle ilgili olarak kutlanan kutsanan, canlandırılan günler, haftalar vardır. Bu türden günler, haftalar kutlanırken şenlikler düzenlenmekte, yerel oyunlar oynanmakta, gelenekler canlandırılmaktadır. Bunların bir bölümü yerel takvimin gereği olarak artık oturmuş, sürekli kazanmış, her yıl kutlanan ve kutsanan bir nitelik kazanmıştır. Bir bölümüyle son yılların turizm etkinlikleri içinde yer almakta, giderek bir geleneğe dönüştürülmek istenmektedir.

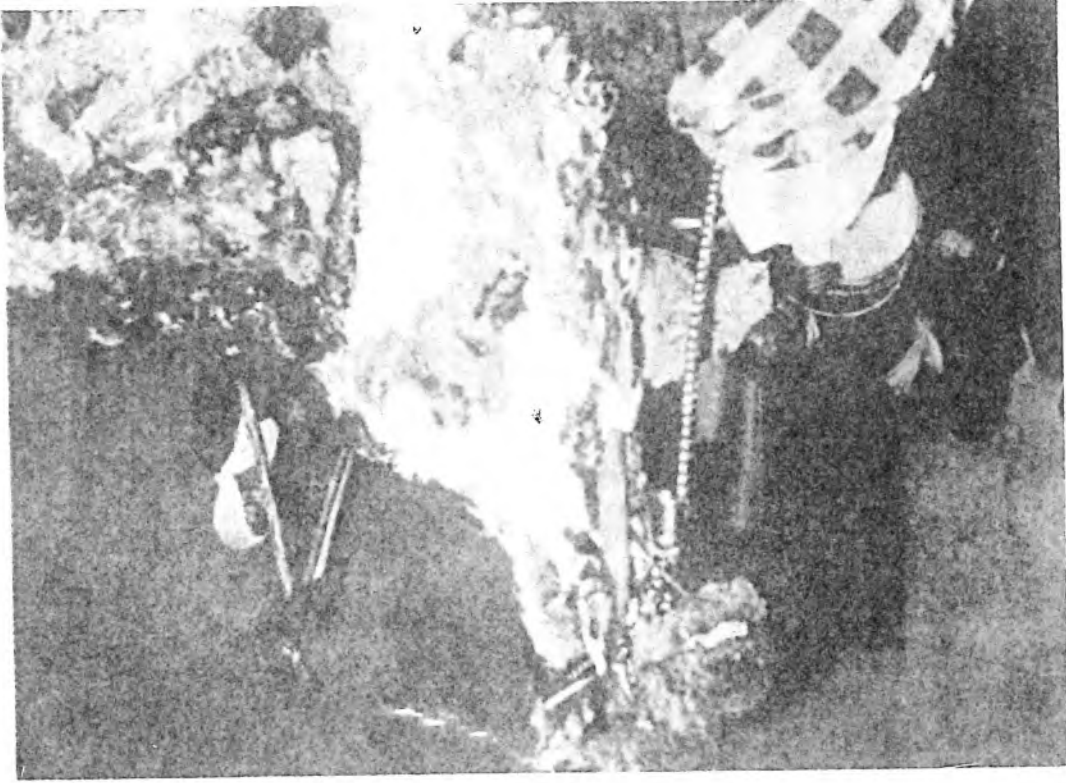
(18) Pulda halk oyunu

Ulusal özlerin, yerel renk ve kaynaşmaların, bölgesel özelliklerin canlandırıldığı, kutlandığı, tazelandığı bu türden, şenlik bayram ve günler de görsel kaynaklar içerisinde yer alırlar. İnsanımızın toplumla, coğrafyayla, doğayla ilişki ve etkileşimlerinin dinamik yansımalarını sevinçlerini, övünçlerini, coşkularını, boşalmalarını; ekonomik alış-verişlerini; yarışma ve yaratılarını; hatta bölgebencilik = (etnosantrizm)’lerini çeşitli biçimlerde dışa vurdukları bu kutlama ve kutsama günlerinde halkbilimcilerin kaynaklanacağı, esinleneceği, derleyeceği ve belgeleyeceği çok gereç vardır.

Bu şenlik, bayram ve günlerin düzenlenip kutlandıkları illere, ilçelere, köylere ya da yörelere özgü kültürel değerlerin ve her türden “folklorik gösteriler”in dikkatlice izlenip gözlenerek fotoğraf makinası, kamera ve teyp aracılığıyla saptanıp ulusal halkbilim arşivine kazandırılması gerekir.

Millî Folklor Araştırma Dairesi’nin yayımladığı “Türkiye Belirli Günler Takvimi”nde (Ankara 1973), yurdun her yerinde kutlanan belirli günler dışında, belli

bir yere özgü 860 belirgin günün tarih, ay, yer, tür ve süresi düzenli bir biçimde sıralanıp, açıklanmaktadır.

(19)

Mut’da düzenlenen Karacaoğlan Semireni (1975) sırasında canlandırılan “deve botlaması” = (doğumu)ndan bir sahne.

Bu çizelge dikkatlice incelendiğinde, kurtuluş ve anma günlerinin dışında, yerel nitelikte gün, bayram ve şenliklerin belirli öğelerin çevrelerinde kümелendikleri görülmektedir. Bu öğelerin başlıcaları yiyecek-içecek, meyve-yemiş; kuş-hayvan; bitki-çiçek; su, çağlayan, göl ve deniz mevsimleridir. Bu öğeler çevresinde kümelenen şenlik, bayram ve günlerden kimi örnekleri, yukarıda adını andığımız takvimden yararlanarak sıralayalım:

Yiyecek-içecek ile ilgili şenlik, bayram ve günler:

“Gölle Gecesi” (Konya-İlgın), 6 Şubat (1 gün); “Zipe Günü” (Hakkari-Çukurca), Mart’ın 1. ve 2. Çarşamba günleri (2 gün); “Mesir Şenlikleri” (Manisa-Merkez), 21 Nisan (9 gün); “Yumurtâ Bayramı” (Siirt-Merkez), 6 Mayıs (2 gün); “Peynirli Ekmek Günü” (Elazığ), 24 Haziran (1 gün); “Kızıldağ Ananevi Helva Günü” (Isparta-Şarkıkaraağaç), Temmuz’un 2. haftası içinde (3 gün); “Koza Bayramı” (Bursa-Merkez), Temmuz içinde (1 gün); “Ayran Bayramı” (Antalya-Akseki-Cevizli), Ağustos içinde (1 gün); “Bal Bayramı” (Antalya-Akseki-Kuyucak), Ağustos içinde (1 gün) “Cimcik Gecesi = (ev makarnası)” (Kütahya-Merkez), 1 Eylül (7 gün); “Yemek Festivali” (Bolu-Merkez), 27 Eylül (1 gün); “Pide Günü” (Ankara-Kızılcahamam), Eylül’ün 2. Cumartesi ve Pazar günleri; “Pastırma Tanıtma Günü” (Kayseri-Merkez), Ekimin ilk haftası (7 gün).

Meyve ve yemişle ilgili şenlik, bayram ve günler:

“Kiraz Festivali” (İzmir-Kemal Paşa), Mayıs’ın 2. Pazar günü (2 gün); “Kiraz Bayramı” (Denizli-Çal-Baklan-Kuyucak), Mayıs’ın son haftası içinde (1 gün); “Çilek Festivali” (Zonguldak-Ereğli), Haziran içinde (1 gün); “Vişne Bayramı” (Tokat-Almus), 2 Temmuz (1 gün); “zm ve şarap Festivali” (Tekirdağ-şarky), 6 Temmuz (3 gün); “Kavun Festivali” (İstanbul-Silivri-Selim Paşa), 29 Temmuz (1 gün); “Fındık Günü” (Bolu-Akçakoca), 10 Ağustos (1 gün); “Elma şenliği” (Konya-Ereğli), 18 Ağustos (1 gün); “Ceviz Bayramı” (Konya-Ermenek), Eylül içinde (1 gün) “Mandalina Festivali” (İzmir-Seferhisar), Kasım içinde (1 gün).

(20)

Kırşehir’de düzenlenen “Türkiye’de Mahalli Halk Oyunları Yarişması”nda (1976) Bingöl “Kartal” oyunu.

Kuş ve hayvanlarla ilgili şenlik, bayram ve günler:

“Kelaynak Günü” (Urfa-Birecik), 17 Şubat (1 gün); “Kafkasör Boğa Güreşleri” (Artvin-Merkez), 20 Haziran (1 gün); “Karides Günü” (Balıkesir-Musakça) Temmuz’un 3. Pazar günü (1 gün); “Balık Festivali” (İçel-Silifke-Taşucu), 2 Ağustos (4 gün); “Kuzu Bayramı” (Hakkari-Uludere) yayla zamanı (3 gün).

(21)

Gaziantep Barakları'nın bir oyununda yer alan iki oyuncu. Bu oyunda kızların başlarına tarakçıl kuşunun telekleri takılmaktadır.

Bitki ve çiçeklerle ilgili şenlik, bayram ve günler:

“Ağaç Bayramı” (Kastamonu-Devrakâni), 13 Nisan (1 gün); “Lâle Festivali” (Muğla-Köyceğiz), 16 Nisan (9 gün), “Lâle Şenlikleri” (Ankara-Yenimahalle-Sincan), 1 Mayıs (1 gün); “Çay Festivali” (Rize-Merkez), 17 Eylül (10 gün).

(22)

Adıyaman'ın ürün almayı canlandıran “Galuç” oyununa hazırlanan iki oyuncu.

Su, çağlayan, deniz, gölle ilgili şenlik, bayram ve günler:

“Çağlak = (şelâle) Günü” (Manisa-Akhisar), 9 Mayıs (1 gün); “Deniz Şenliği” (Ordu-Perşembe), 20 Mayıs (1 gün); “Hazar Gölü Şenlikleri” (Elazığ-Sivrice), 16 Temmuz (2 gün); “Yedi Göller Şenliği” (Zonguldak-Devrek), 17 Temmuz (7 gün); “Ayazma Şenliği” (Çanakkale-Bozcaada), 26 Temmuz (5 gün); “Çermik Şenlikleri” (Erzurum-Pasinler), 26 Temmuz (3 gün).

(23)

Adıyaman'ın “Galuç” oyunundan bir görünüm.

Mevsimlerle, aylarla ilgili olanlar:

“Kara Çarşamba = İlkbahar eğlencelerinin yapıldığı gün” (Siirt-Şırnak), 14 Mart (1 gün); “Mart Dokuz Şenlikleri” (İzmir-Urla), 22 Mart (1 gün); “Nevruz Şenlikleri” (ülkemizin pek çok yerinde), 22 Mart (1 gün); “Bahar Şenlikleri” (Tekirdağ-Malkara), 13 Mayıs (1 gün); “Mayıs Yedisi” (Giresun-Merkez-Alucra-Ordu-Fatsa-Gölköy-Perşembe-Ünye-Vakfikebir).

Bunlar ve bunlara ekleyeceğimiz daha nice şenlik, bayram ve günlerin dışında pehlivan güreşleri, müzik ve halk oyunları, at yarışları, hayvan sergileri, deve güreşleri, cirit oyunları, aşık bayramı, halk ozanları yarışmaları vb. gibi gösterilere yer veren bir çok gün, şenlik ve bayram sayılabilir.

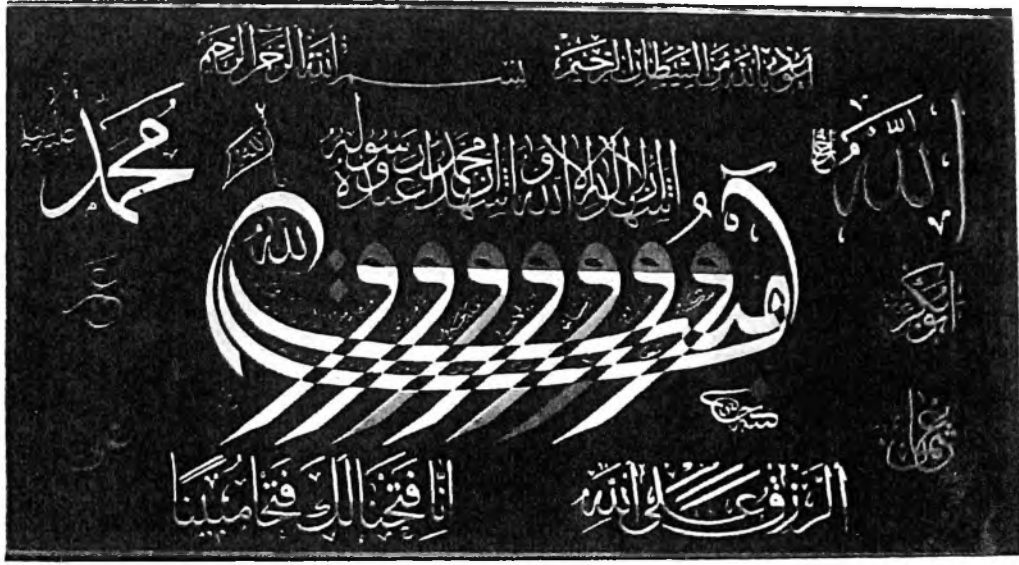
(24) Yerel giyimiyle bir zurnacı.

(1)
Tepsi üstünde
"Dünya Güzeli!"

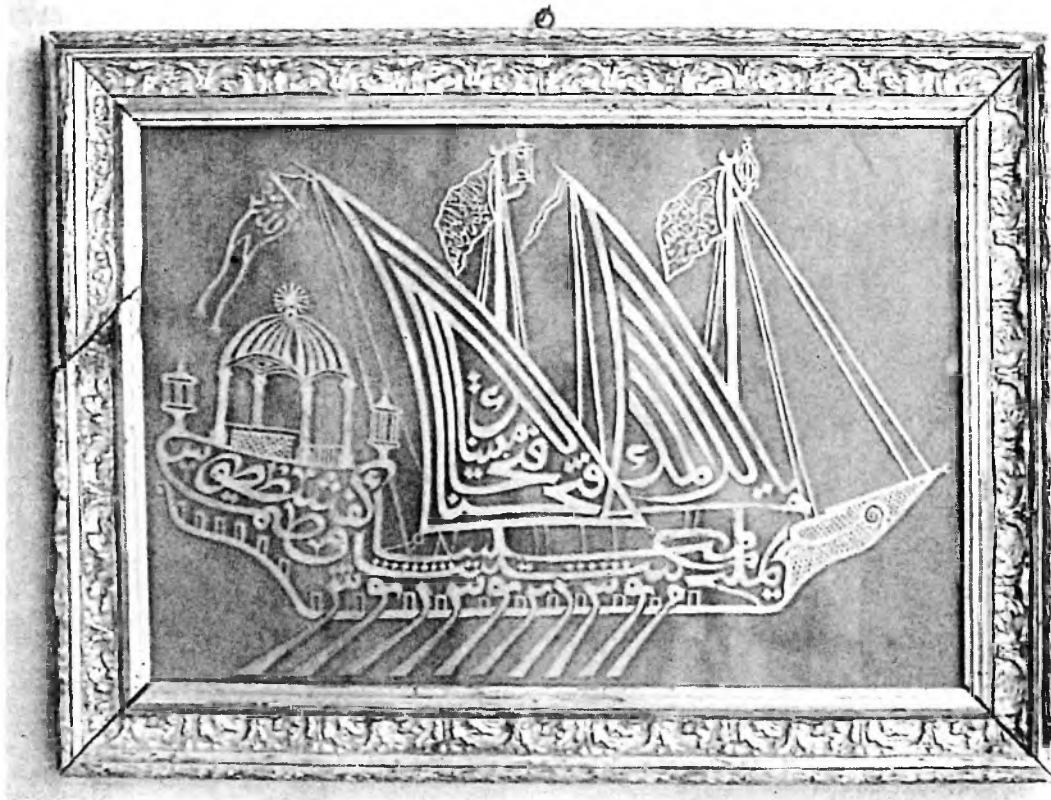

(2)
Şahmaran
efsanesindeki
kadın başlı
ejderha.

(3)
Vav' lardan düzenlenen bir "Amentü" gemisi.

(4)
Yazı-resim örneklerinden biri: "Eshab-ı Kehf" gemisi.

(5)
Gökten kurban indirilişini canlandıran bir halk resmi.

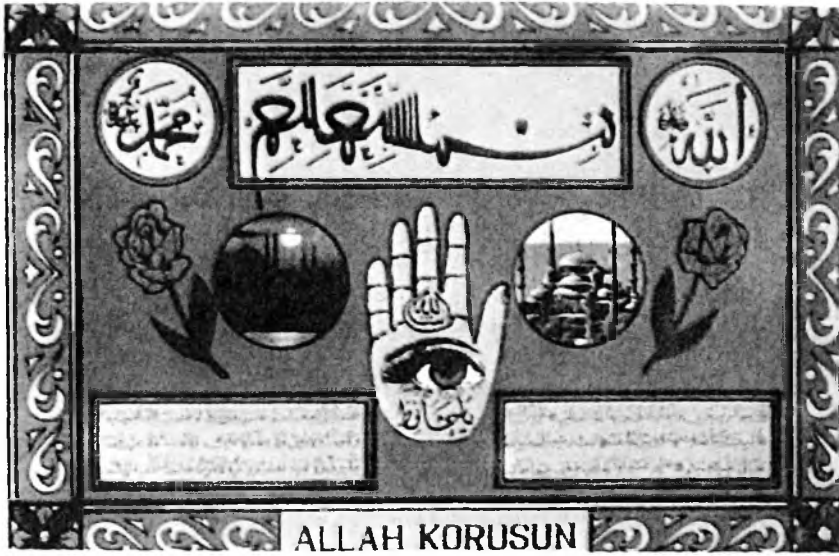

(6)
Aynı konunun bir başka biçimde canlandırılışı

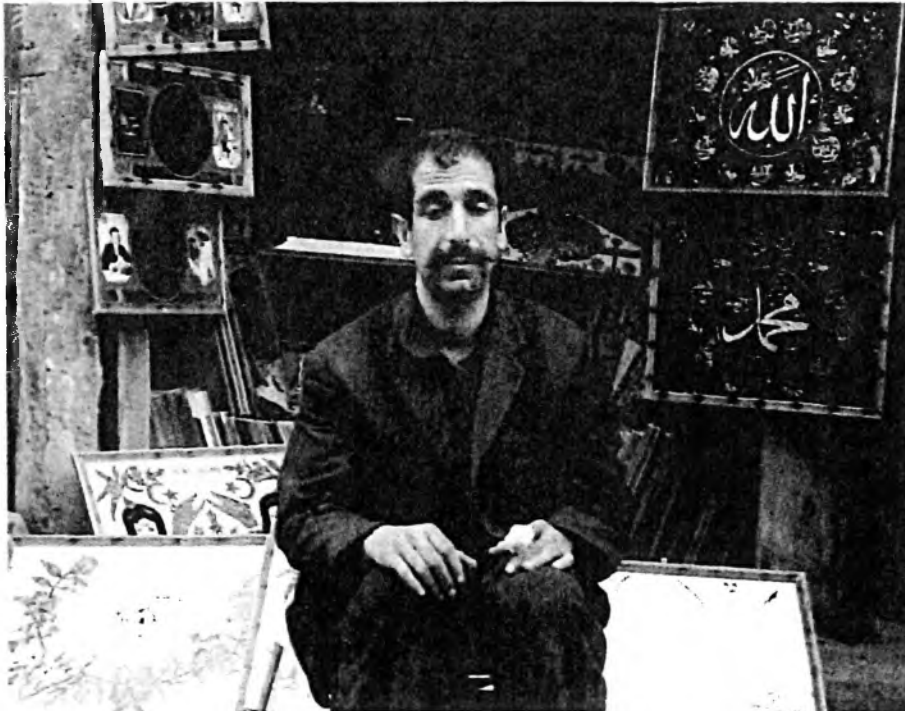
(7)

Nazara karşı kullanılan
dinsel ve büyüsel
içerikli bir levha

(8)

Aynı
içerikli
bir başka
nazar
levhası.

(9)

Halk
resimleriyle
dinsel
levhaların
satıldığı
bir dükkan
ve satıcısı.

(10)
Kırsal
kesimden
bir duvar
ve kapı
süslemesi.

(11)
Kırsal
kesimden
bir başka
duvar
resmi

(12)

T. Zaim'in beşik önündeki Avşar kadını.

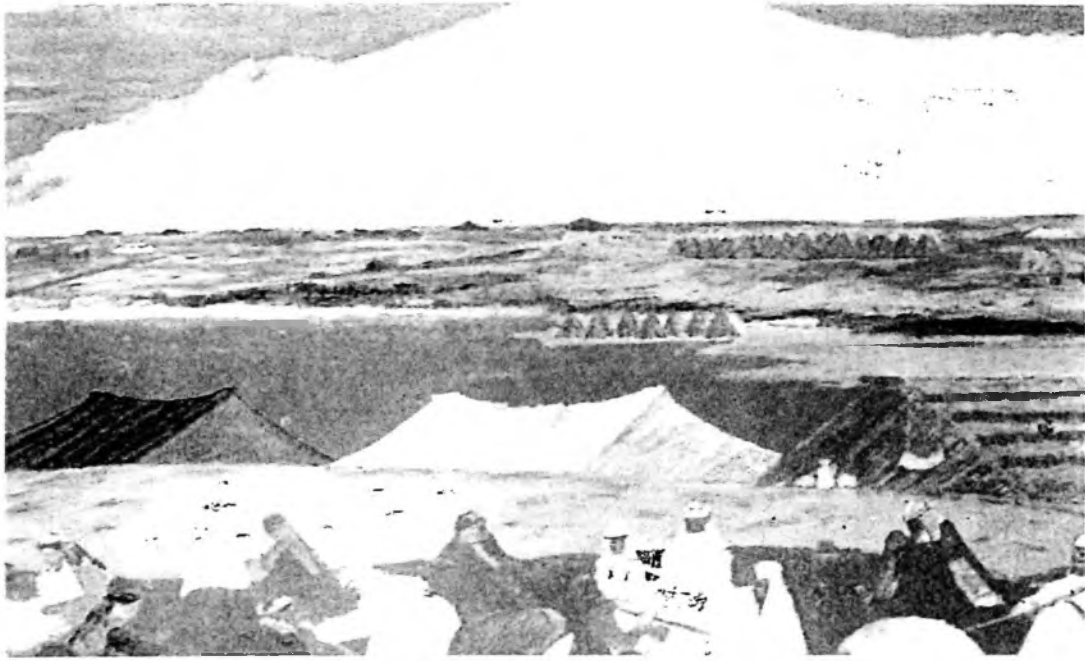
(13)

O. Katoğlu'nun "İlkbaharda Ölüm" ü.

(14)

N. Günel'in "Toprak İnsanları" işten dönerken.

(15)
D. Karaca'nın
Tumlu Kalesi
eteğinde
"Ekmek Atanlar" ı.

(16)
Ali Demir'in
"Sofra" sı.

(17)
L. Akad'ın
"Gelin" adlı filminden
kurban sahnesi.

(18)
L.Akad'ın
"Düğün"ünden
bir görüntü.

(19)
Bir şenlikte oynayanlar.

C. ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ VE ARAÇLARI

I. Alan Araştırması Teknikleri

Öteki sosyal bilimlerde olduğu gibi, halkbilimsel araştırma ve çalışmalarda da seçilen konuya ilişkin özgün ve güvenilir bilgi elde etmek, derlemek için araştırmacının araştırma yapacağı grubun ya da topluluğun yaşadığı yere giderek çalışmasına alan araştırması denir. Alan araştırmasında “folklorik” kurumların etkinliklerini; töreleri, törenleri, olayları, işlemleri, uygulamaları, gösterileri vb. sistemli bir biçimde saptamak ve bunlara ilişkin veriler derlemek için kullanılan tekniklerin, yolların başında gözlem (olaya ya da toplumsal yaşama katılarak), görüşme = (mülâkat), sorukâğıdı = (anket) uygulama, kılavuz ya da kaynak kişi kullanma gelir.

1. Gözlem

Gözlem türlerinin en çok kullanılanları katılarak ya da katılmayarak, doğrudan ya da dolaylı olarak, sistemli ya da gelişigüzel, açık ya da gizli gözlem diye adlandırılanlardır. Biz, konumuz gereği, daha çok katılarak gözlem tekniği üzerinde duracağız.

Araştırılan grubun ya da topluluğun günlük ve törensel yaşamına katılma yoluyla yapılacak gözlemlerde araştırmacının, araştırdığı grupla birlikte bir süre yaşaması, onların yaşamlarında yer alması gereklidir. Böylece, araştırmacı, araştırdığı grubun davranış biçimlerini, değer sistemini, birbirleriyle olan ilişkilerini, toplumsal, ekonomik ve kültürel özlü olaylar, törenler, işlemler çevresindeki kümelenişlerini, rollerini, tutum ve tavır alışlarını yakından gözlemleme olanağını bulur. Başka bir anlatımla, söz konusu olayları, kendisi de o gruptan biriymişçesine “yaşamış” olur. Ancak, gözlemci, dikkatini bu türden olayların oluşumu, gelişimi ve sonlanışı üzerine yoğunlaştırırken, nesnelliğini ve yansızlığını da korumak zorundadır. Böylece, araştırmacının çok sayıda bilgi elde etmesi, derleme yapması gerekmektedir. Çünkü, söz konusu grubun ya da topluluğun kültürel içerikli olayın bütünü ancak bir parçasıdır. Bütüne varmak için, bütünü oluşturan ve birbirlerine organik bir biçimde bağlı olan parçaların ya da bölümlerin hemen hepsi hakkında bilgi toplamak zorunludur. Gözlem yoluyla elde edilen bilgilerin, gözlemlenen olayın bünyesel oluşumuna uygun sıraya dikkat edilerek hemen bir yere kayıt edilmesi gereklidir. Bu iş için özel surette hazırlanmış fişler, defterler kullanıldığı gibi, bilgileri küçük ve kullanışlı ses alma aygıtları yardımıyla bantlara geçirmek de mümkündür.

Araştırmacı ya da derleyici, araştırma ya da derleme yaptığı gruba, topluluğa ya da köye dışardan katıldığı için, başka bir anlatımla o topluluktan, o köyden olmadığı için, grubun ya da köylünün gözünde ister istemez yabancı olarak kalacaktır. Bu durumsa, derleyicinin ya da araştırmacının işini güçleştirecek, derlediği bilgilerin doğruluğuna zaman zaman gölge düşecektir. Bu durumda başvurulacak yol-

lardan en önemlisi, elden geldiğince onlardan biriymiş tavrını takınmak ve rolünü üstlenmek; o rolün gerektirdiği görevleri, uğraşları, sorumlulukları vb. yerine getirmeye çalışmak; toplu gösterilere, çalışmalara, törenlere katılmaktır. Böylece, araştırmacı, aradaki yabancılığı, bu yabancılıktan gelecek bir takım sakıncaları en az dereceye indirmiş olur.

Toplumsal yaşama katılarak olayları, olguları, davranışları, tavırları ve tutumları gözlemlemenin, bu gözlemlere dayalı olarak veri toplamının araştırmacı ya da derleyici bakımından en önemli yanı, süre sorunuyla grup içinde üstleneceği toplumsal roldür. Sözelimi A köyü incelenmek isteniyorsa ya da bu köydeki belirli bir “folklorik” olay köklü bir biçimde araştırılacaksa, o zaman o köyde belirli bir süre kalmak gerekecektir. Bu sürenin sınırını araştırmanın konusu, araştırmacının bu işlere yatkınlığı, coğrafik, ekonomik, hijyenik vb. koşullarla bir takım başka etmenler belirler. Duruma göre, bir hafta ile bir ayı, bütün bir mevsimle bütün bir yılı o köyde geçirmek gerekebilir (Bu süre birimleri arasında, araştırmacı ya da derleyici çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ara ara köyden uzaklaşabilir). Böylece, araştırmacı ya da derleyici, köylü ile kendisi arasındaki yabancılığı ortadan kaldıracak; onlardan biri olarak toplumsal yaşamlarına katılma yoluyla da sağlıklı ve güvenilir gözlemler yaparak veri derleme olanaklarından birini elde edebilecektir.

Süre etmenin dışında ikinci önemli etmen de araştırmacı ya da derleyicinin üstleneceği ya da bürüneceği roldür. Araştırmacının ya da derleyicinin araştırma yapacağı yerde uzun süre kalabilmesi için, o topluluk içinde belirli bir görevi ve işi yerine getirmesi, yani sosyal bir rolü üstlenmesinde büyük yarar vardır. Bu rolü belirleyen işin, görevin seçimi çok önemlidir. Bizim köylerimizde öğretmenlik, ebelik, sağlık memurluğu, doktorluk, din adamlığı bu türden araştırmalar için ideal görevlerden sayılır. Araştırmanın ve derlemenin gerektirdiği süre boyunca bu rollerden biriyle topluluk içinde yer almak, topluluk üyelerinin derleyiciye yaklaşmasını büyük ölçüde sağlayacak niteliktedir.

Ancak, unutmamak gerekir ki, araştırmacının bürüneceği rol gereği, bilmesi ve uygulaması zorunlu bilgilerin hiç değilse önemli bir bölümüyle de kendisini donatması gerekir. Eğer araştırmacı meslekten bir sağlık memuru değilse, iğne vurmak, kan almak, çok basit kimi operasyonları yapmak, yılan, böcek vb. sokmasına karşı uygulanan ilk işlemleri bilmek zorundadır. Bir din adamı rolüne bürünmek suretiyle topluluğun arasına karışacak araştırmacı için de aynı durum söz konusudur. Şöyle ki, bu araştırmacı da bir din adamından beklenen gerekli bilgileri, uygulamaları, dinsel törenleri yönetmeye ilişkin kuralları bilmek ya da öğrenmek zorundadır. Eğer, araştırmacı ya da derleyici örneğin vaktiyle sağlık memurluğu ya da din adamlığı öğreniminden ve eğitiminden geçtikten sonra halkbilim araştırmalarına yönelmiş ve bu dalın gerekli formasyonunu kazanmışsa o zaman yukarıda belirtilen zorunluluklar ortadan kalkar. Bu durumdaki araştırmacıların derleyeceği bilgiler ve yapacağı araştırmalar, derlenen bilgilerin sağlamlığı, güvenilirliği açısından büyük önem taşırlar.

Yukarıda belirttiğimiz görevlerin içerisinde, ötekilerin birtakım zorluklarına karşılık en geçerlisi öğretmenlik. Araştırmacı ya da derleyicinin araştırma yapacağı köyde bir süre geçici öğretmenlik görevi alması, böylece araştırmasını yapması kendine çok elverişli bir durum hazırlayacaktır. Çünkü, lise ya da üniversite çıkışlı birisi, öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği pedagojik birtakım temel kuralları öğrendikten sonra, bir köy okulunda geçici öğretmenlik yapabilir. Böylece, söz konusu köyün hem saygın bir kişisi olur, hem de araştırma gereği onların arasına katılarak sosyal olguları, yaşantıları, davranışları, törenleri bütün yönleriyle gözlemlene, saptama, inceleme ve kaydetme olanağını bulur. Bu bakımdan öğretmenler derleme yapmak için en elverişli kimseler sayılırlar. Ancak, meslekten öğretmenlerin de her yıl düzenlenecek halkbilim ürünleri derleme kurslarında eğitilmeleri, konuya ilişkin yayınları okumaları, halkbilim alanındaki bilgilerini geliştirmeleri, gözleme ve derlemenin ince yanlarını öğrenmeleri gereklidir.

Ayrıca, yalnız, bekâr ve “dışarıklı” bir erkek araştırmacının tek başına, geleneksel bir toplulukta, “kaç-göç”ün bulunduğu bir ortamda her türlü sosyal ve kültürel olayın içine girmesinin, gözlemlerde bulunmasının, dolayısıyla bilgi derlemesinin güçlüğü ortadadır. İşte bu tür ve buna benzer sakıncaları ortadan kaldırmak için, araştırmacının ailesiyle birlikte araştırma alanına gitmesi; böylece evle olmanın geleneksel toplumda sağlayacağı saygınlık ve kolaylıklardan yararlanarak eşi aracılığıyla kendisinin bulunamayacağı, giremeyeceği yerlerde gözlemlerde bulunması, sorular sorması da mümkün olacaktır.

Öte yandan, araştırma ve derleme yapılacak yerde yaşayan, orali olan, ama konuya yakından ilgi duyan kimseleri gözlemci olarak eğitmek; böylece ona dışardan geçici bir rol vermeden istenilen bilgileri elde etmeyi sağlamak da kimi durumlarda baş vurulacak bir yol olmakla beraber, gözlemlerin doğruluğu, keskinliği ve derinliği bakımından bir takım kuşkuları da beraberinde getireceğinden çok zorunlu olmadıkça bu yol seçilmez.

2. Görüşme

Alan araştırmasının gerektirdiği önemli tekniklerden birisi de görüşmedir. Görüşme, araştırma yapılan yerde, araştırmacının bu iş için seçilen kaynak kişilerle, daha önce hazırladığı konularda, başka bir anlatımla konuyu açıklığa kavuşturacak noktalarda düzenlenmiş olan soruları ya formel bir biçimde ya da bir sohbet, söyleşi havasında sorması ve cevap almasıdır; yani görüşülenle yüz yüze gelmesidir.

Konu gereğince, daha önceden bu iş için seçilmiş kişiye, kişilere, cins ya da yaş gruplarına sorular şormalı ve alınan cevaplar elden geldiğince aynen bir yere geçirilmelidir. Bir araştırmacı ya da görüşmeci araştırma yaptığı yerde kısa bir süre kalacaksa, o zaman daha önceden hazırlanan soruları, kaynak kişilere ya da derneklere biraz resmi bir biçimde sorması gerekecektir. Böyle bir durumun, veri toplama ve derleme, ayrıca cevapların doğruluğu bakımından doğuracağı sakıncalar vardır. Araştırmacı ya da görüşmeci, araştırma yaptığı yerde uzunca bir süre kala-

caksa, soru sorma işi resmi bir biçim ve havadan çıkıp daha yumuşak, daha dostça bir havaya bürünecek, böyle elde edilen sonuç da daha olumlu olacaktır.

Soranla cevaplayan arasında sağlam ve güvenilir bir ilişkiyi, bir iletişimi kurabilmek için, bu işin kısa ve elverişsiz bir zamana sığdırılmaması gerekir. Öte yandan görüşmelerin, soru sorup cevap almaların süresini, sıklığını ve ölçüsünü çok iyi ayarlamak gerekir. Çünkü soru sorulan kimselere bu iş başlangıçta ilginç gelse bile, bir süre sonra ilgi dağılabilir. Ayrıca, görüşme yapılan kimselerin günlük işleri vardır; bize verdikleri zamanı bu işlerden ayırmışlardır; kendi işleri işe elbette ki en az bizimki kadar önemlidir. Onun için uzun ve yorucu görüşmelerden çok, kısa ama ilgiyi ayakta tutan yollar aranmalıdır. Soracağımız ve cevap alacağımız çok şey varsa, bunları zaman içinde eşit biçimde bölerek dağıtmak, kaynak kişinin, uyanık, istekli ve boş zamanlarını kullanmak ya da ayarlamak gerekmektedir.

Görüşme ya da soru sorma yoluyla bilgi elde etme tekniği daha çok betimsel araştırmalarda uygulanır. Taramalarda ve kimi etnik grupların, toplulukların, özellikle halkın belirli bir konu hakkındaki tavırlarını, tutumlarını ve görüşmelerini içeren derlemeler, veriler toplamak amacıyla yapılan inceleme ve araştırmalarda (survey) soru sorma yoluyla görüşme tekniği önemli bir yer kapsar. |

Görüşme tekniğinin başarılı bir biçimde uygulanması için dikkat edilecek önemli noktalar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Derleme yapılan, veri toplanan yerde uzunca bir süre kalmak; böylece resmi, kısa süreli görüşme yerine, daha içten ve yeterli süreli görüşme yapabilme olanağını elde etmek.
2. Görüşme sırasında sorulacak soruları daha önceden hazırlamış olmak.
3. Kaynak kişileri saptamak, bu konuda gerekirse -ki çoğu zaman gerekir- başkalarına danışmak, onların fikirlerini almak.
4. Kaynak kişilerle yapılacak görüşmenin yerini, zamanını iyi saptamak.
5. Görüşmenin biçimini belirlemek.
6. Görüşenle görüşülen arasındaki konuşma, giyim-kuşam, davranış vb. biçimindeki farkı, çelişkiyi gidermek.

Görüşmenin biçimi de önemlidir. Bunun için hazır, standart durumlar yoktur. Bu daha çok görüşmecinin yeteneğine kalmış bir şeydir. Yukarıdaki durumlar elden geldiğince hazırlandıktan sonra, görüşmeci, kaynak kişinin ya da kişilerin eğitim, yaş, cins durumuna göre ya sorularını doğrudan sorar ve aldığı cevapları kayıt eder ya da soruyu bir sohbet başlangıcı olarak sorar. İkinci şıkta görüşmecinin uyanık olması, işine yarayanı, yani uzunca boylu anlatılardan sorunun cevabını saptayarak not etmesi gerekir. Ayrıca bu tür bir görüşmede, görüşmecinin sabırlı olması da gerekmektedir.

Görüşülen kimsenin iş durumunu göz önünde bulundurmak; en uygun mevsimi, günü, zamanı -sabah, öğleden sonra ya da akşam- seçmek; ona daha önceden yapılacak işin niteliğini açıklamak, vereceği bilgilerin değerini belirtmek; böylece onu psikolojik bakımdan görüşmeye hazır duruma getirmek gerekmektedir. Elverişli bir zamanda, sakın ve rahat bir yerde, görüşülen bir kimsenin ya da kaynak kişinin kuşkusunu, güvensizliğini de giderdikten sonra yapılan görüşme, derlenecek bilginin, toplanacak verinin sağlamlığında, güvenilirliğinde rol oynayacak önemli etmenlerdir.

Görüşmeci, görüşülen kişiden ya da kişilerden gerek yaş, gerek toplumsal mevkî, gerek sosyo-ekonomik düzey; kılık kıyafet, dil anlatım bakımlarından çok farklıysa, yani görüşmeciyle görüşülen kimse çok açık biçimde birbirlerine ters düşüyorlarsa, bu görüşmenin pek verimli geçmeyeceği daha işin başlangıcında anlaşılır, sorulara alınan cevapların gerçeği yansıtmasından haklı olarak kuşku duyulur. Örneğin; köylü kadınlarının doğum kontrolleriyle ilgili hangi geleneksel ilâçlardan ve uygulamalardan yararlandıklarını amaçlayan bir soruşturmada, bir görüşmecinin şansı hiç yoktur ya da çok azdır. Bu konuda, erkek görüşmeci ya da araştırmacıya bakarak kadın görüşmeci ya da araştırmacı daha iyi bilgi elde eder.

Görüşme tekniğinin yararlarından ilki, bu işin yüz yüze gelerek yapılması, dolaşısıyla karşılıklı konuşma, açıklama olanaklarının bulunmasıdır. İkinci olarak bir takım yanlışlıkları hemen düzeltebilme olanağına sahip olmaktır. Ayrıca, görüşülen kimsenin, görüşme ve konuşma sırasında yapacağı mimiklerden, jestlerden, taklitlerden anlamlar çıkarmanın, bunlarla soruları bütünlemenin denetlemenin olanak içinde bulunmasıdır.

3. Sorukâğıdı (Anket)

Alan araştırması sırasında bilgi toplama ve derleme tekniklerden birisi de sorukâğıdı uygulamasıdır. Sorukâğıdı yoluyla bilgi toplamanın 100-150 yıllık bir geçmişi vardır. Günümüzde sorukâğıdı düzenleme, geliştirme ve uygulamanın incelikleri oldukça ileri bir düzeye ulaştırılmıştır.

Bir sorukâğıdı hazırlamanın ilk koşulu, neyin, yani hangi bilginin ya da konu ayrıntısının ne için, yani hangi amaçla saptanacağını bilmektir.

Araştırmacı ya da derleyici sorukâğıdını hazırlamadan, yani sorularını düzenlemeden önce, inceleyeceği, saptayacağı, derleme yapacağı ve bilgi toplayacağı konuya ya da konu ayrıntısına ilişkin olarak yazılmış şelerin hepsini görmek, okumak, incelemek zorundadır. O konuda yayımlanmış olan kitap, araştırma, inceleme, rapor, makale, tez, derleme vb. elden geldiğince gözden geçirilir ve incelenirse soruna bütün ayrıntılarını da içine alarak yaklaşmak ve bir bütün olarak bakmak olanağına kavuşulur. Bu da bize, düzenleyeceğimiz soruları uygun, içerikli ve amaca yönelik olarak seçebilme olanağını verir. Belirli bir ana konunun, konu bölümünün ya da bir olayın araştırılması, incelenmesi için gerekli verileri

toplamak amacıyla bir sorukâğıdı düzenlemek ve uygulamak hiç de kolay bir iş değildir.

Böyle bir sorukâğıdı hazırlamanın ve geliştirmenin ilk koşulu, yukarıda belirtildiği gibi, araştırılacak konu hakkında o zamana kadar yayımlanmış literatürü gözden geçirmektir. Bundan sonra, sorular, soru kümelerinden oluşan gruplar, gruplardan oluşan bölümler arasında konuyu, araştırılan sorunu kuşatan organik bir bağlantı bulunmasına özen göstermek, dikkat etmek zorunludur. Örneğin; monografik bir araştırma için veri toplamak amacıyla sorukâğıdı düzenleniyorsa elbet ki ilkin o konunun alt basamağını ortaya çıkaracak nitelikteki sorularla işe başlamak, bünyesel bir kronolojiyi izlemek gereklidir. Bir örnek verecek olursak, kurban bayramıyla ilgili tören, işlem ve uygulamalar hakkında veri toplamayı amaçlayan bir sorukâğıdında ilk soru “Kurbanlık hayvanı nasıl kesersiniz?” olmalı, işe daha öncesinden, sözgelimi kurbanlık hayvan cinslerinin neler olduğundan başlayarak konuyu geliştirecek soru sıralaması yapılmalıdır.

Soruların açık, anlaşılır ve kısa olması da önemli bir noktadır. Uzun sorular, cevaplayanın hem ilgisini dağıtır, hem de cevabı toparlamasını güçleştirir. Ayrıca, sorukâğıdının uygulanacağı bölgenin dil özelliklerini göz önünde bulundurmamak, böylece yanlış anlamaları, dolayısıyla yanlış cevaplar alma olasılığını da önlemek gereklidir.

Bir başka nokta da açık ve kapalı uçlu sorular hazırlamak sorunudur. Elde edilecek bilgiye göre soru ya kapalı ya da açık uçlu olmalıdır. Örneğin “En çok hangi hayvan kurbanlık olarak seçilir?” sorusu açık uçlu bir sorudur. Buna karşılık: “Kurbanlık hayvan olarak en çok hangi hayvan seçilir?” diye sorulduktan sonra, “1. Koç, 2. İnek, 3. Manda, 4. Horoz vb.” diye seçeneklerini de gösterirseniz, bu seçmeli ya da kapalı uçlu bir soru olur.

Soruların hangi tipte olacağı, derlenecek bilgiyle araştırmanın niteliğiyle, cevaplayıcıların eğitim ve öğrenim durumlarıyla ilişkilidir. Bir sorukâğıdında, duruma göre, açık ve kapalı ya da seçmeli sorular bulunabilir.

Sorukâğıdı düzenlemede önemli bir nokta da asıl metni düzenlemeden önce, bir “ön sorukâğıdı” hazırlayarak bunu belirli bir çevrede uygulamak; alınan cevapların ve elde edilen verilerin ışığı altında kesin ve geniş kapsamlı sorukâğıdını hazırlamak güvenilir yollardan biridir.

4. Kılavuz ve Kaynak Kişiden Yararlanma

Araştırma yapılan yerde bir töreyi, âdeti, ürün elde etmekle ilgili bir tekniği, uygulamayı ya da bir beceriyi, bir masalı, efsaneyi, türküyü, kısaca halk yaşamına ilişkin geleneksel kültür varlığını ve zenginliğini iyi bilen ya da bu türden kişilerin seçimine yardımcı olacak birkaç kişi her zaman bulunur. Bunlara kılavuz ve kaynak kişiler diyoruz. Kılavuz kişiler kendilerinden bilgi elde etmenin yanı sıra, araştırmacının toplumun öteki üyeleriyle ilişetim kurmasında ve yol göstermesinde

de yardımcı olarak işini kolaylaştırır. Kaynak kişilerse geleneklerin diri kaldığı, eski biçimiyle uygulandığı yerlerde yaşayan “görmüş ve geçirmiş”, bilgi derlenecek kimselerdir. Kaynak kişilerin seçimleriyle bunların anlattıkları, açıkladıkları, gösterdikleri ve uyguladıkları bilgi ve becerileri doğru, eksiksiz ve aslına uygun olarak bağdaştırmak çalışma sırasında dikkat edilecek noktalardandır.

Eğer söz konusu bilgileri derlemek için sorukâğıdı tekniği uygulanıyorsa, soruların açık, anlaşılır ve kısa olmasına; sorukâğıdının uygulandığı yerin ve saatin iyi seçilmesine; ayrıca kaynak kişiyi uzun boylu soru yağmuruna tutmamaya özen göstermek gereklidir. Kaynak kişilerin kuşku ve tedirginliklerini gidermek ve onların güvenini kazanmak da üzerinde durulması gereken noktalardır. Kaynak kişi aracılığıyla derlenen bilginin karşılıklı konuşma ve sohbet yoluyla elde edilmesi düşünülüyorsa, konuşma yerinin, gününün ve saatinin iyi seçilmesine dikkat etmek; konuşan, açıklayan, anlatan kaynak kişinin isteğini artıracak küçük sorular, eklemeler, ilgi cümlecikleri vb. söylemek yararlı olur. Kaynak kişi yorulup ta konuşmayı, sohbeti kesmek istediğinde konuşmasını ille de sürdürmesini istemek, bu konuda onu zorlamak kaçınılması gereken bir noktadır.

Kaynak kişi seçimi çalışmanın ya da derlenecek bilginin niteliğine göre değişir. Örneğin doğumla ilgili derleme yapılacak, bilgi elde edilecekse evli, çocuk sahibi, olgun yaşta kadınların, yerel ebelerin kaynak kişiler olarak seçilmeleri doğru olur. Durumuna göre ya belirli bir yörenin belirli kimselerinden ya da -eğer araştırma coğrafi bakımdan geniş bir bölgeyi kapsıyorsa- çok sayıda kaynak kişiden yararlanmak gerekebilir.

Kaynak kişilerin anlattıkları ve verdikleri bilgileri anlatıldığı ve açıklandığı gibi korumanın yolu ya aynen kâğıda ya da ses bandına geçirmektir. Bilgiler kâğıda geçirilirken yine de tam ve eksiksiz, yani kaynak kişinin ağzından çıktığı gibi aktarmak mümkün olmaz. Özellikle masal, efsane, türkü vb. derlemelerinde anlatılan ve söylenenin en doğru biçimde kaydı ses bandına almaktır. Bugün elimizde bulunan ses alma aygıtları gerek teknik olanakları, gerek taşınma kolaylıkları bakımından bu işi eksiksiz bir biçimde gerçekleştirecek niteliktedirler. Ayrıca film ve fotoğraf makineleri de anlatılan şeylerin biçimsel yanını saptamada yardımcı teknik araçlar olarak kullanılmaktadır. Ancak çalışma sırasında gerek ses alma aygıtı, gerekse film ve fotoğraf makinesi kullanımı birtakım sakıncaları da içermektedir.

Öte yandan tıpkı yazılı kaynakların fişlenmesi gibi kaynak kişilerin künyeleri de görüşmeye başlamadan önce ya da bir yere ya da bu amaçla önceden düzenlenmiş bir örnek fişlere işlenmelidir. Böylece, derlenen bilgilere birinci dereceden katkıları olacak kimselerin karakteristik özelliklerini saptamak mümkün olur. Bu da derlenen bilgileri işlediğimiz ve yorumladığımız zaman işimize yarar. Çünkü kaynağın kişisel ya da toplumsal niteliği verdiği bilginin kişisel ve toplumsal niteliğini de bir ölçüde etkiler. Örneğin büyük bir yerleşim yerindeki eşraftan birinin söyledikleriyle, orta tabakadan birinin ya da toplumun geleneksel kültür bakımından yozlaşmaya yüz tutmuş kesiminden birinin aynı konuda söyleyecekle-

KAYNAK KİŞİ KÜNYESİ

Adı, Soyadı: *Hikmet Düvençöz*
 Doğum Yeri ve Yılı: *Sorgun/Yozgat, 1933*
 Cinsiyeti: *Erkek*
 İş: *Çiftçi*
 Öğrenim Durumu: *İlkokul içinden ayrılma*
 Ne Zamandan Beri Orada Oturduğu: *Doğduğundan beri*
 Kentle, Kasabayla İlişkisi: *İşi dışındaki*
 Söylediklerini Kimden Duyduğu, Gördüğü: *Ailesinden*
 Görüşmenin Yapıldığı Tarih: *15 Eylül 1975*

(25) Bir kaynak kişi için düzenlenen fiş örneği.

ri farklıdır; varsıl, soylu ve toplum içinde önemli bir yeri olan kimse bildiğinden, gördüğünden, duyduğundan ve uyguladığından çok bilmek, görmek ve uygulamak istediğini söylemek eğilimindedir kimi zaman. Bu durumda eğer kaynak kişinin kişisel ve toplumsal künyesini bilmiyorsak, derlenen gerecin değerlendirilmesinde bizi yanıltabilecek sakıncalar olabilir. Onun içindir ki, derlenen gerecin değerlendirilmesinde kaynak kişilerin künyelerinin bilinmesi önem taşır. Kaynak kişi künyesinin özelliklerini yansıtan fiş düzenlemesi araştırılan konunun niteliğine göre değişir. Bu konuda bir örnek = (standart) fişler yoktur. Hangi türden bir çalışma olursa olsun, bir kaynak kişi künye fişinde bulunması gerekli bir takım asal bilgiler vardır. Bunlar ad, soyad, cinsiyet, yaş, öğrenim durumu vb. Bunlara eklenecek bilgilerin çeşidi ise soruşturulan konuyla ilgili olarak her zaman artabilir.

Gerek görüşme, gerek sorukâğıdı, gerekse kaynak kişiler aracılığıyla elde edilen, derlenen bilgilerin önceden varsayılabilecek ya da gerçek kabul edilene uymadığı da görülebilir. Bu, hem değişik kimselerin aynı olayı değişik şekilde anlatmalarından, hem de gerçek davranışla ideal davranış arasındaki ayırmadan ileri gelmektedir. Çoğu zaman, yukarıda da belirtildiği gibi, insanların gerçek davranış, tavır ve tutumlarıyla onlar hakkında söyledikleri çelişebilir. Bu çelişki "hetorejen" bir kültür ortamında yaşayan kimselerde daha çok görülür. Hatta bağdaşık = (homogen) nitelikteki halk kültüründe bile bu türden ideal ile gerçek ayrılığına rastlanılmaktadır. Bu soydan çelişkileri, ayrılıkları farketmek, ayırmak, araştırmacının görevidir ve deneyimli bir araştırmacı bu durum karşısında şaşırır.

Derleyicinin, araştırmacının ister belirli bir konu için hazırlanmış olan soruları sor-sun, ister söz konusu bölgedeki insanların arasına karışarak, onların günlük ve tö-reysel yaşamlarına katılarak birlikte yaşama yoluyla gözlemlerde bulunsun, o bölgeden, o yöreden, o köyden ya da o gruptan olması önemli yeğleme nedenle-rinden biridir. Böylece derleyici, hangi derleme ve veri toplama tekniğini uygu-larsa uygulasin, derlediği bilginin doğruluk, geçerlik ve aslına uygunluk derece-sini hiç değilse bir ölçüye kadar denetlemek olanağını bulacaktır. Derlediği gere-cin başına ya da sonuna koyacağı açıklayıcı bilgiler, derlenen gerecin güvenilir-lilik oranını belirlemeye yaradığı gibi, gereci işleyecek, yorumlayacak olan kimse-yi de bir dereceye kadar uyaracaktır. Derleyicinin aynı bölge ya da yöreden ol-masının sakıncasıyla bir takım kültürel koşullanmalar sonucu, olayları ve olgula-rı izlemeye zaman zaman nesnel davranmama olasılığıdır.

II. Alan Araştırmasında Kullanılan Araçlar

Bugün halk kültürüne ilişkin derleme ve görüntüleme yapan araştırmacı ve uzman-lar aygıt, araç ve gereç bakımından eski kuşaklara bakarak çok daha olanaklıdır-lar. Çağımızda teknik olanakların alabildiğine gelişmiş bulunması halkbilimciye özellikle gereç derleme aşamasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Eskiden kaynak kişilerin söyledikleri, açıkladıkları, tanımladıkları ya da gösterdikleri şey-ler yazı, resim ve çizim aracılığıyla kâğıda geçirilirken, bugün bunlar anında ve asıllarına tıpa tıp uygun olarak ses bandına, fotoğrafa ya da filme alınabilmekte-dirler. Hem zaman kazanma, hem de anlatılanı, söyleneni, açıklananı, canlandırıl-anı, gösterileni ya da görüleni, dikkati çeken, ilginç olanı olduğu gibi saptama işi bu amaçla el altında bulundurulmuş aygıtlarla yapılmaktadır. Bu türden araçla-rın en önemlileri ve en çok kullanılanları ses alma aygıtı = (teyp), fotoğraf maki-nası ve kameradır.

1. Ses Alma Aygıtı (Teyp)

Sesi, özel olarak hazırlanmış plastik şeritlerle kayıt eden aygıt, ses alma aygıtı ya da dilimizde yaygın kullanım biçimiyle teyp denmektedir. Bugün çeşitli ama-çlarla kullanılan bu aygıtların her türden modelleri vardır ve kullanılma amacına göre değişik teknik olanaklarla donatılmaktadır. Elektrik akımıyla çalışanları ol-duğu gibi, hem akım, hem de pil = (batarya) ile çalışanları vardır.

Teypten yararlanmanın ilk koşulu, herhangi bir aygıtta olduğu gibi, aygıtın çalış-tırılması, durdurulması ve korunmasıyla ilgili ana ilkeleri iyi bilmekle başlar. Derleyici, bu hususta gerekli bilgiyi ve pratik çalışmayı iyice öğrenmek zorunda-dır. Her aygıt, onu özelliklerine uygun biçimde kullanabildiğimiz sürece bekle-neni verir. Bu nedenle kullandığımız aygıtın teknik özelliklerini bilmek ve bu özellikleri amacına uygun olarak kullanmak gereklidir.

Derleyici, ilkin kullanacağı aygıtın, yapacağı çalışmanın niteliğine cevap verebi-lecek olanını seçmekle işe başlamalıdır. Eğer araştırmacının derleyeceği gereç, tek-

nik özellik ve donatım bakımından üstün bir aygıtı gerektiriyorsa, bu türden bir teyple çalışma yeğlenmelidir; çünkü bir aygıtta bulunan teknik bir özellik ötekinde olmayabilir; bu durum da amaçlanan işin tam olarak gerçekleşmesini engeller.

Derleyicinin, derlemeye başlamadan önce aygıtını son bir kez gözden geçirmesi, bataryayı yenilemesi, bandı doğru olarak yerleştirmesi, sesin istenilen güçte ve kalitede alınıp alınmadığını denetlemesi gereklidir. Böylece aygıttan gelebilecek teknik aksaklıklar, pürüzler ve eksiklikler giderilmiş olur.

Derleyici, ilk kez karşılaştığı ve henüz güvenini, dostluğunu kazanamadığı kaynak kişinin aygıt hakkındaki merak ve çekingenliğini de gidermelidir. Böyle bir aygıtı ilk kez gören bir kaynak kişiye hemen mikrofonu uzatarak söyleyeceklerini şerite alma işine girişmek sakıncalıdır. Bu durumda yapılacak iş, aygıt hakkında gerekli açıklamaları yaparak, karşıdakinin korku, endişe, çekingenlik ve merakını gidermenin yollarını aramaktır. Gerekirse onun aygıtı dokunmasına, gözden geçirmesine belli bir oranda izin vermeli; hatta bir ses alma denemesi yaparak, sesini ve söylediklerini ona dinletmeli; bu sesin istenildiği zaman silinebileceğini de göstererek “mikrofon ve aygıt korkusu” yenilmeye çalışılmalıdır. Böyle bir girişimin çoğu zaman kaynak kişi üzerinde olumlu bir etki yaptığı bilinmektedir.

Ses alma aygıtıyla derleme yapmanın iki yolu vardır. Birincisi, kaynak kişiye aygıtı hiç göstermeden, ugun bir biçimde saklayarak gizlice söylediklerini saptamak; ikincisi ise yukarıda belirttiğimiz korku ve çekingenliği giderdikten sonra açıkça çalışmaktır. Ancak bu durumda bile, kaynak kişinin rahatça konuşabilmesi için, aygıtın varlığını ve işlevini derleme süresince ona unutturmak gerekir. Böylece, kaynak kişinin dikkati dağılmaz ve söyledikleri, açıkladıkları ya da anlattıkları belirli bir düşünce akışını korumuş olur.

Derleyicinin ses alma sırasında elden geldiğince kaynak kişiyle yalnız kalmaya çalışması da yerine getirilmesi gerekli önemli noktalardan biridir. Çünkü, kalabalık yerde yapılan ses alma çalışmalarında başkalarının araya girmelerini, kaynak kişiye çeşitli uyarılarda bulunmalarını önlemek güçtür. Bu durum kaynak kişinin konuşma düzenini aksattığı, düşünce akışını bulandırdığı gibi seslerin ve konuşmaların birbirlerine karışmasına da yol açmaktadır. Eğer kaynak kişi derleyici ile yalnız kalmak istemiyorsa -ki böyle bir durum kadın kaynak kişilerle çalışıldığı zaman daha çok görülür-, o zaman bir ya da en çok iki kişinin ses alınılan yerde bulunmasına izin vermeli, ancak sessizce oturmaları, gereksiz yere kaynak kişiye karışmamaları sıkı sıkıya tembih edilmelidir.

Bütün bu önlem ve hazırlıklara karşın, beklenmeyen bir nedenden dolayı, şerite “kayıt” edilen derleme istenilen nitelikte olmayabilir. Bu durumda, derlemeyi orada kesip, engelleyici etmeni ortadan kaldırarak daha uygun bir ortamda çalışabilmek için işi bir süre ertelemek gerekebilir. Bu erteleme süresi durumun özelliğine göre değişebilir. Ancak her erteleme yeni sakıncaları da beraberinde getirebileceği için, arayı fazla uzatmak doğru olmaz.

Teyple derleme sırasında, derleyicinin, kaynak kişinin açıklamalarıyla ilgili kimi hususlarda küçük notlar alması ya da fotoğraf çekmesi gerekebilir. Ancak bu işi yaparken, kaynak kişinin dikkatini dağıtmamaya özen gösterilmelidir. Örneğin; kaynak kişi tam bir rahatlık içerisinde öğrenilmek isteneni anlatırken, fotoğraf makinasının flaşını parlatarak resmini çekmeye girişmek tecrübeli bir derlemecinin asla yapamayacağı bir şeydir.

2. Fotoğraf Makinası

Halkbilim derlemelerinde ve araştırmalarında görüntüleme yoluyla belge elde etmede fotoğraf makinası büyük önem taşır. Kimi zaman yazıyla anlatılmakta güçlük çekilen öyle durumlar, öyle olaylar ve öyle anlar vardır ki, bunları ancak fotoğrafla saptamak mümkündür. Ama fotoğrafın asıl amacı yazıyla belgelemenin bir tamamlayıcısı olmuştur. Bu bakımdan konuyu iyi çerçevelemiş olan başarılı bir fotoğraf ya da fotoğraflar dizisi yazı yoluyla belgelemenin tamamlayıcısı ve bütünleyicisi olarak derlenen konuya çok şey katar.

Fotoğraf makinası aracılığıyla belge ve verim elde etmenin ilk yolu, tıpkı ses alma aygıtında olduğu gibi eldeki makinanın teknik özelliklerini iyi bilmek ve iyi kullanmakla başlar. Bayat film kullanmamak, filmi makinaya doğru yerleştirmek, çekim sırasında objektif kapağını almak; gerekli aksesuarı hazır bulundurmak ilk ağızda yerine getirilmesi gerekli koşullardır. Işık ölçerin = (pozometre), sürenin = (enstantane) ve uzaklığın kusurlu olarak ayarlandığı bir çekimde elde edilen sonuç, fotoğrafın belgeselliğine gölge düşürür. Onun içindir ki, fotoğraf makinası kullanan derleyici, resim çekmenin temel kuralları yanısıra makinanın özelliklerini de iyi bilmek zorundadır.

Optik alanındaki büyük gelişmeler en basitinden en karmaşığına kadar değişen model, marka ve türde fotoğraf makinası yapımını hızlandırmıştır. Bu bakımdan derleyicinin çalışma amaçlarına uygun nitelikte bir fotoğraf makinası bulunması her zaman için olanaklıdır. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken nokta, derleyicinin hakkını veremeyeceği üstün nitelikte, çok karmaşık ya da istegine cevap veremeyecek kadar basit bir makina ile çalışmaktan kaçınmasıdır. Her iki durumda da beklenen sonucu elde etmede başarısızlığa uğranılabilir.

Alan araştırmalarında, derlemelerde ışığı ve zamanı kendiliğinden ayarlayabilen, fazla karmaşık olmayan, küçük ve dikkati çekmeyen fotoğraf makinalarını kullanmakta yarar vardır. Bu türden makinalar hem taşıma kolaylıkları, hem de kullananı yanlış “ayarlama” sakıncasından kurtardıkları için yeğlenmelidir. Ama çalışmanın niteliği daha değişik türden bir makinayı ve aksesuarı gerektiriyorsa, elbet ki o türden bir makinayı kullanmak doğru olur. Örneğin bir kilimin belirli bir motifini en ince ayrıntısına kadar saptamak söz konusuysa, bu işi yapabilecek özelliği taşıyan bir makinadan yararlanmak en doğru yoldur.

Halkbilim derleyicisi belgelemek amacıyla fotoğraf çektiğini hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır; onun için plastik ve estetik değerler, konunun açık seçik, aslına uygun ve doğal görünümü içerisinde saptanmasından sonra gelmelidir. Bu

bakımdan araştırmacı neyi, hangi ayrıntıyı ya da bütünü hangi amaçla çektiğini bilmeli ve bunu gerçekleştirmeye yönelmelidir. Gerçi bir konuyla ilgili olarak gelişigüzel çekilmiş fotoğraflar da bir oranda işe yarayabilirler, nedir ki amaca uygun olamazlar.

Fotoğraf makinasıyla görüntü saptama daha çok duruk = (statik) durumlar için elverişlidir. Örneğin bir obanın genel görünümü, bir konaklama yeri, bir eşya, el örgüsü bir çorap ya da geleneksel bir tarım aracı fotoğraf makinasıyla çekilmelidir. Hareketli, canlı = (dinamik) durumlar, eğer kamera kullanmak olanağı varsa onunla saptanmalıdır. Ancak kamera kullanılmadığı zamanlarda dinamik durumları içeren konular da fotoğraf makinasıyla çekilebilir. Bu durumda bütünü oluşturan parçaların iyi hesaplanması ve iyi çekilmesi gerekir; öyle ki, sonradan bu parçalar ard arda dizildiğinde bir araya getirildiğinde konu ya da olay bütünlük kazanabilmiş olsun. Örneğin hamur açan ve yufka pişiren bir köylü kadınının bu işlemi gerçekleştirmek için zorunlu olduğu başlangıç ve bitiş aşamalarını; kullandığı araç ve gereçlerin yaptığı işe katkısındaki önemli noktalarını iyice hesapladıktan sonra çekime geçilmelidir. Gerekirse, -ki çoğu zaman gerekir-, çekimden önce hamur açma ve pişirme işini bir iki kez gözlemekte yarar vardır. Böylece hangi bölümlerin bütünü elde edilmesine yarayacakları iyice saptanmış olur. Bu noktayı göz önünde bulundurarak ardarda çekilen fotoğrafların dizimi önemli bir ölçüde konuya bütünlük kazandırmış olur. Ancak, dışardan karışmakla anlamını ve değerini yitirecek bir durumun fotoğrafını çekmek için elbet ki yukarıdakine benzer bir çekim yöntemi uygulamak sakıncalıdır. Böyle durumlarda en kısa sürede konu çerçevelemesi yapıp, uygun açıyı saptayarak düğmeye basmak gereklidir. Çünkü böyle anlarda aynı durumu bir daha yakalamak ya da yaptırmak olanaksızdır.

Araştırmacı konuya ilişkin birden çok fotoğraf çekmeyi yeğlemelidir. Bu tutum gerçi fazla film harcamayı gerektirir, ama şu ya da bu nedenle tek bir fotoğrafın iyi çıkmama, yanma, üst üste gelme olasılığı da her zaman söz konusudur. Çekilen fotoğrafın iyi çıkıp çıkmadığını o anda denetleme olanağı bulunmadığı için, sonradan “tatsız bir sürpriz”le karşılaşılabilir. Bu durumda yeni baştan aynı yere gitmek ve çekim yapmak kolay olmayabilir. Kolay olsa bile aynı durumu ya da aynı kişiyi bulmak ve yeni baştan görüntülemek çok zordur.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta da konunun renkli ya da siyah-beyaz olarak çekilmesi sorunudur. Öyle konu vardır ki, belgeselliğin tam olabilmesi için renkli çekimi gerekli kılar. Örneğin bir köy düğününde gelinin ve güveyin törensel giysileri ya da bir kilim renkli olarak çekilmelidir. Çünkü renk burada konuyu bütünleyen asal bir öğedir. Buna karşılık bir kağıt arabasının ya da üstünde hamur açılan bir ekmek tahtasının siyah-beyaz olarak çekilmesi onun belgeselliğine renk bakımından gölge düşürmez.

Fotoğraf çektmeye izin verilmeyen durumlarda gizlice ve “teleobjektif” ile çekim yapmak zorunludur. Uzaktan çekim, fotoğraf çektmekten kaçınan, sakınan kişiler için de geçerlidir. Hatta, makina kendilerine yöneltildiği zaman doğal durumlarını, tavırlarını ve biçimlerini bozma, bir tüz “poz verme”ye geçme, günlük

davranış ve hareketlerini değiştirme gibi sakıncaları da ortadan kaldıracadığı için, uzaktan "tele" ile gizli çekim yapılması nesnellik açısından büyük değer taşır.

CE.DÖ.		FOTOĞRAF ÇEKİM ÇİZELGESİ			A/T
Fot. No.	Fot. Türü	Çekim Yeri Tarihi	Konusu	Açıklama/Torum	
1	R./S.	Ödemiş Eylül 1974	Siirtel conuğuna geyohurli... ..	Conukların dens üstine de geyohurli... .. son birkeç yıldıır bağlamış.	
2	"	"	Aynı görünümün başka açıdan çekimi	—	
3	"	"	Dens	Dens. renkli luraç, kelim ve kumru parçalarıyla süslenmektedir.	

(26) Fotoğraf çekim çizelgesi.

Çekilen fotoğraflarla ilgili gerekli ön bilgileri, daha önceden bu amaçla hazırlanmış olan "Fotoğraf Çekim Çizelgesi"ne hemen yazmakta büyük yarar vardır. Böylece, sonradan ortaya çıkacak karışıklıklar önlenmiş olur.

3. Hareketli Film Makinası (Kamera)

Halkbilimine belge kazandırmada kullanılan üçüncü önemli araç film makinasıdır. Film makinasıyla fotoğraf makinası arasındaki en önemli ayırım, ikincinin tek resim, birincinin ise resimler dizisi vermesidir. Bu ayırım, fotoğraf makinasının bir olayın bir anını ya da duruk bir durumu, kamera ise bir oluşu ya da hareketli bir durumu saptama olanağını sağlamasındadır.

Hemen belirtelim ki, kamerayla çekim, fotoğraf makinasıyla çalışmaktan çok daha zordur. Bu nedenle, halkbilime kamera yoluyla belge kazandıracak kimsenin, film çekiminin temel bilgi ve kurallarını çok iyi bilmesi; bu bilgi ve kuralları deneylerle, pratik çalışmalarla pekiştirmesi zorunludur. Tersî durumunda, başarılı ve amaca uygun sonuç almak olanaksızdır. Kameraya film takarak bu türden belgesel film yapılabilceğini sanmak geçici bir hevesden öteye gitmediğı gibi, gereksiz harcamalara da yol açar.

Halkbilimin herhangi bir konusunu ilgilendiren başarılı belgesel bir film, halkbilimciyle kamera kullananın işbirliğı sonucu gerçekleşir. Eğer kamerayı kullanan

da halkbilim alanında uzmanlık kazanmışsa ya da en azından çekilen konunun, saptanan olayın yabancıısı değilse, sonuç çok daha başarılı olur.

Bu türden filmler için bir ön hazırlık gereklidir. Araştırmacı, çekeceği konunun ön hazırlıklarına giriştikten, önemli bilgileri topladıktan, olayı canlandıran kişi ya da kişileri gerekli bilgilerle aydınlattıktan, olayın birbirinden bağımsız ara bölümlerini saptadıktan; kısaca konunun doğal ortamını sağladıktan sonra çekim işine başlamalıdır. Kamerayı kullananın, halkbilimcinin ya da çekilen konunun uzmanının istek ve uyarılarına uyması gereklidir. Kameracının, konunun gerektirdiği nesnelliği, olayın akış ve gelişimini bozacak, saptıracak “kamera oyunları”ndan, yerli yersiz “zum” = (açıyı genişletme ve daraltma)lardan kaçınması gereklidir. Ayrıca, çekim başlamadan önce, eldeki kameranın bütün düğmeleri sınanarak, işlevlerini tam olarak yapıp yapmadıkları denenmelidir. Bir başka önemli nokta da, kameranın olanaklarının ve teknik özelliklerinin çekilecek olayı istenilen biçimde görüntülemeye yeterli olup olmadığını saptamaktır. Belgesel nitelikteki filmler için uygun kemare 16 mm.lik film çeken modellerden biri olabilir. Süper 8 mm. film çeken makinaların amaca uygun olmayışı, 35 mm.lik film makinalarının da gerek araç, gerekse film gerecenin çok pahalı oluşu nedeniyle en ideal film ve film makinası 16 mm.lik aygıttır. Birçok ülkede bu amaçla çekilen filmlerde 16 mm.nin kullanılması giderek bir standardı meydana getirmiştir. Bununla beraber bugün süper 8 mm.lik ve 35 mm.lik filmleri 16 mm.ye çevirebilmek olanağı vardır.

Bilimsel amaçla gerçekleştirilmek istenen filmlerde, gerekli teknik olanakların, kamera türünün ve donatımının, ses alma aygıtının hazırlanmasından sonra, konunun ya da olayın nesnel olarak görüntü aracılığıyla saptanması için çekim sırasında dikkat edilecek noktaların başlıcaları şunlardır:

1. Olayın ya da konunun akışına; daha önceden saptanmış geçiş bölümlerinin sırasına aynen uyulmalıdır.
2. Olayın ya da konunun oluşmasında rolü olan kimselerin hareketlerine karışmamalı; konuda bulunmayan sahneler eklenmemeli; reji düzenlemeleri yapılmamalıdır.
3. Olayın ya da konunun içeriği gerekli kıldığı sürece ağır ya da hızlı çekim yoluna baş vurulmamalıdır.
4. Olayı ya da konuyu olumsuz yönde etkileyecek her türden dış etmenler elden geldiğince zararsız duruma sokulmalıdır.

Belgeselliğin gözetildiği bir halkbilimsel filmde, halkbilimcinin film çekimi sırasında izlemesi gereken bölümlere örnek olmak üzere bir sünnet törenini ele alalım¹. Aşağıda sıralayacağımız bölümler birbirine eklendiğinde, konunun mantıksal gelişimini ve organik bütünlüğünü oluştururlar.

1 Burada verdiğimiz örnekteki sıralama, herhangi bir yöredeki sünnet töreninin bağlantılı bölümlerine uymayabilir. Böyle bir durumda, araştırmacının töreninin organik bütünlüğünü sağlayacak bölümlere göre bir sıralama yapması gerekir.

Çekimi yapılacak olan bölümler:

1. Bölüm : Sünnet töreninin yapılacağı yerin (ev, avlu, gazino, bahçe vb.) genel görünümü;
2. Bölüm : Çocuğun hazırlanışı (yıkanması, sünnetlik kep, entari ve pelerinin giydirilmesi, süslenmesi);
3. Bölüm : Atla, arabayla, otomobille dolaştırılması;
4. Bölüm : Konukların gelişleri, yerlerini alışları;
5. Bölüm : Hocanın yerini alışı, mevlid okunuşu, dua edilişi, konukların duaya katılışları;
6. Bölüm : Sünnetçinin hazırlanışı;
7. Bölüm : Çocuğun varsa “kirve”si, yoksa başkası tarafından kesilmeye uygun pozisyona getirilişi;
8. Bölüm : Kesilme işlemi;
9. Bölüm : Çocuğun yatağa taşınışı, yatırılması ve avutuluşu;
10. Bölüm : Armağanların verilişi, takılışı;
11. Bölüm : Eğlenceler, ziyafet ve konukların ağırlanışı;
12. Bölüm : Konukların ev sahiplerine dileklerini sunuşları ve ayrılışları, törenin sona erişi.

“Etnografik” ve “etnolojik” filmlerin çekimine 1900 yılında Paris’te toplanan “Uluslararası Etnografya Kongresi”nde karar verilmiş, o günden bu yana da çeşitli kurum, kuruluş, enstitü ve kişiler tarafından bu türden filmler yapılagelmiştir. Bugün, bu konuda en önemli kuruluş Almanya’da, Göttingen kentindeki “Bilimsel Filmler Enstitüsü”dür. Enstitünün bir kolu tamamen budunbilimsel ve halkbilimsel filmlere ayrılmıştır. 1952 yılında kurulan “Encyclopedadia Cinematographica = (Sinema Ansiklopedisi) ise bilimsel nitelikte belgesel filmlerden meydana gelen ve uluslararası temele dayanan bir koleksiyondur. Bu kuruluşa birçok ülkenin yanı sıra Türkiye de üyedir². Bu enstitünün yardımıyla, İstanbul Üniversitesi Film Merkezi’ne bağlı olarak kurulan arşivde (1970) Türkiye’nin coğrafi ve kültürel çevresinde yer alan kimi ülkelerin maddî ve manevî kültürüne ilişkin budunbilimsel içerikli konuları ele alan kırkı aşkın film vardır. Ayrıca arşivde “Encyclopedia Cinematographica”nın yaygın organı, film katalogları da bulunmaktadır.

İstanbul’daki Avusturya Başkonsolosluğu, ilki 1973, ikincisi 1974 yılında olmak üzere “Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu” ile “Etnografya Filmleri Kursu” düzenlemiştir. Türk, Alman, Avusturya ve İsveçli bilimadamlarının, uzmanların ve öğrencilerin katıldıkları bu sempozyumda ve kursta, “etnografik” film yapmanın temel ilkeleri ve koşulları üzerine bilgiler verilmiş, uygulamalar yapılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 148-150).

2 Koleksiyonda Aziz Albek’in yaptığı belgesel filmler de yer almaktadır.

Ülkemizde konumuza ilişkin belgesel film yapan başlı başına bir kuruluş henüz yoktur. Gerçi “Millî Folklor Araştırma Dairesi”nin, kimi bankaların, derneklerin bu alanda birtakım girişimleri olmuşsa da, bunlar çok sınırlı, bilimselliğin gerektirdiği nesnellikten henüz uzak denemelerden öteye gidememişlerdir. Oysa hiç zaman yitirmeden, konumuza ilişkin filmler yapmaya girişmekte büyük yararlar vardır. Her geçen gün yitip giden kültürel değerlerimizi, görüntüleme yoluyla saptamak; bunları araştırıcı, inceleyici ve öğrencilerin yararlanmasına sunmak, üzerinde durulması ve gerçekleştirilmesi gereken çok önemli bir konudur. Bu yoldaki ilk girişim de Kültür Bakanlığı’nın ilgili dairesine düşmektedir.

III. Elde Edilen Gerecin Fişlenmesi, Korunması

1. Fişleme

a) Literatür Fişlenmesi

Fişleme, gerek literatüre dayalı çalışmalarda, gerekse kaynak kişiler aracılığıyla derlenen, elde edilen verileri, bilgileri söz konusu araştırma ya da inceleme için seçilmiş olay bir boy, bir örnek kartlara geçirme işlemidir. Araştırılan konunun niteliği bu kartların büyük, küçük, renkli, renksiz, düz ya da çizgili, çerçeveli, kod numaralı, özel işaretli vb. olmalarını belirler.

Literatür fişlemesinde genellikle yazarın adı, soyadı öne alınarak yazılır, kartın sol üstünde yararlanılan, alıntı = (iktibas) yapılan kitabın, kitaplık kataloğundaki kayıt ve yer numarası yazılmalıdır. Bu işlem, gerektiğinde söz konusu kitabı yeni baştan arama sırasında incelemeciye kolaylık sağlar. Kitabın başlığı yazar adının karşısına yazıldığı gibi, adın altına da yazılabilir. Eğer fişlenen kaynak bir makaleyse, başlık ya tırnak içine alınmalı ya da altı çizilmelidir. Böylece, ileride fişlerden yararlanma sırasında doğabilecek birtakım karşılıklar önlenmiş olur. Kitap başlığının altına yayınevinin adıyla, kaçınıcı baskı olduğu, basıldığı yer, yıl ve kent yazılmalıdır.

Bu yazıya, bir incelemeye, bir araştırmaya başka bir yazarın kitabından ya da makalesinden alınmış parçaya “alıntı” = (iktibas) denir. Alıntı ya olduğu gibi, ya anlam ya da özet biçiminde yapılır. Eğer alıntı olduğu gibi geçiriliyorsa aktarılan cümle ya da paragraf tırnak içinde, nokta ve virgölüne kadar aynen fişe geçirilmelidir. Fişe anlam ya da özet halinde geçiriliyorsa, alman metnin, paragrafın cümle başına “anlam” ya da “özet” sözcüğü yazılmalıdır. Fişin sağ alt köşesine alıntı yazarının soyadı ve alıntı yapılan kaynağın sayfa numarası eklenmelidir.

Bir yazardan ya da kaynaktan çok uzun, sayfalar dolusu alıntılar yapmaktan kaçınılmalıdır. Ayrıca alıntıların çok iyi seçilmesi gerekir. Gelişigüzel alıntılar zaman kaybindan başka bir işe yaramaz. Bir kitaptan alıntı yapmak için, zamandan kazanma bakımından, ilkin o kitabın “içindekiler” bölümüne bakılarak nerelerin

<u>HALK TAKVİMİ</u>	
Uğs. Günler / Salı	
« Haftanın en uğursuz günüdür. Bugün yola çıkılmaz ve her hangi bir işe başlanmaz. Salı günü başlanan bir iş uzun sürer neyahuutta yarım kalır. Bunun için "salı sal-lanır", derler. » Türker, s. 17-18	

(27) Bir alıntı fiş örneği.

işe yarayacağı dikkatlice saptanmalı, ayrıca varsa kitabın sonundaki “dizin” gözden geçirilerek alıntıyla ilgili kavramların, terimlerin, yer ve kişi adlarının sayfa numaraları bir tarafa not edilmelidir. Böylece alıntı yapılacak bir kitabı baştan sona kadar okuma zorunluluğu ortadan kalkmış olur.

Alıntılarının genel konusu fişin sol üst köşesine, göze çarpar biçimde, mümkünse renkli bir kalemle, kısa bir biçimde yazılmalı, konu uzunsu, kısaltılarak belirtilmelidir. Örneğin “Sünnet Öncesi” alt başlığı ya da bunun kısaltılmış biçimi olan “SÜ.ÖN.” gibi.

Ayrıca, alıntı yapılırken, araştıracının o alıntı sırasında aklına gelen konuya ilişkin bir fikir, görüş ya da yorum da fişe eklenebilir. Ancak bunların “Kİ.Fİ.” = (Kişisel Fikir), “Kİ.GÖ.” = (Kişisel Görüş), “Kİ.YO.” = (Kişisel Yorum) gibi bir kısaltmayla belirtilmesi gerekir. Yoksa, fişler çoğalıp sayıları arttığı zaman, kişisel görüş, fikir ya da yorum alıntılarla karışabilir.

Metin içine yerleştirilen bir alıntının kaynağı “dipnot”ta açıklanır. Ayrıca, yine metin içerisinde ileri sürülen bir savın, bir varsayımın, bir görüşün ya da bir fikrin daha geniş dayanağı da dipnot olarak verilir. Yine o konu, o görüş ya da fikir üstüne yazılmış olan kitaplar, makaleler; o görüş çevresinde toplanmış olan kişiler yapıt adlarıyla birlikte dipnotlarda belirtilir. Bir alıntının metin içerisine mi yoksa dipnota mı gireceğini alıntının niteliği belirlediği gibi, incelemecinin ya da araştırmacının kendisi de belirleyebilir. Dipnotlarda gözetilmesi gerekli olan bir nokta da, metin içerisinde bir ya da birden çok alıntıyı belirten rakamların o sayfa altındaki dipnotların başına konulmasıdır. Bir dipnotun açıklaması yer darlığından arka sayfaya taşabilir; ancak bu durumda da o notun başına gelen rakamın

aynı sayfada bulunması gereklidir. Metinle dipnotları elden geldiğince normal sayfa düzenini bozmadan dengeli bir biçimde yerleştirmeye dikkat etmek gereklidir. Dipnot konusunda uygulanan bir başka yöntem de, metindeki alıntı ve kaynakları numaraladıktan sonra, bu rakamların dipnot olarak açıklamasını o bölümün sonunda vermektir. Dipnotla metnin birbirine karışmaması için, dipnotların sayfanın altına, metnin yazısının daha içerisinden ve sık aralıkla yazılması gereklidir. İstenirse metinle dipnotu ince bir çizgiyle de ayrılır.

Araştırma ya da inceleme ilerledikçe çoğalan fişler, plandaki sıraya konularına göre sıralanır. Kaynaklarla ilgili fişler de yazarların adlarının alfabetik sırasına göre düzenlenir.

Alıntı fişleri konularına göre yan yana getirilir. Yazma sırasında kolaylık sağlamak amacıyla, fişler bölümlere göre düzenlenir. Öte yandan belli bir bölümü ve konuyu ilgilendiren fişler, bir araya getirilirken, konunun gerektirdiği düzenlemeye de uymak zorunludur. Örneğin; “Sünnet Öncesi” başlığı altında çeşitli kitap ve dergilerden aktarılan alıntılar:

- a) Sünnete çağrı
- b) Çağrılarının toplanması
- c) Kesilme öncesi gibi bir sıraya göre yer almalıdır.

Bu tür düzenlemeler hem plana uygunluğu sağlar, hem de araştırmacının ya da incelemecinin konuyu işlerken izleyeceği sırayı kaydırmasını önler.

b) Derleme Fişlemesi

Alan araştırması sırasında kaynak kişilerden elde edilen bilgilerle gözlemler sonucu varılan fikirler, izlenimler çabucak yazılması gereken türden olduğu için, literatür çalışmasında olduğu gibi düzenli ve ağır aksak bir çalışmaya olanak kalmaz.

En iyisi bunları küçük ve kullanışlı bir deftere ya da bu amaçla daha önceden hazırlanmış fişlere geçirmektir. Ancak, bu işi yaparken, ilerde asıl fişlemeye kolaylık olsun diye kaynak kişinin adını, soyadını ve ilgili konu başlığını saptandığı ve derlendiği yeri belirterek yazmak gereklidir. Bu tür çalışmanın, ileride doğabilecek bir takım karışıklıkları önlemesi bakımından büyük yarar vardır. Bu konuda hiçbir zaman belleğe güvenmemek gerekir. Derlenen, elde edilen bilginin, gözlemlenen durumun sağlıklı bir biçimde korunmasının en doğru ve kestirme yolu, onları hemen bir yere yazmaktır.

Anket yoluyla belirli bir konuda veri derlemek isteniyorsa, derlemeleri bu amaçla el altında bulunduran deftere ya da kâğıda geçirmek gerekir. Bütün sorular soru tekniğine uyularak sorulup cevapları alınınca elde edilen bilgilerin, alan araş-

ÇOCUK	(7)
GE.ÖN.GE.	Oğlan Çocuğu
« Gelimsin yatağına, gelimsin ilk yatacağı gece, gelin yat- madan önce bu oğlan çocuğu yuturup, yumarlatılır. » (Ulubolu / Isp ; Hazretler K. / Devrakân / KS ; Avenos / Ns ; To. , Mr.)	

(28) Bir derleme fişi örneği.

tırmasının tamamlanmasından sonra, daha önceden bu araştırma için hazırlanmış olan fişlere geçirilmesine sıra gelir. Araştırma birden çok köyü, yerleşme yerini ya da kaynak kişiyi gerektiriyorsa, doldurulmuş defterler ilkin sıraya konulur. Bu sıra ya köy adlarının alfabetik durumu ya da coğrafi, idari, teknik özellikleri göz önünde bulundurularak düzenlenir.

Belirli bir araştırma ya da inceleme ana konuyu oluşturan alt konularla daha küçük konulardan oluşur. Esasen sorukâğıtları da bu sıraya göre hazırlanır. Eğer sorular bu sıralamaya göre hazırlanmışsa, fişlemeyi de ilk alt konunun ilk soru kar-

Ana konu	ÖLÜM	KAYNAK KİŞİ KÜNYESİ	DERLEYİCİ KÜNYESİ	T.N.
Konu	Ölümler - Ölüm	A.S. : Aliye Güneş D.Y.Y. : Hırzifon, 1920 İ. : Ev Ö. : Yok	A.S. : Gülay Yıldız D.Y.Y. : Amasya, 1952 İ. : Eski Ö. : Yok	83
Alt konu	Kuşlar - Hayvanlar	KAYNAK KİTAP KÜNYESİ	DERLEME YERİ	Y.T.
		V.A.S. : K.A. : B.Y.Y. :	İl : Amasya İlçe : HIRZIFON Bucak : Köy : /	26.8.1970
D	Baykuş : "Ölmekle... Baykuş iki türlü öter. Acı acı ötürse ölüme yorulur. Başka türlü ötersse uğur gelirler derler. Bir evin üstünde öter veya bacasın a suve çuvarına, o evden ölü çıkarılır..."			
D	Leylak : "Gördün dönerken ayaklarında beyaz çaput ge- tirirse, o yıl ölümler çok olacak derler."			
D	Köpek : "Ulumakla... Geceyi geç uykusu ölü çıkarsa evin önünde ulumakla... Ulumakla ölmekle... Ulumakla ölmekle..."			
	KİTAP	KİTAP	KİTAP	KİTAP
				Yok

(29) Ayrıntılı bir derleme fişi örneği

şılığından başlayarak yapmak gerekir. Örneğin; doğum ya da çocuklarla ilgili bir araştırma için hazırlanan sorulamada “Gebelik Öncesi” alt konusunun sorusunu, yani “oğlan çocuğu doğurmak için ne gibi işlemler yapılır”ın cevaplarının her kaynak kişiye ya da derlendiği yerlere göre teker teker ve ayrı ayrı fişlenmesi gerekir.

Bu türden bir araştırma için, ana konuyu oluşturan konuların ve alt konuların belirtileceği özel bir fiş hazırlamada yarar vardır. Böylece hem sıra izlenmiş, hem de karışıklık olasılığı önlenmiş olur.

Alt konunun belirtilmesinin dışında, derleme yapılan kaynak kişinin künyesel özellikleri de, fişin bu iş için ayrılan yerine işlenir. Böylece bilginin kaynağı da saptanmış olur. Araştırmanın niteliği her kaynak kişi için ayrı bir fiş düzenlenmesini de gerektirebilir. Çünkü kaynak kişinin cinsiyeti, yaşı, toplumun içindeki yeri, öğrenim durumu derlemenin değerlendirilmesi, işlenmesi sırasında araştırmacıya önemli ipuçları verebilir. İster aynı fişe, isterse ayrı fişe geçirilen kaynak kişilerle ilgili not ve açıklamalarda renkli kalem kullanmak yararlı olur. Böylece, gerecin işleme ve değerlendirme sırasında araştırmacı neyi, nerede bulacağını kolayca saptama olanağına kavuşmuş olur. Yüzlerce, kimi zaman binlerce fişin elden geçtiği araştırmalarda bu türden kolaylık hazırlayacak noktaları önemsemek gerekir.

Bu biçimde doldurulan fişler, konuya göre sıralandıktan ve numaralandıktan sonra, değerlendirmeye hazır duruma getirilmiş olurlar.

Fişlerin bir örnek ya da araştırmacı tarafından ölçüleri verilerek yaptırılan kutularda ya da “karteks” dolaplarında ana konu, konu, alt konu ve daha küçük ayrıntılara göre sıralanması işinde, içerisine başlıkların yazıldığı metal çerçevelerden yararlanmak mümkündür. Araştırma için literatürden de yararlanılarak fişler hazırlanmışsa, onlar da yukarıdaki kurallara uygun bir biçimde üstüne “Literatür” etiketi yapıştırılmış ayrı bir kutunun ya da çekmecenin içerisine düzenli olarak yerleştirilir.

2. Arşivleme

Çeşitli yollarla elde edilen gereç yığınının ana konularına, konularına ve alt konularına; yapısal özelliklerine; değerlendirildikleri, elde edildikleri tarihlere, yerlere ya da kişilere göre daha önceden bu amaçlarla düzenlenmiş fişlere, dosyalara, kutulara, raflara, dolaplara, depolara belirli kod numaralarının, anahtar sözcüklerin, harflerin, simgelerin yardımıyla dizgeli bir biçimde ve kullanım, yararlanış kolaylığını sağlayacak bir düzende yerleştirip korumaya arşivleme denir.

Kaynak metinler, cönkler, kişisel ya da kurumsal girişimler sonucu kaynak kişilerden derlenerek kâğıda, fişe, deftere geçirilmiş veriler, bilgiler; kesikler = (kü-pürler); harita, kroki, plân, çizim, taslak ve resimler; notlar, slaytlar fotoğraflar,

fotoğraf negatifleri, her türden sinema filmleri, mikrofilmleri; plaklar ve ses bandları ile maddî kültür alanına giren çeşitli eşya, araç-gereç; model, maket, koleksiyon vb. halkbilimine yönelik araştırma ve incelemelerde el altında bulundurulması, görülmesi ve yararlanılması gereken arşiv gereçlerinin başlıcalarını oluştururlar.

Yukarıda saydığımız gereç türlerinden her birine arşivleme amacıyla elde etmenin, düzenlemenin ve korumanın çeşitli yolları ve teknikleri vardır. Her “folklorik” gereç kümesi, niteliğine göre elbet ki değişik tekniklerin uygulanmasını gerektirir. Örneğin; bir kesik = (küpür) arşivini geliştirmek için günlük, haftalık, aylık, yıllık gazete, dergi ve broşürlerle her türden basılı ve yazılı kâğıtların usulüne uygun olarak kesilip kümelenip düzenli bir biçimde saklanması gerekir. Bu iş için önce gözden geçirilecek ve taranacak basılı gereç, bir makas ve ne aradığını bilen bir çift dikkatli göz yeterlidir. Başlangıçta zorluk çekilse bile, insanın gide-rek deneyimi artar ve bir başkasının atlayacağı, göremeyeceği, dikkat etmeyeceği bir haberde, resimde ya da makaledeki konuya ilişkin bir paragrafı, satırı ya da sözcüğü görebilme yeteneği ve becerisi gelişir.

Kesik arşivi düzenlemek amacıyla herhangi bir gazetede ya da dergide gözden geçirilmesi gereken yazı türlerinin başlıcaları şunlardır: Makale, fıkra, inceleme-araştırma, her tür haber, röportaj dizisi, kitap tanıtımları ve eleştirileri, tiyatro ve film eleştirileri, festival, bayram ve şenliklerle ilgili yazılar, “mülâkat” ve “beyanat”lar, düğün, sünnet, evlenme, ölüm, teşekkür vb. ilânları, reklâmlar, radyo-televizyon programları, bu programların kısa açıklamaları, okuyucu mektupları ile fotoğraf, resim, çizim ve karikatürler...

Yukarıda sıraladığımız yazı ve resimler yazılı ve çizgili yerleri zedelemekten bütünlüğü koruyacak bir biçimde kesilmeli; ayrıca zarfa, dosyaya ya da kutuya yerleştirilirken özen gösterilmeli; kesiğin katlanması gerekiyorsa uygun yerinden katlamaya dikkat edilmelidir. Kesim sırasında belleğe güvenmeyerek, kesiğin uygun bir yerinde bırakılmış olan boşluğa gazetenin ya da derginin adı, tarihi, hemen yazılmalıdır. Böylece kesik künyelenmiş olur. Eğer kesiği bu amaçla hazırlamış bir fiş üzerine yapıştırıp, gazetenin adını ve tarihini de yazmamız gereklirse, kesiğin uygun bir yerine aldığımız not bu işi de kolaylaştırmış olur. Ters durumda da, tarih vb. bakımından bir takım karışıklıklar doğar ki, bu da kesiğin belge niteliğine gölge düşürür.

Yukarıdaki işlemlerden geçen kesikler bu iş için daha önceden hazırlanmış olan dosyalara, zarflara da kartondan, metalden yapılmış kutular içerisine kod numaraları verildikten, işaretlendikten sonra düzenli bir biçimde yerleştirilerek kullanışa ve yararlanışa hazır duruma getirilirler.

Bu türden uğraşlar çoğu zaman tek kişinin maddî olanağını, çalışma hızını ve gücünü aşacak niteliktedir. Onun için geniş kapsamlı, düzenli ve bütün gazetele-

ri tarayarak hazırlanacak olan bir kesik arşivi devletten destek gören resmi kuruluşların ya da enstitülerin üstlenmesi gereken bir iştir.

Arşivleri oluşturan gereçlerin sağlanması ve düzenlenmesi kadar korunması da çok önemlidir. Her türden arşiv gerecini zamanla yıpratmak olan etkenlerin başında nem, ısı, ışık, küf, toz ve haşere gelmektedir.

Basılı, yazılı ve çizili belgenin küflenmesini, yıpranmasını, sararmasını ve zedelenmesini önlemek için elden geldiğince bunları toplu iğne, ataç ve dosya maşalarıyla tuturmaktan kaçınılmalıdır. Çünkü bunlar zamanla paslanmakta ve pası kâğıda geçirmektedirler. Ayrıca bunların fiziksel ve kimyasal etkilere dayanıklı kutular içerisinde korunmasına da dikkat etmek gereklidir.. Mikrofilmler, fotoğraf negatifleri, sinema filmleri ve slaytların korunmaları özel ısı ve nem koşullarını gerektirmektedir. Bu konuda ileri sürülen ısı ve nem değerleri hakkında farklı görüşler vardır. Yaygın olan kanı, filmlerin 10 ile 16 santigratlık bir ısıda ve %50-60 nem oranında en iyi biçimde korunabileceğidir. Renkli filimler için de - 4° olmalıdır. Filmlerin korunduğu oda ya da bölmenin güneş ışınının radyasyonunu önleyebilecek günlük perdelerle kapalı tutulması gereklidir. Ayrıca filmlerin metal, slaytların da plastikten yapılmış özel kutularda saklanmasına dikkat edilmelidir. Ses bantları metalden kutularda, plaklarsa karton ya da metal kutular içerisinde raflara diklemesine yerleştirilerek saklanmalıdır. Ayrıca plakların şeffaf kâğıttan ve kartondan çift kılıf içerisinde iyice korunmaları gerekir. Gerek plâk, gerekse bantların bulunduğu bölümler gerekli ısı ve nem değerlerini sağlayacak aygıtlarla donatılmalıdır.

D. HALKBİLİMİYLE İLGİLİ YAYINLAR

Türk halkbilimi ve halkbilimiyle ilgili genel yayınları kılavuz kitaplar, elkitapları, broşürler; tümü ya da bir bölümü halkbilimi ilgilendiren kitaplar; kaynakçalar; dergiler ve bitirme tezleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Belirli bir konuyu ayrıntılı bir biçimde ele alarak işleyen “monografik” nitelikteki araştırma ve incelemelerse bu sınıflamanın dışındadır.

I. Kılavuzlar, Elkitapları, Broşürler

Cumhuriyetin ilânından günümüze kadar geçen süre içerisinde halkbilimin alanını, çerçevesini, sorunlarını, yöntemlerini, amaçlarını, öteki bilim dallarıyla ilişkilerini konu edinen birçok kılavuz, elkitabı ve broşür yayınlanmıştır. Bu türden yayınların çoğunda Türk halkbiliminin çerçevesi ve konu kümeleri Alman, Fin, Fransız ve Macar halkbilimcilerinin yapıtlarından esinlenerek ve aktarılarak belirlenmiştir. Bu yayınların büyük bir bölümü bilimselliğin gerektirdiği sistemden yoksundur; ayrıca bir ikisi dışında araştırma yöntem ve tekniklerine ya çok az yer verilmiş ya da hiç değinilmemiştir. Bununla beraber, içlerinde iki de yabancı dilden çevrilmiş kitap bulunan bu türden yayının Türk halkbiliminin gelişim ve oluşum çizgisindeki yerleri küçümsenemez.

Halkbilimin tanınma, yayılma ve halkbilim ürünlerinin derlenme aşamasında gereksinim duyulan önemli boşluğu doldurmayı amaçlayan bu kitap ve broşürleri yayım tarihlerine göre ana çizgileri ve içerikleriyle belirtelim¹.

Halkbilgisi Kılavuzu, (Hamit Zübeyir, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş. İstanbul 1932-Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından, Küçük Seri No: 1)². Yazar, Kılavuz'da Folklor (Halkbilgisi) nedir?" sorusunu ele aldıktan sonra, "Folklor'un Alâkadar Olduğu İlimler'e değinip, "Amelî Tavsiyeler" başlığı altında araştırmacıların derlemeler sırasında göz önünde bulundurmaları gereken noktaları ve alan araştırması tekniklerinin özelliklerini açıklamaktadır. Kılavuz'un bundan sonraki bölümleri "Halk Edebiyatı" ve "Halk İnanmaları" başlıkları altında, her iki konuyla ilgili konu kümelenmelerini, soruları ve yaygın örnekleri içermektedir. Yazar, kılavuzunu hazırlarken, Fin, Alman ve Macar halkbilimi yayınlarından yararlanmıştır.

Etnografya kılavuzu, (Haydar Ocakçıoğlu, Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, İstanbul 1938 (Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler kurumu yayınlarından, Sayı: 7). Etnografya Kılavuzu bir önsözün dışında başlıca iki bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm'de sırasıyla şu konulara yer verilmiştir: "Etnografyanın kısa tarihçesi", "Türk Etnografyası", "Etnografi ve Etnografya nedir?", "Etnografyanın fayda ve gayesi", "Türk Etnografya Müzesinin kurulması tedbirleri", "Etnografik eşya toplayan etnografin göz önünde bulunduracağı esaslı noktalar" "Eşyanın fotoğrafı, krokisi plânı", "İlk Türk Etnografya Müzesi", "Kültür hazinesi höyükler". II. Bölüm'de ise: "Ziraat, avcılık, çobanlık, şehir ve köy evleri moblesesi, mutfak takımları, dokuma aletleri, millî kıyafet, kadın elişleri, musiki aletleri, etnografik eserlerin temizlenmesi" yer almaktadır. Bu konular çeşitli fotoğraf ve çizimlerle süslenmekte, kimi maddelerde ayrıntılara kadar inilmektedir. Kılavuz'un sonuna, yazarın da yararlandığı belirttiği "Memleketimizde Folklor Dair Çıkmış Yazı ve Kitaplar" başlığı altında bir kaynakça eklenmiştir. 118 sayfalık Etnografya Kılavuzu adından ve içeriğinden de anlaşılacağı gibi, bütünüyle maddî kültür alanını kapsamaktadır.

Folklor, (Arnold Van Gennep (Çev.: P.N. Boratav-Ulus basımevi, Ankara 1939) (Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Kılavuz Kitaplar 2)³. Kitabın yazarı Fransa'da yerel halkbilimi araştırmacılarının genel bilgilerinden ve bir yöntemden yoksun ol-

1 Halkbilimin ve Türk halkbiliminin alanı, çerçevesi, amaçları, sorunları vb. konuları hakkında çeşitli dergilerde yayınlanmış pek çok yazı ve makale vardır. Burada sadece kitap ve broşürler söz konusu edildiği için, dergilerde yayınlanan ve içlerinden gerçekten değerlileri de bulunan bu türden yazıları için okuyucu "Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası"nın I., II. ve III. ciltlerinin ilgili bölümlerine bakabilir.

2 Bu kılavuz, Koşay'ın (*Makaleler ve İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1974) adlı kitabında da alınmıştır (Bkz.. A.g.e., s. 12-39). Koşay'ın "*Makaleler ve İncelemeler*"inde, daha önce çeşitli dergilerde yayımladığı halkbilim ve etnografya ile ilgili yazıları da yer almaktadır.

3 1924 yılında yazılmış olan bu kılavuzun Kadrolar konusu Sait Nazif tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.

(*Halkbilgisi Mecmuası*, Sayı: 1, 1928).

duklarına değindikten sonra, bu kitapta onların anketlere girmek, gözlemlenen olguları yorumlamak ve açıklamak için yeterli bilgiyi bulacaklarını belirtmektedir (s.9). Kılavuz, 59 sayfa tutan on “fasıl”lık bir ana metinden meydana gelmiştir. Ayrıca kitapta, çeviricinin kısa bir “Önsözü” ile yazarın “Başlangıç” adı altında kısa bir açıklaması da yer almaktadır.

“Folklor”un etimolojisine, terimin değişik ülkelerdeki kullanılışına ve bu bilim dalının gelişme çizgisine değinen “Tarihçe” bölümünden sonra sırasıyla “Folklorun Sahası”, “Metodlar”, “Folklorun Kadroları”, “Masallar ve Efsaneler”, “Şarkılar ve Danslar”, “Oyunlar ve Oyuncaklar”, “Merasimler ve İtikatlar”, “Evler, Kap-kacak ve Kıyafetler” ve “Halk Sanatları” birer birer ele alınarak işlenmektedir. Yazarın Fransız olması nedeniyle örneklerin ve belgelerin çoğu Fransızca’dan seçilmiştir. Ancak konunun gereği olarak öteki Batılı ulusların halkbilimine ilişkin yapıtlarına da yeri geldikçe değinilmiştir.

Kitabın yayımlandığı tarih olan 1924’den bu yana halkbilim büyük gelişmeler göstermiş, halkbilim araştırma yöntemi ve tekniklerinde de aşamalar olmuştur. Bu bakımdan, Van Gennep’in “Folklor”u büyük bir yanıyla eskimiş sayılır. Ancak, genel esasları bakımından yine de yararlı bir kılavuz kitaptır.

Etnografya ve Folklor Kılavuzu, Hamit Zübeyir Koşay Ulusal Matbaa, Ankara 1939. Kılavuz’un hazırlayıcısı bir Alman kitabından aktardığı fihristin içeriğini sıraladıktan sonra, “Yol Gösterme” başlığı altında etnografyayı açıklamaktadır. Sırasıyla “Etnografya Nedir?”, “Etnografyanın Çalışma Tarzı”, “Etnografyanın Yardımcı İlimleri”, “Etnografik Hadiselerin Tasnif ve Tanzimi” konularını ele alarak, etnografyayı maddî ve manevî olmak üzere iki bölüme ayırmaktadır. Kılavuzda bundan sonra “maddî etnografya”, “ekonomi”, “halk sanatı”, “sebzecilik”, “meyvecilik” ve “bağcılık” sıralarak “manevi etnografya”ya geçilmiştir. “Folklor” karşılığı olarak alınan “manevi etnografya”nın özellikleri belirtildikten sonra da halk edebiyatına geçilmekte “lira ve epike’nin teşekkülü” açıklanmaktadır. “Halk Lirizmi” bölümündeysen sırasıyla “halk kültürü”, “türkü söylemenin şekilleri”, “halk epikesi”, “anekdot”, “efsaneler” ve “esatirin zuhuru” yer almaktadır. Masal bölümünde “Masalın bünyesi”, “Dram mahiyetinde olan anenevî eserler”de de “Teatral Adetler”, “Dramatik rakslar”, “Dramatik çocuk oyunları”, “Karagöz ve orta oyunları” düzeni önerilmektedir “Üslûp ve Dil” bölümünden sonra “Halk İfade Üslûbu”na geçilmektedir. “Halk Musikisi”nin ardından gelen “Adetler”de evlenme söz konusu edilmekte, halk hekimliği’nin konuları sıralandıktan sonra sırasıyla; “İçtimai Dirim” ve “Dini Dirim”in alt konularına değinilmektedir. Bu bölüm şamanizmle sona ermektedir. “Oyun” başlığı altında toplanan “Oyunlarımız ve Umumi Oyun Hazinesi” ile “Oyunlarda Millî Renk” alt konularıyla ana metin sona ermektedir.

Kılavuz’da 90 sayfalık bu metinden başka Ahat U. Bikkul tarafından hazırlanan 4 sayfalık bir bibliyografya da yer almaktadır. Ayrıca Ahmet Adnan (Saygun) tarafından hazırlanan “Müzik Folkloru” başlıklı bir yazı da eklenmiş; Kılavuz’a konuyla ilgili çeşitli fotoğraf ve krokiler de konmuştur.

H.Z. Koşay'ın Macarca yayınlara dayalı olarak hazırlamış olduğu bu kılavuz kitap, yer yer araştırma ve inceleme sırasında göz önünde bulundurulması gerekli pratik bilgilere değinmekte, ancak konuların düzen ve sıralanışındaki karışıklılıkla da dikkati çekmektedir.

Folklor Mevzuları, Hasan Çekli, C.H.P. Basımevi, Gaziantep 1941), (Gaziantep Halkevi Dil, Edebiyat Şubesi Yayınlarından, Sayı: 30). Hasan Çekli'nin hazırladığı "Folklor Mevzuları" başlıklı broşür 17 sayfadır. Çekli'nin ileride yayımlanmak istediği kitabın gereç toplamak amacıyla derleyicilere yolladığı anlaşılan broşür halk edebiyatı, halk inanmaları, âdetleri, boş inançlar, oyunlar vb. konularını içeren soruların bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Ancak, soru kümelelerinin gelişigüzel düzenlendiği göze çarpmaktadır.

Köy Nasıl Tetkik Edilmelidir?, Selâhaddin Demirkan Kültür Basımevi, İstanbul 1942, (İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı: XX). Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi'ne bağlı "sosyal araştırmalar kolu"na Selâhaddin Demirkan tarafından hazırlanan broşür 32 sayfadır. Hazırlayıcısı broşüre yazdığı önsözünde "içtimaî hayatı tanıtacak" bir kılavuzun gereği üzerinde durduktan sonra, toplumsal araştırmalarda monografi yönetiminin önemini belirterek, köy inceleme ve araştırmaları sırasında uyulması gerekli önemli kuralları sıralamaktadır. Broşürün asıl bölümünde "Köy Tetkiki İçin Araştırma Plânı" başlığı altında bir köy monografisi için gerekli olan bilgileri elde etmeye yönelik ayrıntılı sorular yer almaktadır. En çok maddî kültür ve ekonomik yapıyı irdeleyen sorular içerisinde, halkbilime yönelik kimi sorulara da rastlanılmaktadır (s. 25,31).

Folklor ve Edebiyat I, II, (Pertev Naili Boratav, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1939 Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı XII); Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1945. Pertev Naili Boratav'ın iki ciltlik *Folklor ve Edebiyat*'ı adından da anlaşılacağı gibi "folklor"la halk edebiyatı arasındaki ilişkileri, etkileşimleri konu edinmektedir. Ancak yazar, yer yer yöntem, derleme, arşiv, kitaplık vb. konularına da değinerek bugün de güncelliğini koruyan kimi sorular hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu. (Remzi Oğuz Arık, Ankara 1947-C.H.P. Halkevleri Yayınlarından Kılavuz Kitapları XXI). Kitap, 123 sayfalık ana metinle, 82 sayfalık bir "fotoğraflar" bölümünden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan fotoğrafların çoğunluğu arkeoloji ve sanat tarihini içermekte, sadece 5 sayfası etnografya ve halkbilimiyle ilgili fotoğraflara ayrılmaktadır. Kılavuz, sırasıyla; tarih, arkeoloji (ve onunla ilgili bilimler), kazılar, müze, turizm ve arşiv konularını kapsamaktadır. Arkeolojinin ağır bastığı kılavuzda halkbilim ve etnografyaya, arkeolojiyle olan ilişkileri bakımından değinilmektedir (s. 21-34). "Halkevlerindeki Müze, Tarih, Folklor Kolunun Amacı Nedir?" başlığını taşıyan tartışma bölümünde yazar, CHP'nin 29 Mayıs 1939 tarihli parti programında konuya ilişkin açıklamaları sıraladıktan sonra, yine CHP'nin 1940 yılın-

daki Halkevleri Talimatnamesi'nin belirli maddelerine dayalı olarak, özellikle 116. ve 117. maddelerine folklorla ilişkin görüşlere yer vermektedir.

Yazarın bir bölümüne doğrudan, bir bölümüne de dolaylı yoldan değindiği Türk halkbilimine ilişkin sorunlardan kimileri bugün de güncelliğini korumaktadır.

Folklor ve Etnografya Kılavuzu (Z.F. Fındıklıoğlu - A. Rustow, Berksoy Matbaası, İstanbul 1949, (İ.Ü. İktisat Fakültesi, İktisat Müzesi ve Arşivi Neşriyatından: 1). Kılavuz 48 sayfalık bir ana metinle, iki önsöz, bir "Soyadı Anketi Fişi Örneği" ile İktisat Fakültesi Enstitüsü İktisat Arşiv ve Müzesi Talimatnamesini içermektedir.

Kılavuz'un hazırlanışını Prof. Dr. Z.F. Fındıklıoğlu şu satırlarla açıklamaktadır: "... 1927 senesinde tarafımdan vücuda getirilen, selâhiyat sahibi birkaç Türk folkloristinin izahatnameleriyle sual numunelerini ihtiva eden 'Halkbilgisi Rehberi'nin gözden geçirilme suretiyle Folklor ve Etnografya Kılavuzu" adı ile neşrine buna yeni tesis edilen İktisat Fakültesi gençliğine iktisat folklorunun ve iktisadî etnografyanın lüzumunun izah maksadıyla 1939'da Profesör A. Rostov tarafından fakülte neşriyatı arasında çıkarılmış 'Kadîm Anadolu adet ve an'aneleri" isimli küçük broşürün de katılmasına karar verilmiştir. Şimdi neşredilen 'Folklor ve Etnografya Kılavuzu" işte bu kararın muhsülü olarak ortaya çıkmaktadır."

48 sayfalık ana metin bir "giriş"le başlamaktadır. "Folklor"un konusunun, yönetiminin ve amacının ele alındığı bu "Giriş"ın ardından "Rehberin Tatbikine Dair Bazı Notlar" başlığı altında rehberi kullanacaklar için gerekli açıklamalar yapılmaktadır. Kılavuz'un birinci bölümü "Halkbilgisinin Kadroları"na ayrılmıştır. 15 madde halinde sıralanan ana konular, bünyelerini oluşturan alt konularla teker teker açıklanmaktadır. Örneğin; "Gıda" konusunun alt konularından olan "Hububattan yapılan yemekler: (Hamurdan yapılan yemekler, buğdaydan ve hamurdan yapılan zahireler, kışlık ve yazlık olanları, erişte, yufka, kuskus...) gibi mevat, hamur tatlıları hakkında an'aneler, hurafeler... ilk." olarak sıralanmaktadır.

"Muhtelif Folklor ve Etnografya Sahaları ve Bunlar Hakkında İzahnamelerle Sual Listeleri" başlığını taşıyan ikinci bölümde, İsmail Hüsrev tarafından hazırlanan "İktisadî Halkbilgisi Hakkında İzahname", Alexander Rüstow'un yazdığı "Anadolu'nun Kadîm İktisat an'ane, Adetleri ve Bunların Ehemmiyeti", Mahmut Ragıp'ın "Musîkiye Dair Halkbilgisi Hakkında İzahnamesi", Hasan Fehmi'nin "Dile Dair Halkbilgisi Hakkında İzahnamesi"yle Ziyaeddin Fahri'nin "Hukuki Hadiseler Etrafında Folklorik Anlaşmalar ve Bazı Sual Listeleri"ni açıklamaları da içermektedir. Fındıklıoğlu, bu "izahnameler"ın ikisinin 20 yıl önce, birinin de 8 yıl önce yazıldığını belirtmektedir. Kılavuz'un genişletilmiş ikinci baskısının 1949 yılında yayımlandığı göz önünde bulundurulursa, halkbilimin bugünkü gelişme çizgisinin zaman farkı, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Folklor El Kitabı, P. Saintyves (Çev.: Bilâl Aziz Yanıkoğlu - İstanbul 1951 (Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi). Kitap, çevirenin Türk halkbilimi ile yabancı ülkelerdeki folklor çalışmalarını kapsayan önsözüyle başlamaktadır. Kitapta yazarın, “Belçika Folklor Cemiyeti”nin 1927 yılında Brüksel’deki yıllık genel toplantısında vermiş olduğu “Folklor veya Halk An’anesi İlminin Müdafaaanesi” konulu konferans metninden sonra, altı ana bölüm yer almaktadır. Her birinin kendi içerisinde çeşitli alt bölümlere ayrıldığı bu altı ana bölüm sırasıyla şu başlıkları taşımaktadır: I. Bölüm; “Folklor. Tarifi ve antropolojik ilimler içindeki mevkii”. II. Bölüm; “Folklorun sahası ve toplu bir anketin ana bölümleri” (A. Maddî Hayat, B. Manevî Hayat, C. Sosyal Hayat). III. Bölüm; “Tasvirî folklor: Mahallî, mıntıkavî ve millî anketler”. IV. Bölüm; “Mukayese metodunun menşeleri ve folklorun doğuşu”. V. Bölüm; “Tarih ve floklar”. VI. Bölüm; “Tarih silsilesi ve kronolojik metod”.

Yazarın ölümünden sonra yayımlanan 241 sayfalık “Folklorik Elkitabı” yabancı dilden Türkçeye kazandırılan halkbilim kitaplarının içerisinde konuyu, yer yer zaman aşımına uğramasına karşın, bütün boyutlarıyla ele alan en oylumlu elkitabıdır.

Halk Bilgisi Bakımından Köy, M. Ali Cengiz, ideal Basımei, Ankara 1954, (Köy Öğretmeninin “Halk Bilgisi” Serisi I). Darende ilçesi köylerindeki gözlem, anlatı ve incelemeleri içeren kitap 162 sayfadır. Halkbilimin değişik alanlarını ilgilendiren ve kimileri kaynak kişi anlatısı, kimileri de yazarın yaşadığı ya da gözlemlediği olaylara dayalı bilgilerden oluşan kitabın sadece bir sayfasında (s. 7) araştırmacılarıyla ilgili öğütler verilmektedir.

Küçük Folklor Çalışma Plânı, Cahit Öztelli - Ali Çiçekli, Yenikapı Basımevi, Konya 1958, (Konya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 3). Konya Gazeteciler Cemiyeti’nin Konya halkbilimi hakkında gereç derlemesi amacıyla 1958 yılında Konya’da görevli öğretmenlere yolladığı 8 sayfalık bir broşürdür. Broşürde derleme yapacakların nelere dikkat etmeleri gerektiğine ilişkin bazı bilgiler verilmekte, daha sonra kısa açıklamaları kapsayan konu başlıkları ve bunların içerikleri sıralanmaktadır.

Etnografya Kılavuzu (Halk Sanat ve Geleneklerini Derleme Kılavuzu). enise Yener, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1960 (Türk Kadınlar Birliği Neşriyatı, No: 2). Enise Yener’in kılavuzu “Önsöz” bir “Başlangıç” dışında bir ana metin, bir bibliyografya ve 11 sayfalık bir fotoğraflar ekinde oluşmaktadır. Etnografya ve halkbilimin önemine, bu alandaki ürünlerin derlenip toplanmasına ve bu konudaki girişimlere ayrılan “Giriş”ten sonra hazırlayıcı, etnografyanın yarar ve amacını açıklayarak tarihçesine geçmekte; sonra sırasıyla “Etnografyanın mevzuu ve çalışma sahası”, “Etnografyanın diğer ilimler ile münasebetleri”, “Etnografik eser toplayacak kimselerin dikkat edecekleri başlıca noktalar”, “Etnografyanın inkişafında etnografya müzeleri”, “Malzeme toplanmasında umumi metodlar”, “Etnografyanın kadrosu”nu ele almaktadır. Daha sonra yazar, “gıda”, “halk sanatları ve meslekler”, “giyim ve kıyafet”, “işlemeler”, “dokumacılık”, “musiki

aletleri", "mesken", "ziraat", "hayvan yetiştirme" ve "avcılık" konularına ilişkin olarak ne gibi bilgilerin derleneceğini maddeler halinde göstermekte ve bu konularla ilgili yararlı açıklamalara yer vermektedir. Türk etnografya ve halkbilimini ilgilendiren yayınların yer aldığı bir bibliyografyadan sonra geleneksel giyim-kuşamımızı, süslerimizi, elişlerimizi, kabkacağımızı vb gösteren fotoğraflarla kılavuz son bulmaktadır.

Gerek başlığından, gerekse içeriğinden anlaşılacağı gibi, kılavuzda daha çok maddî kültüre ağırlık verilmiştir. Ancak sorular düzenlenirken halkbilim de gözden uzak tutulmamıştır. Özellikle maddî kültür alanında çalışacaklar, yeni ve daha ayrıntılı sorular hazırlamak için kılavuzdaki sorulardan yararlanabilirler.

Folklor ve Eğitim, (Eflâton Cem Güney, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966 Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları: 1) (Türk Millî Eğitim Teorisi Geliştirme Araştırmaları Serisi: 1) Eflâton Cem Güney'in bu küçük kitabı, kendisinden istenilen bir rapora dayanılarak hazırlanmıştır. 25 sayfalık ana metin "Folklor ve Eğitim", "Folklor Edebiyatı", "Halk Edebiyatı", "Folklor ve Halk Eğitimi", "Folklor Enstitüsü" bölümlerini kapsamaktadır. Bunlar içerisinde "Folklor ve Eğitim" bölümünde, halkbilimin yaygın eğitim ve ulusal eğitim içerisindeki önemine değinilmekte; "Folklor ve Halk Eğitimi" başlığı altında, halkbilimin halk eğitimi için de gerekli bir dayanak olduğu belirtildikten sonra, bu tür bir eğitim için gerekli öneriler ileri sürülmekte; V. Bölüm'de bir "Folklor Enstitüsü"nün kuruluş zorunluluğuyla bu enstitünün amaç ve görevleri üzerinde durulmaktadır.

Türkiye Folklor ve Etnografya Kılavuzu, Naki Tezel, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969, (Millî Folklor Enstitüsü Yayınları: 3). 32 sayfalık kılavuz bir "Giriş" ile "Folklorda Konu", "Folklarda Usûl", "Folklarda Amaç", "Folklorda Maddeler" ve "Kılavuzun Uygulanmasında Gözönünde Bulundurulacak Maddeler"i içermektedir.⁴

Türkiye'nin Kültür, Müzik, Tiyatro Sorunları, Muammer Sun, Ankara 1969, (Ajans-Türk Kültür Yayınları: 2). Muammer Sun'un kitabı, adından da anlaşılacağı gibi bir kılavuz kitap değildir. Ancak kitapta kültür, müzik ve tiyatro sorunlarının yanısıra, "Folklor Sorunları" başlığı altında, "folklor ürünleri"nin derlenmesine gerek olan üç temel etken ("bilme", "yaşatma" ve "yaratma") hakkında özgün düşünceler ve görüşler ileri sürülmekte, bunların gerekliliği tartışılmaktadır (s. 123-131)⁵. Ayrıca TRT'nin 1967 yılında müzik ve masal konusunda giriş-

4. Naki Tezel, yukarıdaki kılavuzu hazırlarken, 1927 yılında "Halkbilgisi Derneği"nin eski yazıyla yayınlandığı "*Halkbilgisi Rehberi*"nin yalnızca dilini sadeleştirerek -küçük birkaç değişiklik dışında- tamamını aynen almıştır. Daha önce Z.F. Fındıkoğlu'nun "*Folklor ve Etnografya Kılavuzu*"nda aynı rehberin yayınlandığını ve rehberin "iktibas" ile ilgili olarak Fındıkoğlu'nun bir de açıklama yaptığından habersiz görünmektedir.

Bkz. Z.F. Fındıkoğlu-A. Rüstow; *Folklor ve Etnografya Kılavuzu*, İstanbul 1949, s. 6; karşılaştırmak için: s. 7, 9, 10, 11, 20)

5. Yazar, burada ileri sürdüğü düşünce ve görüşlerini daha geniş bir alana yayarak, Murat Katıoğlu ile birlikte hazırladığı "*Türk Kalarak Çağdaşlaşmak*" (Cumhuriyet Gazetesi, 13-16 Haziran 1974) başlıklı bir yazı dizisinde yoğun ve özlü bir biçimde

miş olduğu “TRT Birinci Folklor Derlemesi”nin plânlaması, uygulanması ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Türkiye Folkloru Elkitabı Notları (Birinci Bölüm), Tahir Alangu, Robert College Yüksek Okul Teksiri, 20 Ağustos 1969. Tahir Alangu’nun Robert College’deki ders notlarından çoğaltılan “Türkiye Folkloru Elkitabı Notları”, “Türkiye halkbiliminin araştırma yolları, kaynakları-kadrosu üzerine bir deneme”dir. Yazar “halkbilgisi”, “folklor”, “halk” ve halka ilişkin terimleri kavramlar üzerinde genişçe durmakta; G. Kessler’in Alman halkbiliminin geçmişini açıklayan bir makalesine yer vermekte, ayrıca hem Türk yazarlarının, hem de yabancı bilim adamlarının Türkçe’ye kazandırılmış olan “kılavuz kitap” niteliğindeki kimi yayınlarını uzun alıntılarla tanıtmaktadır.

Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, M. Şakir Ülkütaşır, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Yayınları: 1). 103 sayfalık kitap, adından da anlaşılacağı gibi, Türkiye’deki halkbilim ve etnografya çalışmaları hakkında ayrıntılı ve değerli bilgileri kapsamaktadır. Yazarının elli yıldan bu yana halkbilimine ve etnografyaya ilişkin çeşitli kurum ve derneklerde etkin görevlerde bulunuşu göz önünde tutulursa, kitapta verilen bilgilerin değeri, zenginliği ve önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kitapta sırasıyla şu konular yer almaktadır: “Folklor ve Etnografya’nın Konusu”, “Türkiyat Enstitüsü”, “İstanbul Belediye Konservatuarı”, “Türk Halk Bilgisi Derneği”, “Ankara Etnografya Müzesi”, “Halkevleri”, “Türk Dil Kurumu”, “Ankara Devlet Konservatuarı”, “İstanbul İnkılâp Müzesi”, “Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı ve Folklor Arşivi”, “Halk Eğitim Merkezleri Folklor Kolları”, “Bankalar”, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü”, “Folklor ve Etnografyayla İlgili Yazılara da Yer Veren Başlıca Dergi ve Gazetelere, Kılavuz Kitaplar”. “Türk Folkloruna Emek Veren ve Aramızdan Ayrılmış Olan Folklorcularımız”.

Ayrıca kitaba bir önsöz, giriş, “yazarın biyografisi ve eserleri” eklenmiş, 12 tane de fotoğraf konulmuştur.

Türk halkbiliminin geçmişi ve bugünüyle ilgilenenler için, “Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları”, kaynak kitaplar içerisinde önemli bir yer almaktadır.

Türk Folkloru, Pertev Naili Boratav, Fono Matbaası, İstanbul 1973, (Gerçek Yayınevi “100 Soruda” Dizisi: 40). Türk halkbiliminin “İnanışlar”, “Töre ve Törenler” ile “Oyunlar” bölümlerinin ele alındığı “Türk Folkloru” bu alandaki geniş kapsamlı tek yapıttır. Pertev Naili Boratav konuyu başlıca beş bölümde ele alarak incelemektedir. Bu bölümler sırasıyla şunlardır: I. “İnançlar ve Töre Kuralları”. II. “Tabiat Bilgisi-Tabiat Yasalarını Etkileme”, III. “Beşikten Mezara: Geçiş Töreleri”, IV. “Bayramlar”, V. “Oyunlar”. Yazar bu bölümlerde her konuyu yay-

gın ve tipik örnekleriyle ele alıp sergilemekte ve yorumlamaktadır. Boratav, kitabın sonundaki “Sonuçlar-Sonsözde ise, Türk halkbiliminin araştırılma ve incelenmesinde karşılaşılan güçlükler, sonuçlara değinmekte; gereç derleme, yorum ve yöntem sorunları üzerine düşünce ve önerileri açıklamaktadır. Kitabın bu bölümüyle yazarın *Türk Halk Edebiyatı* (Gerçek Yayınevi, “100 Soruda Dizisi: 13), İstanbul 1969, Birinci Baskı) adlı yapıtının 5-20 sayfaları Türk halkbiliminin alanı, yöntem ve araştırılması hakkında ilgi duyanlar için değerli bilgileri içermektedir.

Türkiye’de Folklor, Şerif Baykurt, Kalite Matbaası, Ankara 1976. Kitap, başlıca iki bölümden oluşmaktadır: “Batı Ülkelerinde Folklor ve Türkiye’de Folklor”. Birinci bölümde “folklor” üzerine gelen bilgiler verilmekte, kadrolarla ilgili açıklamalar yapılmakta, “folklor”un yardımcı bilim dalları sıralanmakta ve “folklor” üzerine yapılan çalışmalara değinilmektedir. İkinci bölümdeyse Türkiye’de “folklor”un geçmişine ve bu alanda yapılan çalışmalara, halk danslarına, halk müziğine, seyirlik oyunlarına, çocuk oyunlarına, halk el sanatlarına, aramızdan ayrılmış olan “folklorcu”ların kısa yaşam öykülerine yer verilmektedir.

Halkbilim hakkında genel bilgileri ve Türk halkbiliminin 50 yılı aşan geçmişindeki önemli aşamaların bir dökümü yer yer ayrıntılara inerek serimleyen “Türkiye’de Folklor” düzeni ve konu bütünlüğü bakımından dikkati çekmektedir.

II. Tümü ya da Bir Bölümü Halkbilimini İlgilendiren Kitaplar

Yukarıda tanıttıklarımızın dışında birçok kitap daha vardır ki, içerikleri yönünden ya tümüyle ya da bir bölümüyle halkbilimi ilgilendirmektedirler. Ancak bu türden kitapların çoğu “folklor” adı altında bu disiplinin belirli bir yanını, genellikle de halk edebiyatı alanına giren konuları ele almaktadırlar. Öyle ki, okuyucu kitabın adından giderek halkbilimin başlıca konularını bulacağını sanırken, çoğu kez atasözlerinden başlayıp ninnilere değin uzanan yerel örneklerin arka arkaya sıralanmasıyla karşılaşmaktadır. Her ne kadar kimilerinde halkbilimin konusu, çerçevesi, yöntemi ve araştırma, derleme teknikleri hakkında açıklamalar varsa da, bunlar kısa, dağınık ve yetersizdir. Bu kitapların ortak özelliklerinden birisi de -“şovenizm”in, bölgebenciliğin ve aşırı duygusallığın dürtüsüyle derlenmiş de olsalar-, zengin bir halkbilim gerecini içermiş olmalarıdır. Bu ise, Türk halkbiliminin belirli bir aşamasında, halkbilimsel gerecin yitip gitmesini önlemesi bakımından şükranla anılacak bir iştir.

Aşağıda bu türden kitapların -göremediğimiz birkaçı dışında- önemli bir bölümünü yayım tarihlerine göre, genel çizgileri ve içerdikleri konuları bakımından sıralayalım.

Ankara Budun Bilgisi, Hamit Zübeyir Koşay, Ulus Matbaası, Ankara 1935, (Ankara Halkevi Neşriyatı, No: 14). H.Z. Koşay, “yurtbilgisi yapısına ham malzeme

sunan ve bir deneme” olarak nitelediği ve eski Ankara’lılardan duyduklarına dayanarak hazırlandığını belirttiği “Ankara Budun Bilgisi”ni dört bölümde ele almaktadır. “I. Ankara tarihine bir bakış, II. Budun edebiyatı, III. Adetler ve inanmalar, IV. Maddî etnografya”. Koşay, Ankara’nın genişçe bir tarihçesini verdikten sonra “Budun Edebiyatı” bölümünde temsil oyunlarını, ağıtları, manileri, türküler, deyimleri, ilençleri, andları, küfürleri, atasözleri, bilmecele, masalları serimlemektedir. “Adetler ve inanmalar” bölümünde, doğumdan başlayarak çocukla, evlenmeyle, mesleklerle, hastalıklarla, büyüsel pratiklerle, insan bedeniyle, hayvanlarla, bitkilerle, ev araç ve gereçleriyle, gökyüzüyle, halk takvimiyi, din halkbilimiyle, eğlencelerle, yerel günlerle ilgili adet, inanma ve uygulamalar hakkında zengin bir gerece yer vermektedir. “Maddî etnografya” bölümüyse; giyim-kuşama, yemek türlerine ve hazırlanış reçetelerine, yapı ve yapı süslemelerine, evlere; kimi “zanaatlara” ve bunlarla ilgili terimlerin açıklanmasına, en son olarak da çocuk oyunlarına ayrılmıştır.

İki cilt olarak düşünülen, fakat ikinci cildi çıkmayan “Ankara Budun Bilgisi” özellikle gereç zenginliği; bu gerecin oldukça sistemli bir biçimde serimlenişi ve Ankara’ya özgü tipik örnekleriyle Türk halkbilimine ilişkin yayımlar içerisinde önemli yeri olan bir yapıttır.

Çepniler Balıkesirde, İ. Hakkı Atay, Vilayet Matbaası, Balıkesir, 1935, (Halkevleri Neşriyatı: 4). Balıkesir çevresindeki Çepnileri çeşitli yanlarıyla ele alan yazar, Çepnilerin kökenine; alevilik, bektaşılık ve kızılbaşlık konularına değindikten sonra Çepnilerin inançlarını, yeminlerini, yas günlerini; nişan, düğün ve ölüm âdetlerini; dillerini, türkülerini vb. açıklamaktadır. Daha çok din halkbilimini ilgilendirir nitelikte olan 79 sayfalık kitap etnik bir Türk ögesinin belirli bir yöredeki yaşamından kesitler vermesi bakımından ilginçtir. Kitaba bu yöredeki Çepnilerin fotoğrafları da eklenmiştir.

XVII ve XVIII nci Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı, Kâmil Su, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1937, (Balıkesir Halkevi Yayınları: 4). Balıkesir ve çevresi hakkındaki yaptığı araştırma ve incelemelerle tanıyan Kâmil Su, Balıkesir Şer’i mahkemelerinin 17. ve 18. yüzyıllara ait sicil defterlerine dayanarak hazırladığı kitabında kentin tarihçesi, esnaf örgütleri, pazar ve panayırlar, kadın yaşamı vb. konuları ele almaktadır.

Türk Halk Bilgisine Ait Araştırmalar, M. Şakir Ülkütaşır, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1938, (İstanbul-Eminönü Halkevi Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı: IX). Kitap beş ayrı konuyu içermektedir. Bunlar sırasıyla; “Türklerde Ad verme geleneği” (s. 3-13), “Altay Türklerinde Düğün Adetleri” (s. 15-23). “Taş Bebek efsanesi” (s.24-29), “Türklerde ağaç kültü” (s. 30-37), “Sinop’ta ramazan ve bayram âdetleri” (s. 38-52). Yaşar, “Türklerde ağaç kültü”nü sonradan yeni baştan işleyerek “Türk Etnografya ve Folklor Derneği” yayınları arasında yeniden yayımlanmıştır.

Tunceli Medeniyete Açılıyor, Naşit Uluğ, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939. Eski adıyla “Dersim” olan Tunceli’nin tarihini, eski eserlerini, çetin coğrafya ko-

şullarını vb. konu edildiği kitapta, halkbilimi ilgilendiren bölümler “Hurafeler” (s. 80-90) ile “ev hayatı” (s. 98-111) başlıklarını taşımaktadır. “Hurafeler”de yerli ağzından kimi efsaneler ile keramet sahibi şeyhlerin ziyaret yerleri hakkında açıklamalar yapılmakta; “ev hayatı” bölümündeysen bayramlar, aile, çocuk, kadın, kız kaçırma, düğün, halk hekimliği, ölüm âdetleri vb. hakkında gözlemlere ve halkın anlattıklarına dayalı bilgiler verilmektedir.

Bergama’da Folklor, A. Yılmaz, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1941. Yazar, Bergama çevresindeki yörüklerin arasında dolaşarak, onların yaşama ve yaratılarıyla ilgili olarak derlediği gereci serimlerken, “... saf ve ak sakallı Oğuz dedeleri ve ak saçlı nineleriyle konuşmak suretiyle atasözleri, türküleri, kıyafetleri, yaşayışları, düğün eğlenceleri, kız arama ve görenekleri toplama fırsatını” bulduğunu belirtmektedir. Ancak bu gereç, dağınık ve gelişigüzel sıralamakta; ata sözlerinin, manilerin, türkülerin yanısıra, düğün gibi, doğum gibi geçiş dönemleriyle ilgili âdetlere ve uygulamalara da değinilmektedir.

Balıkesir Halkıyatı, İ. Hakkı Akay, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1942, (Balıkesir Halkevi Yayınlarından, Sayı: 24). İ. Hakkı Akay, Balıkesir ve yöresinden dinlediklerine ve gördüklerine dayanarak hazırladığı “Balıkesir Halkıyatı”na ilişkin gereci altı bölümde serimlemektedir. Birinci bölümden beşinci bölüme kadar “atasözleri, yanıltmaçlar-şaşırtmaçlar, bilmece=bulmacalar, maniler ve türküler” örnekleriyle ele alınmakta, altınca bölümde “âdetlerimiz” başlığı altında doğum, sünnet, nişan, düğün, bayram, helva sohbeti ve efsaneler, yağmur duası, ölüm vb. hakkında yöreye özgü oldukça zengin gereç sunulmaktadır. Yazar, yerel deyimlerle konulara açıklık getireceğine inandığı noktaları dipnotlar halinde açıklamaktadır.

Diyarbakır Folkloru (Birinci Kitap), Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır 1943, (C.H.P. Diyarbakır Halkevi Neşriyatı, No: 9). Ş. Beysanoğlu “Folklor” teriminin kökenini açıklayan, değişik ülkelerdeki karşılıklarını belirten ve ülkemizde halkbilimin geçmişine genel çizgileriyle değindikten sonra altı bölüm halinde “maniler, hoyratlar, mayalar, Diyarbakır’dan derlenmiş halk türkülleri, bilmece, atasözleri, halk tabirleri, yanıltmacalar, emsâli fıkralar, dilekler ve ilençler”e yer vermektedir.

Diyarbakır Folkloru (İkinci Kitap), Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır 1946, (C.H.P. Diyarbakır Halkevi Neşriyatı, No: 12). “Diyarbakır Folkloru”nun ikinci kitabı Diyarbakır’dan derlenmiş halk masalına ayrılmıştır. Kitabın başında yer alan “Masal ve Diyarbakır Ağzı” hakkında bir açıklamadan sonra, 28 masala yer verilmektedir. Masalların yazılmasında yerel ağzın özelliklerine dikkat edilmiştir.

Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi, Bilal Aziz Yanıkoğlu, Kenan Matbaası, İstanbul 1943. Kitap, halkbilim hakkında çok kısa bir önsözün dışında bütünüyle Trabzon ve çevresinden derlenmiş manilere, bilmece ve atasözlerine ayrılmaktadır. 800’ü aşkın maninin, 105 bilmece ve yüzden çok

atasözünün yer aldığı kitabın sonundaki ekler bölümüne yerel deyimleri içeren genel bir sözlük, bir ağız sözlüğü, manilerin derlendiği kaynak kişilerin adlarını ve yerlerini gösteren bir liste ile manilerde geçen coğrafi adları gösteren bir liste konulmuştur.

Sivas Folkloru, Vehbi Cem Aşkun, Ciltli: I, Kâmil Matbaası, Sivas 1941, (Sivas Halkevi Neşriyatından, No: VI); Cilt II, Kâmil Matbaası, Sivas 1943, (Sivas Halkevi Neşriyatından, No: IX). İki ciltten oluşan “Sivas Folkloru” adından da anlaşıldığı gibi Sivas halkbilimine ilişkin konuları kapsamaktadır.

I. Cilde; “Sivas’ın tarihçesi, sanat ve kültür durumu” ile başlanılmakta, daha sonra “folklor” konularına geçilmektedir. İlk olarak evlenme ve düğün ele alınarak evlenmenin çeşitli aşamaları, yerel âdetleri içerisinde verilmektedir. Gebelik, doğum ve çocuk büyütme başlığını taşıyan kesimde de gebelikten başlayarak çocuğun okula başlamasına kadar olan aşamalar birer birer gözden geçirilmektedir. Halk yaşamlarıyla ilgili çeşitli adet ve inanmalardan sonra atasözleri, maniler, bilmeceler ve türküler sıralanmakta daha sonra da Sivas şairleri ve Sivas halk şairleri yapıtları ve edebi kişilikleriyle tanıtılmaktadır.

V.C. Aşkun, II. Ciltte; “Folklorun önemi” başlığı altında halkbilime ilişkin görüş ve düşüncelerini açıkladıktan sonra “ölüm âdetleri” ile konuya girmekte; sırasıyla yöreye özgü çeşitli adetleri, hastalık ve kocakarı ilaçlarını ve çocuk oyunlarını serimledikten, yer yer de yorumladıktan sonra halk edebiyatı alanına giren konulara geçmektedir. Bu kesimde de fıkralar, halk hikâyeleri, masallar, yerel hikâyeler ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

Her iki ciltte de göze çarpan sistem karşılığı bir yana bırakılırsa, bu orta Anadolu kentinin “folklorik” yaşamıyla ilgili özgün gereç zenginliği bakımından “Sivas Folkloru”, halkbilim alanında çalışanların yararlanacağı bir kitaptır. Bugün Türkiye’nin her yanında olduğu gibi, Sivas’da da halkbilim çevresinde toplanan ilginin giderek genişletilmesini biraz da iki ciltlik bu kitabın bundan otuz beş yıl önce yayınlanmış olmasında aramak gerekir.

Folklor, Osman Turgut Pamirli, Yeşilgiresun Matbaası, Giresun 1943, (Bulancak Halkevi Neşriyatı: 1). Kitabın esasını Giresun ve Tirebolu’dan derlenmiş maniler, bilmeceler ve atasözleri oluşturmaktadır. Yazar, kitabında 375 mani, 400 bilmece, 535 atasözü sıralamaktadır. Ayrıca, “Türk ninnilerinden motifler” başlığı altında Macar Ignacz Kunoş’un fikirlerine de yer vererek kendi görüşlerini açıklamakta ve ninnilerini yedi maddede sınıflandırmaktadır. O.T. Pamirli, kitabın baş tarafında “folklor”un yöntem ve kadrolarına ilişkin görüş ve düşüncelerini de açıklamaktadır.

Dünkü-Bugünkü Akhisar, Ekmel İzdem, Ülkü Basımevi, 1944 (b.y.y.). Kitabın sadece 92-105 sayfaları “folklor”a ayrılmıştır. Bu bölümde de sözü edilen konular gelişigüzel olarak sıralanmaktadır; düğünlere ve evlenmeye ilişkin aşamalara değinildikten sonra eski konaklardaki yaşamlara geçilmekte; oyun türkü ve

manilerden örnekler verilmekte, esnaf adetleri ile efsanelerden kimileri kısaca açıklanmaktadır.

İlgın Folkloru (Birinci kitap), Fehim Çaylı, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1945, (Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları, Seri 1, Sayı 1). Konya iline bağlı Ilgın ilçesinin “folklor” gerecini toplamak için sadece gözlemlerine dayanmadığını, kaynak kişilerden de yararlandığını belirten yazar, kitabını dört bölüm halinde düzenlemiştir. Bu bölümler sırasıyla: “İlgın’da düğün âdetleri”, “İlgın’da halk türküleri”, “İlgın halkının söylediği maniler” ile “İlgın’da kullanılan atasözleri ve memleket tabirleri” başlıklarını taşımaktadırlar. Özellikle birinci bölümde işlenen düğün âdetlerinde, nişanlılık aşamasından başlayarak olayın gerektirdiği geçişlerin tümü ayrıntılarıyla ele alınmakta; evlenmenin aşamaları da teker teker, yerel özellikleri içerisinde açıklanmaktadır.

Evlenme konusunda çalışanların bu kitabın ilgili bölümünü gözden geçirmeleri çok yararlı olur. Halk türküleri, maniler, atasözleri ve deyimleri kapsayan bölümlerse yoğun bir gereci içermektedir.

Türkiye Kılavuzu, Hüseyin Orak, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara 1946. H. Orak’ın öncülüğünde “yurdun herhangi bir köşesinde gezecek olanlara rehberlik etmek amacıyla” hazırlanan Türkiye Kılavuzu’nun 1. cildi Afyon’dan Çankırı’ya kadar olan 14 ilimizi kapsamaktadır. Söz konusu illerin coğrafi durumu idari örgütleri, sanayiler, kültürel ve sosyal durumu vb. yanı sıra “folklor”larına da yer verilmektedir. Konu dar kapsamlı tutulmakla beraber yine de bu illerin “folklor”larına ayrılan bölümlerin de yöresel özellikleri içeren ve araştırmacılara ip uçları verecek olan bir çok bilgi bulunmaktadır.

Eski İstanbul Yaşayışı, Müsahipzade Celâl, Türkiye Basımevi, İstanbul 1946, (Türkiye Yayınevi). Müsahipzade Celâl’in anılarına, gördüklerine dinlediklerine dayanarak, eski İstanbul’un aşamını canlandırdığı yapıtı sekiz bölümü içermektedir. Bunlar sırasıyla; “Aile”, “Mektep”, “Esnaf”, “Sanatkâr ve Meslekler”, “İçtimai Hayat”, “Kıyafet”, “Çarşılar-Hanlar” ile “Boğaziçi Sahilleri” başlıklarını taşımaktadır. Her bir bölümünün kendi içerisinde alt bölümlere ayrıldığı ve eski İstanbul yaşamına ilişkin geniş açıklamaların yapıldığı, bilgilerin verildiği, yoğun bir gerecin serimlendiği kitap, bu ünlü kentimizin bundan iki yüzyıl kadar geriye giden zaman parçasının renkli ve canlı bir portresini gözler önüne sermektedir. Kitap, bugün artık çoğu yitip gitmiş değerli maddî kültür ürünlerinin asıllarına uygun resim ve çizimleriyle de donatılmıştır.

İstanbul Folkloru, Mahmet Halit Bayrı, Türkiye Basımevi, İstanbul 1947, (Türkiye Yayınevi). Müsahipzade Celâl’in Eski İstanbul Yaşayışı’nda değinmediği konulara “İstanbul Folkloru” adlı yapıtta yer verilmektedir denilebilir. Öyle ki halkbilim alanımızın bu tanınmış imzasının yapıtıyla Müsahipzade’nin yapıtı bir bütünü oluşturmaktadır. Bayrı’nın yapıtı “Şehir Folkloru, “Edebiyat Folkloru”, “Sağlık Folkloru”, “Din Folkloru” gibi dört ana bölümde “Küçük Notlar” başlı-

ğını taşıyan son bir bölümü içermektedir. Bayrı, birinci bölümde İstanbul'u tarihsel boyutları içerisinde ele alarak kentle ilgili önemli olayları ve bu olaylarla ilgili efsaneleri açıklamaktadır. İkinci bölümde İstanbul'da kullanılan atasözleri, ilençleri, yanılmacaları, ninnileri, masalları ve meydan şairlerinin söylediklerini örneklemektedir. Üçüncü bölümde yaşam, sağlık ve hastalıklarla ilgili inanmalara, halk hekimliğine, halk ilaçlarına, ölümle ilgili âdetlere yer vermekte ve bu konulara ilişkin çok sayıda örnek sıralamaktadır. Dördüncü bölümde ise öte dünya ile ilgili tasarımlar, dini günler ve bayramlar, ziyaret yerleri ve büyüler ele alınmaktadır. Beşinci bölümde ise birbirleriyle bağlantısı olmayan kimi konulara değinilmektedir. Kitaba ayrıca çok sayıda resim ve çizim konmuş, kişi, yer kurum vb. adlarını gösteren dizinlerle yazılı kaynakları ve kaynak kişileri açıklayan küçük birer liste eklenmiştir.

İçel Folkloru, Sait Uğur, (Tümü 3 cilt), I. Cilt: Ulus Basımevi, Ankara 1947, (C.H.P. Halkevleri Yayınları Millî Kültür Araştırmaları: 1); II. Cilt: Ulus Basımevi, Ankara 1948, (C.H.P. Halkevleri Yayınları, Millî Kültür Araştırmaları: VI-II); III. Cilt, Ulus Basımevi, Ankara 1948 (C.H.P. Halkevleri Yayınları, Millî Kültür Araştırmaları: X). I. Cilt dokuz bölümdür. Sırasıyla İçel yöresinin fıkraları, türküleri, manileri, ninnileri, destanları, atasözleri, ölçülü sözleri, bilmeceleri, dil “malzemesi” ele alınmaktadır. Kitapta bu konulara ilişkin yoğun bir gereç vardır “İnsan hayatının çeşitli safhalarına ait âdet ve inançlar” alt başlığını taşıyan II. Cilt, geçiş dönemleriyle (doğum, çocukluk, delikanlılık, evlenme, ölüm), çevre ve eşya ile, doğa öğeleriyle, doğaüstü güçlerle, dinsel bayram ve günlerle, halk hekimliğiyle ilgili âdet ve inanmalara ayrılmaktadır. Son bölüm de temsil niteliğindeki oyunları içermektedir. S. Uğur'ın II. Ciltte toplandığı konular kendi bün-yeleri içerisindeki alt konuları da kapsamaktadır. Kitap, zengin halkbilimsel gereçlerle bezenmiştir. III. Cilt, “halk şairlerine ait tetkik ve metinleri” kapsamaktadır. Her halk ozanının yaşamı ve sanatçı kişiliği hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

Dün ve Bugün Muş, Salih San, Erciyes Matbaası, Kayseri 1947, S. San'm öğretmenlik yaptığı sırada tutmuş olduğu notlara dayanarak hazırladığı “Dün ve Bugün Muş” adlı kitabında Muş “folkloru”na ayrılan bölüm (s. 50-86) yerel şarkı, türkü ve oyunlarla başlayıp yöreye özgü yemekler ve yiyecekler, kız isteme ve evlenme âdetleri, âdetler ve inançlar, yerel günler, yerel ay ve adları hakkında bilgileri içermektedir. Kitabın sonuna bir de “mahalli sözlük” eklenmiştir.

5 nci Elazığ Folkloru (Elazığ Lisesinden Yetişenler Cemiyeti), Marifet Basımevi, İstanbul 1948. “Elazığ Lisesi'nden Yetişenler Cemiyeti”nin “Elazığ'ın kültür hareketlerini destekleme, mazide kalan kıymetlerini arayıp bulma” amacıyla yayımladıkları “Elazığ Folkloru” adlı broşür çeşitli tanıtma yazarlarının yanısıra “Harput-Elazığ Folkloru” (s. 10-15) başlığı altında yöreye özgü halk şiirinden ve türkülerinden kimi örnekleri kapsamaktadır.

Şebinkarahisar ve Civarı (Coğrafya, Tarih, Kültür, Folklor). Hasan Tahsin Okutan, Yeşilgiresun Matbaası, Giresun 1949. Giresun tarihi, coğrafyası ve kültürü

gibi konuları ele alan kitabın dördüncü bölümü “folklor”a ayrılmıştır (s. 290-428). Düğün âdetlerinden başlayıp düğünün bütün aşamalarını içeren açıklamalardan sonra türküler, atasözlerine, bilmecele, manilere, ilençlere, ak yakarılar, masallara, temsil niteliğindeki oyunlara, çocuk oyunlarına, deyimlere; doğumla, ölümle, sağlıkla, bedensel özelliklerle, gökyüzü ve halk takvimiyle, zanaat, tarım ve ticaretle ilgili âdetlere ve inanmalara geçilmekte, daha sonra da giyim-kuşam ve süslenmeye değinilmektedir. Kitaba yerel giyimleri gösteren fotoğraflar da eklenmiştir.

Toroslarda Karatepeli Bölgesi, Ali Rıza Yalın, (C.H.P. Halkevleri Yayınları, Kılavuz Kitapları: XXVIII), (Ulus Basımevi, Ankara 1950). Kitap, Toroslar’da dokuz köyden oluşan karatepeli bölgesi halkının geçmişi, somatik özellikleri, maddî kültür öğeleri, ekonomileri, yaşama biçimleri, oyunları, kültürleri, geçiş dönemleriyle ilgili âdet ve inanmaları, halk hekimliği vb. konuları içine almaktadır. Kitaba konularla ilgili fotoğraf, harita, resim ve notalar da eklenmiştir.

Alaca-Höyük, Hamit Zübeyir Koşay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-No: 21). H.Z. Koşay’ın Alacahöyük’teki kazıları sırasında Alacahöyük’lülerin günlük ve törensel yaşamlarıyla ilgili gözlemlerine ve derlemelerine dayanarak hazırladığı kitabı, “Anadolu’nun etnografya ve folkloruna dair malzeme” dizisinin birincisidir. Kitapta “avcılık, çobanlık, rençberlik, bağcılık, zanaat, mesken, gıda, yemek zamanları, elbise” gibi daha çok maddî kültür alanına giren konularla, “doğum, diş hediği, sünnet düğünü, ölüm” gibi geçiş dönemleriyle ilgili konulara değinilmekte; yörenin dualarından, ilençlerinden, öğütlerinden örnekler verilmektedir. Kitaba, sözü edilen konuları açıklayıcı, aydınlatıcı çeşitli çizim, resim ve fotoğraflar da eklenmiştir. Türkçe metnin, “Das Dorf Alaca-Höyük” başlığı altında Almancası da yer almaktadır.

Bursa Folkloru, Fazıl Yenisey, Vilayet Matbaası, Bursa 1955. Çeşitli imzalar altında nişan, düğün, sünnet, bayram vb. âdetleri; efsaneler, türküler, boş inançlar; Bursa’ya özgü el sanatları, karagöz vb. işlenmektedir. Çoğunun daha önce Ulu-dağ Dergisi’nde yayımlanmış olduğu bu yazılarda Bursa halkbilimine ilişkin zengin bir gereç vardır. Ancak öteki kitapların çoğunda olduğu gibi, “Bursa Folkloru” da konu bütünlemesini göz önünde bulundurmayan, gelişigüzel bir düzenle hazırlanmıştır. Bursa hakkındaki yazıların bir araya getirilmesiyle hazırlanan “Bursa Folkloru”na yazar kendi yazılarını da eklemiştir.

Tarihte Balıkesir, Kemal Özer, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1957. Dört ana bölümden meydana gelen “Tarihte Balıkesir”in ikinci bölümü Balıkesir folkloruna ayrılmıştır. Bu bölüm, Balıkesir ve köylerinden derlenmiş manileri, türküler, ninnileri, yanılmacaları, bilmecele, atasözlerini, duaları, ilençleri doğumdan başlayarak ölüm kadar uzanan yaşam aşamalarıyla ilgili çeşitli âdet, inanma, uygulama, töre ve törelerle ilgili gereç birikimini sergilemektedir. Kitabın sonuna Balıkesir’de, özellikle köylerde konuşulan ağızla ilgili bir de sözlük eklenmiştir.

Kitap, “folklor” bölümündeki gerecin zenginliği ve bu gerecin düzeyiyle dikkati çekmektedir.

Gaziantep Halk Bilgisi Derlemesi (Cilt: I), Gaziyeurt Matbaası, Gaziantep Matbaası 1959, (Gaziantep Kültür derneği, Kitap ve Broşür Yayınları, Sayı: 24). Gaziantep Kültür Derneği kolunun bir bölümü daha önce Gaziantep gazeteleriyle Başpınar Dergisi’nde yayımlanmış derlemeleri bir araya getirerek hazırladığı bu kitapta, Gaziantep halkbilimine ilişkin çeşitli yazılar yer almaktadır. Ö.A. Aksoy, S.Ş. Yener, C.C. Güzelbey, U.B. Barlas gibi bu alanın bilinen adlarının yanı sıra başkalarının yazı ve derlemelerine de yer verilmektedir. Kitaptan kimi konu başlıkları “Büyük ev işleri ve zamanları”, “Gaziantep’te köfteler”, “Gaziantep’te nişan âdetleri”, “Selamlaşma” vb.

Gaziantep Folklorundan Notlar, Cemil Cahit Gülezbey, Kardeşler Matbaası, Gaziantep, 1957, (Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları: 13). Kitapta, kent adının kökeniyle ilgili kısa bir açıklamadan sonra, eski eserlere ve anıtlara, halk oyunlarına, halk musikisine, bağcılığa, üzümünden yapılan çeşitli yiyecek ve içecekler, nohut ve bakla fallarına, nazara, geleneksel kır gezilerine vb. yer verilmektedir.

Gaziantep Folkloru, Ferruh Arsunar, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962, (M.E.B., Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınlarından, Seri: II, Sayı: 7). Halkbilim alanındaki inceleme ve araştırmalarıyla tanınan Ferruh Arsunar’ın Gaziantep’te yaptığı erlemelere dayandırarak hazırlamış olduğu kitabında türkülerin, “musikili hikâyeler”in notaları verilmekte, derleme yapılan kaynak kişilerin adları belirtilmektedir. Ayrıca kitabın sonuna “Gaziantep bölgesinde derlenen atasözleri” ile maniler de eklenmiştir. Yazar, türküler ve “musikili hikâyeleri” belirli konular çevresinde düzenlenip sıralayarak kitaba organik bir bütünlük kazandırmıştır.

Erzincan Tarihi - Coğrafyası - Folkloru, M. Hidayet Pasin - Ş. Vedat Çelik, Kardeş Matbaası, 1962 (b.y.y). Erzincan kitabının yazarları, kentin tarihi ve coğrafyası yanı sıra “Erzincan Folkloru” başlığı altında Erzincan oyunlarından, şairlerinden ve şivesinden örnekler vermektedirler.

Folklor ve Sosyoloji, Kerim Yund, İstanbul, 1964, (Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, Seri A, Sayı: 57’den ayrı basım). Halkbilim ile toplumbilim arasındaki ilişkileri kurcalayan K. Yund, halkbilimin manevi bilimler kategorisindeki işlevini belirtmekte; özellikle toplumbilimine katkısını (yardımını) açıklayarak, halkbilim ürünlerinin toplumbilimin çeşitli konularında anahtar rolü oynayacağına değinmektedir.

Ankaram, Şeref Erdoğan, Alkan Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara 1965. Kitabın üçüncü bölümde “eski Ankara evleri”, “Örf, adet, gelenek, görenek ve düğünler”, “eski Ankara kıyafetleri”, “eski Ankara mutfığı, yemekler”, “hastalık, inanç ve tedavileri” konularına değinilmekte; dördüncü bölümde de, “folklor ve halkiyat”

başlığı altında oyunlar, türküler vb. ile “Ankara deyişinin sözlüğü” verilmektedir. Her iki bölüme de yukarıdaki konularla ilgili fotoğraflar ve çizimler eklenmiştir.

Harput Yollarında, İshak Sungurluoğlu, (Dört Cilt), I. Cilt: Yeni Matbaa, İstanbul 1958; II. Cilt: Nurgök Matbaası, İstanbul 1959; III. Cilt: Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul 1961; IV. Cilt: Özaydın Matbaası, İstanbul 1968, “Portresi, coğrafyası, tarihi, abideleri, ilim müesseseleri, alimler, şairleri, zengin folkloru, aile tarihleri adet ve an’aneleriyle eski Harput’un bütün boyutlarıyla ele alındığı bu dört ciltlik ve geniş oylumlu kitabın I. cildi Harput’un tarihine, camilerine, türbelerine, ziyaret yerlerine, hamamlarına vb. ayrılmaktadır. II. Cilt; yerli ve yabancı eğitim kuruluşlarıyla Harput’ta yetişen bilim adamlarını, önemli kişileri, sanatkârları tanıtmaktadır. III. Cilt ise; müziği, oyunu, çocuk oyunlarını, halk edebiyatı türlerini, dil özelliklerini, giyim-kuşamı kapsamaktadır. Bu cilt içerisinde konulara ilişkin fotoğraflar, çizimler ve notlar da konulmuştur. IV ciltse; evlenme ve düğünler, doğum ve ölüm, sünnet düğünleri, ramazanlar, bayramlar, Hicaz’a gidip gelmeler, yaz bahçeleri, kış ve geceleri, avcılık, cülus ve velâdet merasimi ve şenlikleri, göz değmesi vb. konuları ve alt konuları içermektedir. Bir zamanlar Doğu Anadolu’nun önemli kültür merkezlerinden birisi olan Harput’u bütün yönleriyle ele alan bu dört ciltlik yapıt, sadece Harput’u değil, Harput’un çevre uzantısını da inceleyerek olanların el altında bulundurmaları gereken kaynak bir kitap niteliği taşımaktadır. Son cilde konulmuş olan özgün fotoğraf, resim ve çizimler kitabın belgesel değerini daha da artırmaktadır.

Türlü Yönleriyle Ayaş, Mehmet Aldan, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965. Kitabın küçük bir bölümünde (s. 101-113) “İnançlar, Efsaneler, Masallar”, “Ayaş ilçesinde düğün âdetleri”, “Aya türküleri, manileri” başlıkları altında Ayaş halkbilimine ilişkin açıklamalar, bilgiler ve örnekler verilmektedir.

Makaleler ve İncelemeler, Abdülkadir İnan, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara 1968, (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, VII. seri, Sayı: 5). Abdülkadir İnan’ın kırk yılı aşkın bir süreden beri çeşitli dergilerde yayımladığı yazılarının “Makaleler ve İncelemeler” adı altında bir araya getirildiği ve konularına göre altı bölüm halinde düzenlediği yapıtta, III. bölümü “folklor”a ayrılmıştır. Bu bölümde, Türk halkbiliminin çeşitli konularını ve sorunlarını aydınlatan 18 makale ve inceleme bulunmaktadır.

Folklor Giriş (Uşak Folklorundan Örnekler), Nedim Orta, Saraçoğlu Matbaası, Uşak 1969, (Uşak Halk Eğitimi Yardım Derneği, Kültür Yayınları, No: 7). Kitapta halkbilimine ilişkin gelen nitelikte kısa bir açıklamadan sonra, derleyicinin daha önce TFA. Dergisi’nde yayımlanan Uşak’la ilgili derlemelerine yer verilmektedir.

Artvin Folkloru, M. Âdil Özder, Ay Matbaası, Ankara 1970. Halkbilim derlemeleri ve incelemeleriyle tanınan M. Âdil Özder’in Artvin ve çevresini konu edinen

kitabı, halk edebiyatı türlerinde derlenmiş gereçle ve yerel ozanlarla bunlardan alınmış örnekleri ve ozanlar hakkındaki kısa bilgileri kapsamaktadır.

Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, Zeki Başar, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, (Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 217). Kitap, başlıca yedi bölümü kapsamaktadır. Bu bölümler sırasıyla evlenmeyi, doğumu, çocuğu, “mistik folkloru”, çeşitli inanmaları, ölümle ilgili âdetleri ve “Kazak Türklerinin tıbbi folklorunu ve bizimkileriyle benzerliklerini” konu edinmektedir. Alt konulara bölünerek ele alınan bu ana konularda, Erzurum ve dolaylarından derlenmiş zengin bir gereç kümesi bulunmaktadır.

İçtimai Âdetlerimiz - İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz, (Se-ki Başar, Sevinç Matbaası, Ankara 1972), (Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 222). Kitabın birinci bölümü çeşitli âdetlerle boş inançların ilkel dinlerle olan ilişkilerini belirtip, eleştirme amacını gütmektedir. İkinci bölümüyse Erzurum ilindeki ziyaret yerlerini tanıtmaktadır. Bu bölümde Erzurum il merkeziyle onüç ilçesinde ve bu ilçelere bağlı birçok köyde yapılan araştırmalarla saptanmış iki yüze yakın ziyaret yerinin adları, kökenleri, özellikleri, hangi “niyet”lerle ziyaret edildikleri, işlevleri vb. hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Kitaba kimi ziyaret yerlerini gösteren fotoğraflar da eklenmiştir.

Eskişehir Folkloru, Selâhattin Tufan, Eskişehir 1973. Öteki “folklor” kitaplarında olduğu gibi, S. Tufan’ın “Eskişehir Folkloru”nda da ağırlık halk edebiyatı türlerine verilmektedir. İnançlara, âdetlere, el sanatlarına vb. ayırdığı karışık ve kopuk kısa bölümlerde Eskişehir halk yaşamına ilişkin ilingç bilgiler verilmektedir. Kitaba kimi konuları ve âdetleri açıklayan fotoğraflar ve çizgiler de konmuştur.

Makaleler ve İncelemeler, Hamit Zübeyir Koşay, Ayyıldız Matbaası), A.Ş. Ankara 1974, H.Z. Koşay’ın 1925 yılından bu yana çeşitli dergi ve broşürlerle yayımladığı “etnografya”, “folklor”, “dil”, “tarih” vb. konularındaki yazılarını içeren “Makaleler ve İncelemeler”i, yazarın kitap halinde yayımladığı halkbilimsel yapıtlarının yanısıra Türk “etnografya” ve “folklor”u hakkında görüş, düşünüş ve önerilerini topluca yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. H.Z. Koşay’ın da belirttiği gibi, kitabın özünü oluşturan halkbilimsel makale ve incelemelerde ileri sürülen görüş ve düşünüşlerin bir bölümü bugün artık güncelliğini yitirmiştir.

Zara Folkloru, İsmail Hakkı Acar, Emek Matbaası, Sivas 1975. Zara ve çevresiyle ilgili “folklor” derlemelerini içeren kitap, yerel halk oyunlarından başlayarak yemekleri, atasözlerini, ilençleri, manileri, halk ozanları, Zara ile ilgili efes-neleri, ziyaret yerlerini, evlenme, doğum ve çocukla ilgili inançları, halk hekim-liğini, halk takvimini vb. içermektedir. Kitaba daha çok giyim-kuşamla ilgili fotoğraflar da eklenmiştir.

Folklor ve Türkülerimiz, Mehmet Özbek, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975. 571 sayfalık kitabın asıl ağırlığını türküler oluşturmakta, “folklor” a sadece 12 sayfalık yer ayrılarak “folklor” un tanımı, konuları, öteki bilimlerle ilgisi kaynakları ve geçmişi hakkında genel ve kısa bilgiler verilmektedir.

III. Kaynakçalar

Bir bilim dalında ya da o dalın belirli bir alanında çalışanların, araştırma ve inceleme yapanların ilk ağızda gözden geçirmeleri, el altında bulundurmaları gereken belgelerin başında kaynakçalar = (bibliyografyalar) gelir. Kaynakçalar, bilimin temel taşlardır. Henüz kaynakçaları tamamlanmamış bir bilim dalında yapılacak araştırma ve incelemelerde güçlük çekilir.

Türk halkbiliminin bütün alanlarını kapsamayı amaçlayan geniş oylumlu kaynakçalar 1970 yılından sonra yayımlanmaya başlamıştır. Bu alanda daha önce yayımlanan kaynakça ve kaynakça denemeleriye ya belirli bir konuyu ya da belirli bir dönemi içeren sınırlı çalışmalardır.

Türk halkbilimini doğrudan ve dolaylı yoldan ilgilendiren kaynakçaların başlıcaları şunlardır:

Açıklamalı Türk Halk Müziği Kitap ve Makaleler Bibliyografyası, Hazırlayan: Veysel Arseven, Ankara 1969, (Millî Folklor Enstitüsü Yayınları: 1). Kaynakça, Türk halk müziği üzerinde araştırma yapacaklar için önemli bir yapıttır. Kaynakçada 1929-1967 yılları arasında yayımlanmış olan 177 kitap ve broşürle 800’ü aşkın makale tanıtılmış, ancak gazete yazıları alınmamıştır. Birinci bölümde kitapları, ikinci bölümde makaleleri içine alan kaynakçada bu türden çalışmaların gerekli kıldığı düzenleme ve sıralama içerisinde okuyucuya kolaylık sağlayacak yararlı açıklamalara ve bilgilere de yer verilmiştir.

Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası. Millî Folklor Enstitüsü (sonradan “Millî Folklor Araştırma Dairesi”) tarafından yayımlanan üç ciltlik “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası” genel halkbilim alanında çalışacakların mutlaka el altında bulundurmaları gereken bir yapıttır.

Kaynakçanın I. cildi M. Âdil Özder tarafından başlatılmış, sonradan Gürbüz Erginer, İsmail Öztürk ve Zümrüt Erk’ten kurulu üçlü bir ekibin sistemli ve daha ayrıntılı çalışmasıyla hazırlanarak 1971 yılında Millî Folklor Enstitüsü’nün 5. yayımı olarak basılmıştır. “En eski tarihli kitap ve makaleler ile 1970 senesine değin yayımlanan çeşitli eser ve periyodikler” in gözden geçirildiği belirtilen kaynakça Millî Kütüphane ve Bibliyografya Enstitü’nce iki kez denetimden geçirilmiştir.

Kaynakçada “önsöz”, “giriş”, “kunyelerin şekli ve tasnif tarzı” hakkında bir açıklama, “tasnif planı”, “kaynak adları, kısaltmalar listesi”nden sonra ana metne geçilmekte; daha sonra da yazar, kitap ve makale adlarına yer verilmektedir. 521

sayfalık bu oylumlu yapıt başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla şunlardır:

Bölüm : I. *“Folklor, etnografya ve sosyal hayat ile ilgili genel yapıtlar”*

Bölüm : II. *“Anonim halk edebiyatı”*

Bölüm : III. *“Sosyal hayat, çeşitli pratik ve tatbikatlar”*

Bölüm : IV. *“Etnografya”*

Bölüm : V. *“Haberler, olaylar, folklorcular”*.

Yapıtta her bölüm kendi içerisinde alt-bölmelere ayrılarak düzenlenmiştir. Örneğin; “Sosyal Hayat, Çeşitli Pratik ve Tatbikatlar” başlıklı II. Bölüm aşağıdaki sıralama içerisinde verilmektedir.

“Genel gelenek, görenek ve inanışlar”, “adak-yatır-ruh”, “ad vermek-ahretlik edinmek-and”, “boy-aşiret-tarikat”, “büyü-sihir-tılsım”, “cadı-cin-dev-peri”, “çocuk”, “din-dünya-ölüm”, “doğum-holusalık-albasması-alkarası”, “düğünler”, “esnaf örgütleri ahilik”, “fal-kurşun dökme-nazar”, “halk eğlenceleri-bayram”, “halk oyunları”, “halk tiyatrosu karagöz-kukla”, “köylerde meydan-ortaoyunu”, “halk hekimliği”, “insan organları”, “halk baytarlığı”, hayvanlara ilişkin gelenek ve inanmalar”, “halk sporları”, “halk takvimi”, “hıdrellez”, “nevrüz”, “köyler-şehirler-yerler”, “rüyalar”, “taşlar”, “üçler-yediler-kırklar”, “yağma geleneği”, “yağmur duası”.

Kaynakçanın 1970 yılından sonraki kitap ve süreli yayınlarını içine alan II. cilt enstitünün uzmanları Zümrüt Erk ve Osman Sınayuç tarafından hazırlanmış ve 1973 yılında Millî Folklor Enstitüsü’nce yayınlanmıştır. Beş bölümden oluşan bir cilde I. ciltte bulunmayan “İl Yıllıkları” da eklenmiştir.

1974 yılında yayımlanan ve Zümrüt Erk, Güner Sernikli, İsmail Öztürk, Osman Sınayuç, Osman Nahya tarafından hazırlanan III. cilt, I. ve II. ciltlerde yer almayan “eski harfle Türkçe yayınları, yabancı yayınlar ile Mayıs 1974 ayına kadar yayınlanan süreli ve süresiz yayınların” taranmasıyla meydana getirilmiştir. Bu cildin düzeni de şöyledir.

- I. *“Folklor ve etnografya”*
- II. *“Halk Edebiyatı”*
- III. *“Müzik-Çalgı-Oyunlar (danslar)”*
- IV. *“Gelenek-görenek ve töreler”*
- V. *“Halk eğlenceleri”*
- VI. *“Etnografya”*
- VII. *“İl yıllıkları”*
- VIII. *“Dizinler”*

Eksikliklerine ve kimi yanlışlıklarına karşın bu üç ciltlik kaynakça şimdiye kadar halkbilim alanında yapılmış olan yayınları topluca göstermesi bakımından çok yararlı bir çalışma sayılmalıdır. Türk halkbilimine ilgi duyan herkesin el altında bulundurması gereken “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası” şimdilik alanın bu konudaki tek yapıtı niteliğini taşımaktadır.

Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası, Hazırlayanlar: Türker Acaroğlu-Fitnat Özcan, Ankara 1972, (Türk Dil Kurumu Yayınları: 369). 4432 kitap ve broşür içeren bir kaynakça olarak hazırlanan yapının kitap sayısı sonradan 1552’ye indirilmiş, böylece kaynakça “seçme yayınlar”dan oluşan bir nitelik kazanmıştır. Kaynakçada 1552 kitaba yer verilmiştir. Bunlardan 89’u genel olarak halkbilgisiyle ilgilidir; arta kalan 1493 kitapsa, halk edebiyatı alanına girmektedir.

Kaynakçanın bölüm başlıkları aşağıdaki biçimde düzenlenmiştir:

- I. “*Halk Bilgisi (genel olarak)*”
- II. “*Antoloji, yaşam öyküsü, edebiyat tarihi, eleştirme ve incelemeler*”
- III. “*Atasözleri ve deyimler*”
- IV. “*Bilmeceler, bulmacalar*”
- V. “*Destanlar, maniler, nefesler, ninniler, şiirler, türküler*”
- VI. “*Efsaneler, hikâyeler, masallar, menkıbeler*”
- VII. “*Fıkralar, halk mizahı*”
“1972 yılı yayınları (Mart-Haziran aylarına çıkanlar)”
“*Dizinler (kitap başlıkları-yazar adları)*”.

Asıl 1928 yılından 1972 yılının ilk ayı içerisindeki yayınları içeren kaynakçaya, eski harfli dönemden (1729-1928) ve yabancı ülkelerde basılmış Türkçe ve yabancı dillerdeki yayınlardan kimi önemli yapıtlar da alınmıştır. Ayrıca kaynakçanın basımı sırasında çıkan kimi yayınlara da yapının sonunda ayrı bir bölüm olarak yer verilmiştir.

Genel olarak Batı ülkelerindeki geçerli kaynakça ve katalog kurallarına göre hazırlanan “Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası” bu alandaki uzmanlıklarıyla tanınmış iki imzanın değeriyle de güvenilir bir nitelik kazanmakta ve önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Türk Sosyoloji Bibliyografyası, 1928-1968, Hazırlayan: Mahmut Tezcan, Ankara 1969, (Eğitim Fakültesi, Eğitim ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:1). Konumuzu doğrudan ilgilendirmemekle beraber, tanıtılan binlerce kaynak içerisinde halkbilime ilişkin kitap ve makalelere de yer veren 1153 sayfalık bu kaynakçayı da araştırma ve incelemeler sırasında göz önünde bulundurmak gereklidir. Kaynakçanın özellikle 154-199. sayfaları arasında “maddî hayat”,

“sosyal hayat”, “dini hayat ve boş inançlar”, “örf ve âdetler”, “folklor, atasözleri, deyimler, çeşitli etnik gruplar”la ilgili kitap, broşür ve makaleler tanıtılmıştır. Öte yandan halk bilimin kimi araştırma ve incelemelerde toplumbilimle olan yakın ilişkisi göz önünde bulundurulursa, kaynakçanın halkbilimciler için önemi ortaya çıkar.

Türkiye Bibliyografyası, (Hazırlayan: 1955’den bu yana Ankara Millî Kütüphanesi, Bibliyografya Enstitüsü), Türkiye’de yayımlanan bütün yapıtları kapsayan amaçlayan “Türkiye Bibliyografyası”, halkbilimle ilgili yayınları da içine almaktadır. Bu kaynakçanın 1928-1938 yılı sonuna değin yayınlanmış yapıtları içine alan ve iki cilt halinde çıkan ilk on yıllığında (1939) “folklor” yayınları I. ciltte ve 367-371. sayfaları; halk edebiyatı ve atasözleriyle ilgili olanlarıysa I. cilt, 499-500. ve II. cilt 620-637. sayfaları arasında gösterilmiştir.

1939-1948 yılları arasını kapsayan on yıllık III. cildin on sayfası (s. 843-852) “halk âdetleri, halkbilgisi” başlığı altında halkbilime ilişkin yayımlara ayrılmıştır. Burada, genel konuların yanı sıra, “kıyafetler, süs ve kokular, doğum, nişan, evlenme vb. özel yaşam âdetleri, cenaze törenleri, halkın genel yaşamı kadının toplumdaki yeri, halk edebiyatı (özellikle atasözleri, öyküler, türküler) vb. yayınlar bildirilmiştir.

“Türkiye Bibliyografyası”nın 1949’dan bu yana onar yıllık öteki ciltleri henüz yayımlanmamıştır.

Türkiye Makaleler Bibliyografyası, (Hazırlayan: Ankara Millî Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü). 1962 yılından bu yana üç ayda bir çıkartılan “Türkiye Makaleler Bibliyografyası” adlı bu resmi kaynakça, dergiler ve yıllıklar gibi sürekli yayınların taranmasıyla hazırlanmaktadır. Kaynakça, ilk yıllarındaki sayılarında gazete makelelerini de içermekteydi. Kaynakçanın “39 örf ve âdetler” bölümünde halkbilim alanına giren yayınlar gösterilmektedir.

Kurumlar dışında, kişisel olarak hazırlanan ve halkbilimin belirli konularıyla belirli dönemlerini içeren kaynakçalar da vardır. Bunların bir bölümü ayrıbasımlı olarak yayımlanmıştır.

“İstanbul Folkloru Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, Hazl.: İlhan Başgöz, (İstanbul Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1, İstanbul 1955 - s. 67-86).

“Bibliyografya”, Hazl.: Perran Eralp-Sami N. Özerdim, (Türk Etnografya Dergisi, Sayı: 2, 3, 5, 6, Ankara 1957-1963).

“Evlenme Bibliyografyası”, “Hazl.: Orhan Acıpayamlı, (DTCF. Dergisi, Cilt 18, Sayı: 3-4, Ankara 1960, s.).

“Maniler Bibliyografyası”, Hazl.: Orhan Acıpayamlı, (DTCF. Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 3-4, Ankara 1960, s. 14-219). Kaynakçada 127 yayın madde başı olarak bildirilmektedir.

“Türkiye Folklorunda Hikâye ve Masallar Bibliyografyası”, Hazl.: Orhan Acıpaamlı, (Antr. Cilt:1 , Sayı: 2, Ankara 1964, s. 106-121). Kaynakça 329 madde başını içermektedir.

“Türkiye Folklorunda Türküler Bibliyografyası”, Hazl.: Orhan Acıpayamlı, (Antr. Cilt: 1, Sayı:2, Ankara 1964, s. 123-140). Kaynakçada türkülerle ilgili 288 yayına yer verilmektedir.

“1973 Türkiye Folklor Bibliyografyası”, Hazl.: İsmail Tuğrul Şavkay, (BÜHY. 1974), İstanbul 1974, s. 181-198). Kaynakça 134 yayını konu edinmektedir.

“Türkiye’de Mitoloji Çalışmalarına Bir Bakış”, Ali Rıza Önder, (I. UTFSB., Ankara 1974, s. 140-147). Efsanelerle ilgili 83 numaralı ve 4 numarasız yayın belirtilmektedir.

Bu saydıklarımız dışında dergi sayfalarında kalmış bir sürü kaynakça denemesi daha vardır.

IV. Yıllıklar

Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü, halk bilimine dönük etkinliklerin yanı sıra, 1974 yılından bu yana *“Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı”* adı altında düzenli yıllıklar da çıkarmaya başlamıştır. Şimdiye kadar iki sayısı çıkan bu yıllıkların birincisi “öbür beşeri ve toplumsal disiplinler gibi halkbiliminin de Türkiye’de daha verimli bir düzeye gelmesine katkıda bulunabilmek” amacına yönelik olma umuduyla yayınlanmıştır. Yıllığın bu birinci sayısı Tahir Alangu’nun (1916-1973) anısına sunulmuştur.

1974 Yıllığı şu konuları içermektedir. T. Alangu: “Constinuous focloric relations and mutual elements between Turkey and the Balkan nations: Some problems of emigrant folklore”; E. Erguvanlı: “Türk masallarında “heter tipi”; B. Türkiçin: “Çocuk oyunları ve tekerlemeleri”; Ö. Kabaş: “Folklor ve plastik sanatlar arasındaki dinamik ilişkiler”; A. Gürsoy: “Muradoba’da din”; İ.T. Şavkay: “1973 Türkiye folklor bibliyografyası”.

1974 Yıllığı ise, aynı yıl yapılan “I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi’nde bilinen olay sonucu “kongre dışı bırakılan bilimadamları ile bu olayı protesto için kongreden çekilen bilimadamlarının” kurulan temaslar sonucunda sağlanabilen bildirilerine ayrılmıştır. Yıllıkta yer alan bildiriler şunlardır: T. Acaroğlu: “Türk Halkbilgisi Kaynakçası Üzerine”; P.N. Boratav: “Nasreddin Hoca Fıkraları İçin bir “kaynak kitap” tasarısı”; İ. Başgöz: “Türk halk hikâyelerinde söz kalıpları” M. S. Koz: “Elbistan ve Adana yöresinden ağıtlar”; S.V. Örnek: “Türk folklorunda ad seçme ve ad koyma”; M. And: “Folklorda gömü ve Karagöz’ün “mal çıkarma” muhaveresi”; M. Şaul” “Taklitler güldürüsü ve cemaatlar toplumu Karagöz mizahı üzerine bir deneme”; M. Nicolas: “Etude comparative de traditions popu-

laire Turques et Françaises concernant la petite enfance”; C. Bektaş: “Halk yapı sanatından bir örnek: Bodrum’da sivil yapılar”; A.R. Balaman: “Türkiye kır toplumlarında sağlık”.

Türk Folkloru Araştırma Yıllığı - Belleten, 1974 (Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 10, Ankara 1975). Kültür Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesince yayımlanan ve “bilimsel folklor araştırmaları yayın tanıtmaya yazıları, biyografiler, folklor aktüalitesi ve yılın folklor bibliyografyası” gibi konulara yer verildiği belirtilen Yıllık-Belleten 1974, “araştırmalar, incelemeler, derlemeler, biyografiler ve olaylar, haber” bölümlerinden oluşmuştur. Yıllık-Belleten’in araştırma-incelemeler-derlemeler bölümünde yer alan konular şunlardır: M. And “Dramatik köylü gösterilerinin riteül niteliği”; M. Canpolat: “Divanü Lûgat’it Türk’te şamanizm izleri”; A. Cebeci: “Deliorman Bilmeceleleri”; M. Cumbur: “Saltuk-name’nin tıpkı basımı ve ikinci yazma nüshası üzerine”; Ş. Elçin: “Şâirnameler ve Sun’î’nin şâirnamesi”; N. Erdentuğ: “Yeryüzü insan toplumlarında “başlık I”; N. Eren: “Antalya Bölgesi çorapları”; T. Gülensoy: “Türk dünyası atasözlerinin anlam yönünden benzerlikleri üzerine notlar”; O. Nahya: “İslâm-Türk hukukunda örf ve âdetlerin önemi”; A.R. Önder: “Atasözlerinde tüze kuralları”; İ. Öztürk: “El sanatlarının toplum kalkınmasında önemi ve Amarat köyünde el örgüleri”; S. Sakaoğlu: “Atasözlerimizin yapısı”; G. Sernikli: “Türkiye’de halkbilim üzerine ilk düşünceler”; O. Sınayuç: “Folklor derlemelerinde fotoğraf makinası ve kameranın kullanılması”; H. Toraganlı: “Sarı Zeybek”; A.E. Uysal: “Behlül Dâna fıkralarının Türk halk edebiyatındaki yeri”; M.Ş. Ülkütaşır: “Bektaşî edebiyatının niteliği ve nazım türleri”.

Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı 1975 (Folklor Araştırmaları Kurumu yayınları, Ankara 1975). Folklor Araştırmaları Kurumu, “folklor ve halk edebiyatı çalışmalarına katkıda bulunma amacıyla her yıl bir yıllık” çıkarma işine girişmiştir. Böylece, folklor ve halk edebiyatı uzmanlarının çalışma ürünlerini ilgililere sunma olanağını bulacağını belirten kurum, bu yıllığın ilk sayısını yayımlamıştır. Bu ilk sayıda aşağıdaki imzaların yazıları yer almaktadır: S. Elçin: “Aşiret Şairi Gündeşlioğlu ve onun şiiri”; B. Ögel: “Kurut-Eski bir Türk azığı”; H. İlaydın: “Ecem mânisi”; H. Dizdaroğlu: “Halk şiirini gerçekçi açıdan değerlendirme”; M. Cumbur: “Dadaloğlu’nun şiirlerinde yansıyan çevre”; V.C. Aşkun: “Emre”imizin kişisel özelliği”; C. Öztelli: “Erzurumlu Emrah’a mal edilen şiirler”; H.N. Okay: “Seyranî’nin toplumsal yönü”; S. Arısoy: “Folklor ve etnografya üzerine düşünceler”; B. S. Oransay: “Sümer efsanelerinin Türk efsaneleri üzerindeki izleri”; M.Â Özder: “Düğünlerin ortak yönlerine kısa bir bakış”; Ş. Beysanoğlu: “Diyarbakır folklorunda karpuz”; F. Özdemir: “İlk dinî destanlar ve kesikbaş destanı”; A.R. Önder: “Kâbe Aşkına”; S. Aktan: “Ankara sofı ve Softçuoğlu”; N. Tan: “İklimle ilgili atasözleri”; A. Karasu: “Folklor e toplum”; Ü. Kaftancıoğlu: “Halk ozanları sorunu”; A. Beşmart: “Süregel (Akyaka)’da evlenme âdetlerinden şah kaldırma-gelinle tanışma...”

Burada, içlerindeki kimi yazılardan dolayı halkbilimi doğrudan ilgilendiren “İl Yıllıkları”nın önemini de belirtmek gerekir. Osmanlı yönetimi zamanında yayımlanan “Vilâyet Salnâmeleri”ni andıran ve 1967, 1968 ve 1970 yıllarında ilk sayıları çıkarılan “İl Yıllıkları” ne yazık ki düzenli olarak yayımlanmamaktadır. İlletin idari, tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel özellikleri ve kurumları hakkında bilgiler veren yıllıklarda, çıktığı illere özgü yerel halkbilimin çeşitli konularıyla ilgili yazı, derleme ve incelemelere de yer verilmektedir. Gerek 1967 yılında çıkan ilk dizi yıllıklarda, gerekse daha sonrakilerde halkbilimin çeşitli konularıyla ilgili yazı, derleme ve incelemelerin konu dökümleri “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası”nın II. ve III. ciltlerinde düzenli bir biçimde sıralamıştır.

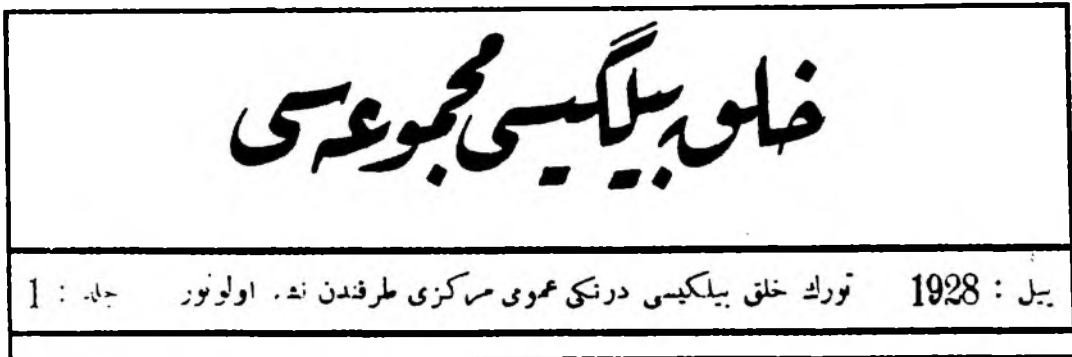
V. Dergiler

Halkbilim alanının kapsamına giren konulara yer veren ve yurdumuzun çeşitli bölgelerinden derlenmiş zengin bir gereç birikimi içeren süreli yayınlar Türk kültürünün araştırılma ve incelenmesinde el altında bulundurulması gereken birer kaynak niteliğindedirler. Çoğunun dernek ve özel kişilerce yayınladığı bu dergiler elli yılı aşkın bir dönem içerisindeki halk yaşamına ilişkin binlerce derleme, gözlem, saptama, araştırma ve incelemeyi gözler önüne sermektedir. Türk halkbilimine duyulan ilgiyi canlı tutmakta büyük rol oynayan bu dergilerden birbölüğü çeşitli nedenlerle yayımlarına son vermişken, bir bölümü de maddî güçlüklerle karşın uzun bir zamandan beri yayımlarını aksatmadan sürdürebilmektedirler.

En eskisinin 1927, en yenisinin 1973 yılında yayıma başladığı bu dergilerin yayım tarihine göre başlıcaları şunlardır: “Halk Mecmuası”, “Halk Bilgisi Haberleri”, “Folklor Dergisi”, “Folklor Postası”, “Türk Folklor Araştırmaları”, “Türk Etnografya Dergisi”, “Folklor”, “Folklor Doğru”, “Sivas Folkloru”, “Halkbilimi”.

Şimdi bu dergileri ana çizgileriyle görelim:

Halk Bilgileri Mecmuası. 1927 yılında Ankara’da kurulan “Halk Bilgisi Derneği”nce ilk sayısı 1928 yılında eski harflerle yayıma sokulmuştur. Oniki for-

(30)

“Türk Halk Bilgisi Derneği”nin 1928 yılında yayımladığı “Halk Bilgisi Mecmuası”nın başlığı.

malik bir ciltten oluşan bu derginin ikinci sayısı çıkartılmamıştır. “Halk Bilgisi Mecmuası”nda yerli gerecin yanısıra, halkbilimin değişik ülkelerdeki anlam, önem ve etkileriyle ilgili çevirilere de yer verilmiştir.

Halk Bilgisi Haberleri. “Halk Bilgisi Derneği”nin kuruluşundan iki yıl sonra 1 Kasım 1929’dan başlayıp, aylık olarak yayımladığı “Halk Bilgisi Haberleri”nin ilk 19 sayısını çıkarabilmiştir. Derneğin 20. sayısından başlayıp 121. sayıya kadar ulaşan diziniyse Eminönü Halkevi yayımlamıştır. Derginin 122. sayısı mad-dî olanaksızlık nedeniyle basımevinden alınıp, okuyucuya ulaştırılamamıştır. Sonradan üç sayısı daha çıkarılan derginin Ocak 1947 tarihli 125. sayısıyla yayımına son verilmiştir. “Halk Bilgisi Haberleri” Türk halkbiliminin gerek makale, gerekse derleme bakımından zengin bir kolleksiyonunu oluşturmaktadır.

HALK BİLGİSİ

HABERLERİ

H. B. D. İstanbul merkezi tarafından çıkarılır
aylık mecmua

Sayı: 1

1 teşrinisani 1929

Yıl: 1

(31)

Bir zamanlar yayımlanan “Halk Bilgisi Haberleri” dergisinin ilk sayısının başlığı

Folklor Dergisi. 1943 yılında İskender Fahri Sertelli’nin yönetiminde çıkartılmaya başlanan bu derginin sadece birinci sayısı yayımlanabilmiştir.

Folklor Postası. 1945 yılında Kemal Akça ile İhsan Hınçer tarafından İstanbul’da yayımlanmaya başlayan “Folklor Postası” 19 sayı çıkmış, 1946 yılında kapanmıştır. Dergide Türk halkbiliminin çeşitli konularına ilişkin yazı, derleme ve inceleme yer almaktadır.

Türk Folklor Araştırmaları. 1949 yılı Ağustos ayındaki 1. sayısıyla yayımına başlayan ve 27 yıldır (Temmuz 1976, sayı: 324) yayımını sürdüren, “Türk Folklor Araştırmaları”, halkbilimin alanında şimdiye değin ülkemizde çıkartılan en uzun ömürlü dergidir. İhsan Hınçer’in bir çok zorluğu göğüsleyerek yayımını sürdürdüğü bu dergi Türk halkbiliminin hemen bütün konularını ilgilendiren yazı, makale, araştırma, inceleme, derleme, gözlem, olay, fotoğraf, resim ve çizimi içermektedir. Yurt dışında da tanınan, zaman zaman özel sayıları yayımlanan “Türk Folklor Araştırmaları” dergisi sayfalarını sadece halkbilim alanının tanınmış imzalarına açmakla yetinmeyip, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde halk yaşamına ve kültürüne ilgi duyan nice heveslinin derlemelerine de yer vererek onların bu yolda sürekli olarak çalışmalarını sağlamıştır. “Türk Folklor Araştırmaları

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

HAZİRAN 1975

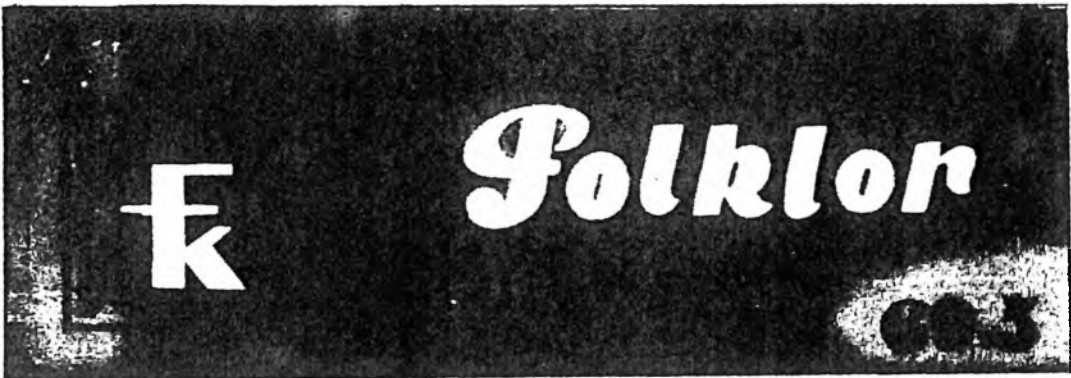
(32)

1949'dan bu yana ayda bir yayımlanan "Türk Folklor Araştırmaları" dergisinin başlığı

sadece halkbilim alanında çalışanların değil, aynı zamanda Türk kültürünün çeşitli alanlarında inceleme yapanların da yararlanacakları çok zengin bir gereç birikimini içermektedir.

Türk Etnografya Dergisi. 1956 yılının Ekim ayında I. sayısı ile yayıma başlatılan bu resmi dergi, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılmaktadır. Üç aylık olarak çıkartılan "Türk Etnografya Dergisi" çoğu resmi kuruluşlarda olduğu gibi, yayım zamanını sık sık aksatmaktadır. Daha çok budunbetimsel yazı, araştırma, fotoğraf, resim ve çizime yer veren derginin XIII. son sayısı 1973 tarihini taşımaktadır.

Folklor. "Türk Folklor Kurumu"nun bir zamanlar İstanbul'da çıkarmaya başladığı bu yararlı dergi ilk sayısını 1969 Mayıs ayında yayımlamış, iki yıl boyunca -zaman zaman çıkışını aksatmakla beraber- 1971 yılına kadar sürdürmüştür. Daha çok kurum üyelerinin imzalarının görüldüğü dergide, Türk halkbilimi için kazanç sayılacak inceleme, derleme ve anketler yer almaktadır.

(33)

Türk Folklor Kurumu'nda yayımlanmış olan "Folklor" dergisinin başlığı.

Folklorla Doğru. İlk "Robert Kolej Türk Folklor Kulübü", sonra da "Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü" tarafından yayımlanan "Folklorla Doğru"nun ilk sayısı Ekim 1969 yılında çıkmıştır. Başlangıçta ayda bir yayımlanan dergi, giderek iki-üç ayda bir çıkmaya başlamıştır. Derlemelerden çok, halkbilimin kuramsal konularıyla araştırma tekniklerine ve belirli konulardaki incelemelere yer veren dergide genç "folklorcu"ların yanı sıra bu alanda tanınmış imzalar da görülmektedir.

Folklorla Doğru

Sayı : 34

(34)

"Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü"nün yayımladığı "Folklorla Doğru"nun başlığı

Sivas Folkloru. 1973 yılı Şubat ayından bu yana İbrahim Arslanoğlu tarafından Sivas'ta yayımlanan "Sivas Folkloru"nda, adından da anlaşılacağı gibi daha çok Sivas ve ona bağlı idari çevredeki halkın yaşamına ilişkin yazılar ve derlemeler yayımlanmaktadır. Derginin ağırlığını halk edebiyatına ilişkin yazılar oluşturmakla beraber, özellikle halk inanmaları, âdet, gelenek ve göreneklerle ilgili yöresel derlemelerin çokluğu da dikkati çekmektedir. Üç yıldan beri Türkiye'nin bu alanda tek yöresel dergisi olma niteliğini sürdüren "Sivas Folkloru" şimdiye değin yayımladığı gereçle halkbilimimize önemli katkılarda bulunmuştur.

(35)

Sivas'da yayımlanan ve daha çok yöresel derlemeleri içeren "Sivas Folkloru"nun başlığı.

Halkbilimi. “Orta Doğu Teknik Üniversitesi Halkbilimi Topluluğu”nun yayın organı olan “Halkbilimi” Dergisi 1973 yılı Eylül-Ekim sayısı ile yayım hayatına girmiş ve şimdiye değin (Temmuz 1976) 17 sayı çıkmıştır. Başlangıçta iki ayda bir yayımlanırken, sonradan ayda bir çıkmaya başlayan dergide, Türk halkbilimine ilişkin yazı, derleme, araştırma ve incelemelerin yanı sıra, genel halkbilimi ilgilendiren çevirilere de dergi sayfalarında yer verilmektedir. Özü ve niteliği bakımından değer taşıyan bu dergiyi de tıpkı “Folkloru Doğru” gibi üniversite öğrencilerinin gerek halkbilimine katkısı, gerekse halkbilimi önemseme ve önemsettirme açısından sevinçle karşılamak gerekir.

(36)

Orta Doğu Teknik Üniversitesi “Halkbilim Topluluğu”nun çıkardığı derginin başlığı.

Özleri, içerikleri ve yayım araçları bakımından Türk halkbilimini doğrudan ilgilendiren bu dergilerin dışında, bir grup dergi daha vardır ki, bunlar da asıl alanlarının yanı sıra zaman zaman halkbilimsel konulara değinen yazı, inceleme ve araştırmalara sayfalarında yer vermektedirler. Bu türden dergilerin bir bölümü üniversite, fakülte ve enstitülerce, bir bölümü çeşitli kurumlarca yayımlanmaktadır. Bunların başlıcaları; “*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*” (Ankara), “*Antropoloji Dergisi*” (Ankara), “*Türkoloji Dergisi*” (Ankara), “*Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*” (İstanbul), “*Edebiyat Fakültesi Sosyoloji ve Etnoloji Dergisi*” (İstanbul), “*Türkoloji Dergisi*” (Ankara), “*Türk Dili Dergisi*” (Ankara), “*Türk Kültürü Dergisi*” (Ankara), “*Halkevleri Dergisi*” (Ankara), “*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*” (Erzurum).

Bunların dışında, bir zamanlar çeşitli illerin halkevlerince çıkartılan ve özellikle çıktığı yerin yöresel kültürüne, âdetlerine, inançlarına “folkloru”na ağırlık veren dergilerin adlarını da burada anmak gerekir. Pek çoğu 1950 ve önceki yıllarda çeşitli nedenlerle yayımını durdurmuş olan bu dergilerde Türk halkbilimini ilgilendiren zengin bir gereç yatmaktadır. Halkımızın kültürü üzerine araştırma yapacakların bu ve derlemelerin sahipleri genellikle o yörenin insanları oldukları için, derledikleri ve yayımladıkları gerecin özgün, doğru ve eksiksiz olmasına çaba sarfetmişlerdir. Bu dergilerin başlıcaları da şunlardır: “*Ülkü*” (Ankara), “*Yayla*”

(Sivas), “Erciyes” (Kayseri), “Fikirler” (İzmir), “Ün” (Gaziantep), “Görüşler” (Adana), “Uludağ” (Bursa), “Türk Akdeniz” (Antalya).

VI. Bitirme Tezleri

Türkiye’de halkbilimle ilgili ilk bitirme tezi, 1927 yılında Raife Hakkı (Kesirli) tarafından hazırlanmıştır. O zamanki adıyla “Darülfünun”da Fuat Köprülü denetiminde hazırlanan bu tezin adı “Folklorun Mahiyeti”dir.⁶

O zamandan beri İstanbul, Ankara ve Atatürk Üniversitelerinin Edebiyat Fakültelerinin ilgili kürsülerinde öğrencilerin hazırlamış oldukları bitirme tezleri içerisinde Türk dili ve edebiyatının yanı sıra halkbilimin çeşitli alanlarını konu edinen birçok tez de yer almaktadır. Bu bitirme tezleri içerisinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Etnoloji ve Etnografya Kürsüsü öğrencilerinin hazırlamış oldukları bitirme tezleri budunbilim, budunbetim ve halkbilim dallarının çeşitli konularını kapsamaktadır. Sayısı oldukça kabarık olan bu tezlerin şimdiye kadar bir kaynakçası hazırlanmamıştır. Aslında bugüne değin üniversitelerimizde yapılmış olan konumuzla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili bitirme tezlerinin eksiksiz ve düzenli bir kaynakçası da henüz hazırlanmamıştır. Bu tezler içerisinde gerçekten değerli olanları vardır. Türk halkbilimi ve yan kollarını içine alarak hazırlanacak seçme bir kaynakçanın şimdiye kadar bu alanda yapılmış olan araştırma ve incelemelerin dökümü gözler önüne sermesinde büyük yarar vardır.

Bununla beraber üniversite bitirme tezlerini tanıtmayı ele alan kaynakça niteliğindeki kimi çalışmalara da rastlanılmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

“Türkoloji Bölümü Çalışmaları II, Tez Çalışmaları, Muharrem Ergin, (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: X, İstanbul 1960, s. 132-160, Cilt: XI, İstanbul 1961, s. 109-128).

“D.T.C.F. Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Çalışmaları”, Olcay Önertoy, (Türkoloji Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, Ankara, s. 149-164).

“Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Tez Çalışmaları”, Muhan Bâli (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XVI, Erzurum 1968, s. 139-145).

“Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çalışmaları”, İsmail Ünver (Türkoloji Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 1, Ankara 1972, s. 147-164).

“Bitirme Tezleri Bibliyografyası”, Cilt: I, Hazırlayan: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Dökümantasyon Servisi, Erzurum 1974 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, No: 3).

⁶ Tez No: 12, 1927, s. Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Toygar: “Raife Hakkı (Kesirli) ve Folklorun Mahiyeti”, TFAY, 1975, Ankara 1976, s. 143-146.

E. HALKBİLİMİYLE İLGİLİ TOPLANTI, SEMİNER, KONGRE, SEMPOZYUM ve KURSLAR

Çeşitli dernek ve kurumların kısır ve sınırlı girişimleri bir yana bırakılırsa, Türk Halkbiliminin durumunu saptamak ve Türk kültürünü tanıtmak, yaymak amacıyla düzenlenen danışma toplantıları, seminerler ve kongrelerin çoğu devlet eliyle düzenlenmiş ve gerçekleştirilmiştir. Bunların başlıcaları “I. Türk Folkloru Danışma Kurulu Toplantısı”, “I. Uluslararası Türk Folklor Semineri” ve “I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi”dir. Ayrıca, “Türk Folklor Derneği İstişarî Kongresi”, “Uluslararası Töresel Musukî Kongresi”, “Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri” ile “Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu”nu da saymak gerekir.

Bunları yapıldıkları tarih sırasına göre ana çizgileriyle belirtelim:

“Türk Folklor Derneği İstişarî Folklor Kongresi”. Türk Folklor Derneği 17 Ağustos 1955 tarihinde İstanbul’da düzenlediği bu kongrede Türk halkbiliminin çeşitli sorunlarını görüşerek ileride gerçekleştirilmek üzere bir takım önemli kararlar almıştır. Başlıca beş maddede toplanan bu kararlar şunlardır:

1. *Maarif Vekâleti nezdinde ve üniversiteler Senatolarına müracaat edilerek folklorun bütün şubelerini kucaklayan (Folklor Enstitüleri) kurulmasının istenmesi, Üniversitelere ve Vekâlete birer rapor takdimi, Folklorun orta öğretim programlarına kol veya ders olarak alınmasının istenmesi.*
2. *Folklor kitaplığı tesisi.*
3. *Derneğin esasen senelerden beri üzerinde durduğu ve bu maksatla üyelerine doldurmuş olduğu fişlerden de istifade suretiyle bir Halk Edebiyatı ve Etnografya Bibliyografyası meydana getirilmesi.*
4. *Folklor Enstitüleri kurulduktan sonra hacim ve ilim cephesinden daha dolgun bir dergi yayınlanması.*
5. *Folklor kitapları neşriyatı için Folklor derneği idare heyetinin, teklifleri gözden geçirilerek nihai kararlarını vermesi”¹*

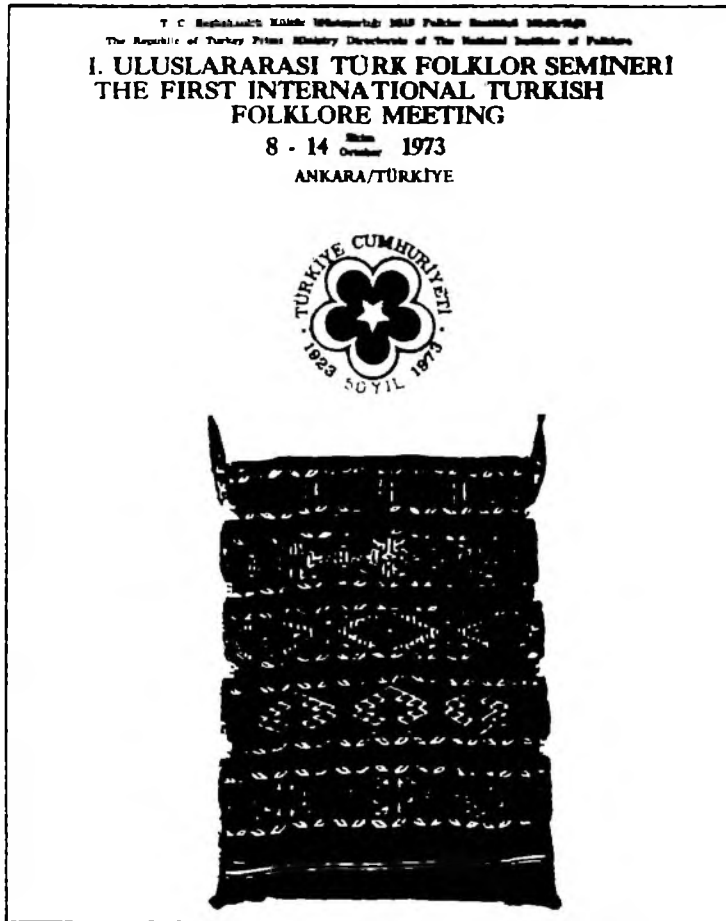
“I. Türk Folkloru Danışma Kurulu Toplantısı”. 7 Aralık 1971 tarihinde Ankara’da yapılan bu toplantıda, Türk halk biliminin bugünkü durumu, sorunları, çözüm yolları konusunda değişik görüşler ileri sürülmüş, tartışmalar yapılmış; bir gün süren görüşmelerden sonra aşağıdaki dilek ve kararlar alınarak, daha sonra “II. Türk Folkloru Danışma Kurulu”nun toplanması ve bu toplantıda “Uluslararası Türk Folklor Kongresi” tarihinin ve yerinin saptanması kararı alınmıştır. Ancak ikinci toplantı yapılamamıştır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. I. Hınçer: “Türk Folklor Derneğinin Tertiplelediği İstişari Folklor Kongresi”, TFA., Cilt: 4, No: 74, İstanbul 1955, s. 1169-1170.

Bu toplantıda alınan karar ve gerçekleştirilmesi istenen dileklerin başlıcaları şunlardır:

1. *Bibliyografyaların sürekli olarak yayımlanması.*
2. *Türk Folklor ve Etnografya Sözlüğü, Açıklamalı Derleme Kılavuzları ve Folklor Atlaslarının hazırlatılıp bastırılması.*
3. *Millî Folklor Enstitüsü'nün yüksek öğrenim görmüş, halbilim ile ilgili çalışmalar yapmış uzman kişilerle güçlendirilmesi, bu konuda üniversitelerle işbirliği yapılması.*
4. *Milli Folklor Enstitüsü'nün etkilerine yön verecek sürekli bir Danışma Kurulu'nun oluşturulması ve bu kurulun sık sık toplanması.²*

“I. Uluslararası Türk Folklor Semineri”. Seminer, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi tarafından Cumhuriyetin 50. yıldönümü dolayısıyla 8-14 Ekim 1973 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenmiştir. Seminerde 4 yabancı ve 44 Türk bilimadamı ve halkbilim uzmanının değişik ko-

(37)
1973 yılında
MFAD'nın
düzenlediği
“I. Uluslararası
Türk Folklor
Semineri”nin
program
kapağı.

nularda sundukları bildiriler tartışılmıştır. Gerek seminer programı, gerekse sunulan bildiriler sonunda “I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri” adı

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. I. Hınçer: *I. Türk Folkloru Danışma Kurulu Toplantısı*, TFA., Sayı: 270, İstanbul 1972, . 6183-6185

altında yayımlanmıştır. Seminer dolayısıyla Millî Kütüphane’de “Türk folklor kitapları sergisi” açılmış, “Türk halk oyunları gösterisi”, “Âşıklar gecesi”, “Türk el sanatları sergisi” düzenlenmiş; anadolu Medeniyetleri Müzesi ile Etnografya Müzesinde incelemelerle özellikle yabancı konutlar için bir Bursa gezisi de programda yer almıştır. Bu seminerde “I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi”nin 1975 yılında İstanbul’da yapılması kararı da alınmıştır.

“Uluslararası Töresel Musikî Kongresi”. Bu kongre, II. İstanbul Festivali organizasyon komitesiyle hükümetin destekleri sağlanarak ve festival kapsamı içinde 24-27 Haziran 1974 tarihlerinde düzenlenmiştir. Kongre tutanağı kongrenin amacına ve kongreye katılanların oy birliğine vardıkları kararları şöyle açıklamaktadır.

“Amaç:

1. Folklorcu ve etno müzikologlara töresel (modal) musikinin çeşitli yönlerinin incelenmesi sırasında ortaya çıkan sorunlara eğilme fırsatını vermek.
2. Çok eski bir töresel geleneğe sahip ülkelerden yetişmiş yaratıcılara, bu musikinin ne gibi açılma ve yayılma olanakları sunduğunu incelemek.
3. Yeni bir musikî yaratılması istek ve çabasında olan kompozitörlere çalışma alanı oluşturmak, töresel musikî konserleri, festivalleri, seminerler, yaz kursları, vb. düzenleyerek onlara yapıtlarını tanıtmaya yolunda fırsatlar hazırlamak.”

Oybirliğiyle varılan noktalar:

1. Eski geleneklere sahip ülkelerin müzisyenleri için, töresel musikînin tüm kaynak ve olanaklarını değerlendirmenin, esin ve yaratıcılığın yenilenmesi yolunda çok yararlı olacağı.
2. Bu alanda bilimsel nitelikteki araştırma ve işbirliğinin yoğunlaştırılması amacıyla toplantılar, kollokyumlar, seminerler ve benzeri etkinliklerin daha sık yapılmasının gereği.

Gerçekleştirilmesinde Adnan Saygun’un önemli payı olan bu kongreye Azerbaycan, Cezayir, Fas, İran, Libya, Macaristan, Mısır, Pakistan, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yugoslavya delegeleri katılmışlardır.³

“I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi”. Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi, “I. Uluslararası Türk Folklor Semineri”nde düzenlenmesi kararlaştırılan kongre önerisini göz önünde bulundurarak 1974 yılında hazırlıklara başlamış ve 1974 yılında “I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi”ni gerçekleştirmiştir.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. “Uluslararası Töresel Musikî Kongresi”. FD., Sayı: 35, İstanbul 1974, s. 3,11.

23-30 Haziran 1975 tarihleri arasında İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nde yapılan kongre beş kol halinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bunlar:

1. Genel konular,
2. Halk Edebiyatı,
3. Halk Müziği-Oyun-Eğlence
4. Gelenek-Görenek ve İnançlar
5. Etnografya.

Programda 137 Türk ve 74 yabancı bilimadamının katıldığı ve 146 bilimsel bildirinin sunulacağı belirtilen kongreye, daha önce çağrılan yurt dışındaki iki Türk halkbilimcinin son anda programdan çıkarılmasını kınamak amacıyla birçok yerli ve yabancı bilimadamı katılmaktan vazgeçmiştir.

Çeşitli müzelerin ve kongre dolayısıyla düzenlenen sergilerin gezilmesini, Türk halk müziği ve oyun gösterilerinin izlenmesini de içine alan kongre beş yıl sonra yeniden toplanmak kararıyla son bulmuştur.

Kültür Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı, kongre, programını, bildiri özetlerini, kongreye katılanların adreslerini içeren Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış bir kitap yayımlanmıştır. Bakanlık, kongrede okunan ve tartışılan bildirilerin tümünü bölüm bölüm yayımlanması hazırlığına girişmiş, bunlardan ikisini de yayımlamıştır. (I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. cilt, genel konular, Ankara 1976; II. cilt, halk edebiyatı. Ankara 1976; IV. cilt, gelenek - görenek ve inançlar, Ankara 1976).

“Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri”. Konya'da geleneksel Türkiye “Âşıkлар Bayramı”nın 10. yılı dolayısıyla Konya Turizm Derneği'nce düzenlenen “Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri” 27-29 Ekim 1975 tarihleri arasında Mevlâna Enstitüsü salonlarında yapılmıştır. Seminer “Folklor” ve “Halk Edebiyatı” bölümleri adları altında yapılmış, komitece yayımlanan programa göre 400 Türk, 3 yabancı bilimadamı çeşitli bildiriler sunup, tartışmışlardır.

“Folklor Derleyicisi Yetiştirme Kursu”, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eğitim ve Personel Dairesi Başkanlığı'nın düzenlediği “Folklor Derleyicisi Yetiştirme Kursu” 3-16 Temmuz 1974 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır.

“Folklor konusunda genel bilgi vermek, Türk Folklorunu özlü bilgilerle tanıtmak, derleme bilgilerini ve yöntemlerini öğretmek, halkla ilişkiler konusunda bilgi sahibi kılmak” amaçlarını güden bu kursa, yurdun çeşitli yerlerinden gelen öğretmenler katılmış, üniversite öğretim üyeleriyle uzmanlar tarafından halkbilimi bütünleyen konular hakkında dersler verilmiştir.

Zaman zaman çeşitli bakanlık, kurum ve derneklerce karagöz, halkoyunları, el sanatları vb. konularında kurslar düzenlemekte, bu konulara ilgi duyanlara uzmanlarca kuramsal ve uygulamalı bilgiler verilmektedir.

“Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu”. Avusturya Başkonsolosluğu’nun 13 Nisan 1973 tarihinde düzenlediği “Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu”nun ağırlık noktasını “etnografik” belgelemede büyük önem taşıyan bilimsel nitelikteki filmler konusu oluşturmuştur.

Almanya’dan, Avusturya’dan, İsviçre’den ve Türkiye’den katılan bilimadamları ve uzmanları üç gün süren bu sempozyumda Türk “etnografyası”nın geçmişi, bugünü, Türk halk kültürü ürünleri ve “etnografik” filmlerin hazırlanışı, önemi vb. konularına değinen konuşmalar, tartışmalar yapmışlardır. Gerek okunan bilgiler, gerekse konulara ilişkin olarak gösterilen belgesel filmler ilgiyle izlenmiştir. Sempozyumdaki konuşmalar, sempozyum sonundaki genel görüşme ve tartışmalar da eklenerek Avusturya Başkonsolosluğu Kültür Ofisince “Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu” adı altında yayımlanmıştır.

“Etnografik Filmler Kursu”. Avusturya Başkonsolosluğu, 1973 yılında düzenlediği “Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu”nun gördüğü ilgiyi göz önünde bulundurarak,”... Türk halk kültürü yapıtlarının Türkiye’nin hızla endüstrileşmesi yüzünden kaybolma tehlikesiyle karşılaştığı ve bu nedenle bu kültürün etnografik bilimsel filmlerin aracılığıyla belgelenmesinin kaçınılmaz bir zorunluk haline geldiği” görüşünden hareket ederek 16-19 Nisan 1974 tarihleri arasında “etnografik” filmlerin kuramsal ve uygulama kurallarına ilişkin kursu düzenlemiştir. Almanya, Avusturya, İsviçre ve Türkiye’den katılan bilimadamlarıyla uzmanların yönettikleri bu kursa Ankara ve İstanbul üniversiteleri öğretim üye, asistan ve öğrencileriyle, Millî Folklor Araştırmaları Dairesi uzmanları ve TRT’nin budunbilim öğrenimi görmüş kameramanları katılmışlardır.

Üç gün süren kursta “etnografik” filmlerin kural ve temel bilimleri bu alanın uzmanlarınca açıklanmış; ayrıca bu bilgi ve kuralların ışığı altında Kapalıçarşı’daki bir zanaatkarın günlük çalışmasını konu alan uygulamalı çalışmalar yapılmıştır. Kurs, her yönüyle yararlı olmuş ve gelecek yıllarda da sürdürülmesi karar altına alınmışsa da ne yazık ki bu karar gerçekleştirilememiştir.

F. HALKBİLİMİYLE İLGİLİ KURULUŞ VE DERNEKLER

Başka ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de halkbilimiyle ilgili çalışma, araştırma inceleme, derleme ve gösteri niteliğindeki etkinliklerin çoğu, çeşitli kuruluş ve dernekler tarafından yürütülmektedir. Bunlar, içerisinde resmi bir kuruluş olan ve halkbilimle doğrudan ilgili bulunan “Millî Folklor Araştırma Dairesi”nin yanı sıra Turizm ve Tanıtma, Millî Eğitim, Dışişleri, Sanayi ve Teknoloji gibi bakanlıkların bünyesinde yer alan kimi daireleri ya da şubeleri; halkevlerini; fakültelerin konuyla ilgili enstitü ve kürsüleriyle daha çok Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerde kurulmuş olan dernekleri sayabiliriz. Hepsi de olanakları ve konuya yakınlıkları ölçüsünde halkbilim ürünlerinin tanıtp yaygınlaştırılması çabasına derece derece katkıda bulunmuşlardır.

I. Millî Folklor Araştırma Dairesi

Ülkemizde halkbilimine yönelik resmî kurumların başında Kültür Bakanlığı bünyesinde yer alan “Millî Folklor Araştırma Dairesi” (MFAD) gelmektedir.

Bugün çeşitli alanlarda etkinliğini sürdüren bu dairenin kuruluşu 1966 yılında “Millî Folklor Enstitüsü” adı altında gerçekleştirilmiştir. Zamanın Kültür Müsteşarı Adnan Ötüken’in önerisi ve Millî Eğitim Bakanı Orhan Dengiz’in onayı ile gerçekleşen bu enstitünün kuruluş gerekçesini açıklayan ve bakanlığa sunulan metin şöyledir.

“Köklü ve çok yaygın bir mazisi bulunan ve metodlu şekilde inceleme ve araştırmalarda tedvin edilmesi gereken Türk Folklorunun halk şiiri ve edebiyatı, halk sanatı, halk âdetleri, halk müziği ve dansları, halk kıyafetleri... gibi çeşitli kollarında çalışmalar yapmak, bir folklor arşivi kütüphanesi ve müzesi kurmak, memleketin muhtelif yerlerinde bu konularda yapılan çalışmaları birleştirmek teşvik etmek ve bunlara rehberlik etmek üzere Ankara’da Bakanlığımıza bağlı olarak bir (Millî Folklor Enstitüsü) kurulması yıllardan beri özlemi duyulan bir hizmet olarak telâkki edilmektedir. Böyle bir enstitünün kurulmasında ilk adım olarak Müsteşarlığımız, bağlı evrakta adları geçen ihtisas sahibi zevatı Millî Kütüphane’de bir araya toplamış ve bunlara ilişikte sunulan protokolu hazırlatmıştır. İlgililerce tam bir tasviple karşılayan ve kurulması büyük bir ihtiyaca cevap teşkil edecek olan bu enstitünün şimdilik. Kültür Müsteşarlığına bağlı Umum Müdürlüklerin ve Müesseselerin kendi sahalarındaki malzeme yardımlarıyla faaliyete geçirilmesi ve protokol esasları dahilinde gerekli her türlü hazırlığı yaparak lüzumlu tüzük ve kanunları hazırlaması ve çalışmalarını safha safha yüksek makamların tasvibine sunması hususlarını takdir ve tensiplerinize derin saygılarımla arz ederim.”

“Millî Folklor Enstitüsü’nün kuruluşuna ilişkin olarak düzenlenen “protokol” da enstitünün amaçları, örgütleri, danışma ve merkez yönetim kurulları da aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

TÜRK FOLKLOR ENSTİTÜSÜNÜN KURULUŞUNA DAİR PROTOKOL

“Kuruluş

1. Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşarlığına bağlı olmak üzere müstakil bir Türk Folklor Enstitüsü Müdürlüğü kurulmalıdır.

Amaç

- II. A) *Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili folklor arşivi kurmak ve bu arşivi mümkün olan süratle geliştirmek.*
- B) *Türkiye Folklor atlası, araştırma haritası, folklor sözlüğü ve folklor ansiklopedisi meydana getirmek üzere derhal faaliyete geçmek.*

- C) *Folklorla ilgili monografiler, bibliyografyalar, anketler, kılavuz el kitapları, broşür, kataloglar, sözlükler, ansiklopediler, tanıtma yayınları, plâk yayınlarını, kısa filmler, antolojiler hazırlamak, bastırmak ve yayınlamak, konferanslar düzenlemek, halk oyunlarına ait incelemeler yapmak ve yaptırmak.*
- D) *Tamamen bilimsel anlamda bir dergi yayınlamak.*
- E) *Türkiye folklorunu değerlendirecek ölçüde yurtiçi araştırma gezileri tertiplemek*
- F) *Yurdumuzun sosyal, idarî, hukukî, iktisadî ve kültürel meseleleriyle meşgul olan müesseseler için gerekli folklor materyalini hazırlamak ve hazırlatmak.*
- G) *Folklor müzeleriyle açık hava müzeleri kurmak üzere ilgili teşekküllerle işbirliği yapmak.*
- H) *Türkiye dışındaki Türklerin folklorunu tespit etmek, değerlendirmek ve gerekli olan her türlü bilimsel araştırma incelemelerde bulunmak.*
- I) *Uluslararası kongrelere katılmak ve uluslararası kongreler düzenlemek.*
- İ) *Yurt içi ve dışı ilgili kurumlarla sıkı haberleşme ve temaslarda bulunmak, onlarla malzeme ve her türlü yayın değişimleri yapmak, gerekli görülen yerlerde irtibat büroları açmak.*
- J) *Folklor alanında çalışmakta olanlarla aynı konuda araştırma ve incelemelerde bulunan Türk ve yabancı kimselere mümkün olan maddî ve manevî yardımı sağlamak.*
- K) *Folklorla ilgili çeşitli yayınları teşvik ve himaye etmek, gerekirse ödüller vermek.*
- L) *Şimdiye kadar yayınlamış folklor ve maddî kültür malzemesiyle ilgili neşiyatı içine alan bir ihtisas kitaplığı kurmak ve kitaplığı yayınlarla beslemek.*
- M) *Folklor uygulamalarında, müzik, oyun, kıyafet ve benzeri elemanların otantik niteliğini korumak için ilmî bakımdan gereken uyarlamalarda bulunmak.*
- N) *Folklorun millî ve ahlâk ve terbiye bakımından önemi dikkate alınarak başta liseler, öğretmen okulları, eğitim enstitülüne olmak üzere çeşitli okul ve müesseselerin kültür faaliyeti içine uygun şekilde alınması için gerekli çalışma ve teşebbüsleri yapmak.*
- O) *Folklor konusunda ilmî araştırma ve ihtisas yapacaklar için iç ve dış burslar temin ederek yetiştirmelerine yardımcı olmak.*

III. Merkez Teşkilatı

Enstitü ve Müdürle idare edilir. Beş bölümü vardır.

Bunlar:

1. *Manevî Kültür Bölümü,*
2. *Maddî Kültür Bölümü,*
3. *Halk Edebiyatı Bölümü,*
4. *Müzik ve Oyun Bölümü,*
5. *Kütüphane, Arşiv ve Yayın Bölümü.*

Bu bölümler için gerekli uzman teknisyen ve büro memurları Millî Eğitim Bakanlığı'na tayin olunur.

IV. Danışma Kurulu

Danışma Kurulu, Millî Eğitim Bakanlığınca folklor ve etnografya uzman ve araştırmacıları arasında seçilen otuz kişilik bir kuruldur. Bu kurul yılda iki defa toplanır. Ayrıca Bakanlık, gerekli görürse olağanüstü toplantıya çağırır. Danışma Kurulu Enstitü'nün çalışmalarına yön verir.

V. Merkez Yönetim Kurulu

Danışma Kurulu içerisinde seçilen yedi kişiden meydana gelen. Bu kurul merkez teşkilâtı ile işbirliği yapar ve Danışma Kurulu'nun aldığı kararların uygulanmasında yardımcı olur."

"Millî Folklor Enstitüsü" kurulduktan sonra müdürlüğüne Cahit Öztelli getirilmiş; bu aşamada bir halkbilim kitaplığı kurulması ve öğretmenler aracılığıyla "folklor" geredi derlenmesi işine girişilmiştir. Kadrosuna genç halkbilimcilerin katılmasıyla canlılık kazanan kuruluş giderek etkinliğini artırmıştır.

Bu dairenin gerçekleştirdiği önemli işler arasında, 1973 yılında Ankara'da düzenlediği "I. Uluslararası Türk Folklor Semineri" ile 1975 yılında İstanbulda düzenlediği". Uluslararası Türk Folklor Kongresi"ni gösterebiliriz. Bu seminer ve kongreye gerek yurt içinden, gerekse yurt dışında çok sayıda bilimadamı ve uzman katılmıştır. Böylece Türk halkbiliminin öteki bilim dalları yanındaki ezikliği devlet eliyle bir ölçüde onarılmıştır. Ancak kongreye çağrılan iki değerli halkbilimcimizin, Pertev Naili Boratav ile İlhan Başgöz'ün son anda programdan çıkartılmaları kongrenin bilimsel amacına gölge düşürmüş, yöneticilerin bu tutumu gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında tepkiyle karşılanmıştır.

“Millî Folklor Araştırma Dairesi” (MFAD)’nin gerçekleştirdiği bir başka önemli iş de, üç ciltlik “Türk Folklor ve Etnografyası”nı okuyucuya kazandırmış olmasıdır. 1971-1975 yılları arasında yayımlanan ve kaynakçaların hazırlanışında Gürbüz Erginer’in, Zümrüt Erk’in, Osman Nahya’nın, İsmail Öztürk’ün, Güner Sernikli’nin ve Osman Sınayuç’un büyük emekleri geçmiştir. Söz konusu kaynakçalar dışında şimdiye kadar iki sayısı çıkan “Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı”nı, seminer ve kongrede sunulan bildirileri içeren kitaplar ve Türk halkbiliminin çeşitli konularını kapsayan kimi yapıtlar MFAD’nin yayınları içerisinde yer almaktadır.

Bugün bu dairenin oldukça zengin bir uzmanlık kitaplığı vardır. Halkbilimin çeşitli alanlarını ilgilendiren üç bini aşkın kitapla, yüzü aşkın süreli yayın koleksiyonu bu kitaplığı oluşturmaktadır. Ayrıca zengin bir taş plâk koleksiyonu ile değişik yörelerin halk oyunları, el sanatları, giysileri vb. ilgili dört bini aşkın bir de slayt arşivi vardır.

MFAD yurdun çeşitli yörelerinden veri toplama işine de önem vermekte, bu amaçla düzenlediği araştırma gezilerinde elde edilen “folklorik” gereç arşive kazandırılmaktadır.

II. Dernekler, Kulüpler, Topluluklar

Türk halkbilim ve budunbetimi alanında araştırmalar, incelemeler yapmak; halkbilim ürünlerini yaşatmak ve geliştirmek; halkbilimi daha geniş bir alana yaymak amacıyla ülkemizde şimdiye kadar birçok dernek kurulmuştur. Hemen hepsi de iyi niyetle, coşkuyla ve Türk halkbilimine hizmet isteğiyle kurulan bu derneklerin baş sorunu maddî olanaksızlık ve ilgi yetersizliği olmuştur. Bu derneklerin kimileri bu sorunları göğüsleyerek halkbilimimize katkıda bulunmuşlar; etkinliklerini- çoğu zaman kopukluklara uğrayarak da olsa - uzun bir zaman sürdürmüşlerdir. Bu derneklerden büyük bir özveriyle çalışanları minnetle anmak gerekir; çünkü devletin ve ilgili kuruluşların sonzamanlara kadar nedense bir türlü ellerini uzatamadıkları ve sahip çıkmadıkları halkbilimi, bu derneklerde görev alanların sınırlı olanakları içerisinde canlı tutulmaya ve verimli kılınmaya çalışılmıştır.

Bu derneklerin başlıcalarını amaçları, etkinlikleri, Türk halkbilimine yapmış oldukları katkılarıyla kısaca tanıtalım.

“Türk Halk Bilgisi Derneği”. 1927 yılında Ankara’da “Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adı altında kurulan bu dernek, bir süre sonra adını “Türk Halk Bilgisi Derneği”ne çevirmiştir. Derneğin kurucuları İshak Rıfat (İşıtman), Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu) ve İhsan Mahvi’dir. Derneğin tüzüğünde amaçları şöyle saptanmıştır: “Türk folklor ve kültürüne dair tetkiklerde bulunmak, mecmua ve kitap neşretmek, konferanslar vermek, müsamereler ve seyahatlar tertibiyle mümessillikler ihdas ve encümenler teşkil eylemek, diğer benzeri bilimsel cemiyetlerle münasebete girişmek”

Dernek, 1929 yılında etkinliği İstanbul'a aktarmış ve o zamana kadar sadece bir sayı çıkartabildiği "Halk Bilgisi Mecmuası"nı 1 Kasın 1929'dan bu yana "Halk Bilgisi Haberleri" adı altında sürdürmüştür. Dergi bu adla 124 sayı çıkmıştır. Derginin ilk 19 sayısını dernek yayımlamış, ötekilerin yayımını ise Eminönü Halkevi üstlenmiştir. Bu dergilerde halkbilimimizin çeşitli konularını içeren çok değerli gereç vardır.

Dernek, halkbilim konu, amaç, yöntem ve çevresini içeren bir kılavuz hazırlayarak "Halk Bilgisi Toplayıcıları Rehber" adı altında yayımlanmıştır. Esasları Alman ve Fransız halkbilimcilerinden alınan bu rehberin kimi bölümleri dernek üyelerince yazılmıştır.¹

Derneğin önemli etkinliklerinden biri de gereç derlemek amacıyla düzenlenmiş oldukları gezilerdir. Bu gezilerin ilki 1929 yılında yapılmış ve doğu illerimizin bir bölümünü içine almıştır. Abdulkadir İnan'ın dernek adına yaptığı bu gezide halk, bilimin çeşitli dallarıyla ilgili önemli gereç derlenmiş, bu gereç "Birinci il-mî seyahata dair rapor" adıyla 1930 yılında yayımlanmıştır. Derneğin ikinci gezisiyse 1931 yaz aylarında yine Abdulkadir İnan tarafından Gaziantep ve dolaylarında yapılmış; bu kez geziye Ali Rıza Yalgın ile Şakir Sabri de katılmışlardır. Bu gezi sonunda derlenen gereç bir bütün halinde yayımlanmamıştır. Derneğin kitap yayımı öteki etkinliklerine bakarak ikinci derecede kalmıştır.

Halkevlerinin kuruluşuyla 1932 yılında bütün örgütleriyle halkevlerinin bünyesinde yer alan derneğin çeşitli büyük merkezlerde ve çeşitli kentlerde şubeleri, temsilcileri ve muhabir üyelikleri bulunuyordu. 1946 yılında birkaç eski üyesi tarafından dernek yenide kurulmuşsa da bu kez uzun ömürlü olmamış ve bir varlık göstermeden yeniden kapanmıştır.

Halkbilimimize katkılarıyla olumlu etkinlikleri bakımından "Türk Halk Bilgisi Derneği", Türk halkbiliminin geçmişi üzerinde duracak incelemeciler için büyük önem taşımaktadır.

"Folklor Araştırma Kurumu." 1955 yılında "Türk Halk SANatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti" adıyla Fuat Köprülü başkanlığında kurulan bu dernek, 1959 yılında adını "Türk Etnografya ve Folklor Cemiyeti" olarak değiştirmiş 1973 yılında da "Folklor Araştırmaları Kurumu" adını almıştır. Derneğin kurucu üyeleri şunlardır: Orhan Aydın (Acıpayamlı), Kemal Göngör, Hamit Zübeyir Koşay, Fuat Köprülü, Abdulkadir İnan, Adnan Saygun, A. Kutsi Tecer, M. Şakir Ülkütaşır, Suut Kemal Yetkin, Halil Bedii Yönetken. Tüzüğünün ilgili maddesinde derneğin amacı şöyle saptanmıştır. "Türk etnografya ve folklorunu bilimsel yollarla araştırır ve değerlendirir. Bu alanda çalışan kurullar ve kişilerle işbirliği yapar, yayınlarda bulunur, konferanslar düzenler ve sergiler açar."

1 Bu rehber, s. 80'de belirtildiği gibi, Z.F. Fındıkoğlu tarafından kimi eklerle "Folklor ve Etnografya Kılavuzu" adı altında İktisat Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır. (İstanbul 1949). Aynı rehber, Fındıkoğlu'nun yayımından habersiz görünen Naki Tezel tarafından birkaç değişiklik dışında "Türkiye Folklor ve Etnografya Kılavuzu" (Milli Folklor Enstitüsü Yayınları: 3, Ankara (1969) adı altında aynen yayımlanmıştır.

20 yıldan bu yana çalışmalarını sürdüren dernek - zaman zaman kesintilere uğrayarak-, özellikle son birkaç yıldan bu yana etkinliğini artırmıştır. 1973 yılında Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü; 1970 yılında Zya Gökalp'in 50. yıldönümü ve 1975 yılında da Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun anısı için bir dizi konferanslar düzenleyen dernek, kurulduğundan bu yana sergiler açmış, bu arada yayın işini de sınırlı olanakları içerisinde sürdürmüştür. Bunlar arasında "Türk ve İslâm Geleneginde Ağaç" (M.Ş. Ülkütaşır), "*Nasreddin Hoca*" (M.Ş. Ülkütaşır) ve "*Kul Nesimi*" yi (C. Öztelli) sayabiliriz.

Dernek bugün de çalışmalarını sürdürmektedir. 1976 yılında "*Folklor Araştırma Kurumu Yıllığı*" adı altında ilk yıllığını yayımlamıştır.

"Türk Folklor Kurumu". Kurum, ilkin 1964 yılında "Y.T.G. Türk Folklor Enstitüsünü Kurma Derneği" adı altında üniversiteli gençlerin girişimiyle İstanbul'da kurulmuş; derneğin daha geniş kapsamlı bir alanda etkinlik göstermesine ilişkin gerekçeli açıklaması basına, hükümet ilgililerine ve aydınlarına duyurulmuştur. Bu kuruluş aşamasında Sevgi Babaoğlu, Oktay Güzelbey ve Mete Akıncı çaba göstermişlerdir. Bir "Türk Folklor Enstitüsü'nün kurulmasını amaç eden dernek, bu amacın gerçekleştiği 1966 yılına kadar çeşitli alanlarda etkinliğini sürdürmüştür; bu tarihte Ankara'da "Millî Folklor Enstitüsü" kurulunca "Türk Folklor Kurumu" adıyla ve yeni bir tüzükle varlığını sürdürme kararı almıştır. Kurum, anketler hazırlayarak yurdun çeşitli yerlerinden halkbilime ilişkin konularda gereçler derlemiş ve arşivlenmiş; halk oyunları okulunda gençlere asıllarına uygun oyunlar öğretmiş; halk müziği kolunda önemli çalışmalar yapmış; bu arada, 1969 yılında "*Folklor*" adlı bir dergi yayımlayarak bu dergiyi 27 sayı sürdürmüştür. Sadi Yaver Ataman, Ayhan Doğanç, İhsan Hınçer ile birçok değerli genç bütün bu etkinliklerin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır. "Türk Folklor Kurumu" bugün de çalışmalarını sürdürmektedir.

"Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü". Kulüp 1960 yılında eski Robert Kolej yüksek okulu öğrencileri tarafından kurulmuş, kolej üniversiteye dönüşünce adını "Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü"ne çevirmiştir.

Kulübün amaçları özetle şöyle saptanmıştır: a) Halk kültürünü tanımak; halk oyunlarının, halk türkülerinin öğrenilmesi, öğretilmesi, gösteriler düzenlenmesi, sergiler açılması...; b) "Halkbilimin bilimsel bir disiplin olarak alınmasına bunun için gerekli metodolojik ve teorik bilgilerin yaygınlaştırılmasına ve ağırlıkla Türkiye halk kültürünü derlenmesine, araştırılmasına, incelenmesine ilişkin çalışmalar yapılması..."

Başlangıçta halk oyunlarına yönelik çalışmalar yapan kulüp; konferans, açık oturum, sergi türünden etkinliklerde bulunmuştur. Kulüp, 1969 yılında ilk sayısını

çıkardığı “*Folklorla Doğru*” adı dergisiyle süreli yayım işini de başlatmıştır. Başlangıçta öğrenim süresince yılda sekiz sayı yayımlanan dergi, giderek yılda altı sayıya indirilmiş, sonra da iki ayda yayımlanmaya başlanmıştır. Kulüp ayrıca bir de yıllık yayımlayarak 1974 ve 1975 yılları sayısını çıkarmıştır. Gerek “*Folklorla Doğru*” dergilerinde, gerekse yıllıklarda halkbilimin çeşitli konularına ilişkin değerli inceleme, araştırma ve derlemeler yayımlanmıştır. Kulüp, etkinliğini çeşitli kolların aracılığıyla sürdürmektedir.

“Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türk Halkbilimi Topluluğu” 1961 yılında kurulan ve o zamandan bu yana etkinliğini aralıksız sürdüren “O.D.T.Ü. Türk Halkbilimi Topluluğu”, halk müziği, halk oyunları, araştırma ve eğitim ile halk müziği çalgıları, nota derleme ve arşivleme, asıllarına uygun halk oyunları öğrenme ve öğretme; halk kültürünü çağdaş bilimin yöntemleriyle araştırma, üyelerine bu konularda seminer ve kurslar düzenleme, Anadolu’nun çeşitli yörelerinden derleme ve araştırmalar yaparak arşivleme; seyirlik köylü oyunlarını araştırıp sergileme, vb. topluluğun bir yanıyla gerçekleştirdiği, bir yanıyla gerçekleştirmeye çalıştığı etkinlikler arasındadır.

Giysi, nota ve derleme arşivlerini de geliştirmiş olan topluluğun, halkbilim konusunda yayımlanmış kitap ve süreli yayınları içeren zengin bir de kitaplığı vardır. Topluluk gerek yurt içi, gerekse yurt dışındaki çeşitli şenliklere katılmıştır. Topluluğun “Halkbilim” adıyla çıkardığı dergisinde, halkbilimin çeşitli konularını içeren yazılar, incelemeler, derlemeler ve gereçler yayımlanmaktadır.

“DGSA. Türk Halk Sanatları Araştırma Derneği”. “Türk halk sanatlarının araştırılması, tanıtılması ve öğrenilmesi için çalışarak yeni nesillerin Türk sanatını ve Türk uygarlığını bilerek yetiştirilmesine yardımcı olabilmek” amacıyla Devlet Güzel Sanatlar Akademisi öğrencileri tarafından kurulan “Türk Halk Sanatları Araştırma Derneği”, 1969 yılında Doğu Karadeniz’de düzenlemiş olduğu araştırma gezisinde halk mimarisi, el sanatları, sosyal ve ekonomik konularda incelemeler yapmış ve çokca gereç derlemiştir. Dernek, ayrıca açık oturumlar düzenleyerek, halkbilim seminer ve kongrelerine katılarak da etkinliğini sürdürmektedir.

Yurdumuzda daha çok halk oyunlarına yönelik çalışmalar yapan ve çeşitli illerimizde kurulmuş olan yüze yakın dernek daha vardır. Hepsisi de sınırlı olanakları içerisinde çevresine yararlı olmaya çalışmaktadır.

III. Halkevleri

Kültürümüzün araştırılmasında, işlenmesinde, yayımlanmasında ve halka mal edilmesinde en önemli görevi üstlenen kuruluşların başında halkevleri gelmektedir.

Halkevleri daha önce kurulmuş olan “Türk Ocakları”nın kendini “feshetmesinden” sonra 19 Şubat 1932 yılında önce 14 ilde kurulmuştur. Bunlar: Afyon,

Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, Konya, Malatya ve Samsun Halkevleri'dir. 1934 yılına kadar sayıları gittikçe çoğalan ve hızlı bir gelişim çizgisini izleyen halkevlerinin, bu tarihten sonra açılış hızının yavaşladığı görülmektedir. 1950 yılında 63 ilde 477 halkevi ve 4332 halkodası bulunuyordu; 300 'den aşkın halkevinin de kitaplığı vardı. 1951 yılında, o dönemin hükümeti tarafından çıkartılan bir kanunla halkevleri kapatıldı. On yıl sonra, 1961'de "Türk Kültür Dernekleri" kuruldu; aynı adla iki yıl kadar çalıştıktan sonra 1963 yılında hiçbir partiye bağlanmaması ve siyasetle uğraşmaması koşuluyla yeniden "Halkevleri" adını aldı. Bugün genel merkezi Ankara'da bulunan bu halkevleri etkinliklerini 9 kolda sürdürmektedirler. Bu kollardan yedincisi "folklor" koludur. Şurası bir gerçektir ki, bugünkü halkevleri eskilerine bakarak oldukça güçsüz ve etkisizdir.

Halkevleri, kuruluş yılları olan 1932'den bu yana Türk kültürüne gerçekten önemli katkılarda bulunmuştur. O zamana değin birkaç derneğin uğraşı olan halkbilim derlemeleri, 1932 yılından sonra halkevleri aracılığıyla yürütülmüştür. Halkevlerinin tüzüğüne konan maddelerle halk yaşamında canlılığını koruyan maddî ve manevî alandaki kültürel değerlerimizi derleme, arşivleme, sergileme ve koruma işi özendirilmiştir. Yerel özellikleri içeren müzelerdeki birçok maddî ürünün çekirdekleri bu dönemde oluşturulmuştur. Yurdun her yanına yayılmış bulunan halkevleri ve halkodaları aracılığıyla ulusal kültürümüzün özgün gerecinin büyük bir bölümü yitip gitmekten kurtulmuştur.

Halkevleri, halkbilime ilişkin çalışmalarını yayın alanında da sürdürmüştür. Öyle ki, 1932 ile 1950 yılları arasında konuyla ilgili olarak yayımlanan kitapların, dergilerin, broşürlerin büyük bir bölümü çeşitli halkevlerinin damgasını taşımaktadır. Bu kitabın "Halkbilimiyle İlgili Başlıca Yayınlar" ile "Tümü ya da Bir Bölümü Halkbilimi İlgilendiren Kitaplar" kesiminde tanıtılan kılavuz kitapların, el-kitaplarının, çevirilerin ve monografik nitelikteki derlemelerin pek çoğu bunlar arasındadır. Öte yandan halkevlerinin yayımlamış olduğu dergilerde halkbilimi ilgilendiren makale ve incelemelerin yanısıra yurdun dört bir yanından derlenmiş yığınla gereç de bulunmaktadır. Dokuz kol halinde çalışan bir zamanların halkevlerinde halkbilimle ilgili etkinlikleri birinci kol olan, dil, edebiyat, tarih ile doku-zuncu kol olan müze ve tarih içerisinde yer almaktaydı. Bugünkü halkevlerinin kollarından birisi de "folklor" başlığını taşımaktadır. Öteki kollarsa şunlardır: köycülük ve halkeğitimi, kitaplık ve yayın, dil, edebiyat, plastik sanatlar, müzik, spor ve turizm'dir. Bugünkü halkevlerinin süreli yayınları arasında en önemlisi genel merkezce çıkartılan "Halkevleri" adlı dergidir.

IV. Üniversiteler

Ülkemiz üniversiteleri içerisinde halkbilim alanına giren konuların tümünü kapsayan bir program içerisinde öğretim ve araştırma yapan bağımsız bir kürsü, bölüm ya da enstitü ne yazık ki henüz kurulmamıştır. Bugün yeni kurulan üniversitelerimiz de dahil bu bilim dalına komşu bilimlerin dışında bir başına yer verilmediği görülmektedir. Oysa, sık sık örnek aldığımız Batı üniversitelerinde halkbi-

limine ya bağımsız ya da enstitüler halinde birer öğretim, eğitim ve araştırma birimi olarak yer verilmiştir.

Yurdumuzda, halkbilim şimdiye kadar ya insanbilim = (antropoloji), ya budunbilimin, ya toplumbilimin ya da edebiyatın içinde yer almıştır. İstanbul ve Ankara gibi eski üniversitelerimizin kuruluş ve gelişmelerine önemli katkıları olan bilimadamlarımız ve yöneticilerimiz nedense halkbilimin önemi üzerinde yeterince durmamışlardır.

Bununla beraber başta Ankara Üniversitesi olmak üzere Atatürk ve Boğaziçi Üniversiteleri halkbilimi ilgilendiren kimi konulara ders programlarında yer vermektedirler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi “etnoloji” kürsüsünde, “etnoloji” derslerinin yanısıra Türk halkbilimini ilgilendiren konuların bir bölümü de yer almaktadır. Bu kürsünün öğretim üyelerinden Orhan Acıpayamlı, Nermin Erdentuğ ve Sedat Veyis Örnek monografik nitelikteki araştırmalarıyla Türk halkbiliminin doğum, ölüm ve evlenme gibi konularına katkıda bulunmuşlardır. Aynı fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünde son birkaç yıldan bu yana halk edebiyatı dersleri okutulmakta; tiyatro kürsüsünde ise geleneksel Türk tiyatrosu dersleri verilmekte, Metin And ile Özdemir Nutku’nun bu konudaki incelemeleri de dikkati çekmektedir.

Bu fakültenin 1938-1948 yılları arasında halk edebiyatıyla başlayan öğretimi tam bir halkbilim kürsüsüne dönüşmeden programdan kaldırılmıştır. Bununla beraber, on yıllık bir dönem içerisinde Pertev Naili Boratav’ın öncülüğünde bu kürsüde verimli çalışmalar yapılmış ve bir arşiv geliştirilmiştir. Halk edebiyatı ürünlerinin ağırlık kazandığı bu arşiv, Boratav’ın kendi derledikleri, öğrencilerinin derleme ödevleri, kürsünün çalışmalarıyla ilgilenen kimselerin armağan ettikleri ile satın alınan gereçlerden oluşmuştur. Söz konusu arşivdeki gereç başlıca dört bölümde toplanmıştır: Bunlar; Monografiler (köy ve kasaba incelemeleri), halk şairleri, halk edebiyatı ürünleri, gelenek, görenek, inanış ve törenlerle ilgili gereçlerdir.²

Bugün bu arşivlerde toplanmış olan gerecin nerede olduğu bilinmemektedir. Gerek bu kürsünün, gerekse bu arşivin gelişmesinde büyük katkıları olan Pertev Naili Boratav ile İlhan Başgöz bugün Fransa ve Amerika’da Türk halkbilimine yönelik değerli çalışmalarıyla etkinliklerini sürdürmektedirler. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Hikmet Tanyu’nun kimi araştırmaları da özellikle din halkbilimi alanını ilgilendirmektedir.

Atatürk Üniversitesi Edebiyatı Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde özellikle halk edebiyatı alanına giren çalışmalar yapılmakta ve yayımlanmaktadır.

2 Bu gerecin dökümü için bkz.: P.N. Boratav, “*Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde halk edebiyatı ve folklor arşivi*” DTCF, 1. C., 1 Sayı, Ankara 1942, s. 101-111; “*Folklor arşivinin bugünkü durumu*”, DTCF, 5. C., 3. Sayı, Ankara 1947, s. 323-327.

Daha çok Erzurum yöresiyle Doğu Anadolu Bölgesi'nden derlenen halk edebiyatına ilişkin zengin gereç, bu fakültenin Ensar Aslan, Muhan Bali, Umay Günay, Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu, Fikret Türkmen gibi genç elemanları tarafından başarılı bir biçimde işlenerek yayımlanmaktadır. Ayrıca aynı üniversitenin öğretim üyelerinden Zeki Başar'ın halkbilimini ilgilendiren yöresel araştırmalarıyla Orhan Türkdogan'ın "folklorik" gereçten yararlandığı toplumbilimsel inceleme ve araştırmalarını da belirtmek gerekir.

Boğaziçi Üniversitesi'nde ise, Tahir Alangu (1916-1973) dört yıl süreyle Türkiye halkbiliminin daha çok yöntem sorunlarını ele alan dersleriyle öğrencilerine bu alanın önemini aşılarmıştır. Nitekim bu üniversitenin "Folklor Kulübü" gerek çıkardıkları "*Folklor Doğru*" dergisi, gerekse "*Halkbilimi*" yıllığıyla halkbilim alanına canlılık getirmektedirler.

Hacettepe Üniversitesi'nde sosyal antropoloji ve genel Türk Edebiyatı Bölümleri'nde halkbilime ilişkin kimi konulara değinilmektedir. İnci Akidil, Ali Rıza Balaman ve Şükrü Elçin halk kültürü ve halk edebiyatı konularında yayımlarda bulunmaktadırlar. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin ilgili fakültesinde bildiğimiz kadarıyla bu konuya yer verilmemektedir. Ancak öğrencilerin kurdukları ve yaşattıkları bir topluluk gerek yayımladıkları "*Halkbilimi*" dergisi, gerekse sergi, açık oturum, arşiv gibi etkinlikleriyle halkbilime yönelik çalışmalarda bulunmaktadırlar.

Genel çizgileriyle açıklamaya çalıştığımız şu durum da gösteriyor ki, bu alanda temel gereksinimleri karşılayacak programları, uzun süreli araştırma ve inceleme projeleri, belgelik ve kitaplıklarıyla Türk halkbiliminin ürünlerini sistemli bir biçimde derleyecek, düzenleyecek, yorumlayacak ve çağdaş bileşimlere kavuşturacak; Türk kültürünün halk yaşamındaki gelişim ve oluşumlarını bütün boyutlarıyla ve nesnel bir biçimde göz önüne serecek bir kürsü, bölüm ya da enstitü henüz üniversitelerimizin bünyesinde yer almamıştır. Çağdaş üniversite anlayışının kaçınılmaz gereği olan halk yaşamını derinliğine araştırma ve inceleme işini bilimsel yöntem ve tekniklerle bir an önce üstlenecek halkbilim kürsülerinin ya da araştırma enstitülerinin üniversitelerimiz içerisinde kurularak araştırma ve öğretime başlamaları zaman geçirilmeden gerçekleştirilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL NORMLAR

I. Yaptırımlar ve Türleri

Toplumsal yaşam, bireyler, gruplar ve cemaatlar arasındaki ilişkilerin düzenli bir biçimde sürdürülmesi için bir dizi beklenti, kalıp davranış, işlemi, kaçınmayı ve yasağı gerektirir. Bu türden davranış ve beklentiler sosyal normlar kavramı içinde kümelenmektedirler. Birtakım düzenleyici ve denetleyici mekanizmanın özlerini oluşturduğu sosyal normlar, sosyal alışkanlıklardan örf, âdet, töre, gelenek, görenek ve kanunlara kadar genişleyen bir tabloyu içine almaktadırlar.

Sosyal normların ortak ve belirgin özelliği yaptırımlardır. Yaptırımlar = (müeyyideler), sosyal denetimi sağlamak ve sosyal normların etkinliğini ayakta tutabilmek için bireylerin, grupların, cemaatların ve topluluğun üzerinde zorlayıcı, kınayıcı ya da özendirici, ödüllendirici tepkilerin ve baskılarını işletirler. Böylece, toplumda varolması gereken genel bir uygunlaşımı düzenler ve korurlar.

Yaptırımlar, kaynaklandıkları öz ve içeriklere göre türleştirilir. Her tür yaptırımın amacı yanı olmakla beraber, cezalandırma ve ödüllendirme, yasaklama ve özendirme, karşı çıkma ve olurlama bakımından ayrımlar gösterirler.

Yazılı yasalar durumuna gelmiş kuralların, kaçınmaların, davranış örneklerinin, beklentilerin çiğnenmesi, zedelenmesi, saptırılması, gereklerinin yerine getirilmemesi yasal yaptırımların uygulanmasına yol açarlar. Böyle durumlarda, yasanın öngördüğü cezanın uygulanmasını gerektiren bir suç ya da yasa zoruyla yapılan yanlışın, kötüye kullanışın düzeltilmesini ve önlenmesini zorunlu kılan bir davranış, sapma, aykırı tutum ve eylem söz konusudur. Bu türlü yaptırımın belirgin niteliği, toplumsal kuralları şu ya da bu biçimde çiğneyen kişi ya da kişileri daha önceden saptanmış ölçülere göre cezalandırmaktır. Cezalandırma, ödeme, “teşhir” edilme endişe ve korkusu, kişiyi yasallığa uygun bir davranış biçimine uymaya zorlar.

Dinselliğin ağır bastığı toplumlarda birey bir dizi kuralı yerine getirmekte kendini yükümlü sayar. Kutsal kitapların, dinsel kurumların öngördüğü, yerine getirilmesini istediği kurallara, görevlere ya da kaçınmalara uyulmadığı zaman birey, günah işlemiş duygusuna kapılarak tedirgin olur. Tanrı ya da tanrıların buyruğuna aykırı hareket eden kimse, bu hareketin karşılığı olan cezadan kurtulmak, ruhsal bakımdan arınmak zorundadır. Çünkü dinselliği ağır basan toplum, topluluk, grup ya da cemaat, beklentilerin ve kalıp davranışların dışına çıkan kişiyi baskı altında tutar. Örneğin; söz konusu dinin yasakladığı yiyecekleri yemek (bizde domuz eti), girilmesi yasak yerlere girmek, dokunulması belirli kurallara bağlanmış nesnelere gelişigüzel dokunmak “günah işleme” sayılır. Öte yandan dinin, dinsel dünya görüşünün gerekli kıldığı, yapılmasını ve yerine getirilmesini istediği şeylerse “sevap işleme” olarak nitelendirilir. Her iki durumda da, yani kişinin olumlu doğrultuda hareket etmesini sağlamak ya da olumsuz ve aykırı davranışını önlemek dinsel ve mistik yaptırımı gerektirir.

Toplumsal yaşamın gerektirdiği birtakım kurallar daha vardır ki, bunlara uymak olumlu karşılanırken, aykırı davranmak yasal bir cezayı ya da dinsel yaptırımı gerektirmez. Çünkü bu türden bir tutum ve davranış aktöreyi = (ahlâkı) ilgilendirir; söz konusu kimsenin aktöresel olgunluktan yoksun oluşuyla açıklanır. Ancak böyle bir davranışta bulunan kimse kamuoyunun, yakınlarının, yaş ve cins gruplarının ayıplama, kınama, doğrulamama gibi tepkileriyle karşılaşır. Bu türden ayıplama, kınama, doğrulamama, yadırgama, küçümseme ve aşağılama kimi zaman yasal ve dinsel yaptırımlardan daha etkilidir.

Toplumsal yaşamın uygulamasını sağlamak amacıyla, yukardakilere ek olarak birtakım kural, gelenek , görenek, âdet ve sosyal alışkanlıkların yerine getirilmesine ya da bunlara aykırı davranışlardan kaçınılmasına dikkat edilmesi de bir başka tür yaptırımı gerekli kılar. Gerçi bunlar ne yasal, ne dinsel, ne de aktöresel birer eksiklikler; ancak sahibini başkalarının gözünde gülünç duruma sokarak alaya ve hafife aldırır. Göreneğe, sosyal alışkanlığa, alışagelmışe aykırı düşen davranışlar, tutumlar, hareketler, aşırılığa kaçan giyim-kuşam, süslenme, yürüme ve konuşma biçimi vb. durumlar bu türdendir. Böyle durumlarda cezalandırma, günahtan aranma, aşırı derecede kınanma yerine, küçümseme, alaya alınma gibi tepkiler işletilir ki, buna da yergisel yaptırım denir.

II. Başlıca Normlar

Normları gerek bünyesel ayrımları, gerekse uygulanabilme nitelikleriyle başlıca üç grupta toplayabiliriz. Örfler (yasalar), âdetler ve sosyal alışkanlıklar. Bunlar kendi bünyeleri içinde örf, âdet, teamül, anane, töre, gelenek, görenek, moda gibi birtakım alt gruplara da ayrılırlar. Bunlar, yaygınlıklarına, işlevlerine ve sosyal değerlerine göre değil, aynı zamanda bölgesel oluşlarına ve sosyal sınıflarına göre da ayrımlar gösterirler.

Halkbilimin çekirdeğini oluşturan bu kavramları kesin tanımlar ve sınırlarla birbirlerinden ayırmak oldukça zordur. Türkçede bu kavramların çoğu zaman birbirlerine karıştırılarak kullanılma yaygınlığı da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Bununla beraber gerek özellikleri, gerekse işlevleri bakımından bu kavramları belirli noktalarda birbirlerinden ayırarak açıklamak ve örneklemek mümkündür.

1. Örf

Örf sözcüğü Arapça kökenlidir. Dilimize de Arapça'dan geçmiştir. Sözcük karşılıkları aşağıdaki anlamları kapsamaktadır: “1. Âdet, hüküm gelenek. 2. Sarıklıların giydikleri bir çeşit kavuk (Tazminattan önce).¹ Şeriat ve kanunca olmayıp yerine ve zamanına göre gelenek ve hüküm.”²

Çoğulu örfiyyât = (âdede, geleneğe bağlı olan şeyler) olan örfden yapılan zarf ve sıfatlarsa örfen = (âdet üzere); > örfî, örfiyye = (örfle, âdetle ilgili, gerektiği zaman sivil yönetim yerine askerî yönetim)dir.³ Ayrıca örf sözcüğünden yapılan birçok birleşik isim de vardır.⁴

Örfler, çoğu zaman toplumun katı beklentileri olarak nitelenen birtakım örnek tutum ve davranışlardır. Örfler, aynı zamanda toplumun herhangi bir değer sisteminin bünyesini oluşturan temel taşlarını da temsil ederler. Bu değerler sistemi, toplumsal yapının durumuna göre giderek özel bir hukuk sistemine ya da o sistemdeki bir yasa maddesine de gerekebilir.

Örflerin bireyle birey, bireyle aile, bireyle komşular ve arkabalar, bireyle halk ve ulus arasındaki ilişkileri, davranışları tutum ve tavırları düzenleyen ve belirleyen işlevleri vardır. Toplumun her üyesini sürekli olarak baskı altında tutan örfler zorlayıcı, yaptırıcı ya da yasaklayıcı yaptırımlarıyla bireyin grupta, cemaatla ya da toplumla uyumunu sağlar. Öte yandan cins, yaş, sınıf ve mesleklere göre belirlenmiş çeşitli örfler bunlar arasında bağlantıyı koruma, kollama, pekiştirme ve denetleme işlevleriyle de yüklüdürler.

Örflere karşı çıkma kimi toplumlarda yasaya karşı çıkmayla bir tutulur: hatta zaman zaman yasaların da üstünde tutularak katı ve bağışlamasız bir tutumla birey cezalandırılır. Örneğin: cinsel namus anlayışının aşırı önem verilen toplumlarda bu çerçevedeki değerlerin şu ya da bu biçimde zedelenmesi ve örflerin öngördüğü davranış biçimiyle uyumun sağlanması, yasaya karşı işlenen suçtan daha ağır olarak kabul edilmektedir. Burada örfün dışında çıkan bireyin iç dünyasında yaratılan çöküntü ve eziklik duygusu yasal cezadan daha ağır bir yoğunluktadır.

1 M.N. Özön, Osmanlıca -Türkçe Sözlük, Anara 1971, s. 663.

2 F. Develi, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Ankara 1971, s. 1018.

3 Develi s. 1018.

4 Develi, s. 1018.

Örfe yasa arasında sıkı bir ilişki vardır. Hattâ geri kalmış toplumlarda örfler yasaların işlevlerini de üstlenirler. Kimi durumlarda, herhangi bir olayla ilgili olarak yasa da bir hüküm bulunmazsa, yargıç söz konusu olayın niteliğine uygun bir örfle dayanarak karar verebilir; bu karar da bir yasa maddesi gibi geçerli ve bağlayıcıdır. Genellikle kazanmış ve uzun bir süreden beri uygulanan bir örf, özel hukukta bir kural haline gelebilir. Yasalar, bir bakıma ayıklanmış, düzenlenmiş, işlerliği ve uygunluğu denenmiş örfler toplamıdır. Bu bakımdan, bir toplumda birtakım yeni gereksinimlerin karşılanması için kanunlar hazırlanırken, söz konusu halkın ya da toplumun bağlandığı örf ve âdetleri göz önünde bulundurmak doğru olur. Halkın bu konudaki eğilimlerine, alışkanlıklarına, uygulamalarına ters ve uzak yasa maddelerinin, yönetmeliklerinin ve tüzüklerinin işlerliği güçleşir.

2. Âdet

Âdet sözcüğü de Arapça kökenlidir. Dilimize de Arapça'dan geçmiştir, çoğulu Âdat'tır. Âdetin sözlük karşılıkları aşağıdaki anlamları kapsamaktır: "Alışılmış şey. Olagelmiş, görenek. ⁵ Usul, tabiat, alışkanlık. ⁶ Topluluk içinde uyulagelen, kural, görenek ya da töre.⁷ Ayrıca bu sözcükten yapılan birçok birleşik isimler olduğu gibi, ⁸ "her vakitki gibi, basbayağı; düzce, enikonu" anlamlarına gelen âdeta⁹ zarfı da vardır.

Yaptırım gücü örfle bakarak daha gevşek ve esnek olan âdedin birçok tanımı yapılmıştır. Örneğin, "Belirli ve alışagelmiş ölçüler içinde uygulanan; bir topluluğun kültüründen beklenen ya da ondan güç alan, dayandırılan tutum ve davranış tarzı", ¹⁰ "Bir toplumun istediği ve çoğu kez gelenek aracılığıyla belirlediği ve saptadığı davranış ve işlem tarzları"¹¹, Belirli toplum için yapılması gerekli davranış tipi", ¹² Bir toplumun yapmaya ve uymaya alışageldiği ve toplum tarafından yapılması gerekli davranış kalıbı"¹³ gibi...

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi âdedin karakteristiği alışılmış bir takım davranışların giderek kalıplaşması oluşturmaktadır. Bu kalıp davranışlar ve alışkanlıklar, örfdeki yapılma ya da kaçınma zorunluğu yerine, âdette yapılmalı ya da yapılmamalı niteliğine bürünmektedir.

⁵ Özön, s. 9.

⁶ Develi, s. 11.

⁷ *Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, Ankara 1974, . 11.

⁸ Özön, s. 9. Develi, s. 11.

⁹ Özön, s. 9; Develi s. 11.

¹⁰ H. Schoeck: *Soziologisches Wörterbuch*, "Brauch" mad. 7, Auflage, Freiburg 1972, s. 67.

¹¹ Der grosse *Brockhaus*, "Brauch" mad., 16. Baskı, 2. Cilt Wiesbaden 1953, . 304.

¹² H.Z. Ülken : *Sosyoloji Sözlüğü* "âdet" mad., Ankara 1971, s. 13.

¹³ S.V. Örnek: *Etnoloji Sözlüğü* "âdet" mad., Ankara 1971, s. 1; *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, "alışkı" mad., Ankara 1973, s. 12

Âdetler, tıpkı örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedir. Toplumsal yaşamın düzenli gitmesinde, kuralların uygulanmasına âdetler etkili olmaktadır. Örneğin; karşılama ve uğurlamalar; yemek ve sofrâ düzenleri; geçiş dönemleriyle ilgili kutlama ve kutsalamalar; kız isteme, nişanlılık ve evlenme usûlleri; cinsler, yaş grupları, meslek mensupları arasında ilişkilerin biçimleri; selâmlaşma, hatır sorma sırasında uyulması gereken kurallar; bayramlar, mevsimler, önemli günlerle ilgili davranış biçimleri; “yas alma” “baş sağlığı dileme” gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tavırlar ve tutumlar âdetlerin alanına girerler.

Âdetler çeşitli kökenlerden kaynaklanmış ve biçimlenmişlerdir; bunlar içerisinde geçmiş zamanların yaşama biçimleri, dünyü görüşleri, ilginç rastlantı ve olaylar önemli bir yer tutarlar. Bu toplumda, toplumun bütünü ilgilendiren âdetler olduğu gibi, çeşitli mesleklerin, mezheplerin, etnik grupların vb. kendilerine özgü âdetleri de vardır. Âdetlerin pratikteki uygulanışını, giderek gelenekleşmesini sağlayan, bu konuda bilinçli ya da bilinçsiz görev üstlenen yaş ve cins gruplarıyla dinsel liderler, dernek yöneticileri, oyun grubu başkanları bulunmaktadır. Kimi âdetler oldukça durağan ve sürekliyen, kimisi de zamanla değişebilen niteliktedir. Âdetlerden bir bölümü toplumun büyük değişim çalkantısına ayak uydurarak özlerinde ve biçimlerinde sınırlı değişimlere uyarak benliklerini bir dereceye kadar korurken, bir bölümü de tıpkı canlı organizmalar gibi etkinliğini ve diriliğini zamanla yitirerek gün gelir ortadan kalkarlar.

Halk âdetiyse ailenin grubun, cemaatin, komşuluğun; delikanllık, lonca vb. örütlerin; bir etnik grubun, topluluğun; giderek halkın yaptırımlar yoluyla zorunlu, yükümlü, kimi zaman da kutsal olarak saydıkları şeyleri yerine getirmesi; bunlar karşısındaki tavrı ve hareket biçimidir. Halk inanmasıyla, halkın doğüstü ya da doğadışı dünyaya ilişkin şeyleri gerçekmiş ya da doğruymuşcasına kabul etmesidir.¹⁴

3. Teamül

Arapça “amel”den gelen teamül’ün sözlük karşılıkları şu anlamları kapsamaktadır: “Yapılageliş”.¹⁵ “1. İş. Muamele. Bir işin oluşu, 2. Bir yerde insanlar arasında olagelen muamele.”¹⁶ “Öteden beri olagelen muamele.”¹⁷ Teamül’ün çoğulu teamülat’dır. Bu sözcükten yapılan bir birleşik isim olan teamül-i kadim ise “eskiden beri yapılagelen muamele ve davranış”¹⁸; “eskiden beri yapılageldiği için kanun gibi sağlamlaşan bir usül”¹⁹ anlamlarına gelmektedir.

14 R. Beitzl: *Wörterbuch der deutschen Volkshunde*. “Volksbrauch” ve “Volks Glaube” mad. 3. Auflage, Stuttgart 1974, s. 863; s. 871.

15 Türkçe Sözlük, s. 772.

16 Özön, s. 761.

17 Develi, s. 1250

18 Özön, s. 761.

19 Develi, s. 1250

4. An'ane

An'ane de Arapça kökenlidir, dilimize de Arapça'dan girmiştir. Sözlük karşılığı başlıca üç anlamı kapsamaktadır X 1. Hadis ve buna benzer yolda din buyruklarının “an filan, an filan= (filandan, filandan)” diye kimlerden geldiğini sıralama, 2. (Mec.) Bir söylentiye inceden inceye araştırıp anlama. 3. Gelenek”²⁰

Gerek teamül gerekse an'ane özellikleri ve işlevleri yönünden örf, âdet ve geleneklerle eşanlamlı sayılırlar. Bu bakımdan, bu kavramların sadece sözlük karşılıklarıyla yetinilmiştir.

5. Gelenek

Sosyal normların önemli ve güçlü bir bölümünü de gelenekler oluştururlar. Türkçe gelmek'den türetilen gelenek sözcüğü an'ane ile aynı tutulmaktadır; dilimizde geleneksel = (ananevî), gelenekçi gibi sıfatları da kullanılmaktadır. Bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıtları = (mirasları), alışkanlıklar, bilgiler, beceriler, davranışlar vb. gelenekler içinde yer alırlar.

Gelenekler geniş anlamıyla “bir kuşaktan ötekine geçirilebilen bilgi, tasarım, boşanç, yaşantı biçimi; daha geniş anlamıyla maddî olmayan kültürdür (Ancak belirli maddî kültür öğelerini ayrı tutmak gerekir; çünkü bunlar ya manevî kültür öğeleriyle bağlantılıdır ya da onlarla simgelenmiştir). Dar anlamda ise, kuşaklar boyunca bir toplumun örneğin kutsal ya da politik işleri gibi önemli konularındaki görüşleridir.”²¹

Gelenekler sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölüme ayrılırlar. Tıpkı âdetler gibi, ama onlardan daha güçlü olarak toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde önemli rol oynarlar. Nitelikleri bakımından genellikle tutucu olan gelenekler aile, hukuk, din ve politika gibi toplumsal kurumlar üzerinde daha etkilidirler.; bunlara bakarak bilim ve sanat, geleneklerin daha az etkisi altındadır.

Bireyin bağlı bulunduğu grubun ya da toplumun geleneklerine karşı çıkması, bu karşı çıkışın derecesine göre bireyin toplulukça afarozundan saldırıya uğramasına, hor görülmesinden alaya alınmasına kadar genişleyen tepki türlerinde biçimlenir. Geleneklerin tıpkı örfler gibi yasalarla belirlenmiş türleri vardır. Yasa, gelenekleri ve onlara aykırı davranışlar için verilecek olan cezaları bir ölçüde sokmaya çalışır. Gelenekler, genellikle yasalardan çok daha geniş bir alanı yönetirler.²²

Köstekleyici, gelişmeyi önleyici gelenekler olduğu gibi, destekleyici, dayanışmayı ve yardımlaşması düzenleyici gelenekler de vardır. Özellikle büyük

20 Özön, . 31; *Türkçe Sözlük*, s. 44.

21 Schoeck, s. 330.

22 G.N. Lundberg, C.c.: Scharg, O. Larsen: *Sosyoloji*, Cilt: 1, Ankara 1970. s. 152.

kentlerin ve yerleşim merkezlerinin dışında yaşayanlar, çoğu zaman resmi yardım ve destek örgütlerinden yoksun oldukları için gerek bireylerin, gerekse bunların oluşturdukları grupların, cemaatların karşılaştıkları bunalımlı durumlarda ve olaylarda geleneklerin öngördüğü, yapılmasını ve uygulanmasını buyurduğu davranış biçimleri işletilir. Örneğin; kırsal alanda belediye örgütünün bulunmadığı yerlerde bir cenazenin defni için gerekli işlem ve yardımlar, akrabalar, komşular ve söz konusu grubun üyelerine geleneklerine uygun bir biçimde yerine getirilirler.

6. Görenek

Göreneğin örfe, âdete, geleneğe bakarak yaptırım gücü daha zayıftır; örfteki yapılma zorunluluğu, âdet ve gelenekteki yapılmalı özelliği göreneklerde yapılabilme niteliğini alır.

En yaygın tanımıyla birşeyi görülegeldiği gibi yapma alışkanlığı olan görenek öteki sosyal alışkanlıklar gibi gerekli ve uygun görülenleri kapsar, ama bunların mutlaka yerine getirilmesini istemez. Öteden beri yapılagelmekte olan, fakat henüz âdet durumunu kazanmamış olan bu davranış biçimlerine grubun, topluluğun gelişmesine uygun yenilikleri eklenir. Bunlar süreklilik kazandığı gibi, bir süre sonra da ortadan kalkabilirler. Ama bir kez yerleşip de, geniş kitlelerce benimsenince olağan ve doğal olarak kabul edilirler. Örneğin: otobüslerin ön yada arka kapısından binmek, alış-verişte, dolmuş duraklarında kuyruğa girmek, vb. artık doğallık kazanmış göreneklerdir. Bunlara uymayanlar uyarılır, gerekirse uymaya zorlanırlar.

Görenekler, günlük yaşantımızın gerekli gördüğü ilişkilerin düzenlenmesinde, bireyler arasında sürtüşmeleri azaltmakta, toplumsal ilişkilerin kolaylaşmasından belirleyici rol oynarlar. Komşu ziyaretlerinde, hasta yoklamalarında, alış-verişte, ortak taşıtlara inip binmede, tanışma ve tanıştırılmalarda nasıl davranılacağını belirleyerek ilişkilerin düzenli gitmesine yardımcı olurlar.

Birçok normatif beklentilerin yerine getirilmesinde göreneklerin belirleyici etkinliği görülür. Örneğin; bir kızın erkek arkadaşı tarafından kapısı çalınarak sinemaya çağırısı yerine, bu işin sokakta ısıklıkla bağırarak ya da otomobil kornası çalınarak yapılması göreneğe ters düşen bir davranış biçimidir. Çünkü bu tür davranış biçimi kızın değerini küçülten, anneyi ve babayı üzen, komşuları rahatsız eden, yâni bu konudaki normatif beklentiye uymayan bir niteliktedir. Bu ve buna benzer davranış biçimleri görenekler yoluyla öğrenilir, anlam ve önemlerine göre kimi zaman birkaç kuşak sürebilir. Örflere, âdetlere, geleneklere göre yaptırımları daha gevşek, ama modaya bakarak daha uzun süreli ve dayanıklı olan görenekler ülkeden ülkeye değiştiği gibi, bir ülkenin çeşitli yörelerine ve sınıflarına göre de ayrımlar gösterirler.

7. Töre

Töre, yukarıda belirgin özellikleri ve işlevleriyle açıklamaya çalıştığımız mormatif kavramların hepsini içine alan geniş kapsamlı bir terimdir. Sözcüğün aslı,

Türkçe'dir ve Türe'den gelmektedir; örf, âdet, yol, kural, gelenek, görenek, yasa ve kuttören = (ayın) anlamlarını karşılamaktadır.

Tarama Sözlüğü'nde töreyi tanıklarıyla birlikte anlam bakımından açıklayan birçok örnek verilmiştir.²³

Bir toplulukta, bir grupta bir yöre halkında bireylerin uymayla yükümlü oldukları ya da uymaya zorlandıkları davranış kalıplarının ve tutumlarının tümünü içine alan töreler, özellikle geleneksel kesimde ve kırsal alandaki etkinliğiyle dikkati çeker. Öyle ki, töreleri, zedeleyen ya da törelere aykırı sayılan davranışlar çoğu kez bağışlanamaz bir tutumla, yasaların yargılanmasına da zaman bırakmadan, bu tür durumlar için toplumca belirlenmiş olan cezalara çarptırılır. Zaman zaman ölüm cezasından toplumun dışına atılmaya kadar uzanan bu tepki, topluluğun üyelerine doğrulanması ve uygulanması gerekli yaptırımlarda özlenir ve biçimlenir. Adliyelerdeki dosyalar, polis ve jandarma karakollarındaki tutanaklar, basına yansımış haberler, özellikle ülkemizin geleneksel kesimindeki törelerin kimi durumlarda bağışlanamazlığını ve katılığını göz önüne seren bir çok olayı içermektedirler.

Evlilik dışı cinsel ilişkiler, “emanete hiyanet etmek”, bağlı olunan gruba, örgüte ihanet etmek, toplumca çok önemsenen ve yerine getirilmesi zorunlu görülen bir görevden kaçmak, aile büyüklerine çirkin bir biçimde karşı koymak, birinin yardımına sığınan kişiyi ele vermek vb. davranışlar yasalarca yasaklanmamış olsalar bile törelerin yasakladığı davranış biçimleri içine girerler.²⁴

8. Moda

Moda, göreneğe bakarak daha kısa süreli olan, çubuk değişebilen, öykülenme yoluyla yayılan, temelinde değişiklik ve özgünlük dürtüsü yatan geçici davranış biçimidir. Çabuk yayılması, var olana aykırı düşmesi, insanın değişik gereksinimlerinden kaynaklanması, ticari amaçlarla desteklenmesi, cins ve yaş grupları arasında daha belirgin olması, toplum katlarına ve sınıflarına göre ayrımlar göstermesi belli başlı özelliklerindendir.

23 Bu örneklerden kimilerini olduğu gibi aktaralım:

“Siz dahi elbette sizden öndin gelenlerin türesin etseniz gerektir” dedi. (XV. yy.)

“Nite ki padişahın halifesi bir nice zaman padişah huzurunda saltanak türbesini ve memleket âdetini öğrenir”. (XV. yy.)

“İl ilden ayruksı olmaz, türesi ayruk olur.” (XV. yy.)

“Seni sevdim deyü nâhak yere kanım dökesein.

Bu mudur sizde türe, böyle midir kanunun” (XVI. yy.)

“Ana şu müslümanların ne güzel türesi var?

Acep bunların yahşı neresi var?” (XI. yy.)

“Pir Sultanım katı yüksek uçarsın

Selâmsız, sabahsız gelir geçersin

Aşk u muhabbetten niçin kaçarsın.

Böyle midir ilimizin türesi (XVI-XVII. yy.)

Bkz... Tarama Sözlüğü, Cilt: V., s. 3871-3874.

24 Gerek töre diye nitelendirdiğimiz davranış biçimleri, gerekse öteki toplumsal değerlerin Türklerle ilgili ayrıntılı dökümü ve açıklaması için bkz. M. Tezcan: “Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri, Ankara 1974 (A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları: 44).

Modayı etkileyen ve yayan amaçların başında sinema, tiyatro, televizyon, basın, reklâm şirketleri, ticari kurumlar ve teknoloji gelmektedir. Bunların çoğu zaman bilinçli, kimi zaman da bilinçsiz olarak ortaya attıkları yenilikler çok geçmeden bu yenilikler ve özgünlüklere açık olan kimselerce hemen benimsenirler. Giderek daha geniş halkalar da içine alan bu yenilikler belirli bir süre etkinliklerini sürdürürler.

Moda, en çok kendini giyim-kuşam ve süsleme de göstermekle beraber; dilde, düşüncede, hareket tarzında (jest, mimik; oturuş, kalkış, yürüyüş), adda, müzikte plastik sanatlarda, edebiyatta, günlük ve törensel yaşamın kimi kesitlerinde de zaman zaman etkili olmaktadır.

Bir toplumun sadece sınırlı ve belirli kesimlerinde uyulan kimi modalar da vardır ki, bunları daha çok heves diye niteleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ

Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır. Doğum, evlenme ve ölüm. Herbirinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu “geçiş”leri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilere korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır.

Böylece “geçiş” dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluştururlar. Geleneksel halk yaşamının başarılı bir bireşimine varabilmek için, birçok başka şeyin yanı sıra bu üç önemli “geçiş” döneminin de sistemli bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

İnsanlığın bu dönemlerle ilgili düşünce, tasarım, tutum, davranış, işlem ve uygulamaları belirli bir ülkenin, bir halkın ya da etnik grubun coğrafyasından ve kültüründen gelen kimi yerel ayrımların, özelliklerin dışında ana çizgileriyle evrensel bir nitelik taşımaktadır.¹

A. DOĞUM

Bu üç önemli “geçiş”ten ilki olan doğum, hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu ve sopyu da sevindirmiştir. Çünkü her doğan ailenin, akrabaların, soyun ve sopyu sayısını artırmaktadır; sayı artışıysa gücün, dayanışmanın artması demektir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplarda aileler, nüfuslarının çokluğu oranında kendilerine güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. Yaygın olan, “çocuk, ailede ocağı tütürür” sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır.

1 Bu dönemde ilgili yaygın ve tipik örnekler için ünlü Fransız halkbilimcisi A. Van Gennep’in “*Rites de passage*” (Paris 1909) adlı yapıtına bakılabilir.

Öte yandan doğum, kadına duyulan saygınlığı artırdığı gibi, onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Baba ise, “evlat sahibi” olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostları ve yakınları arasında saygınlık kazanmış olur. Çünkü kısır kadın, doğuramadığı için, yakınlarınca ne kadar küçümsenirse, erkek de aynı biçimde çevreden gelen baskının ve “erkek yerine konmama”nın toplumsal ve ruhsal ezikliğini duyar.

Anneye benlik ve bütünlük, babaya güven, akrabaya, soya, sopa güç kazandıran ve yaşamın başlangıcı olan doğum olayı, gerek söz konusu çiftin, gerek yakınlarının gözünde büyük önem kazanır. Doğuma ve onun kendi bünyesi içindeki evrelerine de birtakım geçiş töreleri ve törenleri eşlik ederler.

Doğum da bir “geçiş” olduğuna göre, inançlar ve gelenekler, gebe kadını daha doğum öncesinden, hattâ çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak birtakım âdetlere uymaya, bu âdetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Böylece doğum, annenin gebe kalma isteğinden başlayarak, yüzlerce âdetin, inancın, dinsel ve büyüsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak âdeta onlar tarafından yönetilmektedir.²

I. Doğum Öncesi

1. Kısırlığı Giderme, Gebe Kalma

Gelin gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğin gözüne girmesi, analık zevkini tatması ve soyun devamı için, kadının doğurması gerekir. Kısır kadın, özellikle geleneksel kesimde horlanır, ezilir ve aşağılanır.³ Bu nedenle kadın, gebe kalmak, çocuk doğurabilmek için birtakım çarelere ve yollara başvurur. Bu çareler, yollar ve işlemler ana çizgileri bakımından aynı olmakla beraber, kimi yöresel ayrımları da içerirler. Bu çarelerin yaygın ve tipik olanlarından birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Toplumumuzun geleneksel kesiminde, başka bir söyleyişle, erkeğin egemen olduğu yerlerde, kusur çoğu zaman kadında aranır. Onun için, erkekden önce, kadının birtakım çarelere başvurarak kısırlığını gidermesi gerekmektedir. Bu türden çareleri başlıca üç kümede toplayabiliriz:

1. Dinsel - büyüsel nitelikte olanlar,
2. Halk hekimliği kapsamına girenler,
3. Tıbbî sağaltma alanına girenler.

2 Ülkemizde doğumla ilgili ayrıntılı bilgi için Orhan Acıpayamlı'nın “*Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*” (Erzurum 1961). 2. Baskı (Ankara 1975) adlı yapıtına bakılabilir.

3 “*Kuma*” filmiyle “*Bozkır Güzelleme*” adlı oyunda, kısır kadının geleneksel toplumumuz içindeki yerinin nasıl bir drama dönüştüğü belki biraz abartılarak, ama yine de gerçeğe uygun boyutlarıyla verilmiştir.

1. Dinsel - Büyüsel Nitelikte Olanlar:

- a) *Yatırlara, türbelere, ziyaretlere gidilir. Buralarda dua edilir, kurban kesilir, adak adanır. Özellikle kısır kadınlara yardımcı olduğuna inanılan yatır, ziyaret ve tekkeler yeğlenir.*⁴
- b) *Hocalara ve büyüçülere baş vurulur. Onlardan muska alınır; onların okuduğu, afsunladığı, üfürdüğü yemişler yenir (üzüm, fındık vb.) sular içilir.*

2. Halk Hekimliği ve Geleneksel Sağaltmayla İlgili Olanlar :

- a) *Çeşitli buğulara oturulur. Örnek: "Bir kazan içerisine türlü otlarla hayvan gübresi konarak kaynatılır. Kısır kadın, su ılık duruma geldikten sonra, bu karışımın buğusuna oturtulur. Ayrıca, bu günden sonra, on gün süreyle kadına bu ılık sudan içirilir (Gümüshacıköy/Amasya)". Örnek: "Kokulu yayla ardıcı kaynatılır, buğusuna kadın oturtulur. Böylece kadının kadının yumuşayacağına ve bir süre sonra da çocuğu olacağına inanılır (Darıpanar K./Adana)".*
- b) *Bel çekilir, bele yaka vurulur, kasıklar sarılır. Örnek: "Yumurta ile kireç karıştırılır; ortaya çıkan hamur kıvamındaki karışım bele sürülür. Kadın bu biçimde bir saat kadar yüzü koyun yatıp bekler (Suluova /Amasya)". Örnek: "Kasıklar yukarı doğru çekilir. Bir kişi kasıkları tutarken, bir başkası da büyük bir sargıyla bütün bir karın kısmını sarar, sarmalar. Karın ve kasıklar bir gece sargılı kalır. Ertesi günü sargılar çözülür (Gölpazarı/Bilecik)".*
- c) *Rahime çeşitli ilaçlar uygulanır. Örnek: "Zencefil, beyaz soğan, kimyon karışımı temiz bir tülbente konur, çikın yapılır. Bu çikın zeytin yağına batırılarak, rahine konur (Korkuteli/Ankara)".*
- d) *Kaphcalara, içmecerelere gidilir.*

3. Doktora, ebeye, hastahanelere baş vurulur.

Kırsal alanda yaşayanların ekonomik durumlarıyla geleneklerine bağlılıkları ve bugün bile bu konuda doktora gitmeyi ayıp saydıkları göz önünde bulundurulursa, bu türden geleneksel çare ve sağaltmaların yaygınlığı kendiliğinden anlaşılır.

4 Ülkemiz bu konuda çok zengin bir görüntü sunmaktadır. Hemen her ilde, ilçede ve köyde bu türden bir ziyaret, yatır ya da tekke bulunmakta, bunlar âdeta birer sağlık ocağı gibi işlemektedirler.

Gelenekselliğin egemen olduğu bölgelerde genellikle erkeğe kusur bulunmamakla beraber, erkeğin de birtakım çerelere başvurduğu bilinmektedir. Ancak, erkek söz konusu olduğundan bu çerelerin başında tıbbî sağaltma gelmektedir.⁵ Doktor muayenesi ve tedavisinden sonra “koca-karı ilâçları”na başvurma oldukça yaygındır. Ayrıca pek yaygın olmamakla beraber fındık-fıstık, balyağı, koç yumurtası gibi şeyler yemek de bu konuda örnek olarak verilebilir. Bu arada ziyaret yerlerini, yatırları yoklamak; kaplıcalara, içmecelere gitmek de uygulanır çereler arasında sayılabilir.

2. Aşerme

Kadın, halk deyimiyle “aşerme” aşamasına gelince, bazı şeyleri yapmaktan, özellikle belirli nesneleri ve yiyecekleri yemekten kaçınır ya da tersine belirli şeyleri yemeye özen gösterir. Bu türden şeyler fizyolojik bakımdan kadının bünyesindeki kimi maddelerin eksikliğini gidermek amacıyla yenilir ya da içilirken, öte yandan bilinç altında yatan ve analogik = (benzetmeli) büyüünün etkisiyle de yeğlenmektedir.

Aşeren kadın, genellikle acı, ekşi ve baharatlı şeyleri yemekten kaçınır ya da yakınları tarafından kaçınmaya zorlanır. Bu tutum çok yaygındır ve “ye ekşiyi doğur Ayşeyi” tekerlemesinde de anlatımını bulmaktadır. Buna karşılık tatlı yiyecek ve içeceklerse oğlan çocuğunun önbelirtisi olarak yorumlanmaktadır. Bu durum da “ye tatlıyı, doğur atlıyı” tekerlemesiyle açıklanmaktadır. Öte yandan, yaygın olan bir inanç da tatlı, ekşi ayrımı gözetmeksizin, aşeren kadının canının çektiğini yemesidir. Çünkü yine çok yaygın olan bir inanca göre, canının çektiğini yemeyen kadın bunun zararını sonradan çocuğuna çektirir.⁶ Aşağıdaki kaynak kişi açıklaması ve buna ekleyeceğimiz daha nicesi bu endişeyi ortaya koymaktadır.

“Aşeren kadın ne bulursa yemeli... İster iyi olsun, ister kötü, az da olsa tadına bakmalıdır. Aşeren kadın her gördüğünü yemediği takdirde çocuğu şaşı, eğri kulaklı bükük boyunlu olur.” (Elif U., K.K., Y.: 48, 5 Çl, Öy. Aydınlık K./Tunceli)

Halkımızın “aşerme” durumuyla ilgili adlandırma, anıştırma ve yakıştırma da oldukça zengin ve renkli bir tablo çizmektedir. “Deyimin aslı aş yeme, bu biçimiyle “yiyecek şeylerden tiksime” demektir. Yemek fiilinin “beğenmemek”, “kötülemek” anlamını biliyoruz. Deyim giderek anlam değiştirmiş ve “yükü kadının kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması”⁷ demeğe gelmiştir.

5 Bir başka araştırmamızla ilgili olarak derlediğimiz ve yayımlamaya hazırladığımız çalışmamızda konuya ilişkin gereç bunu doğrulayıcı niteliktedir.

6 Bu alandaki kaçınma ve istekler çoğu zaman birbirine karışmış durumdadır.

7 Bkz.: P.N. Boratav, *Türk Folkloru*, İstanbul 1973, s. 178.

Ükeminin çeşitli yerlerinden derlediğimiz, aŗerme durumunu niteleyen yüze yakın ad, deyim, anıŗtırma ve yakıŗtırmalardan kimilerini sayalım: “Aŗeriyor, aŗeriyor, aŗeren, aŗveren, aŗyeren, aŗ alıyor, yerikliyor, yer kl , yerik yeriyo, yerikli, yergin, yerikleme, baŗı kel, baŗı d ng n, baŗı bozuk, bazı bulanık, g ğn  kötü...”

3. Gebelik

Kadın gerek gebeliği, gerekse lohusalığı süresince çevresinde bir çeşit hasta olarak kabul edilir ve buna göre iŗlem görür. Baŗka bir s yleyiŗle, gebe kadını bağlı bulunduğu gr p ya da cemaatin kültürel değerleri hasta kategorisine sokarak ona o gözle bakar; ondan bu değerlere uygun beklentilere göre hareket etmesini ve rolünü üstlenmesini ister. Bu durum da kadını gebeliği süresince birtakım kaçınmalara ya da bağlı bulunduğu kültürel ortamın geçerli saydığı iŗlemlere uymaya zorlar.

Halkımız, gebelik durumunu ad deėiŗik ad, sıfat, yatıŗtırma ve anaŗtırmalarla nitelemektedir. Kadının gebelik durumunu belirten ad ve yakıŗtırmalar, gebe kadının bedeninin aldığı biçimden baŗlayıp, bu biçimi sırasıyla fizyolojik, psikolojik ve toplumsal yanlarıyla değerlendiren bir nitelik kazanmaktadır. Bu adlar içerisinde en yaygın olanları “gebe”, “hamile” ve “yüklü”d r. Daha sonra, bunlar kadar yaygın olmamakla beraber, anlam bakımından iligin olan adlara ve yakıŗtırmalara da rastlanılır. Örneğin; “atlayasıca...”, “gene neye d nm ŗ...” gibi ayıplayıcı ve kınayıcı nitelikte olanlar da vardır. Burada bir noktayı belirtmek yararlı olacak: Doğum ve onun baŗlangıcı olan gebelik her ne kadar sevin-dirici bir olay olarak kabul edilirse de, gebeliğin baŗlangıcı ve seyri geleneksel kültürümüzde biraz da ayıp sayılmaktadır. Karnın büyümesi, kusma, baŗ dönmesi vb. birtakım gebelik belirtileri özellikle evin erkek büyüklerinden bir süre gizlenir, durum onlara sezdirilmemeye alıŗılır. Onun için yukarıdaki ayıplayıcı yakıŗtırma sözleri bu g r ŗ açısından değerlendirilmekte ve olağan bulmak gerekmektedir. Öte yandan, gebe kadının gövdesinin ve görünümünün almıŗ olduğu biçimlere denk d ŗ relen “iki canlı”, “arka eteği uzamıŗ,  n eteği kısal mıŗ”, “Orta kata kiracı gel miŗ” gibi benzetme ve yakıŗtırmalara da rastlanmaktadır. Malatya’dan derlediğimiz şu küçük veri  rneği, iŗ ve sınıf ayrımına dayalı kimi kadınların, gebelik durumunu nasıl adlandırdıkları bakımından ilgi çekicidir.

İŗi	Gebe Kadın Adlandırınŗı
Öğretmen	.Hamile
Ev Kadını (Kentli)	.Gebe
Ev Kadını (Kentli)	.İki canlı
Ev Kadını (Köylü)	.Guzlacı = (gebe hayvan)

4. Çocuğun Cinsiyeti

Gebelik sırasında önemli bir nokta da doğacak çocuğun cinsiyeti konusudur. Anne ve babanın erkek ya da kız çocuğu istemesinin dışında, belki onlardan da çok, kişinin bağlı bulunduğu ailenin, grubun, cemaatin ya da toplumun isteği ağırlığını duyurmaktadır. Geleneksel kültürümüzde erkeğin ağırlığı ve üstünlüğü düşünülürse, hiç değilse ilk doğan çocuğun erkek olmasının istenme yaygınlığı kendiliğinden anlaşılır.

Aileden başlayarak topluma kadar genişleyen bu isteğin, gebe kadının üstündeki baskısı küçümsenemez. Bu bakımdan, geleceğin annesi doğuracağı çocuğun cinsiyetini etkileyeceğine inandığı birtakım inançlarla da yüklüdür. Bunlar geleneklerle kuşaktan kuşağa aktarılacak etkilerini sürdürmektedirler.

“Analoji”ye dayanan, büyüün, mistik görüşün bildiğimiz ilkeleriyle açıklanan bu türden inanç ve pratiklerden birkaç örneği şöyle sıralayabiliriz:

Adak ve kurban adanır

Yatırlara, ziyaretlere, türbelere gidilir.

Hocalara başvurulur, muska ve tılsım yazdırılır.

Kadın cinsel birleşme sırasında sağına yatar, sağından kalkar.

Gelinin yatağına, oğlan çocuğu yuvarlanır.

Evlendiği gün, kadının kucağına oğlan çocuğu verilir.

Ağaca taş atılarak “kızı boşadım, oğlana başladım” denilir.

Son doğan kızın adı “Yeter”, “Döndü”, “Döne”, “Durdy”,

“Kafiye” vb. konur.

Oğlan doğuruncaya kadar doğum yapılır.

Bu pratiklerin ve uygulamaların dışında sorunu Tanrının gücü ve gizemiyle ele alıp yorumlayan edilgen bir tutuma rastlanılmaktadır. Bu tür görüş sahipleri, bu konuda “Allah’ın bileceği bir iştir, hiç bir şey yapılmaz” demektedirler.

Kız çocuğu söz konusu olunca, daha değişik bir tutum görülmektedir. Bu tutumun genel karakteristiği, umursamazlıktır. Öyle ki “çaresi yoktur, hiç bir şey yapılmaz” gibi bir yargıdan hareket edilerek, “kızlar makbul olmadığı için bir şey yapılmaz” gibi edilgen bir tutuma geçilmektedir. Bu tutumun yanı sıra kız isteyenlerin, yukarıda erkek çocukları için istenen ve uygulananlardan bir bölümünü aynen, bir bölümünü de tersinden yaptıkları görülmektedir.

Kurban ve adaklar adanır

Hocaya, üfürükçüye baş vurulur.

Birleşme sırasında ve sonrasında kadın sol yanına yatar, sol yanından kalkar.

Ağaca taş atılarak “oğlan boşladım, kıza başladım” denir.

Bununla beraber, kız çocuğu konusunda, geleneksel kesimin tutumu yukarıda da belirttiğimiz gibi edilgen bir çizgidedir. Bunun nedeni ise, toplumumuzun özellikle gelenekselliğin ağır bastığı yerlerinde kız çocuğuna verilen değerin, oğlan çocuğuna bakarak daha aşağı bir durumda olmasıdır. Aşağıda sadece Doğu ve Güney - Doğu Anadolu'dan seçtiğimiz beş-altı örnekteki kaynak kişi açıklama ve yorumları bunu çok güzel bir biçimde açıklamaktadır.

Örnek 1 : *“Hiç kimse kız istemez bizim köyde. Çünkü kızlar belâlıdır. Yani korunmaya ihtiyaç duyulan, az iş yapabilen kişilerdir”*. (Kibar Ö., K.K., Y. 39, 6 Çl. Öy., Aydınlık K./Tunceli)

Örnek 2 : *“Kız da neymiş... Oğlan çocuğu daha iyi”*. (Elif E., K. K., Y. 65, 4 Çl, Ö. Maraş).

Örnek 3 : *“Kızı çok sevmeyiz ki doğurmak için, çareler alalım. Kız elâlemin ocağını tüttürür, bizim ocağımızı oğlan çocuğu tüttürür. Biz de kız tüketici, sömürücü olarak görülür.”* (Saadet E., K. K., Y., 23, 4 Çl., İ.O., Pülümür /Tunceli).

Örnek 4 : *“Biz pek kız evlâdı sevmek...”* (Seher Ç., Y., 50, 7 Çl, Üngüt K./ Maraş).

Örnek 5 : *“Bizim burada kız doğurmak isteyen hemen hemen yok gibidir. Birkaç oğlu olan anne kız istiyorsa, birkaç doğum daha yapar; kızı olmazsa o kadın kocası tarafından daha makbul sayılır, “oğlan anası” diye çağrılır. Hep kızı olan bir baba, çevrede “kız babası” diye kızdırılır.* (Hatice K., K. K., Y., 31, Çl., Öy., Keban/Elazığ)

Örnek 6 : *“Vallahi bizim buralarda kız çocuğuna rağbet yoktur. Hiçbir kadın nedense kız doğurmak istemez. Çoğu erkek oğlu olmadığı için karısını boşamıştır”*. (Güzel Ç., K. K., L. 41, 4 Çl., Öy., Keban/Elazığ)

Örnek 7 : *“Bizim burada kızı pek isteyen olmaz. Gene de beyle buluşunca sola yattın mı kız olur derler ama, ben pek bilmem” ...* (Sevim B., K. K., Y. 33,3 Çl., İO., Diyarbakır).

5. Gebe Kadının Kaçınmaları / Uygulamaları

Anne karnındaki çocuğu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyeceğine inanılan birtakım “analojik” sözlü eylemler vardır ki, bunlardan kaçınmak ya da bunları yerine getirmek isteği ya da korkusu annenin benliğini sarar. Bu türden olup da, olumsuz eylemler (kaçınmalar) diye nitelediklerimize, aşağıdaki oldukça yaygın kaçınmalar örnek olarak verilebilir.

Gebe kadın:

Ayıya, maymuna, deveye bakmaz.
Balık, tavşan, paça, kelle yemez.
Cesede, cenazeye bakmaz.
Gizli, saklı birşeyi alıp yemez.

Bu kaçınmaların temelinde, anne ile karnındaki çocuğun arasında, sıkı bir yazgı birliği, bir özdeşlik olduğu tasarımı yatmaktadır. Fikir çağrışımları ve ‘analojik’ düşünceyle beslenen bu tür kaçınmalar sadece geleceğin annesinin davranışlarını değil, aynı zamanda onun yarınlarnı da ilgilendirmekte, giderek grubun benimsediği ve uyguladığı birer kaçınma kalıbı durumuna gelmektedirler.

Yukarıda saydıklarımızın dışında birtakım uygulamalar vardır ki, bunlar da aynı çıkış noktasından kaynaklanan ve istekle yüklü olanlardır.

Gebe kadın:

Aya, gökyüzüne bakar.
Güzel kimselere bakar,
Gül koklar.
Ayva, elma, yeşil erik, üzüm yer.

Yaygın bir inançla, çocuğun ana karnında ilk oynadığı sırada, annenin baktığı, gördüğü yediği nesnelerin etkileyici gücünün çok daha yoğun ve belirleyici olmasıdır. Çünkü, çocuğun oluşumu, o anda başlamış sayılmaktadır.

Bütün bu kaçınma ve uygulamaları sırasında birer boşinanç olarak kabul etmek, sorunun çözmeye yetmez. Gebe kadın, normal kadınların içinde bulunduğu ruh durumundan ayrı bir yapıdadır; endişeleri ve korkuları vardır. Bağlı bulunduğu kültür değerlerine göre “geçiş” dönenlerinin önemli bir aşamasını yaşatmaktadır. Gebe kadınla karnındaki çocuk arasında varsayılan etki mekanizması toplum, cemaat ya da grup gözünde işler ve geçerlidir. Kaynak kişilerin bu konudaki açıklama ve yorumları da bunu doğrulamaktadır. Bu açıklama ve yorumlardan birkaç örneği ele alalım:

Örnek 1 : *“Anne hamile iken iyi beslenirse, çocuğun sağlıklı olmasını ve fiziki yapısının düzgün olmasını sağlar. Gebe kadın özenerek bir şeye bakarsa doğacak çocukta ona benzer veya onda görülen hassalar çocukta da belirir. Ben hamile iken hastaneye muayeneye gittim, orada daha yeni mezun olmuş bir erkek doktor vardı. Ben farkında olmadan “aman şu karnımdaki şunun gibi olsa...” dedim, “zaten hiç erkek çocuğum da olmuyor.” Neyse... doğum yaptım, kız oldu.*

Kızım liseye geldi ve bitirdi. Şimdi kızım doktorun kopyası oldu. Kalem tutuşuna kadar tıpkısının aynısı. Tabi ki Allahın işine karışılmaz..." (Hacer P., K.K., Y. 42, 7 Çl., Yuva K./Ankara).

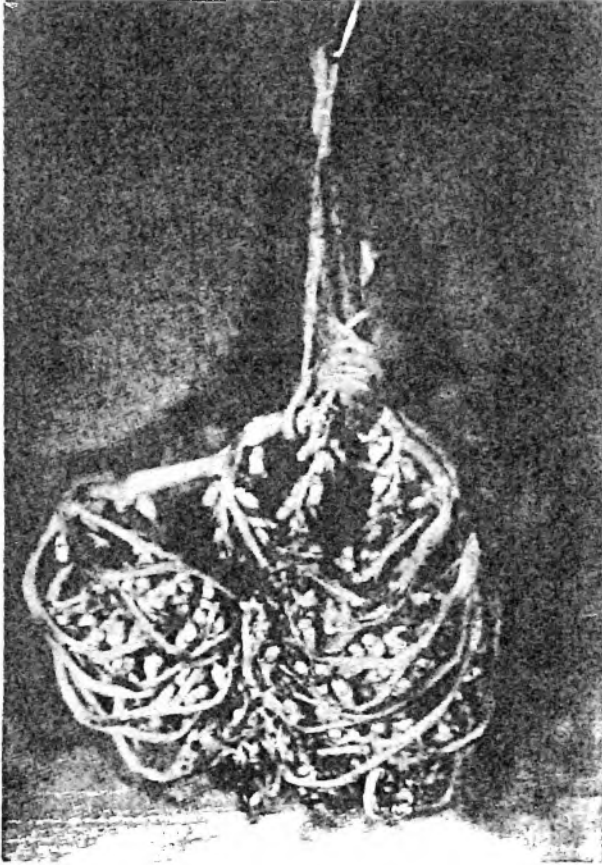
Örnek 2 : a) Teyzemin kızı sahibinin izni olmadan bir yerden bir yaprak alıp dolma yapmış. Bu sırada da elini kolunun üstüne koymuş. Şimdi çocuğun kolunda yaprak izi var.

b) Babamın sol kalçasından portakal biçiminde bir et var. Bunun nedenini babaannem şöyle açıkladı: Bir gün portakal bahçesinden geçerken portakal almıştım. Onu belimde tutmuşum. Oğlunun kalçasından portakala benzer et de bundan oldu."
(Emine A., K. K., Y. 46, 4. Çl. İO. Manisa)

Örnek 3 : "Karnımda çocuk oynadığında kadın neye baksa çocuğun ona benzeyeceğine inanırlar. Kazara kediye, köpeğe bakarım diye gebe kadın dünyada etrafına bakmaz. Bizim köyde sinema yok ama olsa bile gebe kadını kıyamette oraya götürmezler, çocuğu sinemadakilere benzer diye... (Silme Y., K. K., Y. 75, 9 Çl, Saskara K./Kars).

II. Doğum Sırası

Kadınların, doğum sırasındaki güçlüklerini gidermek, onların kolay doğum yapmalarını sağlamak için bir dizi çarenin, inancın, uygulamanın da doğum olayı çevresinde kümелendiğini görüyoruz.

(38)
Doğumu
kolaylaştırdığına
inanılan
"Havva ya da
Fadime Ananın
Eli" denilen
bitki

Şimdiye değin açıklamaya ve serimlemeye çalıştıklarımız doğum öncesiyle ilgiliydi. Doğum denen biyolojik olayın gerçekleştiği bu aşama çok önemlidir; bu nedenle de çevresinde doğumu kolaşlaştıracak, çabuklaştıracak birtakım uygulamaların kümелendiği görülmektedir. Çocuk isteğinden başlayıp, aşerme ve gebelik aşamalarından geçip yeni bir canlının ortaya çıkacağı bu noktaya varma, yani doğurma eylemi, geçiş dönemlerinden birincisi olan doğumun en dramatik noktasıdır. Başka bir söyleyişle, bütün o hazırlıklar, doğum olayı ile, yani çocuğun gizel dünyasından gelmesiyle gerçekleşecektir. Bu gelişin kolay olması ve anneye çocuğa zarar vermemesi için bırakım yollara ve çarelere baş vurulmaktadır. İşte bu amaçla doğum sırasında

د	ط	ب
ج	ح	ز
ح	1	و

(39)

Doğumu
kolaylaştırdığına
inanılan
bir "Vefk"
(Tılsım)

Kadının saç bağları çözülür.

Kilitli kapılar, kilitli sandıklar, kapalı pencereler açılır.

Kolay doğum yapmış kadınlar, gebe kadının sırtını sıvazlarlar.

Kuşlara yem serpilir.

"Tanrı düğümlediği düğümü çözer", "biz göçtük, sen de göç" gibi dileklerde bulunulur.

Silâh atılır.

"Fadime Ana" otu su içine konup su kadına içirilir.

Çeşitli "vefk" ler = (tılsımlar) kullanılır.

Üstü yazılı tuğla parçaları, saksılar kadının ayağı altına konup, kadına kırılır.

Bütün bunlar dinsel – büyüsel içerikli uygulamalar olup, gerek dinin, gerekse büyüünün gücünden kaynaklanarak biçimlenmekte; doğumu "kazasız belâsız" gerçekleştirme amacına yönelmektedirler.

Öte yandan, geleneksel kesimde de, doğum zamanından önce, nice yılların kazandırdığı deneylerle, gebe kadınlara sık sık hareket etmeleri, ağır şey kaldırmamaları, şişmanlamamaları, yiyecek ve içeceklerine özen göstermeleri, sık sık yıkanmaları, temizlik kurallarına uymaları gibi tıbbın da desteklediği önlemler öğütlenmektedir.

(40), (41), (42), (43)
Çocuklarının
doğumlarını
akraba ve
dostlarına
duyurmanın
giderek
kent
göreneğine
dönüşmesiyle
ilgili dört
gazete
kesiği.

(40) (Hürriyet Gazetesi, 30. 9. 1976)

(41)

'Milliyet Gazetesi,
18.1.1975

III. Doğum Sonrası

1. Çocuğun Göbeği ve Eşi

Nasıl gebe kadının yediği içtiği şeylerin, baktığı kimse ve hayvanların karnındaki çocuğu etkileyeceği tasarımı ve inancı varsa, çocukla göbeği ve eşi = (plasenta) ya da 'sonu' arasında da aynı inanç söz konusudur. Onun içindir ki, doğum çocuğun göbeği ve eşi birtakım işlemlerden geçirilir. Çocuğun geleceğini, ilerdeki uğraşısını ve işini etkileyeceği inancıyla göbek gelişi güzel atılmaz.

Çocuğun göbeği:

Cami duvarına, cami avlusuna gömülür (dindar olsun diye)

Okulun duvarına, bahçesine gömülür, atılır (okuyup adam olsun diye).

Ahıra gömülür ("malcı" hayvan sever olsun diye.)

Evin içinde bir yere gömülür (evde kalsın, gözü dışarda kalmasın diye).

Suya atılır (kısmetini dışarda arasın, huyu su gibi temiz olsun diye)

Dikiş makinasının gözüne konur (terzi olsun diye)

(42)
(Cumhuriyet Gazetesi,
22. 10. 1975).

Çocuğun “eşi” ya da “sonu” na da çocuktan bir parça, hatta çocuğun kendisi gözüyle bakıldığı için, doğumdan sonra genellikle “eş” temiz bir beze sarılarak bir yere gömülür. Ancak burasının belirli, öteden beri bilinen yerler olması gerekmektedir. Tıpkı göbekte olduğu “eş” in gömülmesinde de aynı “analojik” düşünce egemendir. “Eş” ile ilgili inanma ve işlemlerden “eş”in toprağa gönülmesinin dışında bir başka kümelenmeye raslanılmamaktadır. Ancak temizlik endişesinin dışında “eş”le çocuk arasında yazgısal ve büyüsel bir birliğin yaygınlığı kendini göstermektedir. Bu durum da kimi belirli işlemleri ya da kaçınmaları beraberinde getirmektedir.

(43)
(Milliyet Gazetesi,
16. 1. 1975)

Hastanelerde yapılan doğumlarda bu türden işlemler söz konusu değildir. Bu da bize, doğum yapılan kültürel ortamın değişmesiye, bir takım inançların bunlara bağlı uygulamaların da etkinliklerini yitirdiklerini göstermektedir. Ancak bu durum bile geleneksellikten kaynaklanan ve kadının bilinçaltında yatan kimi kaygıların hepten giderilmediğini göstermektedir.⁸

2. Lohusalık

Yeni doğurmuş, doğurup ta henüz yataktan kalkmamış kadına “lohusa” “loğsa” “doğazkesen”, “emzikli”, “nevse” gibi adlar verilir.⁹

8 O. Türkdoğan, Erzurum’a bağlı Ilıca ilçesinde yaptığı bir araştırmada belirli sayıdaki kadınların hastanede doğum yapmamalarının nedenini plasenta faktörüyle açıklamaktadır. Bkz.: Doğu Anadolu’da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması, Erzurum 1972. s. 105

9 Acıpayamlı, s. 65.

Doğumdan sonra yatakta kalma kadının fizyolojik durumuna, doğumun güç ya da kolay oluşuna, iklime, çevre koşullarına, ailenin varlığına, yoksulluğuna, gelinin sevilip ya da horlanmasına ve kimi âdetlere ¹⁰ bağlıdır. Büyük kentlerde doğumlar doğumevlerinde yapıldığı için, bu süre doktorlar tarafından belirlenmektedir. Ayrıca resmi iş yerlerinde çalışan kadınlara doğumdan önce ve sonra izin ve rapor verilmektedir. Doğum, kadının bünyesinde önemli bir sarsıntı meydana getirdiği için, kadın, belirli bir süre dinlenmek gereksinimindedir. Bu dinlenme ve toparlanma gereksimini kentlerde, çalışan kadınlar için raporla sağlanmakta, kırlık bölgede ise bunu âdetler, gelenekler ve töreler düzenlemektedir. Devletin yasayla belirlediği ve kadına doğum sonrası tanıdığı dinlenme süresi altı haftadır. Geleneğin sınırları, önkoştuğu süreyse genel olarak kırk gündür. Ancak kadın bu kırk günlük sürenin tümünü yatakta geçirmez. Yatakta geçirilen süre doğumun ilk gününden başlayarak bir hafta on gün sürer.

Lohusaya doğumun ilk haftasında gözyaydın, ikinci haftasında hazır sorma ziyaretleri yapılır. Bu ziyaretler lohusa evine “sütlâç, muhallebi, kurabiye, baklava, piliç söğüşü, süt, çorba, peluze, börek, tatlı, şeker, pilâv, etmek içinde haşlanmış yumurta, al kurdele ile bağlanmış lohusa şekeri, bal, helva” ibi yiyecek içeceklerle” yemeni, başörtüsü, basma, havlu, kumaş, terlik, çorap, namaz bezi, çocuk çamaşırları, çift pazı, oyuncak” ¹¹ türünden hediyeler sunulur. Böylece, doğuran kadın, içinde bulunduğu geçit döneminden dolayı, tatlı bir şey içilerek kutlanmış olur.

3. Alkarısı Tasarımı

Lohusa kadınlara ve çocuklara sataştığı, kimi zaman da onları öldürdüğü tasarımlanan alkarısı “al, alanası, alkızı”¹² gibi adlarla anılmaktadır.

insan-hayvan karışımı bir görünümde tanımlanan bu öldürücü dev ya da cin, “uzun boyu, uzun parmak ve tınaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dukağı gökte, bazan zenci suratlı, memelerini masallardaki devler gibi omuzlarından geriye atabilen, tepesinde gözü olan, çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır.” ¹³ Lohusalara ve çocuklarına sataşan bu öldürücü cinin zararından korunmak için lohusalar yalnız bırakılmaz. Ayrıca alkarısını yakalamak ve etkisiz hale getirmek için birçok yollara başvurulur. Bunlar arasında alkarısının “bir yerine iğne, çuvaldız batırmak veya bu cadının üzer-

10 Budunbilimde “erkek lohusalığı” diye bir âdet vardır. Çocuğa ve anneye sataşacak olan kötü ruhları, cinleri yanıltma ve çocukla baba arasındaki ilişkiyi pekiştirme amacıyla kocanın doğum öncesi, doğum sırası ya da doğum sonrası çocuğu doğuran kendisiymiş gibi davranması, lohusanın yerini alması biçiminde görülen bu âdede Kuzey ve Güney Amerika’da Okyanusya’da, Güney Hindistan’da ve Güney- Batı Avrupa’da rastlanılmaktadır. Bkz. S. V. Örnek, *Etnoloji sözlüğü*, Ankara 1971, s. 77-78

11 Acıpayamlı, s. 71.

12 Acıpayamlı, s. 76.

13 Acıpayamlı, s. 77.

ine zift dökmek lâzımdır. Bu takdirde alkarısı, elindeki ciğeri sahibine derhal iade eder. Kendisini yakalayan şahıs da ocaklı olur. Bu gibi şahıslara aynı zamanda alcı da denir. Alkarısı alcı ile alcının sülâlesinden olan bir kimseye dokunmadığı gibi, evlerinde ve üzerlerinde alcıya ait eşya bulunduranlara kötülük yapamaz.”¹⁴

Al; cin, dev ya da kötü ruh olarak değil de, hastalık olarak tasarımılandığında yukarıda sayılanların dışında “gelincik, arıştı, havale, alcama, cinuğrağı, ağırlık çökme, albasu ve özellikle albasması”¹⁵ adlarını alır.

Halk, ağıl, samanlık, viranelik, su kıyısı, kaya, çeşme ve su kaynaklarını alkarısının eşleştiği ve saklandığı yerler olarak kabul eder; bunlara besmeleyle ve “destur!” çekerek yanaşır.

Lohusa ile çocuğuna albasmaması için başvuru alan çarelerden kimileri şunlardır:

Lohusa ve çocuğun bulunduğu yere süpürge, Kuran soğan, sarmısak, nazarlık asılır.

Lohusa ile çocuğunun yastıklarının altına Kur'an Enam, kama, orak, bıçak, maşa, kurgu, ocaklı kılıcı, demir, makas, ekmek, soğan, erkek pantolonu ve yeleği konur.

Lohusa ile çocuğun yastığının altına iğne ya da çuvaldız sokulur.

*Lohusaya ocaklı tâkkesi, gömleği ya da erkek külâhı giydirilir ya da erkek tarafından kullanılmış bir kuşak sarılır.*¹⁶

“Kırk gün içinde doğan çocukları, kırk karışır diye bir araya getirmediklerini iştiriyoruz. Ben böyle şeylere inanmam ama ne de olsa insanın içinde bir kurt düşüyor. Sizin düşünceniz nedir? diye yazıyorsunuz. Biz de buna inanmıyoruz. Tabi bir mahzur olsaydı, doğumevlerinde yeni doğmuş birçok yavruyu bir araya koymazlardı.

(44)

“Kırk karışması”

endişesinin

basına yansıyan örneği.

(Hayat Dergisi,

23.1.1975).

14 Acıpayamlı, s. 77-78

15 Acıpayamlı, s. 77

16 Acıpayamlı, s. 81, 82, 83.

Bunların ve bunlara eklenecek bir sürü önlemin amacı, çocuğa ve annesine zarar verecek olan alkarısını uzaklaştırarak, onu etkisiz duruma sokmaktır. Bu türden önlemlerin içerisinde yer alan öğelerin hepsinin dinsel ve büyüsel önleyici güçleri olduğuna inanılmaktadır.¹⁷

4. Kırk Basması Tasarımı

Lohusayla çocuğunun, doğumdan sonraki kırk gün içerisinde hastalanmalarına ve hastalıklara halkımız “kırk basması, kırk düşmesi, kırk karışması, lohusa basması”¹⁸ gibi adlar vermektedir.

Annenin ve çocuğunun bu süre içerisinde hastalanmamaları, yani kırkasmağa uğramamaları için başvurulmuş önlem ve çarelerden en önemlisi şunlardır:

*Anne ve çocuk kırk gün süreyle evden dışarı çıkmaz.
Kırlı kadınlar ve çocukları birbirleriyle karşılaşmamaya
dikkat ederler.*

Eğer lohusa ve çocuğu bu süre içerisinde dışarı çıkmak zorunda kalırlarsa ya da lohusalar ve çocukları birbirleriyle karşılaşılırsa, kırk karışımını önlemek için birtakım kaçınmalara ve pratiklere dikkat edilir.

Kırlı olmanın belirgin özelliği, annenin bu süre içerisinde tabu, yani pis sayılmasıdır. Kadının tabusal nitelikteki birtakım kaçınmalarının temelinde bu pislik tasarımı yatmaktadır.¹⁹

5. Kırlama İşlemi

Lohusaya ve çocuğuna kırk basmaması için kırk gün içinde yapılan pek yaygın bir işlem vardır ki, bunun adına “kırlama” denir. Bu yaygın adın dışında, bu işleme “kırk dökme”, “kırk çıkarma” dendiği de olur. Kırlama işlemi için en yaygın süre kırk günlük süredir. Bu süre içerisinde 7., 20., 30., 37., 39. ve 41. günler de dikkati çekmektedir.²⁰

17 Türk halkının alkarısı tasarımı hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: O. Acıpayamlı, “*Untersuchungen über Al und Al-Frau in der Türkischen Volksliteratur*”, DTCF., Cilt: 19, Sayı: 7-12, Ankara 1961, s. 165-176.

18 Acıpayamlı, s. 85

19 Bu pislik duygusu oldukça yaygındır. Doğum yapan kadınların belirli bir süre başkalarına tabu olması çeşitli kültürlerde yer almaktadır. İslâm kültür çevresinde de aynı durumu görüyoruz. Ortaçağda müslümanlarda “kırk gün anne pisliğinden temizlenemez sayılırdı. O ne evden dışarı çıkabilir, ne de dağlara bakabilirdi, çünkü temiz olmadığından kaynakları kuruturdu. Yirmibir gün saçlarını ıslatması ve herhangi birşeye dokunması yasaktı. Yoksa pisliği yaymış olurdu”. “Bkz.: A. Mazaheri: Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, İstanbul 1972, s. 49.

20 Bu işlemlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Z. Erk: “*Anadolu’da Kırlama*”, I. UTFKB., Cilt: IV. Ankara 1976, s. 101-108

Ülkemizde iki türlü kırklama işlemi saptanmıştır: Suyla yapılan kırklama, susuz yapılan kırklama. Suyla ve susuz yapılan kırklama işlemleri genel çizgileriyle aşağıdaki gibidir.

1. *Lohusa ile çocuğunun üstüne, içerisine altın, gümüş, ustura; yumurta; kırk tane arpa, buğday, çakıl, fasulye, fındık; demir, anahtar vb. konulan su dökülür.*
2. *Beşiğin altına kaba bir döşek yerleştirilir. Köyün ileri gelen kadınlarından ikisi, beşiğin sağına ve soluna oturur. Sağdaki adın başı kibleye gelmek şartıyla çocuğu kucağına alarak: “Sallû salavat, sallû Mahammet diyenin akıbeti hayır olsun” der ve çocuğu beşiğin altından soldaki adına yuvarlar. Soldaki kadın, çocuğu beşiğin hemen beşiğin altından sağdaki kadına yuvarlar. Çocuk üç kez bu biçimde yuvarlandıktan sonra, kırklama işlemi sona ermiş olur.²¹*

Eski İstanbul yaşamında “kırk hamamı” âdeti ise şöyle anlatılmaktadır. “Kırkıncı günü lohusayı ve çocuğu hamama götürürler. Hısım akraba, konu komşu kırk hamamına davetlidirler. Hamamın dışarısında lohusayı ve ebe hanımın kucağındaki çocuğu çengiler ve çalgıcılar çalıp oynayarak üç defa dolaştırırlar. Bundan sonra içeriye götürürler. Artık hamamın dışında çengi ve çalgı akşama kadar devam eder.

Lohusa ile çocuk hamamda iken, şayet kırk hamamı için başka bir lohusa getirilecek olursa, kırk basmamak için, çocuğu hemen kucağına alıp yukarı kaldırmak lâzımdır. Bu gibi hallerde etrafında bulunan kadınlar açığöz olurlar. Bir mahallede kırk gün içinde iki çocuk doğarsa bunların kırkları karışmış olduğundan, herhangi bir evdeki ilk karşılaşmalarında çocukları sırt sırta getirmek gerekir, zira kırk basması büyük bir ihtimal dahilindedir.”²²

B. ÇOCUK

Doğumdan sonra, çocuğun gelişimini izleyen; onun anneyle babayla, ailenin öteki üyeleriyle ve toplumsal çevresiyle ilişkilerini düzenleyen bir dizi kural, âdet, tören, işlem ve pratik vardır. Çocuğun korunması, büyütülmesi, giderek bağlı bulunduğu grubun ya da kültürel ortamın benimsediği, bir örneklettiği kalıplara, değer yargılarına, kısaca modele uydurulması için birçok aşamadan, erginleme işleminden geçmesi gerekmektedir. Bu işlem ve pratikler, töre ve törenler önem ve sıralarına göre kimi zaman katı, zaman da esnek bir biçimde uygulanırlar.

21 Acıpayamlı, s. 96

22 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey; *Bir Zamanlar İstanbul*, BBTE., İstanbul 1973, s. 110-

I. Ad

Bunlardan ilki çocuğa ad konulmasıdır.¹ Ad, yasalara göre de zorunludur. İnsanlar bir kişinin, bir nesnenin, bir durumun ya da bir olayın adını koymadan, onu bir belirtiyle, bir sıfatla, bir özelliklerle nitelendirmeden rahat edemezler. Adsız biri, bir olay, bir durum tedirgin edicidir. Belli olan, belirli kılınan, bilinen şey insanoğlunu rahatlatır; kargaşayı, karışıklığı, yanılma ve yanlışlığı önler, ilişkiyi düzenler.

Ad, “İnsanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanısıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simgedir.”¹² Onun için, yeni doğan bir çocuğa gelişigüzel bir ad konulmaz; adm taşıdığı, karşıladığı ya da içerdiği anlamın çocuğun karakterini, kişiliğini, geleceğini, toplum içindeki yerini ve başarısını damgalayacak biçimlendirecek simgesel bir öz taşımasına özen gösterilir. Ad, bir bakıma insanın dinsel varlığını da simgelemektedir. Kısaca söylemek gerekirse, adın sözcük anlamının, o da taşıyana geçtiğine inanılmaktadır. Örneğin bir çocuğa Demir adı verilirken bu işin psikolojik temelinde, çocuğun demir gibi sağlam ve dayanıklı olacağı isteği ve inancı yatmaktadır.

Kimi toplumlarda adla kişilik arasında o denli sıkı bir ilişki ve bağlantının varolduğu düşünülür ki, o toplumun üyeleri yabancılara adlarını söylemekten âdeta çekinirler.

Ad, insanın bir parçasının oluşturduğuna göre, ad üstüne yapılacak ak ya da kara büyü, sempatik büyü türünün “parçanın başına gelen, bütünün de başına gelir” ilkesince, o adın sahibini de etkileyecek demektir. Bu nedenle ad, büyücülükte de önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca ad, insanın etik kişiliğinin de simgesidir. “Adımı beş para etti”, “adını anmak bile istemem”, “adı batsın” gibi deyimler de bunu göstermekte; adın çoğu kez onurla bir tutulması da bunu belgelemektedir. Bir onur zedelemesi sorununda söylenen, “eğer benim adım Memet ise, ben de bunu senin yanına koymam” ya da “sen benim adımı ağzına alacak adam mısın.” türünden sözler, adın kişilikle aynı tutulduğunu göstermektedir.

Şu halde, hangi yandan bakılırsa bakılsın, ad gerek kişisel, gerekse toplumsal karakteriyle, yaşam düzeninin en önemli simgelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1 Adla ilgili açıklamaları iki yıl önce yayımladığımız bir makededen - bir iki değişiklik ve eklemenin dışında - aynen aktarıyoruz. Bkz. S. V. Örnek: “*Türk Folklorunda Ad Seçme ve ad Koyma*”, BÜHY. 1975, İstanbul 1975, s. 101-112 Okuyucu adla ilgili Türkçe başlıca kitap ve makedeler için adı geçen makaleye bakabilir. Ayrıca bkz. I. Başgöz: “İnsan adları ve Toplum”, TD., Sayı: 294, Ankara 1976, s. 164-170; M.Ş. Ülkütaşır: “*Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar*”, I. UTFKB., Cilt t: IV., Ankara 1976, s. 369-384.

2. S. V. Örnek: Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara 1973, s. 2

Deniz Üzerinde doğdu "Deniz" adını aldı

Heybeliada'da oturan Nurihan Karaman'ın doğuma daha normal yirmi günü vardı. Yamna gördümcesini de alarak kontrol için Zeynep Hastanesi'ne gidiyordu. Ancak vapura bindikten az sonra sancısı tuttu kolay bir doğumdan sonra üç buçuk kilo ağırlığında bir kız çocuğu

(45) Doğum yeriyle ilgili olarak konan adı gösteren bir gazete kesiği.

(Günaydın Gazetesi, Temmuz 1976).

I. Ad Koyma

Geleneksel kesimde yeni doğan bir çocuğa ad konması genellikle dinsel nitelikli bir törenle olur. Giderek etki gücünü yitirmekle beraber, dinsel niteliğin yine de çoğu yerde etkinliğini sürdürdüğünü görüyoruz.

Çocuğa ad koyma, sıradan bir olay olmadığı için, bu iş küçük çapta da olsa, kutlanarak ve kutsanarak yerine getirilir. Daha önce sapanmış olan ad, ad koyma amacıyla düzenlenen toplantı sırasında çocuğa verilir. Bu amaçla çağrılan hoca, müftü ya da dinseliliğiyle tanına saygın kişi ezan okur ve çocuğun kulağına adını üç kez söyleyerek "hayırlı, uğurlu" olmasını diler; hazırlanan yemekler yenir; havlu, para, şeker vb. hediyeler verilir. Kimi yerlerde, ad verilmesiyle ilgili olarak mevlüt okutulduğu da olur.

Adı, hoca yerine, çocuğun dedesi, yoksa babası da koyabilir. Bu kişilerde, aynı biçimde ezan okuduktan sonra seçilmiş olan adı çocuğun kulağına üç kez söylerler.

Ad koymayla ilgili olarak düzenlenen törende yemek, ziyafet, mevlûd okutma; törende yakınların ve büyüklerin bulunması; ezan okunması; adın üç kez çocuğun kulağına söylenmesi; çocuğu kible yönüne çevirme; adı sağ kulağına söyleme gibi kalıplaşmış işlemler dikkati çekmektedir. Bu işlemler adın kutsallığı vurgulamakta; ada dinsel bir nitelik kazandırmaktadır.

2. Adı Belirleyen Etmenler

Çocuğa verilen adın şöyle ya da böyle bir olmasında çeşitli etmenler rol oynamaktadırlar. Ad, hiçbir zaman gelişigüzel seçilmez.

Çocuğun doğduğu gün,³ zaman, ay ve mevsim; doğum yapılan yer; doğduğu sıradaki olaylar, kimi kişilere karşı duyulan hayranlık, şükran ve minnet duyguları; gelenekler; ailenin varıllığı, yoksulluğu; daha önce kardeşlerinin yaşayıp yaşamadıkları; moda; kültür değişimleri vb. etmenler adın seçilmesinde birinci derecede rol oynarlar.

3 Konya'da aften yararlanarak dışarı çıkan bir erkeğin aynı gün doğum yapan eşi, çocuğuna "af" adını koymuştur. Bkz. *Milliyet*, 12 Mayıs 1974.

"Samsun'da bayram süresince 43 çocuk dünyaya geldi. 26'sı erkek olan çocuklara "Bayram" göbek adı takıldı". Bkz. *Milliyet*, 21 Ekim 1974.

«TUFANDA DOĞDU, ADI TUFAN OLSUN»

Günlerden beri inleyen Lice'de dün ilk defa mutluluğun çığlığı yükseldi. Evlerini ve sekiz çocuklarından üç tanesini yerle bir olan Lice'de bırakan Hüseyin ve Gülnaz Karataş'ın şimdi yaşantılarını sürdürdükleri Siro dağının eteğindeki çadırlarında bir kız çocukları dünyaya geldi. Günlerden beri can veren Licelilerin arasına

katılan ilk yeni candı bu... Babası Hüseyin, "Tufanda doğdu. Adı Tufan olsun, kardaşları ve bizler gibi kadersiz olmasın" dedi ve sonra kendisine bir kız evlat kazandıran ebe Safiye Sak'ın ve İknur Demirezen'in kucağından yeni doğan çocuğunu alarak bəğrine bastı...

[ERGIN KONUKSEVER]

(46) Doğum sırasındaki olayla ilgili bir ad. (Milliyet Gazetesi, 15.9.1975).

Konya'da da aftan yararlanan Ahmet Çeşmeci'nin eşi Dursune Çeşmeci, eşinin salıverildiği gün bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir. Bu nedenle çocuğa "Af" adı verilmiştir.

(47)

Adli bir olayın
ada dönüşmesi
(Milliyet Gazetesi
12.5.1974

Bayramda dünyaya gelen iki çocuğa «Bayram» adı verildi

Sosyal Sigortalar Kurumu Rakırköy Doğumevinde Kurban Bayramının ilk günü 11 çocuk dünyaya gelmiştir. İlk dünyaya gelen iki erkek çocuğa, "Bayram" adı verilmiştir.

Hütn hastaneler olduğu gibi Rakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi de bayram günlerinde ziyaretçilerle dolup taşmıştır. Rakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde tedavi gören hastalar kendi aralarında bayramlaşmışlar, ziyaretçiler hunu büyük bir ilkeyle izlemişlerdir.

Bayramın ilk günü
dünyaya gelen ve
Bayram adını alan yar-
rular hemşirenin
kucağında

(48) Bayram adını açıklayan bir gazete kesiği. (Bayram Gazetesi "İstanbul" 14.12.1975).

Şimdi bunları temellerinde yatan nedenleri belirgin örnekleriyle görelim.

a) Çocuğun Doğduğu Gün, Ay ve Mevsimle İlgili Adlar

Ulusal günler: Doğum günü ulusal bayramlardan birine raslarsa, bu ilerisi için bir belirti sayılarak, çocuğa o günü anımsatacak, o günün anası olacak bir ad verilir. Örneğin; Cumhur (Cumhuriyet Bayramı), Devrim (27 Mayıs), Kurtuluş (o ilin kurtuluş bayramı) gibi. Dinsel günler, aylar: Cuma, Cumali, Cumaziye (Cuma günü); Kadir, Kadriye Leylâ (Kadir günü gecesi); Arif, Arife (arife günü); Ramazan (ramazan ayı); Muharrem (aşure ayı); Kurban, İsmail (kurban bayramı); Mevlüt, Mevlüde (mevlit ayı), Bayram (bayram günü) vb. Belli günler, belli aylar: Nevruz (nevruz günü); Bahar (bahar aylarında biri); İlkay (yılın ilk aylarından biri) vb. Günün belli zamanları: Gündüz, Seher, Şafak, Tan, Fecri, Nihar, Leylâ vb.

b) Yatırlar ve Ziyaretlerle İlgili Adlar

Çocukların olmasını yatırlarda, ziyaret yerlerinde ve tekkelerdeki “ulu ve mübarek” kişilerin himmetine bağlayan anne ve babalar manevi bir borç olarak çocuklarına bunların adlarını verirler.⁴ Bir de, kadınların ve çocukların satılmasıyla çocuk sahibi olduklarına inananlar, çocuklarına; Satı, Satılmış adlarını koyarlar.

c) Tanrı'nın Sıfatları, Peygamler ve Peygamber Yakınlarıyla İlgili Adlar

Abdullah, Abdurrahman, Abdulrezzak, Abdüssamet (Tanrı'nın ad ve sıfatları), Muhammet, Mehmet, Mahmut, Ahmet, Mustafa Resul, Ekrem (Muhammed'in

Beş oğluna Mustafa, Kemal, Paşa, Gazi ve Ata, kızına Makbule adını verdi!

Aydın'a bağlı Köşk bucağında yaşayan Hüseyin Dallar (42) adlı bir işçi, Atatürk'e olan sevgisinden ötürü altı çocuğuna ad olarak Atatürk'ün ad ve ünvanlarına koymuştur. Dallar, beş erkek çocuğuna yaş sırasına göre Mustafa (20), Kemal (16), Paşa (13), Gazi (8) ve Ata (1) adlarını vermiştir. Beşinci çocuğu kız olduğu için ona da Atatürk'ün kardeşi Makbule Hanım'ın adını koymuştur. Hüseyin Dallar, bir erkek çocuğu daha olursa ona da Türk adını koyacağını,

böylece Atatürk'ün adını tamamlamış olacağını belirtmektedir.

Hüseyin Dallar, yedi yıl önce ölen, kendisi gibi Atatürk hayranı kardeşinin Ali Rıza (15) ve Zübeyde (13) adlı iki çocuğunu da yemine almıştır..

(İsmail YILMAZ-AYDIN)

(49) Atatürk'ün ad ve sanlarının yeni doğan çocuklara verilmesini gösteren bir gazete kesiği. (Günaydın Gazetesi, 22.4.1975)

4 Örneğin Sivas'ta Ahmet Turan adının sık sık raslanırlığı il kayınındaki Ahmet Turan Tekkesine; aynı biçimde Gaziantep ve Maraş'ta “Ökkeş” adının çokluğu da Ökkeş Tekkesine bağlanmaktadır.

ad ve sıfatları); Bekir, Osman, Ömer, Ali (dört halifenin adları); İbrahim, Âdem, Davut, Zekeriya, İsmail, Yakup, İdris (peygamber adları); Hasan, Hüseyin (Ali'nin çocukları, özellikle Aleviler arasında); Hatice, Ayşe, Fatma, Emine, Zeynep (Peygamberin eşleri, annesi, kızı) gibi...

d) Tarihi Kahraman ve Siyasi Liderlerle İlgili Adlar

Tarihi kahramanların, kumandanların, ünlü kişilerin ve siyasi liderlerin adlarını koyma âdeti de yaygındır. Ulusa, ülkeye ya da bir etnik gruba benliğini, özgürlüğünü kazandıran; ulusun, ülkenin adını yücelten kahraman ve liderlere; yine ulusun, ülkenin ya da etnik bir grubun belli dönemlerinde önemli rol oynamış olan kimselerin adları da yeni doğanlara ad olarak seçilir. Örneğin; Atillâ, Cengiz, Timurçin; Yavuz, Beyazıt, Fatih, Murat; Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü kişilerinden olan Enver, Niyazi, Talât; Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal, İsmet, Kâzım (Karabekir); demokratik hayata geçiş döneminin liderlerinden Celâl (Bayar),

Kıbrıslı ikizlere Ecevit ve Güneş adları verildi

- Akıncılar köyündeki Halil İbrahim ve Emine Halil bundan sonra doğacak ikizlerine "Savaş" ve "Barış" adını vereceklerini söylediler.

LEFKOŞE. (Hürriyet) - Üç tarafı hâlen Rumlar tarafından çevrili bulunan Kıbrıs'ın Türk Akıncılar köyünde 38 yaşındaki Emine Halil adındaki kadın ikinci sefer doğurduğu ikizlerine Ecevit ve Güneş adlarını vermiştir.

13 çocuk sahibi Halil İbrahim ve eşi Emine Halil, ikizlerine Ecevit ve Güneş adlarını vermelerini, Kıbrıs Türklerinin özgürlüğe kavuştuğu 20 Temmuz ve ikinci barış hareketleri sırasında Ecevit'in Başbakan, Güneş'in Dışişleri Bakanı olmalarına bağlamışlardır.

Anne Emine Halil ikinci sefer ikiz olarak doğum yaptığı çocuklarına Savaş ve Barış adlarını vermek istemiş, ancak baba Halil İbrahim, "Hayır bu ikizlerime Ecevit ve Güneş adlarını vereceğiz. Yalnız önümüzdeki yıl üçüncü sefer ikiz olursa o zaman senin istediğin olan Barış ve Savaş adlarını koyarız" şeklinde cevap vermiştir.

Barış hareketleri sırasında üç taraflı Rumlar tarafından çevrili olduğu için gece gündüz köylerini savunan Akıncılar köylülerinden olan Halil İbrahim elektrik ustası olduğunu söyleyerek şunları söylemiştir:

"Allah bana 17 yılda 13 çocuk verdi. Bunlardan dörder yaşlarında olan Zehra ve Pembe adlarındaki ikizlerimden sonra Ecevit ve Güneş'in doğmaları beni çok mutlu etti. Allah bunlardan sonrakilere uzun ömür versin."

(50)

Politikacılardan

Seçilen

belgeleyen

bir kesik

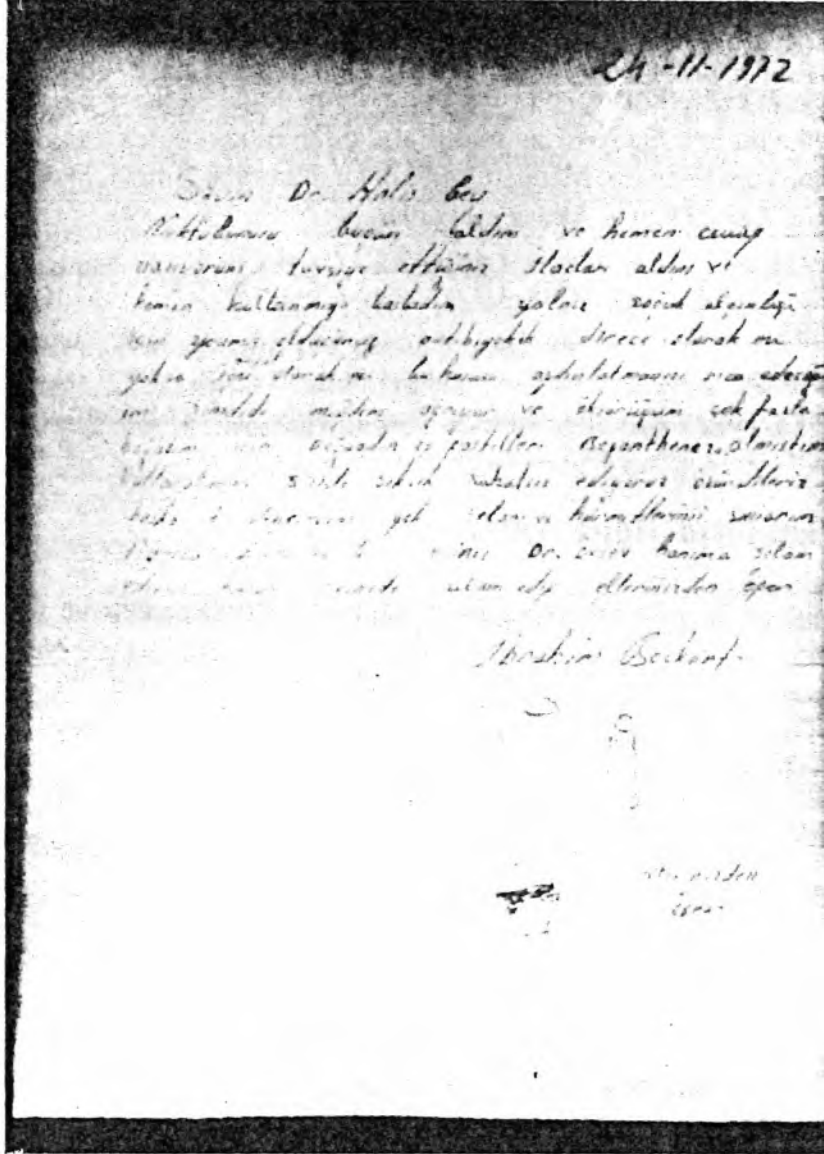
(Hürriyet

Gazetesi,

18.4.1975).

g) Minnet, Şükran, Hayranlık ve Dostluk Duygularıyla İlgili Adlar

Bu türden duygular sonucu konan adları, Türk insanının duyarlılığı ve vefa duygusuyla açıklayabiliriz. Öyle ki, çoğunluğu köylerden gelen ve asker ocağında olgunlaşan, deney sahibi olan kırsal alan delikanlıları, askerlikleri sırasında yakınlık gördükleri, etkilendikleri ve hayran oldukları kumandanlarının, üstlerinin adlarını çocuklarına koyarak bu duygularını tatmin ederler. Aynı durum bir hastalık nedeniyle hastanede yatıp da sağlıklarına kavuşan kimseler için de söz konusudur. Onlar da kendilerini sağaltan, ölümden kurtaran hekimlerinin adlarını çocuklarına koyarak gönül borçlarını öderler.⁸ Öte yandan sıkı dostlukların oluştuğu zamanlarda iki taraftan bu dostluğu daha anlamlı kılmak ve pekiştirmek için çocuğuna arkadaşının adını verir.

(53)
Annesini
sağaltan
doktorun
adını
taşıyan
çocuğun
elinin
resmi.

8. Ankara'da "Türkiye Yüksek İhtisas Hastanesi" kardiyologlarından Doç. Dr. Övsev Dörtlemmez'in ilk adı, gönül borcunu bu yolla ödemek isteyen hastalar ve hasta sahipleri tarafından çocuklarına ad olarak seçilmiştir: Trabzon'da Övsev Uzumer Bartın'da Övsev Acar, Tarsus'da Övsev Bozkurt gibi.

h) Ölmüş Büyüklere İlgili Adlar

Geleneklerin etkisiyle ve vefa duygusuyla ölmüş büyüklerin adlarını çocuklarına koyma halkımızın arasında oldukça yaygındır. Bu türden adlar “ölenlerin adlarının yerde kalmaması; onları hatırdan çıkarmama, yaşatma, saygı ve sevgiyle anma” amacıyla konulmaktadır.

i) Toponimi ile İlgili Adlar

Kimi adların da biryerle, bir kent ya da köyle ilgisi vardır. Bu durum soyadında daha yaygın ve belirgindir.

j) Coğrafi Öğelerle İlgili adlar

İnsanın içinde yaşadığı coğrafi çevre, bu çevreyi dolduran doğal öğeler özellikle soyadı olarak alınmakla beraber, asıl ad olarak da kullanılmaktadır. Örneğin; Fırat, Seyhan, Dicle, Tuna, Berdan, Menderez gibi nehir adlarıyla, Bingöl, Deniz, Birsu, Pınar gibi su adlarıyla Kaya, Akdağ gibi adlar...

k) Kozmik, Göksel ve Meteorolojik Olaylarla, Öğelerle İlgili Adlar

Güneş, Yıldız, ilk eki ay'lı adlar: Akgün, Aycan, Aydoğan, Aylâ, Aysel, Aysema, Aynur; son eki ay ile biten adlar: Koray, İlkey, Şenay gibi... Meteorolojik olaylarla ilgili olarak: Yıldırım, Şimşek, Bora, Tayfun...

l) Manevi Organlarla İlgili Adlar

Ruhsal yanımızla ilgili adlara da sıkça rastlanır. Bunların başında can ve nur son ekini alan adlar oldukça yaygındır. Aycan, Bircan, Nurcan, Özcan, Tezcan; Nur, Aynur, Binnur, Öznur, İlknur; Ruhi, Gönül gibi...

m) Uyumlu Adlar

Kimi ana babalarsa, çocuklarının adları arasında özellikle son heceleri bakımından uyum sağlamak amacıyla seçerler. Örneğin; Vedat, Sedat, Nejat; Öcal, Hıncal, Vural ya da Ayten, Nurten, Gülten gibi...

n) Modayla ve Kültür Değişmeleriyle İlgili Adlar

Türkiye'nin çeyrek yüzyıldır yoğun bir kentleşme ve toplumsal değişme süreci içerisinde bulunduğu; buna bağlı olarak halkımızın birtakım kültür değişmelerinden görünür biçimde etkilendiği göz önünde tutulursa, bu değişmelerin giderek ad seçimlerinde de geleneksel dokuyu gevşetmesini doğal bir olgu olarak kabul etmek gerekir.

Büyük aile tipinin küçük aile tipine dönüşmesi; iç turizmin yoğunluk kazanması; yurt dışına çalışmaya giden dünya ve yaşam görüşlerindeki değişiklikler gibi etmenler gelenekselliğin etkisini zayıflatmaktadır.

Öte yandan; sinema, tiyatro gibi görsel sanatların Anadolu'nun kıyı ve köşelerine kadar yayılması; radyo, televizyon, basın gibi kitle haberleşme araçlarının son zamanlardaki yaygınlığı ve etkinliği ister istemez halkın beğenisini etkilemekte ve halka ad konusunda yeni seçmeler kazandırmaktadır.

Köyden, kırsal alandan kopan kimseler, örneğin; büyük kentlerde apartman kapıcıları, kent yaşamının koşullarına uymaya çalışmakta; yeni iş olanakları arayarak, çocuklarını okutarak bir daha geldikleri yerlere dönmek istememektedirler. Bu tutunma ve yenileşme çabası başka şeylerin yanı sıra kapıcıların ve gece konduklarda yaşayanların, kentte doğan çocuklarına verdikleri adlarda da kendini göstermektedir.

Modanın geçici yaptırım gücü giyim-kuşam, jest, mimik, yeme-içme konularında olduğu gibi, adda da kendini gösterir. Halkımızın "moda adlar" diye nitelendirdiği bu adlar, geleneksel olanlardan ayrı olanlardır. Bunların çoğunu film artistlerinin, roman kahramanlarının adları oluşturur. Ayrıca dönem dönem moda olan adlar da vardır. Aynı yaş grubunun ya da belli bir kuşağın adları üzerine bir araştırma yapılacak olursa, o dönem ya da o kuşak için ortak geçerliliği olan bir ad kümesine raslamamız her zaman mümkündür.

Ankaralı

okuyucumuza:

Durdu, Duran, Yaşar gibi isimler, doğan çocukların, yaşaması dileği ile konur. Yavrularının ilklerini kaybedenler, böyle masumane bir yol tutturmuşlardır. Duran erkek. Durdu kız, Yaşar müşterek isimdir. Türkçe olan bu adları doğacak yavrunuza koyabilirsiniz. Güle güle besleyiniz. Analı babalı büyüsün.

(54)

*Bir derginin,
çocukları
yaşattığına
inanılan adlarla
ilgili olarak
okuyucusuna
verdiği yanıt.
(Hayat Dergisi,
Eylül 1974).*

ö) Yaşatıcı Güçle İlgili Adlar

Adla ilgili yaygın inançlardan birisi de yaşamayan çocukları yaşatmak için, onlara belirli birtakım adları koymaktır. Burada adın sözlük anlamının dinamik gücünden yararlanma söz konusudur. Adın, büyüsel ve mistik bir özü de anlamında sakladığı inancı düşünülürse, yaşatıcı gücü olduğuna inanılan bu türden adların, çaresizlik içinde kalanlara bir dayanak sağlayacağı umudu kendiliğinden anlaşılır. Bu adların başlıcaları şunlardır: Yaşar, Yaşabey, Yaşagül, Duran, Dursun, Dursune, Durmuş, Durdane, Dursel, Dursev, Durgül, Ömür, Hayat, Hayati, Türer, Satı, Satılmış... son iki ad, “çocuğu satma” pratiği sonucu konur. Kız çocuğundan oğlan çocuğuna dönmeyi sağlamak için son doğan kızın adı Döndü, Döne, Yeter, Kâfiye, Songül, Bıktık vb. konur.

Çocuğu adı aracılığıyla yaşatmanın bir yolu da, çocuk oğlansa babasının, kızsaa annesinin adını vermektir.

Çocuğu yaşamayanlar ya da cılız ve hastalıklı olanlar “adı yaramadı, bu ad ağır geldi, kaldıramadı çocuk” gibi düşüncelerle, eski adı bırakıp, yeni bir ad koyarlar. Bu tür ad değiştirmelerde, adla sahibi arasındaki yazgı bağı inancı kendini göstermektedir. Bu inanç ve tasarımı dışa vuran uygulamalardan birkaç örneği aşağıda sıralayalım:

Örnek 1 : *“Yakın akrabam olan teyzemin kızı doğuştan hastalıklı, gelişim geriliği gösteren bir çocuktü. Yaşı yirmi olmasına rağmen hâlâ büyü-yememişti. Gülser olan adı yaramadı diye Ayşe olarak değiştirildi” . (Emine V., K.K., 45, 3 ÇI., İO., Afyon)*

Örnek 2 : *“Ben, oğlumun adını Ali koymuştum. Fakat çocuk devamlı hastaydı. Sonradan adını Ali İhsan yaptık, çocuk yine yaşamadı” . (Şerife Ö., K. K., Y. 30, 2 ÇI., İO., Çaykenarlı K./Antalya).*

Örnek 3 : *“Bizim burada adı Nur olan kız çocuğunun üzerine devamlı felâket gelmesi yüzünden adı Nurgül olarak değiştirildi” . (Hatice D., K.K., Y. 45, 4 ÇI..., O., Uzunköprü / Edirne)*

Örnek 4 : *“Bir çocuğa Metin adını verdiler. Sonra çocuğun babası ölünce babasının adını koydular. Çocuk akciğer ameliyatı oldu. Altı yaşında çocuğun adını Metin yaptılar” . (Meliha B., K. K., 40, 2 ÇI. Öy., Kulu/Konya)*

Örnek 5 : *Gerek Türkiye’de gerekse Almanya’da doğan, çocukların birsüre sonra ölmeleri, Mainz kentindeki bir işi ailesi yeniden doğan çocuk-larına bir Alman adı olan Ilona’yı vermiştir.⁹*

9 Bkz. N. Gözaydın: “Almanya’da Çalışan Türk işçileri Arasında Dil ve Folklor Olayı Üzer-ine”, TFA., Cilt: 16, No: 307, İstanbul 1975.

Bu kategoriye sokamayacağımız, fakat değiştirme olayıyla ilgili bir başka durum daha vardır. Bu durumda ad değiştirme, kişinin statüsünün, ekonomik gücünün, mesleğinin değişmesiyle ilgilidir. Örneğin; yoksul bir kızın yoksul bir aileye gelin gitmesi, giderek evinin hanımı olması; yeni ve değişik çevresine adı ile ters, komik düşmemesi için seyrek de olsa adını değiştirdiği görülmektedir. Ayrıca, hizmetçi ve evlatlık adlarının hanımları tarafından kültürel çevrelere uyacak biçimde değiştirildiklerini de biliyoruz.

3. Göbek Adı

Halkımızın arasında “göbek adı” koyma geleneği de yaygındır. Çocuğun doğduğu sırada, göbeği kesilirken konan ada “göbek adı” denmektedir. Genellikle dinseliliğiyle ün yapmış kişilerle kutsal kitaplardan seçilen bu adlar, resmi kayıta geçtiği gibi, geçmeden de çocukların ana babaları, akrabaları ve yakınları tarafından kullanılabilir. Halk, göbek adı konmasını genellikle dinsellikle açıklamaktadır. Örneğin; bu konuda fikirleri sorulanlar, “kabirde o adla çağrılmış da, ondan konurmuş”, -”öte dünyada göbek adıyla çağrılmış insan”, “tövbe telkin verilirken o adla çağrılır” diyerek birbirini tutan ve belli bir görüşü vurgulayan cevaplar vermektedirler.

4. Takma Ad

Kişinin asıl adının dışında, özellikle yakınları ve bağlı bulunduğu grubun üyeleri tarafından rahatlıkla kullanılan bir takma adı da olur. Takma adlar, daha çok geleneksel kesimde, özellikle köylerde çok görülmektedir. Bunlarda hemen hemen herkesin bir takma adı vardır. Bu ad kişinin ardından söylendiği gibi, rahatlıkla yüzüne de söylenir. Bu adlar kişinin ruhsal, bedensel, fizyolojik bir özüründen; toplumsal yaşamındaki uyumsuz ve aykırı bir davranışından; işinden, uğraşısından, başından geçmiş bir olaydan vb. dolayı takılır. Örneğin; tek başına Ali adı birşey ifade etmeyebilir; ama “Kel Ali”, “Gavur Ali” ya da “Ali Çavuş” gibi takma adlar, köylük yerde, Ali’nin fizyolojik bir özrünü, dinsel koşulları yerine getirmeyişini, ya da okur yazarlığını anlatmaktadırlar. Ayrıca eskiden soyadının bulunmayışı, lâkapların ve takma adların yaygın bir biçimde kullanılmasını büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁰

Eskiden olduğu gibi bugün de -daha az olmakla beraber-köylerde hemen her ailenin, sülâlenin ve soyun birer lakabı vardır. Geçmişteki bir olayla, etnik durumla yerleşik ya da göçer olmakla, aile reisinin, sülâlenin ileri geleninin belirgin bir özelliğiyle bağlantılı olarak alınan ya da katılan bu adlar ve lakaplar kuşaktan kuşağa geçerek kullanılmaktadır. Bunların içerisinde en yaygın olan erkekler için “ağa”, kadınlar içinse “hatun” lakabıdır. Köylük yerde takma ad ve lakap biraz da oluşturduğu kırsal alanda, günlük ve resmi işlerdeki kimi yanlışları önlemek için aynı adı taşıyanların lakaplarıyla anılması gerekmektedir.

10 Bu konuda romancı Kemal Tahir’in “*Büyük Mal*” adlı yapıtında, Çorum’un bir göçmen mahallesinde oturanların takma adları ve lakaplarıyla ilgili ilginç örnekler bulunmaktadır. Bkz. Kemal Harir: “*Büyük Mal*”. 1. Basım, ankara 1970, s. 480-486

Aynı adı taşıyanların birbirlerinden ayırt edilmeleri, kent yaşamında bir caminin, grubun, derneğin ya da kulübün üyeleri arasında da söz konusudur.¹¹

II. Çocuk Görme

Kadın doğum yaptıktan sonra akrabaları, komşuları ve yakınları tarafından ziyaret edilir. Bu ziyaret hem soya ve sülaleye yeni bir üye kazandıran annenin, hem de ileride toplum içerisinde yerini alacak ola çocuğun kutlanması amacıyla yapılır. Komşuluk ilişkilerinin pekiştirilmesine, şu ya da bu nedenle gevşemiş olan bağların yeni baştan sağlamlaştırılmasına da olanak hazırlayan bu kutlama ziyareti değişik adlarla anılmaktadır; en yaygın “göz aydınına gitme”dir. bu adın dışında buna” mübarek olsun gitme”, “lohusaya gitme”, “bebeğe gitme”, “bebe görmeye gitme”, “uşak görmeye gitme” gibi adlar da verilmektedir.

Anneyi ziyaret ederek yeni doğmuş çocuğu görme, doğumun ilk üç gününden başlayıp kırkinci gününe kadar uzamaktadır. En yaygın da doğumun haftasından başlayıp, kırkinci gününe kadar olan süredir. Burada dikkat edilen nokta, aynı süre içerisinde lohusa olan kadınların kırk günlerini tamamlamadan birbirlerini ziyaretten kaçınmalarıdır. Böylece çocukların “kırklarının karışmaları”nı önleyebileceklerine inanılmaktadır. Çünkü, böyle bir ziyaret sonucu kırkları karışmış olan çocuklar ya hastalanırlar ya da “göze gelirler”.

Doğuran kadının anne, kardeş ve babası dışındaki yakın akrabaları ve arkadaşları kendilerini bu kırk günlük süreyle kayıtlı tutmazlar. Doğumdan başlayarak, olayın içerisinde üstlerine düşen rolleri alırlar. Bilindiği gibi bu türden önemli olaylarda aile üyelerine, akrabalarına ve komşulara belirli roller düşer, onlar da bu rollerini geleneklerin, âdetlerin, göreneklerin, yani törelerin öngördüğü biçimde üstlenirler.

Zamanında ziyaret yapmayanlar anne ve yakınları tarafından kınanırlar. Bunların bu tutumları türlü biçimlerde yorumlanır; ya böyle sevindirici bir olayı çekemediklerine ya da hediyeden kaçmalarına bağlanarak ayıplanırlar. Yüzyüze bakan toplumlarda (örneğin köylerde) geleneklerin düzenlediği biçimde ziyaret yapma törelerin gereğidir. Töreyle yerine getirmeyenler, geleneksel toplumları oluşturan yaptırım güçlerini karşılarında bulurlar.

“Göz aydınına” ya da “çocuk görmeye gitme”nin yaygın ve geçerli kuralı çocuğa bir armağan götürmektir. Armağan, genellikle ilk ziyarette görülür. Bununla beraber, anneyi kutlamak için yapılan hediyeler ilk ziyaretinden sonra bir ziyaret

10 Örneğin futbol takımlarından adları Mehmet olan oyuncuların “Büyük Mehmet” “Küçük Mehmet”, “Fuji Mehmet” gibi sıfatlarıyla takım arkadaşları, çalıştırıcıları, yöneticileri, spor yazarları ve seyirciler tarafından ayırt edildiklerini biliyoruz.

daha yapılır. Bu ziyarette hediye getirmek gerekir. Çocuğa götürülen hediyeler, ziyaret edenin aileye yakınlığına ve uzaklığına, varıllığına ve yoksulluğına, yol yordam bilişine, törelere bağılı olup olmayışına göre değışir.

Ayrıca hediyelerin seçilişinde pahalı ya da ucuz oluşunda birtakım hesapların yapıldığı da bilinmektedir. Çünkü hediye karşılık esasına göre işler. Anne adayı gelinler, doğuracak gelin sahibi kaynanalar, evlenme çağında çocukları bilinenler, “nasıl olsa o da benimkine getirecek” düşüncesiyle hareket ederler. Nitekim, “o, benim doğumunda çocuğumu görmek için bir altın getirmişti, ben de ona bir altın götürüyüm” düşüncesi çoğu yerde geçerlidir. Bu karşılık mekanizması, hediye alıp da, sırası geldiğinde karşılığını götürmek isteyen baskı altında tutmaktadır. Bu baskı sonucunda, halk söyleyişiyile “kimse kimsenin yükü altında kalmak” istemez; uygun bir hediye ile gönül alınır. Çünkü karşılığı götürülmeyen hediye komşuluk ilişkilerinin bozulmasına da yol açabilir.

Ülkemizde çocuğa götürülen hediyelerin başında çocuk giysileri gelmektedir. Ziyaretçi, ekonomik gücüne göre ya içi ve dışıyla tam bir giysi takımı ya da sadece tek bir giysi parçası götürür. Bebek takımından sonra yaygın olan bir hediye türü de altındır. Kuyumcularda kırmızı, mavi kurdelelerle hazırlanmış olan altın lira “makbul” bir hediyedir. Altının türü, gramajı, sayısı annenin ziyaretçiye yakınlık derecesi ve ziyaret edenin ekonomik gücüyle de ilgilidir. Altından başka maşallah mavi boncuk, “kırk gömleği” vb. hediye olarak götürülmektedir. Son zamanlarda kent göreneklerinden olan bir hediye biçimi de, çocuk adına bankada bir hesap açtırmaktır. Ayrıca, feodal düzen artığının etkinliğini sürdürdüğü yerlerde, grubun, sülalenin, camianın gerek ekonomik, gerekse siyasal güç bakımından ileri gelenleri tarla bağışlamaktan koyun, kuzu armağan etmeye kadar uzayan bir armağan yarışına girebilirler. Böylece hem saygınlıklarını artırmış, hem doğum yapan ailenin üyelerini bir tür baskı altında tutmuş olurlar.

Doğum sonrası ziyaretlerde sadece çocuğa hediye götürülmez, anne de birtakım hediyelerle hoşnut edilir. Zaten bu aşamada anneye ve çocuğa özdeş gözüyle bakılmaktadır.

Anneye daha çok yakınları hediye götürürler. Bu kimseler doğuran kadının anne ve babasından başlayarak yakın akraba halkalarını içine almaktadır. Gelenekselliğin egemen olduğu yerlerde komşularca doğumdan sonraki ilk hafta içerisinde anneye kendini çabuk toplansın diye süt, yoğurt, muhallebi, haside = (şeker, yağ, un, karışımı bir yiyecek) bisküvi vb. şeyler götürülür. Ayrıca havlu, peşkir, giysilik kumaş da hediye edilir.

Çocuk görme ziyareti sırasında anneye ve çocuğa birtakım kalıp sözler de söylenir. Bunlar; anneyi ve çocuğu kutlayan ve kutsayan nitelikteki dileklerdir. Sözün etkileyici gücünü yansıtan ve çocuk için söylenen bu dileklerin başlıcaları şunlardır.

Uzun ömürlü olsun.
Hayırlı uğurlu olsun.
Analı babalı büyüsün.
Güle güle büyüsün.
Binası (sağlığı, yapısı) kuvetli olsun
Yaşı uzun olsun.
Allah akıl-hidayet versin.
Allah akıl, kemal versin.
Allah akıl fikir versin.
Vatana millete hayırlı olsun.
Allah nazardan saklasın.
Başı devletli osun.

Anne için de birtakım kalıp sözler söylenmektedir. Bunlar da kutlama ve dilek niteliğinde sözlerdir. Bunlardan kimileri şöyledir.

Hayırlı olsun.
Geçmiş olun.
Mübarek olsun.
Allah seni kurtardı, sana bıraksın.
Allah sana bağışlasın.
Sizi siz soğuktan koruyun.
Gözünüz aydın olsun.
Hayrını göresin.
Allah çocuğunu ölmezler defterine yazsın.
Allah nasibini bol etsin.
Fazlalığın (ziyaden) analı babalı büyüsün.
Allah başa kadar korusun.
Ağzının tadıyla büyütesin.

Gerek toplumun yeni üyesini kutlama ve kutsamasıyla, gerekse akrabalık ve komşuluk bağlarını pekiştirici, kaynaştırıcı işleviyle olumlu yönden dikkatimizi çeken “çocuk görme” âdeti, hediye ve dilek gibi, ilişkilerin düzenlenmesinde önemli yeri olan iki öğeye de bünyesinde yer vermektedir.

III. Diş Hediği (Buğdayı)

Çocuğun biyolojik gelişmesinin belirtilerinden birisi olan diş çıkarma, halkımızca genellikle bir törenle kutlanır. Bu törenin temelinde değişik görüşler yatmaktadır. Bu görüşler içerisinde çocuğun beslenmesiyle ilgili olanlar dikkati çekmektedir. Yiyeyeğin ezilmesinde, parçalanmasında ve öğütülmesinde birinci dereceden rolü olan dişin ortaya çıkışı nedeniyle düzenlenen bu tören - eğlencede yiyeyeği kutsama, çocuğun rızkını artırma, bereketi çoğaltma gibi dileklerin yanı sıra çocuğun dişinin sağlam olması isteği de yer almaktadır.

Değişik bölgelerde değişik adlarla anılan bu tören -eğlencenin halk arasındaki yaygın “diş hediği” dir. Hedik, buğdayın suda kaynatılmışına verilen addır. Ayrıca buna “diş aşısı” “diş bulguru”, “diş buğdayı” adları da verilmektedir. Diş buğdayı eğlence - törenin düzenlenişiyle ilgili olarak aşağıdaki örnekleri verelim:

Örnek 1 : *“Çocuğun ilk dişi çıkınca, bulgur tepsiye konur. Bulgurun üstüne çerez, şeker yerleştirilir. Tepsinin içinde mumlar yana yana, çalgı çala çala tepsi misafirlerin önüne getirilir. Bulgurlar çocuğun başından atılır. Çocuğun eteğine düşen 7 tanesi ipe dizilip nazar değmesin diye çocuğun boynuna asılır.” (Fadime B. K. K., Y., 70,5 Çl., Öy., Çorum).*

Örnek 2: *“Biz, bu âdete diş hediği deriz. Çocuğun dişi çıktığı zaman akrabalar, komşular, toplanır, eğlence yaparlar. Hediyeler götürülür çocuk tepsi içine konup başına biraz hedik dökülür. Çocuğun karşısına iğne, ayna, makas, bıçak, kalem konur. Çocuk elini hangisine atarsa mesleğini seçmiş olur. Meselâ, kalemi seçerse okur yazar; aynayı seçerse berber; ipliği seçerse terzi olur” . (Methiye R., K. K., Y. 45, 5 Çl., Bulanık K./Muş).*

Örnek 3 : *“Çocuğun ilk dişi çıkınca buğday pişirilir ve çocuğun başına dökülür. Bu âdet çocuğun dişinin kolay çıkması için yapılır. İnancımıza göre buğday patlayınca diş etleri de patlar. “Mükerrem Ç., Y. 34, 4 Çl., Camıdağı K./Rize).*

Örnek 4 : *“Biz buna diş hediği deriz. Çocuğun dişleri çıktığı zaman yapılır bu âdet. Pişmiş buğday kuru üzümle kaynatılır, yedi eve dağıtılır. Dağıtılan evlerse, çocuğa bir sabun ile bir metre bez getirirler. İsteğe ve varlığa göre hediyelerin cinsi ve sayısı değişir.” Efendi T., Y., 9 Çl., O. Köle K./Ağrı).*

Örnek 5 : *Çocuğun ilk kez diş çıkardığını görenin çocuğun gömleğini yukardan aşağıya kadar yırtması gerekmektedir. Ancak bu işi yapanın yeni bir gömlek alarak çocuğa giydirmesi de usüldendir. Böylece çocuğun diş çıkardığı belirtilmiş olur, birkaç gün içerisinde de diş hediye töreni yapılır. Bu törene bir bölük hısım-akraba ile komşu kadınlar çağırılır. Daha önceden hazırlanmış olan hedik, orta yerde bir sofra bezinin üstünde duran çocuğun başından aşağı saçılır. Sonra çocuğun önüne, bir kap içerisinde En'am, kağıt, kalem, makas, altın vb. konarak bunlardan birini seçmesi beklenir. Seçtiği şeye göre çocuğun geleceği hakkında fikir yürütülür. Bu arada dişlerinin sağlam ve düzgün olması için başından aşağı serpilen hedikten birkaç tanesi çocuğun ağzına konur başka tanelerden de bir dizi yapılarak boynuna asılır. Hedik törenine çağırılmış olanlara, hedikle*

*birlikte kışmış, iç ceviz, fındık vb. yemişler sunulur. Çağrılanlar da gelirken kimi ufak tefek hediye getirirler.*¹²

IV. Geleneksel Sağaltma Pratikleri ve İşlemleri

Çocuğun sağlıklı büyümesi, doğuştan ya da sonradan olan özürlerinin giderilmesi için bir takım geleneksel sağaltma pratikleri ve işlemlerinin uygulanması halkımız arasında oldukça yaygındır. Çocuğun doğal gelişmesini engelleyen bedensel, zihinsel ve ruhsal özürlerini gidermenin; çocuğu nazardan ve büyüsel içerikli zararlı dış etkilere korumanın halk arasında eskiden beri uygulanan geleneksel sağaltma pratikleri vardır. Bunlar, en çok çocuğun yaşamaması, yürümemesi, konuşmaması, çok ağlaması ya da bu yeteneklerini kullanmada gecikmesi ile nazara uğraması gibi durumlarda uygulanmaktadır.

Doğumdan sonra öleceği sanılan çocukları yaşatmak için kimi adlarla, sayılarda, nesnelerde ve ziyaret yerlerinde varolduğuna inanılan dinsel, gizemsel ve büyüsel güçlere baş vurulur. Örneğin; kırk evden toplanan parçalardan dikilen gömleğin çocuğa giydirilmesi; çok yaşamış kimselerin adları ile Yaşar, Dursun, Durdu, Durmuş, Kaya, Demir vb. adların konulması; yaşatıcı gücüne inanılan ziyaretlerin dolaştırılması yaygın uygulamalar olarak sayılabilir.

Geleneksel hastalık kavramında, doğaüstü yaratıkların (cin, peri, dev vb.) etkilerine büyük yer verilir. Bu bakımdan çocuğu öldürdüğü sanılan cin tasarımı ve inancı da yaygındır. Bu tür cinler tarafından çarpılmış çocuklara “tıpkılı”, “tıgalı”, “tebeli” çocuklar denir. Çocuğu bu öldürücü cinlerden kurtarmanın yolu, “tıpkı”yı ya da “tıga”yı başka bir şeye geçirmektir. Bu amaçla, örneğin; anne çocuğu emzirmedi önce, bir köpek yavrusunu emzirir.” (Eski Apardı K. Sivas)¹³

Normal süre içerisinde yürümeyen ya da yürümesi geciken, çocuk, yürümeyi özendiren ve taklit eden oyunlarla; yatırları ziyaret etmekle; kutsal diye bilinen kişilerin yardımına ve “nefesi”ne sığınmakla bu özüründen kurtarılmaya çalışılır. Yaygın olan halk inancına göre, çocuğun yürüyememesi ya da yürümeye başlamakta gecikmesinin nedenlerinden en önemlisi ayağındaki “köstek”tir. Genellikle zararlı cinler tarafından vurulduğuna inanılan bu köstek, genellikle “köstek kesme” diye adlandırılan bir işlemle giderilmektedir. Öte yandan, çocuğu bu özüründen kurtarmak ve sağaltmak için başvurulmuş bu türden işlemlere değişik bölgelerde değişik adlar verilmektedir. Örneğin; “Adağını kesme, adağını kestirme, adak kesme, ağdeş pişirme, ayak çizme, ayak kesme, ayak kösteğini kesme, ayak poğaçası yapma, aydaş kaynatma, düşşak kesme, hoppala, iplik kesme, köstek kesme, köstek kestirme, köstekleme, köstek kırma, kötürüm kösteğini kesme” gibi.¹⁴

12 Z. Başar: *Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara 1972, s. 115.

13 S.V. Örnek : *Sivas ve Çevresindeki Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1966, s. 68.

14 O. Acıpayamlı: *“Türkiye’de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri”*, 1. UTFSB., Ankara 1974, s. 357.

۷۹۲	۸۳۷	۷۷۴
۷۸۳	اخر	۸۱۹
۸۲۸	۷۶۵	۸۱۰

(55)
Yürümesi
geciken
çocuklar için
kullanılan bir
"vefk"
(tulsım).
(Gizli İlimler
Hazinesi'nden,
3., s. 216).

"Köstek kesme" işlemini ana çizgileriyle açıklamak için, Yalvaç'ta uygulanan örneği verelim. İşlem çoğunlukla, söz konusu çocuğun evinin önünde yapılır. Çocuğun ayakları bir bıçağın kolaylıkla kesebileceği ince iplikle bağlanır. Anne kucağında oturan çocuğun ayakları açık tutulur. Ev yerine, yakındaki bir cami de bu amaç için seçilebilir. O zaman, çocuğu, annesi yerine babası ya da ağabeyisi tutar. Yaşları ve bedensel gelişimleri birbirine uygun, 10-15 yaşlarındaki iki çocuk seçilir ve onlara gidecekleri yol önceden anlatılır; ellerine birer bıçak verilir. Çocuğun annesi üç "Kulhuvalahu" ile bir "Elhamdü" okuyup, çocuklara işaret verir. İki yarışçı çocuk, birbirlerine ters doğrultuda, kösteği kesilecek çocuğa koşarlar; önce gelen iki keser. Bu iş için Cuma günü selâ zamanı seçilir ve işlem üç Cuma yapılır.¹⁵

۱۸	۲۸	۱۴
۱۶	هاری	۲۴
۲۶	۱۲	۲۲

(56)
Konuşmayan,
geç konuşan
çocuklar için
kullanılan
bir "vefk"
örneği.
(Gizli İlimler
Hazinesi'nden,
3., s. 190).

15 A.T. Tütüncü: "Ayak Kösteğini Kesmek", TFA., Sayı: 262, İstanbul 1971. s. 5971.

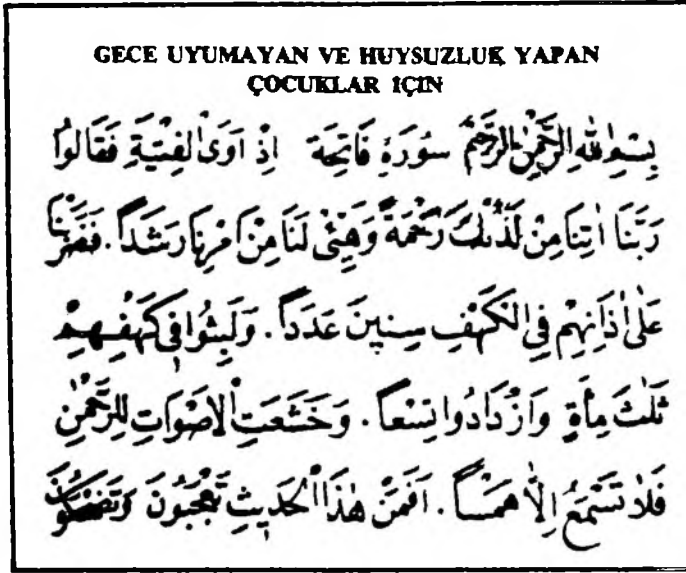
Yürümeyen ya da yürümesi geciken çocuklar için yapılan işlemlerden iki işlem örneği daha verelim:

Örnek 1 : “Geç yürüyen çocuğun iki ayağa bağlanıp bir kadının eline makas verilerek, Cuma günü camiye gönderilir. Çocuğun ayağındaki bağ, camiden ilk çıkan kimseye kestirilir.”¹⁶

Örnek 2 : “Selâ vakti, iki kişi karşı karşıya durur. Bunlardan biri, yürümesi geciken çocuğu koltuk alıtlarından tutarak ileri geri sallarken, diğeri elindeki satırla yerde çizgiler çizer. Bu arada, çocuğu sallamakta olan kişi karşısındakine sorar:

– Neyi kesersin?.. O da cevap verir:

– Çocuğun korkusunu!..”¹⁷

(57)

Uykusuzluğa

ve

huysuzluğa

karşı çare.

(Gizli İlimler

Hazinesi'nden,

1., s. 222).

Konuşmayan ya da konuşması geciken çocuklar için de birtakım çarelere baş vurulmaktadır. Bu çareler ve işlemler başlıca üç grupta toplanılır: Açma, kesme ve okutma işlemleri... “Dillenmeyen” çocuğun ziyarete götürülerek, ağzından anahatar bükülmesi; dil bağının kesilmesi; nefesi “kuvvetli” hocalara okutulması bu işlemlerin tipik örnekleridir. Ayrıca insan hayvan ayrımının belirgin özelliklerinden olan ve konuşma yeteneğini vurgulayan bir işlemi de belirtelim: “Çocuk ahırın kürününe (hayvanların yem yediği yere) götürülür; “hayvansal ye, insansan konuş! Malsan mele, insansan söyle!” denir.”¹⁸ Bu işlemin bir başka türü ise: “Çocuk kameri ayının ilk Çarşamba günü ahıra götürülerek boynuna Gab (büyükbaş hayvanları bağlama aracı) takılarak üç defa tekrarlanmak suretiyle şöyle denir: İnsan isen dile gel, hayvan ise gab’a gel.”¹⁹

16 S.V. Örnek, s. 69.

17 O. Acıpayamlı, s. 359. Bu konudaki sağaltma pratikleri için Acıpayamlı'nın yukarıda adı geçen makalesine bakılabilir.

18 S.V. Örnek, s. 70

19 Z. Başar, s. 119

ÇOCUĞA NAZAR DEĞDİ

✱ Aksaray'ın ünlü "Hoca hanım"ı, anide hastalanan bir aylık Zeynep Kore'li sağlığına kavuşturdu. Annesi Hülya ile

(58) Nazarla ilgili bir uygulamanın kent kesimindeki geçerliliğini gösteren bir kesik. (Hafta Sonu, 28.3.1975).

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, çocuğun yürüyememe ya da geç yürüme kusuru, büyüünün bilinen ilkelerinin "açma", "kesme" işlemlerindeki taklidin ve "söz"deki etkin güçle giderilmeye çalışmaktadır.

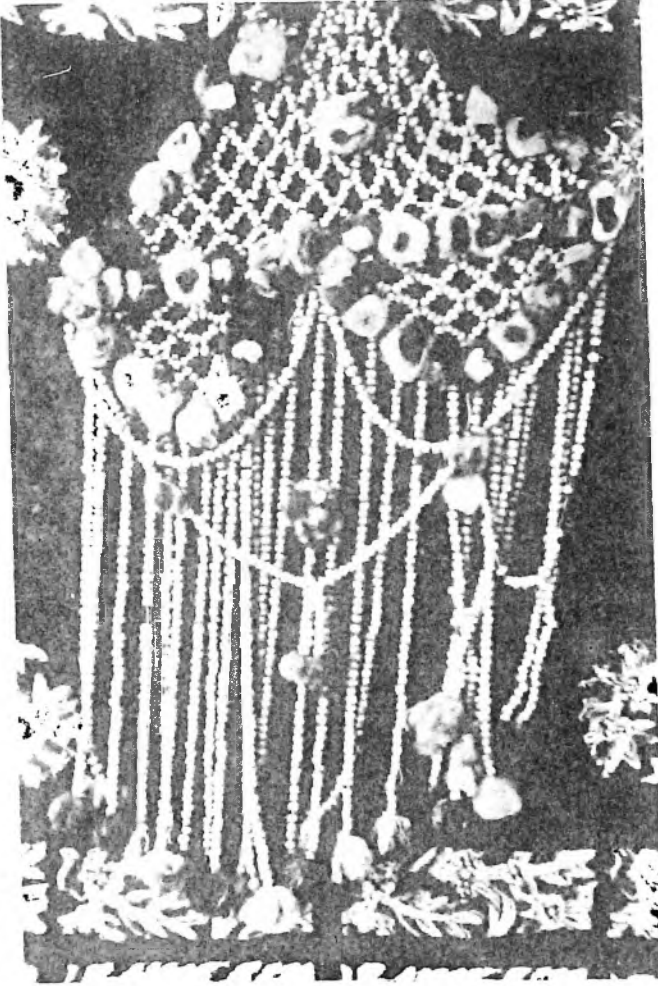
Çocuğun çok ağlaması da, annesi, ve yakınlarınca kötüye yorulur. Durup dinlenmeden ağlayan çocuğun evde yarattığı huzursuzluktan daha da önemlisi. Bu ağlamaların anne ve baba tarafından bir yıkımın ön belirtisi olarak kabul edilmesidir. bu yıkımsa, çoğu zaman ölüm olarak yorumlanır. Boş inancın psikolojik etmenlerinden birisi olan fikir çağırışımı, çok ağlayan çocuğun eve yıkım getireceği inancında temellenmektedir. Ağlamak, özellikle uzun uzun ağlamak çocuğun "kötü bir şey sezdiğinin" belirtisi sayılır. Şu halde anneye, babaya ya da eve, ocağa gelecek olan bu yıkımı önlemenin ilk yolu, bu yıkımın habercisi sayılan ağlayan çocuğu susturmaktır. Bu amaçla baş vurulan önlemlerin ya da işlemlerin bünyesinin "susturucu" hareketlerle, sözün "uzaklaştırıcı", "geri çevirici" özü ve niteliği oluşmaktadır.²⁰

V. Çocuğu Nazardan Koruma

İslâm ülkelerinde, bu arada Türkiye'de de nazar inancı çok yaygındır. İslâm ülkelerinin hemen hepsinde, insanların bir bölümünün nazardan öldüğü inancına rastlamaktayız. Bizde, halk arasında söylenen "deveyi kazana, insanı mezara" deyimi, nazarın öldürücü gücünü açığa vurmaktadır.

Yunanlıların "matısma", Arapların "elayn" = (Göz/ ya da "isabet-i ayn = (göz değmesi), İranlıların "bed nezer" = (kötü göz), Hintlilerin "şihir" dedikleri bu çarpıcı gücün Türkiye'deki adları "nazar", "göz", "göz değmesi", "göze gelme", "pis göz", "kötü göz", "kem göz" dür.

20 Gerek çok ağlayan, gerekse uyumayan ya da geç uyuyan çocuklara uygulanan geleneksel pratikler için S.V. Örnek'in yukarıda geçen yapıtına bakılabilir. s. 70-71.

(59)

*Nazarı ve zararlı
etkileri
önlediğine
inanılan "üzerlik"
otundan
yapılma bir ev
nazarlığı.*

*"Üzerliksin havasın
Her dertlere devasın
Ak göz, yeşil göz
Sarı göz, elâ göz
Hangisi nazar etmişse
Onların nazarını boz".
sözleri çabuk çabuk söylenir.
ya da bu sözlerin yerine:
"Elemtere fiş
Kem gözlere şiş
Üzerlik çatlasın
Nazar eden patlasın" denir.
(M.H. Bayrı:
"Nazar ve Nazarlık",
Sayı: 70, İstanbul 1955, s.
1107).*

Anadolu'da nazar inancı üstüne yaptığı özlü bir araştırmada ²¹ O. Acıpayamlı, "Türkiye'yi bir uçtan bir uca kateden nazar"ın, "bir folklor müessesesi kimliğinde" olduğu sonucuna vararak, "psiko-sosyal değerler sonunda" doğduğunu ve "halen bu esaslar dahilinde" işlediğini belirtmektedir.²²

Toplumumuzda göz değmesinin psikodinamiği²³ üzerine sınırlı bir bölgede (Ankara yakınındaki Kazan bucağı ve çevresi) yapılan bir başka araştırmanın verilerine dayalı olarak: "Geleneksel toplumda yaygın olan göz değmesi inancının bireylerdeki güvensizlik ve saldırganlık-kıskançlık duygularını inkâra ve yansıtmaya yarayan bir inanç sistemi" olduğu ileri sürülmekte; "ruh sağlığı ve toplum hekimliği yönünden göz değmesi inancının bireyin ilerlemesini, daha iyiye doğru gitmesini, hastalara erken yardım sağlamasının önleyen bir inanç olarak görülmesi yerinde olur" denmektedir.²⁴

21 O. Acıpayamlı: "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar", DTCF., Cilt: ::., Sayı: 1-2, Ankara 1962.

22 O. Acıpayamlı, s. 15.

23 O. Öztürk-F. Tekeşin: "Geleneksel Türk Toplumunda Göz Değmesi İnancının Psikodinamiği", V. Milli Nöro- Psikiyatri Kongresi tutanaklarından ayrı baskı, Tarih ve yayın yeri yok.

24 Öztürk-Tekeşin s. 308-312.

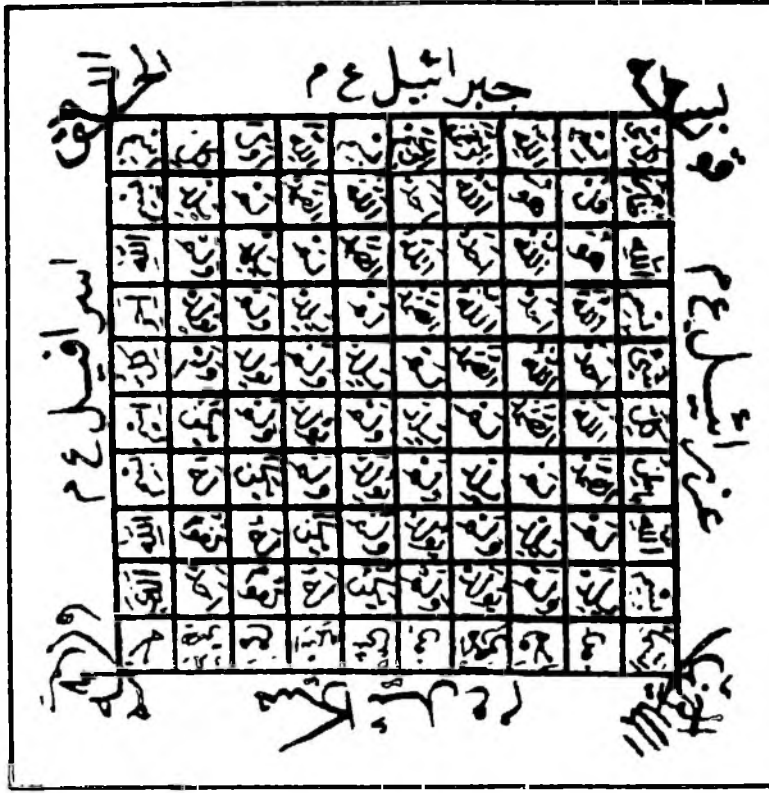
Her türlü canlı ve cansız varlığı tehdit eden, televizyon alıcısından boyacı sandığına kadar her türlü nesneye zarar vereceğine inanılan bu çarpıcı ve öldürücü gücün, özellikle geçiş dönemlerindeki çocuklar için büyük bir tehlike taşıdığı inancı çok yaygındır. Bu nedenle, çocuk sahibi anneler ve aileler, çocuklarını bu çarpıcı gücün zararından korumak için birçok çareye başvururlar.

Sayın İsmail Çebit
ve Mehmet Trafik
kazası geçirmiştir
çok fena korkmuştun
uyku uyuyamıyorsun
bu gün hocaya kurşun
döktüreceğiz mehmedim
bu gün saat 10,30'da
göndermenizi rica
ederim selamlar

(60)
"Kurşun Dökme"
pratiğiyle
ilgili bir
pusula.
(Milliyet Gazetesi.
14.3.1976).

Bu çarelerin ve önlemlerin bir bölümü, nazarı uzaklaştıracağına inanılan "nazarlık" taşıma çevresinde toplanmaktadır. Öte yandan çocukları isteyerek pis ve kirli gezdirmek; çocuklara yırtık-pırtık şeyler giydirmek de baş vurulan çareler arasındadır. Çocukları "nefesi kuvvetli" hocalara okutmak bunlardan alınan muskalarla donatmak; ziyaretlere götürmek; evde "üzerlik" otu bulundurarak gerektiğinde bunlardan birkaç tanesini ateşe atıp tütsü yapmak ve özellikle nazarı değeceğine inanılan kimselerden uzak tutmak sık rastlanılan eylem ve işlemlerdir. Nazarın temelinde yatan "haset" ve "çekememezlik" duygusunu uyandırmamak için, elden geldiğinde çocuksuz ya da çocukları hastalıklı ailelerle beraber olmaları kaçınılmaz da bu tür önlemler ve çareler dizisi içerisinde yer almaktadır.

Nitekim nazar inancının temelinde yatan psikolojik etmen yukarıda sözünü ettiğimiz araştırmada şöyle açıklanmaktadır. "İnancın yaygınlığı herkesin biri birine güvensizliği, herkesin birbirini diğerinden kıskandığı ve herkesin birtakım

(61)
Her türlü
"belâ ve afattan
mahfuz kalmak"
için
kullanılan bir
"vefk"
(Gizli İlimler
Hazinesi'nden,
4., s. 152).

majik yollarla kendisini ve sevdiklerini korumaya uğraştığını göstermektedir. Böylece bir ortamda bilinç dışı güvensizlik ve saldırganlık dürtülerini önde gören psikodinamik bir açıklama gerekmektedir. İnancın homeostatik görevi bu güvensizlik ve saldırganlık duygularının yatıştırılmasıdır. "İçimde kıskançlık ve haset yok., komşu da var" derken, komşu da "bende yok, onda var" şeklinde inkâr ve yansıtma mekanizmalarına baş vurmakta ve bunun yanı sıra toplumun sağlamış olduğu majik koruyucu metodları da kullanarak daha da rahatlatmaktadır."²⁵

IV. Sünnet

Türkiye'de çocukla ilgili geleneksel işlemlerden birisi de sünnettir. Dinsel ve töresel işlemler içerisinde en katısı ve en yaygın olanı sünnet geleneğidir. Hiçbir çocuk sahibi anne ve baba bu köklü geleneğin dışında kalmak istemez. Sünnet geleneğinin yaptırımını, bu konuda bir karşı koyuşa ve tartışmaya meydan vermeyecek kadar güçlüdür.

Sünnet sözcüğü Arapça kökenlidir ve ilk anlamıyla "işlek yol" demektir. Daha geniş anlamındaysa; Tanrı'nın yolunu ya da insanın âdet durumuna soktuğu iyi ya da kötü davranışı anlatır.²⁶

İslâm dininde Peygamberin yaptığı, uyguladığı ya da yapmayı uygulamayı öğütlediği şeylere uymaya "sünnet" denmektedir.²⁷ Örneğin; "Sunna Resulallah"

²⁵ Öztürk Tekeşin, s. 312.

²⁶ İslâm Ansiklopedisi, Cüz: 113, İstanbul 1968, s. 254-266

²⁷ P.N. Boratav: Türk Folkloru, İstanbul 1973, s. 194

(62A)
Geleneksel
kesimde
kucakta
çocuk
taşıma.

(62B)
Kırsal
kesimde
anayla
çocuk.

(62C)
Kırsal kesim ninesi torunuyla.

(62C) Anne ve çocuğu: Çocuğun başı
da anneninki gibi bağlanmıştır.

sözü, “Peygamber bu âdeti koydu” anlamına gelmektedir. Geleneğin köklü oluşunun bir başka gerekçesi de Peygamberin sünnetli doğmuş olduğu inancıdır. Böylece, İslâm dininin kurucusunun bedensel bir özelliği, bu dinden olanlara doğuşlarından sonra kazandırılmak istenmiştir.

Arapça'da sünnet operasyonunun karşılığı sanıldığı gibi sünnet, sözcüğü değil, "hıtan" sözcüğüdür. Bu sözcük, Osmanlıcada da aynen korunarak kullanılmıştır. Fakat halk arasında yaygın olan sünnet sözcüğüdür. Bunun yanı sıra Anadolu'da bu operasyonu anlatmak için sünnet yerine "kestirme" sözcüğü de kullanılmaktadır.

Sünnet işleminin dinsel kural olarak yer aldığı din Yahudiliktir. Bu dinin kutsal kitabı olan Tevrat'da (I. Kitap, Bap 17), Tanrının, İbrahim Peygamber'den ve yakınlarından sünnet olmalarını istediği buyruk olarak bildirilmektedir.²⁸ Böylece sünnet Yahudilerde Yehova'nın, yani Tanrı'nın birliğinin bir belirtisi, işareti sayılmıştır. Sünnet pratiği, İslâm ve Yahudi dinlerinin dışında kalan birçok toplumca da uygulanmaktadır. Avustralya'da, Okyanusya'da Afrika'da ve Amerika'nın birçok bölgelerindeki yerlilerin sünnet pratiği çeşitli biçimlerde ve çeşitli amaçlarla uyguladıklarını biliyoruz.²⁹

Oldukça yaygın bulunan bu pratiğin doğuşunun ve ortaya çıkışının nedenlerini açıklamaya çalışan değişik nitelikte görüşler vardır. Pratiğin çok yönlü bir işlevi olması bu konudaki değişik görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Dünyanın değişik yerlerinde uygulanan sünnet pratiğinin gerek operasyon olarak birbirinden ayrıldığı, gerekse temelinde yatan dinsel, toplumsal, cinsel ve psikolojik etmenlerin çeşitliliği, sünnetin ortaya çıkışını tek bir görüşle açıklamamıza engel olmaktadır.

Sünnet operasyonu, üreme organının uç tarafını kapayan derinin keskin bir araçla çepeçevre kesilip atılmasından ibarettir. Sünnetin yaygın olan biçimi budur. Daha seyrek görülen bir başka biçimi de siyeğin alt kısmını biraz yarmaktan ibarettir. Sünnet pratiğinin kızlara uygulandığı yerler de vardır. Doğu Afrika'da Arabistan'da kızlar da sünnet edilirler. Kızlar sünnetinde Klitorisin bir parçası ya da küçük dudakların bir parçası kesilir.

Sünnet zorunluluğu, İslâmiyetin kutsal kitabında açıkça belirtilmemiş ve buyrulmamış olmasına karşın, yine de "İbrahim Peygamberin bu husustaki şeriatına tâbi ol" ayeti genel bir kural olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de sünnet geleneğinin yüzyıllar boyu sıkı ve kesin bir biçimde yerine getirilmesinde birtakım inançlar ve görüşler egemendir. Bunların bir bölümü dinsel, bir bölümü de toplumsal, hijyenik ve cinsel içeriklidirler. Çocuk sünnet yoluyla İslâm topluluğuna katılmaktadır. Bu etmen çok önemlidir. Bir müslümanla evlenen yabancından başka birtakım şeylerin yanı sıra çoğu zaman sünnet olması da istenmektedir. Bu durumda sünnet, dinselliği belirten bir işaret olmaktadır. Sünnetli olanın sünnetsiz olandan daha temiz olduğu inancı ve görüşü de önemli rol oynamaktadır. Özellikle, dinsel baskının ağırlığını duyurduğu yerlerde, namaz çağındaki çocukların ibadet için gerekli temizliğin sünnetli olanlarda daha iyi yapıldığı inancı ege-

28 Kitabı Mukaddes, I. Kitap, Bab 17, İstanbul 1947, s. 14.

29 S.V. Örnek: Etnoloji Sözcüğü, Ankara 1971, s. 214.

mendir. Öte yandan bir örneğin dışında kalma korkusu ve tedirginliğini de belirtmek gerekir. Geleneksel toplumun bu konudaki hoşgörüsü ve bağışlaması yok denecek kadar azdır. Nitekim şu ya da bu nedenlerle sünnetleri gecikmiş delikanlılar bunun tedirginliğini duyarlar. Ülkemizde yaşı gelip geçtiği halde sünnet olmamış kimseler “gavur”, “kabuklu domuz” türünden aşağılayıcı ve kınayıcı yakıştırmalar oldukça yaygındır. Bu konuda köklü bir geleneğin yaptırım gücü yoğun bir biçimde işletilmektedir.

Ülkemizde sünnet düğünleri ve törenleri hakkında elimizde, konuyu bütünüyle ele alan monografik bir araştırma ya da inceleme yoktur. Ancak, çeşitli köy monografyalarında ve halkbilimsel çalışmalarda konuya betimsel yönüyle değinilmiş, ayrıca ülkemizin çeşitli yerlerinde sünnetle ilgili bilgiler derlenmiştir.

I. Sünnet Çocuğunun Yaşı, Sünnetin Zamanı

Sünnet olacak çocuğun yaşı hakkında Türkiye’nin her yanında geçerli bir kural yoktur. Bu yaşı belirlenmesinde çeşitli etmenler rol oynamaktadırlar. Ailenin durumu, ekonomik etkinliği, kimi vesileler bu etmenlerin başında gelmektedirler. Ancak çocuğun en geç 14-15 yaşına varmadan sünnet edilmesine de özen gösterirler. Çocuklar 4-5 yaşından başlayarak 14-15 yaşına kadar geçen süre içerisinde sünnet edilirler. Ancak, son zamanlarda, büyük kentlerde, kimi ana babaların, çocukların doğumlarından hemen sonra sünnet ettirdiklerine raslıyoruz. Çocuk birkaç günlükken ve henüz hastanede iken sünnet ettirilmektedir. Bu çok erken sünnetten amaç, çocuğun bilinçli olarak acı çekmesini ve korkmasını ve hediyeler almaları çocuğu imrendireceği için, kendisini bu sevgi ve ilgi odağı olaydan yoksun kıldıklarından dolayı anne ve babasına karşı çocuğu geçici bir süre de olsa soğutabilir.³⁰

Kentlerde yaşayan ve rasyonel düşündüklerini savunan kimi ailelerin uyguladıkları bu türden erken sünnete geleneksel kesimde yaşayanlarda pek raslanılmaz. Yüzyüze bakan bir örnek toplumlarda sünnetin birçok işlevi vardır. Öyleki, sünnetle, hele tantanalı bir sünnet töreniyle aile hem üyesi bulunduğu grup içerisinde saygınlığını tazeler ve artırır, hem de çocuğun “mürüvvetini” görür. Çünkü bu kesimlerde çocuğun bakımı, sünneti, evlendirilmesi ana ve babanın “boyuna borç”dur; ana baba da ekonomik koşulların elverdiği ölçüde bu sorumlulukları en iyi biçimde yerine getirmekten mutluluk duyar. Hatta, bu amaçla ekonomik olanakların zorlandığı ve borca girildiği de olur.

Kimi zaman birden çok çocuğu aileler, hepsini birden sünnet ettirirler. Burada “hepsi bir arada çıksın” düşüncesi egemendir; böyle bir durumda en küçük çocuğun yaşı pek hesaplanmaz.

30 Sünnetin çocuktaki travmatik etkisiyle toplumsal anlamı arasındaki çatışma için bkz. O. Öztürk; “*Sünnetin Psikolojik Etkileri Üzerine Bir Araştırma* (Basılmamış Doçentlik Tezi), H.Ü., Tıp Fakültesi, Ankara 1964, s. 88-89

Yoksul ya da öksüz çocukların sünnetlerini varlıklı kimseler ya da akrabalar kendi çocuklarıyla birlikte yaptırırlar. Bu görevi kimi kurumların, yardım derneklerinin üstlendikleri de olur.

Sünnet zamanı ve mevsimi olarak en çok ilkbahar, yaz sonbahar mevsimleri seçilir. Çocukların okul durumları, yaranın iyileşme süresi, tarımla, çiftlikle ve bahçecilikle uğraşanların ürünü kaldırma işleri bu üç mevsimden birinin seçilmesinde rol oynamaktadır. Ama sünnet için en çok sonyaz yeğlenmektedir.

Şimdilerde, özellikle kentlerde sünnet töreni ya da düğünü için Cumartesi, Pazar günleri seçilmektedir. Eskiden, daha çok Perşembe günü yeğlenmekteydi. Eskiden Cuma'nın tatil olması ve Perşembe'nin uğurlu sayılan Cuma'dan önceki gün olması bunun nedeni olsa gerek.

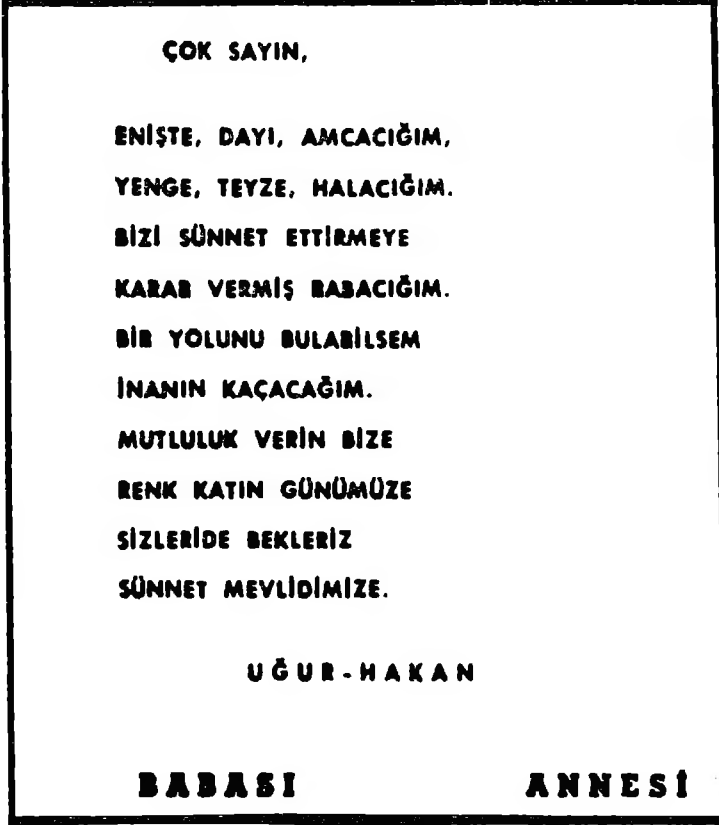
(64) Bir "Sünnet Cemiyeti" çağrı kartı.

2. Tören ya da Düğün Hazırlığı

Çocuğunu ya da çocuklarını sünnet ettirmeye karar veren aile, sünnet gününü saptadıktan sonra bir hafta-on gün öncesinden konuklara haber verir. Bu haber, bu duyuru iki biçimde olur: "okuyucu", "elçi" çıkartılarak ya da davetiye bastırıp dağıtılarak... Daha çok köylerde ve küçük kasabalarda uygulanan "okuyucu" çıkartma usulünde, "okuyucu": "Ahmet Bey selâm söyledi, filanca gün çocuklarını kestirecek, sünnet düğünümüze buyursun dedi" çağrısını çağrılılara duyurur. "Okuyucu" ya da "elçi" kimi yerlerde gerek düğün sahibinden, gerekse çağrılılardan hediye alır.

Özellikle geleneksel kesimde düğüne çokca kimsenin çağrılmasına dikkat edilir. Düğün bir mahalledeyse ve durum elverişliyse mahallelinin tümü çağrılmak ister; düğün köydeyse yine aynı biçimde köyün tümünü çağırmaya dikkat edilir.

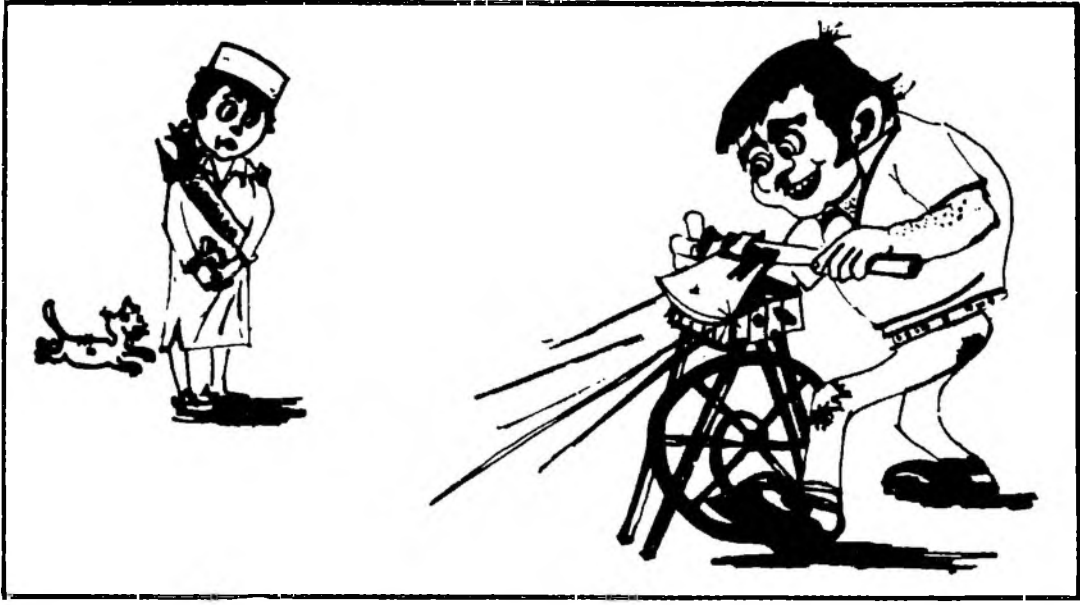
Yüzyüze bakan yerlerde olanaklar ölçüsünde kimse küstürülmek istenmez; çünkü bunların yüzyüze bakarlığı ilişkilerin aksamadan ve düzenli bir biçimde gitmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, sünnet düğünleri, tıpkı evlenme düğünlerinde olduğu gibi, dargın ailelerin ve kişilerin barışmaları, toplumsal, ekonomik ve hatta siyasal ilişkilerini yeniden düzenlemeleri için de bir vesile olur.

165)
"Sünnet
Mevlidi"
için
değişik
türde
bir
çağır
kartı"

Davetiye usulüye son 20-25 yılın göreneğidir. Malî durumları elverişli olan ve kentlerle, gelişmiş ilçelerde yaşayanlar, genellikle bu usule baş vurmaktadır. Söz konusu davetiye kartlarında sünnetin yapılacağı gün ve yeri belirtmekte, saygılı bir uslûpla çağrılılardan törene katılmaları istenmektedir. Davetiyeler, sünnetin dinselliğini vurguladıkları gibi, yalınkatlığını da dile getirebilirler. Ayrıca, üzerlerinde sünnet işlemiyle ilgili resim ve karikatürler bulunan çeşitli kartlar da bu amaçla piyasada satılmaktadır.

"Okuyucu" ya da basılı kart yoluyla düğün günü duyurulduğu sırada, öteki hazırlıklara da başlanılır. Bu hazırlıklar içerisinde konukların ağırlanacağı yer başta gelmektedir. Ailenin durumuna göre bu yer ya çocuğun kendi evi, ya da bir dernek açık hava sineması, orduevi, gazino ya da yazlık bir bahçe olabilir. Eğer düğün evde yapılacaksa, çocuğun kesilmesinden sonra yatacağı odası ve yatağı hazırlanır, süslenir, donatılır. Çocuğun yatağının ya da yatacağı odanın görünür yerlerine Kur'an, nazarlık vb. asıldığı da sık sık rastlanılan alışkanlıklardandır. Öte yandan konukların ağırlanacağı, yemek yiyecekleri yerler de titiz bir biçimde hazırlanırken, çalgıcıların ve oyuncuların oynayacakları ve oturacakları yerler de gözden geçirilir.

(66) Kesme işlemini karikatürize eden çağırı kartlarından bir örnek

Son zamanların kent göreneklerinden olan gazino, yazlık bahçe ya da salon kiralama işiyse, daha çok ailenin ekonomik koşullarıyla ve tek erkek çocuk sahibi olmasıyla ilgilidir. Töreni bu türden bir yerde düzenlemenin hem saygınlığı artırma, hem de konukları ağırlamayla ilgili işlerin düzenli gitmesini sağlamak gibi iki amacı da göz önünde bulundurmak gerekir. Aslında son zamanlarda, özellikle büyük kentlerdeki kültür değişimleri sonucu gerek sünnet, gerek evlenme düğünleri bu amaçla işi yapan yerlerde düzenlediği gibi, cenaze törenleri de son 4-5 yılın ürünü olan “İslâm cenaze işleri” tarafından düzenlenmektedir.

Sünnet düğünü düzenlemeden, sadece kestirme işlemini yaptırarak, istenirse bir de mevlit okutturup bu işi kısa yoldan çözümleyen aileler de vardır. Bunlar, daha çok yoksul ya da orta tabakadan gelen ailelerdir. Ayrıca sünnet düğünü sırasında kurban kesildiği de bilinmektedir.

3. Çocuğun Hazırlanması

Çocuk, törenden birkaç gün önce hazırlanır. Aslında çocuk çok daha önce psikolojik bakımdan hem sünnet olma sevincine, hem de psikozuna girmiştir. Geleneksel eğitimimizde anne ve baba çocuğunu bu önemli geçiş pratiğine hazırlamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Çocuk sünnet olacağı gün belli olduktan sonra daha da artan gizli bir korkuyu ve ürkekliği içinde taşımaya başlar. Annenin, babanın ve yakın çevrenin çocuğun bu korkusunu gidermek için ona yeterince yardımcı olduğu söylenemez. Esasen, çocuk küçük yaştan beri sünnetçiyle korkutulduğu için, bu ürkekliğin kökü daha da gerilere gitmektedir.

Sünnet olacak çocuğun bir sünnet giysisi yaptırmak âdettendir. Bu giysi, hazır olarak satılmakta ya da örneğine uygun olarak yaptırılmaktadır. Bu tip giysi

(67)
Sünnet
giysisi
içinde
bir
çocuk

(68)
Dedesı ve
sünnet edilecek
torunu.
Biri
hayatın başlangıcında,
biri sonunda

genellikle üzerinde maşallah yazılı bir başlıktan, beyaz bir pantolon ve ceketten ibarettir. Giysinin üzerine kırmızı ya da mavi renkte bir pelerin, bu olmazsa aynı renklerde bir kurdele geçirildiği görülmektedir. Eğer çocuğun ailesi bu tür bir "sünnet elbisesi" alamayacaksa, çocuğa bir kat yeni giysi yaptırır; kirvelik geleneğinin bulunduğu yerlerde çocuğun giysisi kirve tarafından sağlanır. Ayrıca, sünnet işleminde ve kesilme sonrasında giymek üzere genişçe gecelik biçiminde bir giysi hazırlanır. Bu giysi çocuğun bacaklarını açmasını rahatça sağlar ve yaranın kanamasını önler.

Çocuk, birkaç gün öncesinden ya da aynı gün ata, arabaya, otomobile bindirilerek dolaştırılır. Köylerde ya da küçük yerlerde çocuklar atla, arabayla ve traktörle dolaştırılır.³¹ Bu geziye mahallerin öteki çocukları da katılırlar; davul zurna çalınır, böylece çocuğun sünnet olacağı bir gösteriyle ilan edilmiş olur. Çocuk, sünnet olmadan önce temiz bir biçimde yıkanır, traş olur.

4. Sünnet İşlemi ve Sünnetçi

Sünnet işlemi daha önce de belirttiğimiz gibi, cinsel organın uç kısmındaki derinin çepeçevre kesilmesinden ibarettir. Çocuk, varsa kirvesi, yoksa bir yakınının kucağına oturtulur ve bacaklarının iki yanı açılması sağlanır; çocuğun kucağına oturduğu kimse onun kollarını sıkı sıkıya tutar. Bu sırada çocuğa korkmaması için yüreklendirici, erkekliği vurgulayıcı sözler söylenir. Çocuğun dikkatini başka bir yöne çekmek için, yukarıda bir yer gösterilerek "kuşa bak! kuşa!..." denir. Kesilmeden önce ve kesilme sırasında "Allahu Ekber! Allahu Ekber" denilerek tekbir getirilir. Ayrıca "oldu da bitti maşallah" diye çok bilinen ve yaygın olan tekerleme de söylenir.

FENNİ SÜNNETÇİ	FENNİ SÜNNETÇİ
Sağlık Memuru	Sağlık Memuru
MUSTAFA AKKAYA	CEMALETTİN ÖZGÜR
Diploma No : 304	Tel Ev : 17 04 37
Dikişli, Dikişsiz, Ağrısız	İş : 19 21 80/369
sünnet ve hertürlü enjeksiyon	AĞRISIZ
yapılır.	HASTANE USULÜ
Tel : 16 46 62	DİKİŞLİ — PRATİK
Adres : Ziraat mah. Ahter sok	SÜNNET YAPILIR
Güler Ap. 8/10 (Camii Yanı)	Ballıbaba Sok. 63/8
Yıldırım Beyazıt	K.Esat — ANKARA

(69) Ankara Telefon Rehberi'nden alınan iki "fenni sünnetçi" reklâmı.

31 23 Mayıs 1974 tarihli *Hürriyet Gazetesi*'nde, Ödemiş'de sünnet edilecek çocukları develere bindirip gezdirmenin moda halini aldığını bildiren bir haber -röportaj yer almıştır.

Doğu'da Güney Doğu'daki kimi yerlerde sünnetçinin, kirvenin ve çocuğun üzerine bir örtü örtülür. Kesilme işlemi bu örtünün altında yerine getirilir. Örtü yerine, bu amaçla hazırlanmış bir çadırın kullanıldığı da olur. Bu örtünme "hem işlemin gizlilik gerektirdiği nedeniyle, hem de çocuğa nazar değmemesi için yapılmaktadır" diye açıklanmaktadır.

Kesilme işlemi bittikten, gerekli cerrahi önlemler alındıktan sonra çocuk, kirvesinin ya da yakınlarından birinin kucağında yatağına yatırılır.

Sünnet, yani kesme işlemini yerine getirenin genel adı sünnetçidir. Bununla beraber Orta Anadolu ile Güney - Doğu Anadolu tarafından sünnetçiye "Abdal" ya da "Kızılbaş abdal" da denmektedir. Günümüzde bu işi sağlık memurları yapmaktadır. Bunların kent kesimindekiler kendilerini "fenni sünnetçi" diye tanıtmaktadırlar. Son zamanlarda bunlar gazetelere verdikleri ilânlarda; ağrısız, sızsız sünnet yaptıklarını belirtmektedirler. Eskiden - hatta şimdi - uzak ve geri kalmış köylerde, kesim işlemi sağlık ve temizlik kurallarına gerekli titizlik gösterilmeden yapıldı. Kanın durması ve yaranın sağılması için en çok kullanılan antiseptik ve merhem odun külüyle ağaç tozuydu.

5. Hediye - Armağan

Tören karakteri taşıyan ve önemli "geçiş dönemi" pratiği çeşitli hediyelerle süslenmektedir. Hediye konusunda ülkemizin her yanında geçerli bir kural yoktur. Yöresel özellikler, toplumun geleneklerine sıkı sıkıya bağlılığı ya da gevşekliği hediyelerin çokluğunu, azlığını ve türünü belirler. Ancak, hemen her yerde hediyein odak noktası sünnet edilen çocuktur. Ayrıca çocuğun ana ve babasına

SAYIN VELİLER;
ÇOCUĞUNUZ HAYATTA EN
KIYMETLİ VARLIĞINIZDIR.
USULSÜZ VE DİKKATSİZ
SÜNNETİN ZARARI TELAFİ
EDİLEMEZ.
23 YILLIK TECRÜBE
AĞRISIZ, KANSIZ,
DİKİŞLİ VEYA DİKİŞSİZ
ÖZEL YAPIŞMAYAN GAZLI
BEZLERLE SAMİMİ TEDAVİ

(70) Bir sünnetçi reklâmı.

da hediyeler verildiği olur. Konuklara da hediye verilmesi âdetine daha çok Doğu ve Günel Doğu Anadolu'da raslanılmaktadır. Kirvelik kurumunun yaygın olduğu yerlerde, kirve, çocuğu hediye ile donattığı gibi, çocuğun yakınlarına da hediye verir. Aynı biçimde çocuğun babasının da kirveye armağan sunması âdettendir.

Çağrılılar maddî olanaklarının elverdiği ölçüde ya da sünnet edilen çocuğun ailesine olan yakınlığı derecesinde hediyeler getirirler. Kentlerde türlü oyuncakların yanı sıra altın hediye etme âdeti yaygındır. Geleneksel kesimde hediyeler daha gösterişli olmaktadır. Tören sırasında, sünnetçiye, çalgıcılara, türkücülere tören sahibi tarafından hediye ve para verilir. Bu hediyelere ve bahşışlere çağrılıların katıldıkları da olur.

Diyarbakır'ın Daşdirek Köyü'nde gözlemlenen bir sünnet düğününde aşağıdaki hediyeler saptanmıştır.³²

(71) Kesilme acısından sonra hediye alma sevinci.

Sünnet sahibi tarafından “elçi” ile çağrılılara gönderilen hediyeler. Çorap, at yuları, ipekli entari, at bellemesi, entarilik... Bunlara karşılık çağrılıların sünnet evine getirdikleri hediyeler. Koyun, keçi, öküz, at, koç, şeker...

Kirve'nin çocuğun ailesine verdiği hediyeler: Bir çift kundura, mantar tabancası, iki tane mintan, iki çift renkli çorap, askılı keten pantolon, maşallah yazılı üçgen biçimde bir altın takımlık (çocuğa), bir naylon gömlek, bir çift çorap, askılı tabanca kılıfı, bir çift kundura, kasket, takımlık kumaş (çocuğun babasına),

31 Bkz. S.V. Soley: *Diyarbakır İli ve Bu İle Bağlı Daşdirek Köyü'nde (Dotkan Aşireti) Sünnet Pratiği ve Bu Uygulama İle İlgili Âdet, Gelenek ve İnanmalar*, Bitirme Tezi, A.Ü. DTCF. Etnoloji Kürsüsü, Ankara 1969, s. 25-36.

4 metre ipekli başörtülük, iki madeni yüzük (biri gümüş), bir takım ipekliden entarilik kumaş, bir çift kundura (çocuğun annesine), 3 metre elbiselik ipekli kumaş, iki tane ipekli başörtüsü, boyuna takılacak boncuk (çocuğun ablasına).

Yiyecek ve eşya; bir koyun, bir küçük kasa domates, on kilo taze fasulye, altı kilo yeşil biber, beş kilo toz şeker, beş kilo kesme şeker, üç kutu akide şekeri, dört kutu lokum, 20 tane çay bardağı, tabağı ve kaşığı, 650 liralık pilli bir radyo.

Çocuğun ailesinin kirveye verdiği hediyeler: Bir takım elbiselik kumaş, bir koyun, bir keçi, yağ, peynir, iki çift gömlek, iki çift kundura, bir odalık serimlik keçe, keçi kılından yapılmış bir odalık başka bir sergi ve yün (Bu hediyelerin hemen bu törende verilmeyeceği, ayrı ayrı zamanlarda takdim edileceği belirtilmiştir.).

Bu yöreye özgü âdetlerden birisi de para toplanmasıdır.³³ Bu âdet aşağıdaki biçimde dört kez yapılarak yerine getirilmektedir. Törene katılan çağrılılar, çadırların içersinde, oturdukları yerde geniş bir halka biçimini almakta; orta yaşlarda birisi elindeki tepsiyle ve yardım amacıyla para toplamaya başlamaktadır. Para toplama işi dört kez tekrarlanmakta; bu tekrarlar da “tur” denilmektedir. “Bu “tur”lar şunlardır.

1. Tur *Sünnetçiye toplanan para.*
2. Tur *Çalgıcılara toplanan para.*
3. Tur *Seyyitlere (Muhammet soyundan geldiği söylenen bir tür derviş) toplanan para.*
4. Tur : *Gazelhanlara ve türkücülere toplanan para.*

Bu para toplama işinden sonra, sünnet işlemine geçilmektedir.

Sünnet düğünlerinin büyük bir tantanayla yapıldığı durumlar da vardır. Büyük aile tipinin egemen olduğu ya da aşiret yaşamı sürdürülen yerlerde, komşular ve başka aşiretler üzerinde etkili olmak amacıyla birkaç gün süren büyük düğünler düzenlenmektedir. Bu türden büyük sünnet düğünlerinde gösteriş, komşu aileye ya da aşirete “nisbet”, saygınlığı artırma vb. etmenler rol oynamaktadırlar.

Eskiden, Osmanlı yönetimi sırasında padişah, vezir ve büyük devlet adamlarının çocukları için düzenlendikleri törenler tam bir şölen niteliğinde olur ve günlerce sürerdi. ³⁴ Özellikle sultanların çocuklarının sünnet düğünlerine yabancı misyon temsilcileri de katılır, karşılıklı hediye sunumları Osmanlı devletiyle yabancı devletlerin temsilcileri arasında bir saygınlık alış verişine dönüşürdü.

33 Adı geçen tez, s. 27

34 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Ö. Nutku: IV. *Mehmet'in Edirne Şenliği*, TTK Yayınları, VII. Seri, Ankara 1972, s. 61

6. Kirvelik

Kirvelik konusunda elimizde başarılı bir monografik araştırma bulunmaktadır.³⁵ Bu araştırmadan öğrendiklerimize göre kirvelik: “Bir erkek çocuğun sünnet töreninin külfet ve masraflarını, başka bir aile büyüğünün üzerine alması ile iki aile grubu arasında kurulan sanal akrabalığa verilen addır. Kirve, esas itibarıyla, sünnet töreninin masraflarını kısmen olsun yüklenecek ve tören sırasında çocuğu kucağına alarak çırpınmasına engel olacak kimsedir (...) Genellikle eş durumundaki aileler arasında kurulan kirvelik iki taraftaki kişileri anlamlı bir dostluk ilişkisiyle birbirine bağlar. Çocuklarını birbirleriyle evlendiren aileler nasıl adına hısımlık denilen kurumlaşmış bir dostluk ve yakınlık kurarlarsa, bir çocuğun sünnet töreninin üstlenilmesiyle birbirine bağlanan aileler de kurumlaşmış bir yakınlık kurarlar. Bu şekilde tanımlanan “sanal akrabalık”³⁶ kirvelik adı altında bilinmektedir. Böylece, kirve, çocuğa karşı birtakım sorumlulukları da yüklenmiş olur.

“Kirvelik”, “kirivlik”, “kirvaluk”, “kirvalık” biçiminde de kullanılan kirvelğin³⁷ en yaygın ve benimsenmiş olduğu yerler; Kars Sivas, Mersin hattının çevrelediği bölgelerdir. Bu çevreye kuzey ve batıdan komşu olan bölgeler töre’nin seyrek uygulandığı yerlerdir. Artvin’le Samsun arasında Karadeniz sahil şeridinde ve Samsun’la Mersin arasında kalan kara şeridinin batısındaki bölgeler ise kirvelğin bilinmediği ve yerli halkın çoğunlukla töreden habersiz olduğu yerlerdir³⁸.

Kirvelik kurumu sözünü ettiğimiz araştırmaya göre aşağıdaki işlevleri yerine getirmektedir. Kirvelik:

“Var olan ilişkileri pekiştirir; ailelerin sosyal ilişkiler ağını genişletir: bir sosyal sigorta mekanizmasıdır sosyal alışkanlığı artırıcıdır; farklı dil, din ve etnik gruplardaki aileleri birleştiricidir; bürokratik devlet mekanizmasının halka tam anlamıyla ulaştıramadığı bölgelerde halk-devlet ilişkisini kolaylaştırır; bir yöreye dışardan gelen kişilerin bu yöreye intibaklarını kolaylaştırır; ailelerin veya kişilerin denetimindeki insan gücünü artırır ve önemli bir pazarlık gücü kazandırır.”³⁹

35 A. Kudat: Kirvelik, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974.

36 Kudat, s. 7, 8.

37 Bu konuda ayrıca bkz. O. Türkdoğan: “Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği”, TK., Yıl III-IV, Ankara 1969, s. 197-213.

38 Kudat, s. 12.

39 Kudat, s. 3-2.

(20) Hayatın başlangıcı ve sonu: Bir dükkanda yanyana satılan beşik ve tabut.

(21)
Beşikte çocuk.

(22)
Anne, beşik ve çocuk

(23)
Beşikte çocukla
annesi

(24)

*Annenin tarlada
çalışırken
bebeğin sesini
duyacağı yere
kurduğu
geçici bir
salıncak.*

(25)

*Anne tarlada,
bebeği ağaç gölgesinde.*

(26) Salıncakta çocuk

(27)
Nine
ve
torunları

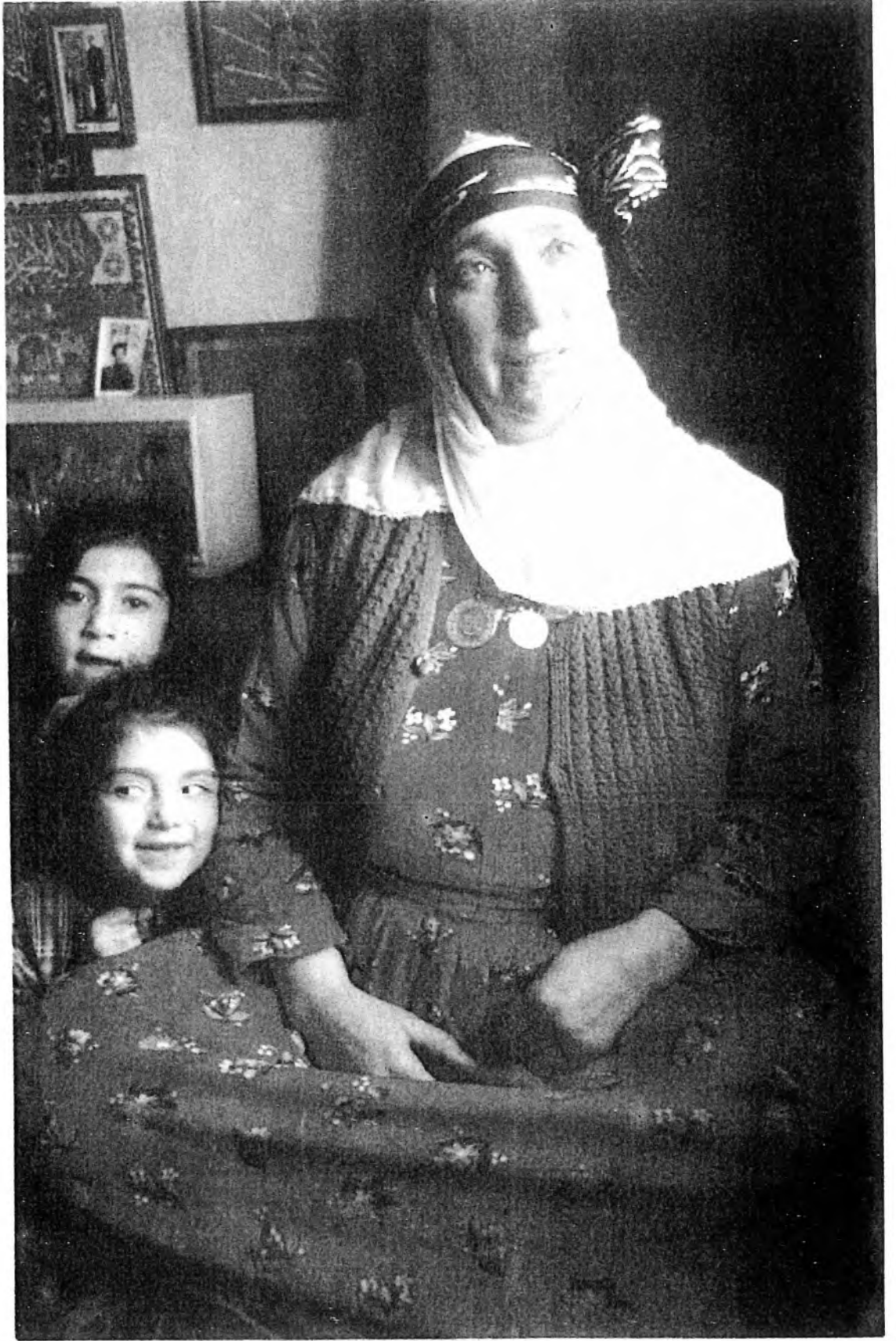
(28)
Anne kucağındaki çocuk.

(29)
Anneyle çocuk

(30)
*Dördüncü çocuğunu
bekleyen bir anne*

(31) Nineyle torunları.

(32)

Bir odabadan
anneler ve çocuk-
ları

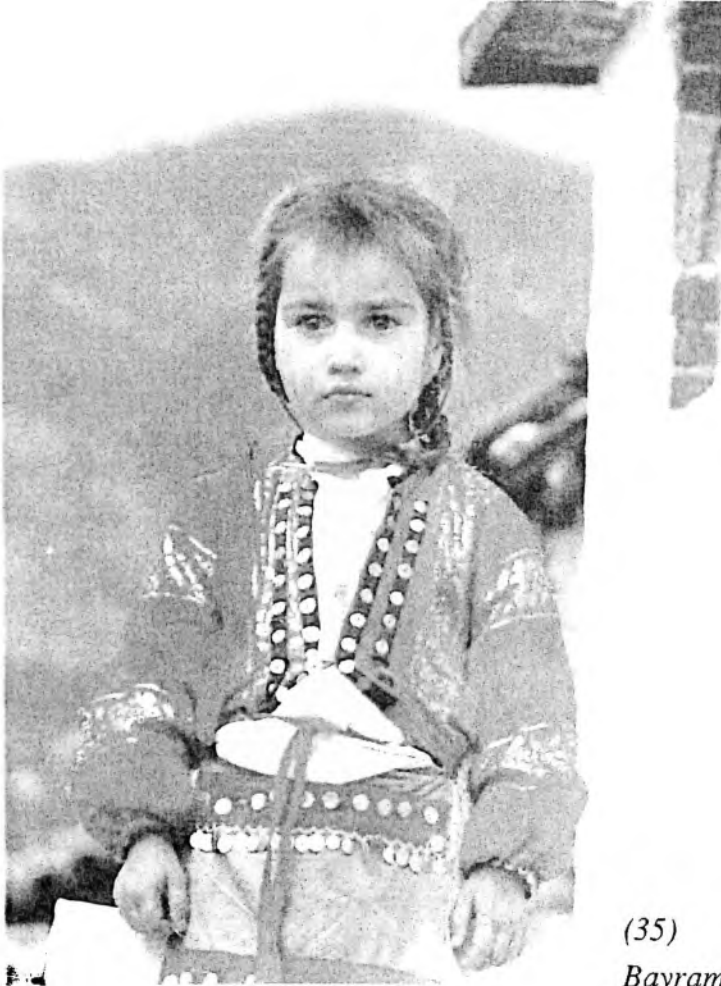
(33)

Bayramlık giyimiyle
tezeker önünde çocuk

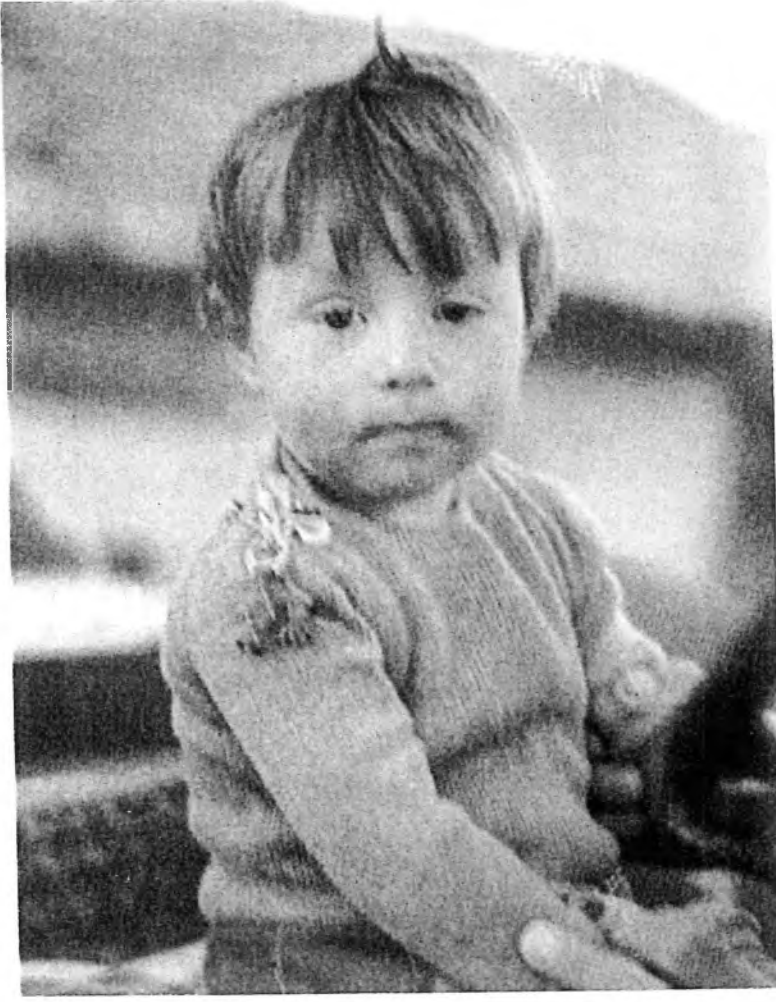
(34)

Anne sırtında,
kuşaga bağlı çocuk.

(35)

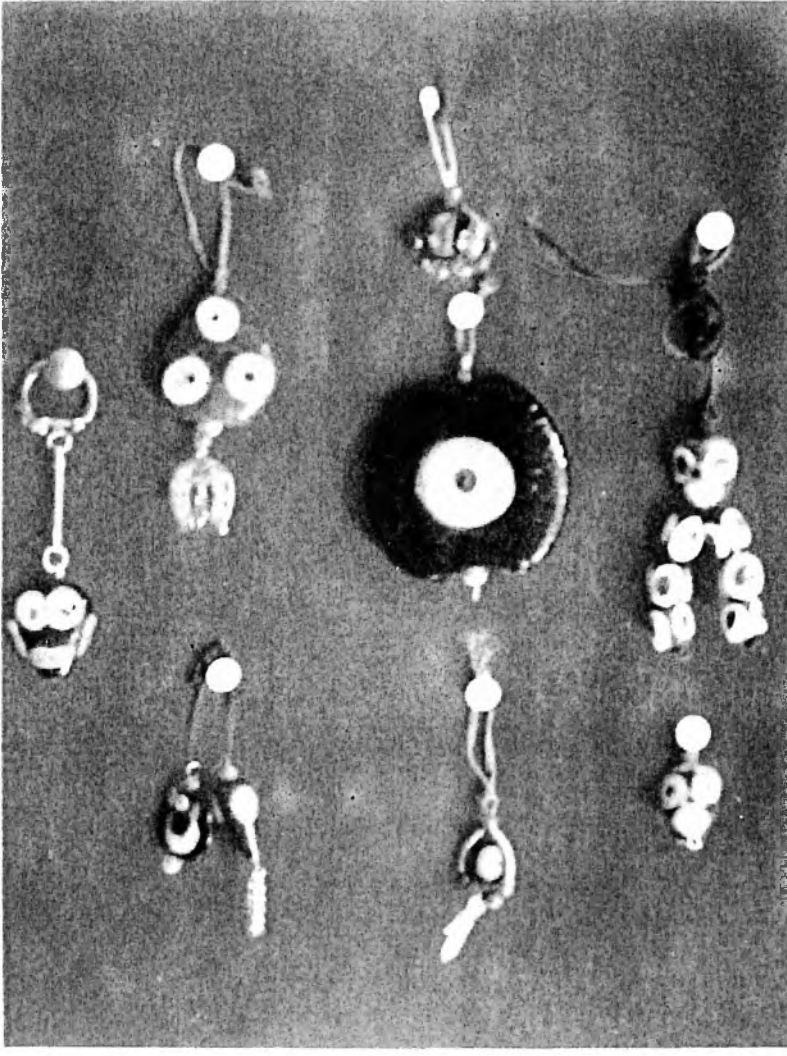
Bayramlık giymiyle çocuk.

(36)
*Omuzunda nazarlık
bulunan çocuk*

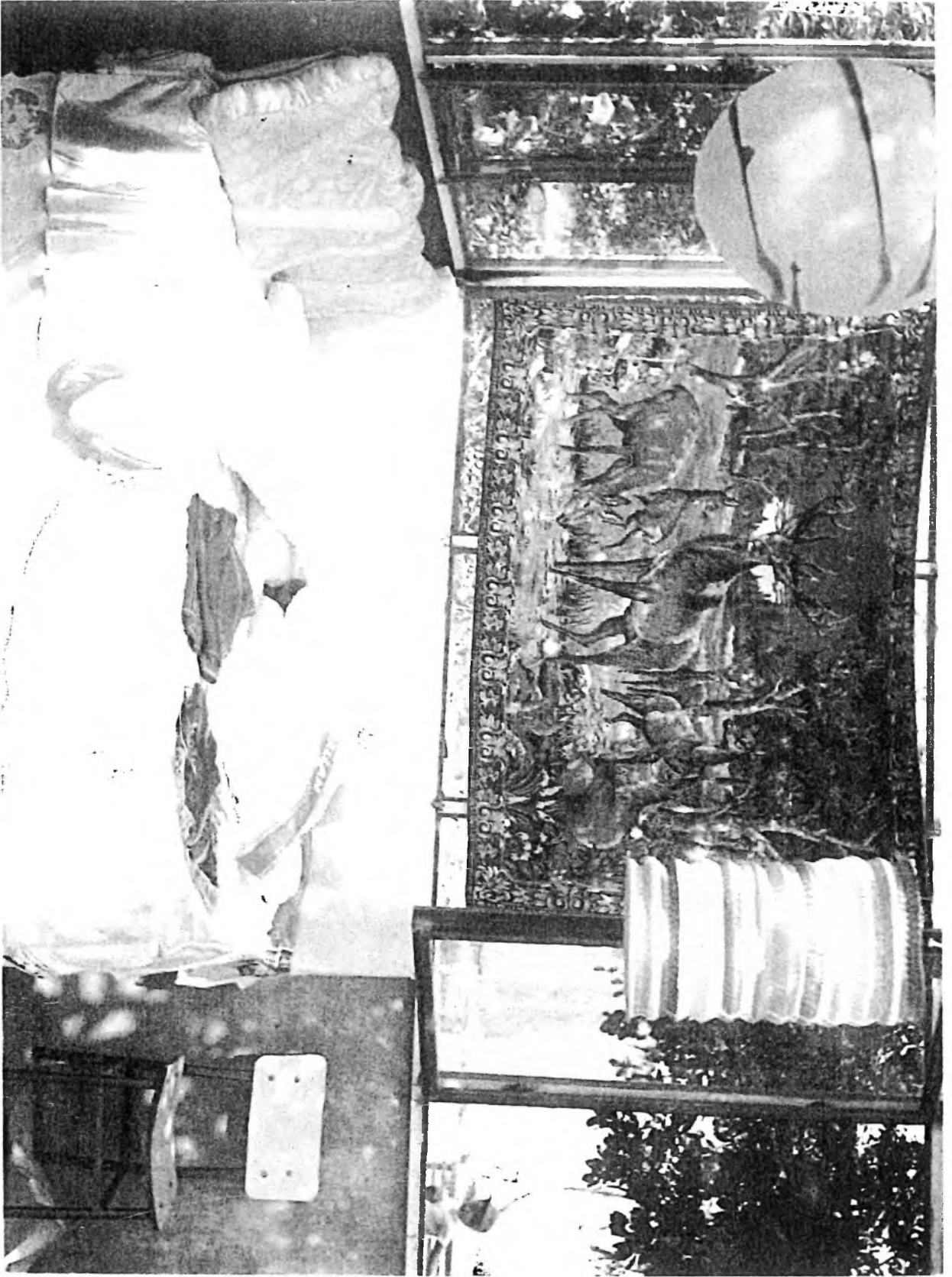
(37)
Nazarlıklı bir kız çocuğu

(38)
Çeşitli
nazarlık
boncukları.

(39)
Geç konuşan
çocukların boyunlarına
takılan dinsel ve
büyüsel özlü
bir kolye.

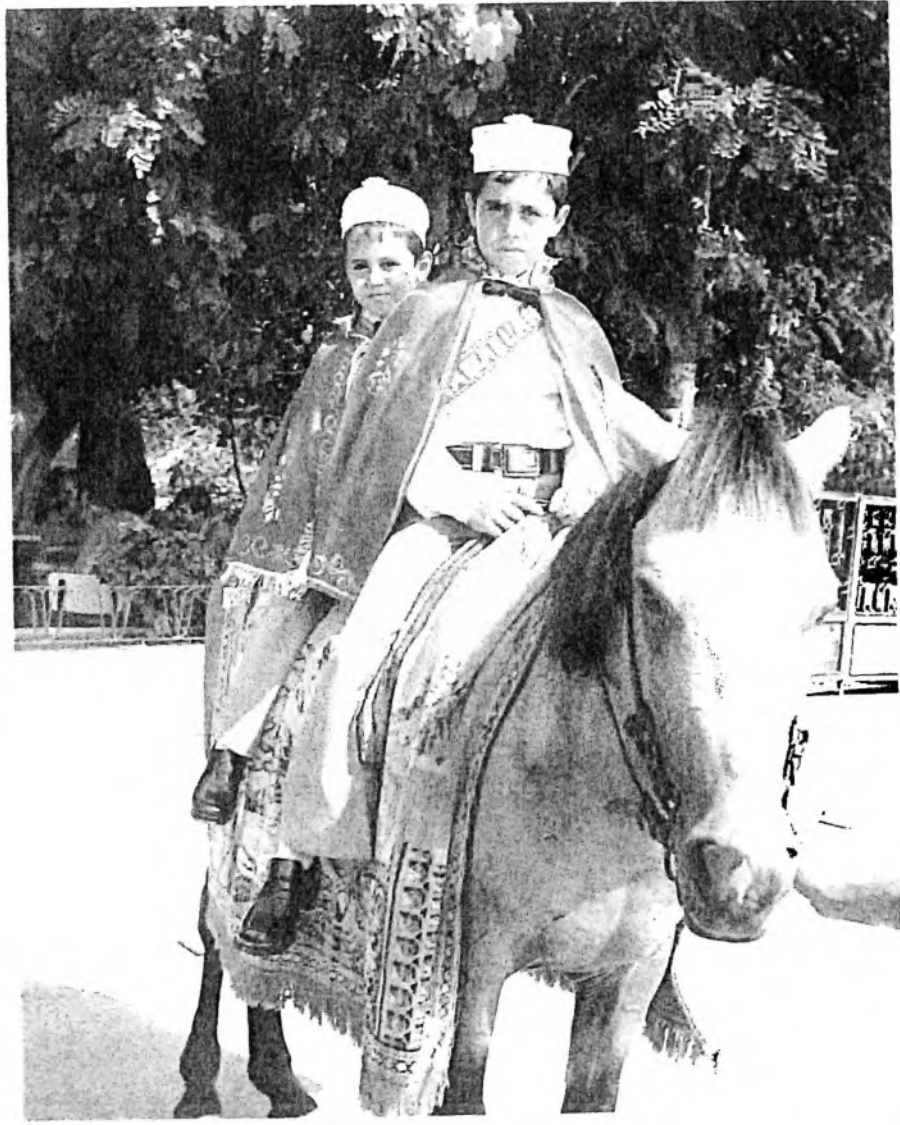

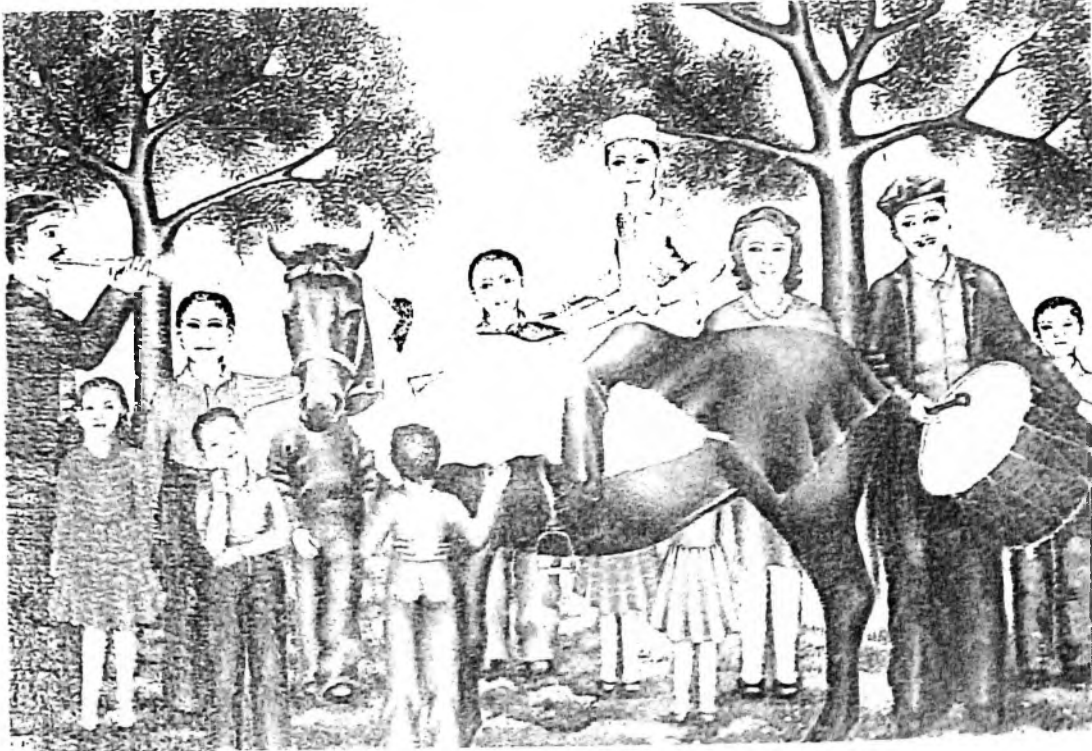
(40)

*Sünnet edilen çocuklar
için hazırlanan köşe*

(41)
Sünnetten
önce
törensel
giysileriyle
at üstünde
dolaşan
çocuklar.

(42)
F. Başaran'ın
"Sünnet"
adlı
tablosu.

(43)

*Çocuğun sünnet
işlemine
hazırlanışı*

(44)

*Sünnetten sonra
çocuklar ve hediyeleri*

C. EVLENME

Yaşamın ikinci geçit dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir.

Öte yandan, toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları, yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri gelenekleri, kısaca kültürleri, evlenme biçimlerini de belirlemektedir. Her toplum ya da grup, kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini yerlerken, yapısına aykırı düşecek olanları da önlemeye çalışmaktadır.

Kız kaçıрма yüzünden iki aile birbirine girdi, 1 ölü, 7 yaralı var

CEYHAN(A.A.)-Bağören köyünde 6 gün önce kaçıran bir kız yüzünden Aygar, Akdağ ile Gedik ve Atız aileleri tabanca, tüfek ve sopa - larla birbirine girmişler. Ayşe Atız adlı 40 yaşlarında bir kadın ölmüş, 7 kişi yaralanmıştır.

Öğrenildiğine göre, 6 gün önce N.D. adında 18 yaşındaki kız kaçırılmıştır. Kızın kaçırılması üzerine dün sabah köyde bir arbede kop-

muş 4 aile birbirlerine tabanca, tüfek ve sopalarla girmiştir. Güçlükle bastırılan arbedede, Ayşe Atız alından yediği kurşunla ölmüş Hayriye Gedik, Mustafa Gedik, Hüseyin Aygar, tabancayla Eyüp Akdağ, İbrahim Akdağ, Ali Akdağ adlı şahıslar tüfekle ve Mustafa Akdağ adlı genç ise sopayla ağır yaralanmışlardır.

11 kişi gösletine alınmış, kovuşturmaya başlanmıştır.

(72) Basında sık sık yer alan kız kaçıрма olaylarından birinin kesiti.
(Günaydın Gazetesi 2.2.1975).

I. Evlenme Biçimleri

Türkiye’de kültürel değişmelerin daha etkin görüldüğü büyük kentlerde doğrudan tanışıp anlaşarak evlenmeler giderek yaygınlığını artırırken, gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde görülen evlenme biçimlerinin başında hâlâ “görücülük” gelmektedir. Görücülüğün aslını, evlenecek erkeğin aile üyeleriyle, akraba ve komşularından seçilen birkaç kadının daha önceden üzerinde durulan ya da tanınanlarca önerilen kızın evini ziyarete gidip, hem kızı yakından incelemeleri, hem de niyetlerini belli etmeleri oluşturmaktadır. Buna “kız bakma”, “görücü çıkma”, “dünür gezme” gibi adlar da verilir. Görücüler kızı görüp, olumlu bir yargıya vardıldıktan sonra, daha ayrıntılı bilgiler edinmek için ziyaretlerini sona erdirirler. Bu, aynı zamanda kız ailesine de bir düşünme payı bırakmak, -eğer kızlarını vermeye razı iseler-onlara damat adayı hakkında bilgi edinmeleri için zaman tanımak

anlamına gelmektedir. Her iki tarafın olumlu bir karara varması sonucu görücü-lerin işi bitmiş olur. Bundan sonra kız isteme, söz kesme, nişan gibi daha bağlayıcı aşamalara geçilir ki, evlenme olayını genel çizgileriyle ele aldığımız alt bölümde bunlara değineceğiz. Görücülük yoluyla evlenme biçiminde, evlenecek erkek ve kızdan çok, ailelerin girişimi, isteği ve beğenisi rol oynamaktadır.

Türkiye’de görülen evlenme biçimleri içerisinde “kız kaçırma” yoluyla gerçekleştirilenler de önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu konuda bir araştırma yapan İbrahim Yasa’ya göre, genel anlamıyla kız kaçırma “ister tek tarafın, isterse iki tarafın da rızası bulunsun veya bulunmasın, evlenme ve dolayısıyla bir yuva kurmak amacı ile meydana gelen bir toplumsal olay olarak”¹ kabul edilmelidir. Aynı araştırmacıya göre, kaçırma olayında iki biçim egemendir: Birincisi kızın isteği olmaksızın kızı zorla kaçırma; ikincisiyle kız istekli ve gönüllü olduğu halde ailesinin erkeği istememesi ya da başka nedenlerden dolayı kızı kaçırmadır.² İkinci durumda kızla oğlan arasında bir anlaşma söz konusudur.

Erkeğin kızı zorla ya da gönüllü olarak kaçırmasının dışında, daha seyrek olmakla beraber, kızın bohçasını alarak oğlan evine gidip oturması durumu vardır ki, buna halk arasında “oturakalma” denmektedir. Örneğin; “Kütahya, Sivas, Kastamonu illerinde oturaklama olayına raslanmakta, Kastamonu’da bir kızın bazan gözünün tuttuğu herhangi bir erkeğe kaçtığı sık sık tespit edilmiş bulunmaktadır.”³ Yasa, kızın bu türden bir evliliğe başvurmasını iki nedenle açıklamaktadır: birincisi; kızın sevdiği kişiyle evlenmesine ya kendi ailesinin ya da karşı tarafın razı olmaması; ikincisiyse yoksulluktur. Neden ne olursa olsun, kız, onurunu hiçe sayarak oğlan evine gelip oturduğu için, çoğu zaman oğlanın ailesi tarafından kabul görmemektedir. Yasa’ya göre, oturakalma olayında “erkeğin kaçırlması söz konusu olmamakla beraber, erkeğin evine gelip oturan kızı reddedilmediği takdirde bu olaya erkeğin sembolik bir şekilde dahi olsa kız tarafından kaçırlması gözü ile bakılabilir.”⁴

Kız yerine, kıza ait bir şeyin kaçırlmasının, kızı kaçırmakla eş tutulduğu bir âdete de Hakkâri’de raslanılmaktadır. Yerel adı “Dezmal Kaçırması” olan bu âdete göre, kız çeşmede, yolda ya da evdeyken delikanlı kızın başörtüsünü (dezmalını) zorla çözüp kaçırmak. Başörtüsü kaçırlan kız gerçekten kaçırılıp, iffal edilmiş gibi sayılır ve oğlan ailesi kızın ailesiyle anlaşmak zorunda kalır. Kimi zaman kızın ailesi ve akrabalarıyla oğlan ve oğlan tarafı arasında bu yüzden silahlı çatışmalar da olmakta ve kan dökülmektedir.⁵

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Yasa: *Türkiye’de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bununla İlgili Bazı İdari Meseleler*, TODAİE Yayınları, Ankara 1962, s. 2 ve araştırmanın tümü.

2 Yasa, s. 3.

3 Yasa, s. 3. Bu konuda daha değişik bir örnek için bkz. A. R. Balaman: “*Teve’de Oturakalma*”, TFA., Cilt: 14, Sayı: 284, s. 6575-76.

4 Yasa, s. 6.

5 Bkz. U. Barlas: *Hakkâri İli Evlenme Töre ve Törenleri*, Karabük 1975, s. 64.

Kız kaçırma yoluyla evlenmenin temelinde yatan ve yukarıda belirtilen sosyo-ekonomik ve psikolojik nedenlerden başka, öç alma duygusuyla girilen olaylar da dikkati çekmektedir. Özellikle aralarında kan davası bulunan feodal dönem kalıntısı kimi büyük aileler, karşı tarafın onurunu ve saygınlığını zedelemek için zaman zaman bu yola baş vurmaktadırlar. Öte yandan, kız kaçırma yoluyla evlenmenin önemli nedenlerinden olan “başlık” sorunu, zorla ya da gönüllü olarak kaçan kızın ailesinin başlık isteğinden vaz geçmesi anlamına gelmez. Kız ailesinin, bu durumda bile yine de karşı taraftan belli bir miktarda başlık aldığı olaylar da bilinmektedir.

Ülkemizde rastlanılan evlenme biçimlerinden birisi de “Beşik Kertme”dir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de adı geçen⁶ beşik kertme yoluyla çocukları nişanlamamanın çok eski bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklar çok küçükken-henüz beşikte iken-nişanlarının yapılması. Derleme Sözlüğü’nden de anlaşıldığına göre, birçok il, ilçe ve köyümüzde bilinmektedir.⁷ Bir aileye hısımlık kurmak isteyen ya da bir yakınıyla varolan dostluk bağını, ekonomik ilişkisini daha da pekiştirmek isteyen başka bir ailenin, söz konusu kimsenin yeni doğmuş kızını oğluna nişanlaması bu geleneğin aslını oluşturur. Böylece çocuklar, ergin yaşa geldiklerinde birbirleriyle evlenmek üzere, daha çocuk yaşta iken, kendi istemlerinin dışında nişanlanmış olurlar. Bu bağın belirtisi olarak da çocukların beşiklerine birer kertik yapılır; beşit kertme adı da buradan gelmektedir. Temelinde sosyo-ekonomik ve psikolojik etmenlerin yattığı bu tür nişanlanma Hindistan ve Avustralya’da da görülmektedir.⁸

Bu yolla gerçekleştirilen nişanın ileride birtakım sürtüşmelere ve gerginliklere yol açtığı da bilinmektedir. Oğlanın ya da kızın evlenme çağına geldiklerinde, birbirleriyle evlenmek istememeleri ailelerini güç durumda bıraktığı gibi, kimi zaman da ailelerden biri herhangi bir nedenle sözünden dönmektedir. Özellikle töre’nin uygulandığı yerlerde, bu durum, onurla oynanma ve saygınlığı sarsma olarak yorumlanabilmekte, seyrek olmakla beraber, kimi zaman kanlı bir olaya da dönüşebilmektedir. Aşağıda aldığımız örnek olay da bunu kanıtlamaktadır: “Olay, Kastamonu’nun Taşköprü İlçesine bağlı bir köyde geçer. Bu köyde iki aile arasında beşik kertme nişanı yapılmıştır. Erkek çocuk henüz 16 yaşındayken kendisine yüz vermeyip küçük düşüren beşik kertme nişanlısını bazı akrabalarının da kışkırtması sonucu, ağır şekilde yaralar. Dava mahkemede görüldüğünde, kızın çocuğa karşı hukuken suç sayılabilecek hiçbir fiilde bulunmadığı anlaşılır. Kızın, çocuğun beşik kertme nişanlısı oluşu, kız açısından herhangi bir hukukî sorumluluk doğurmamaktadır. Bu sebeple de çocuğa yüz vermemesi hiçbir surette çocuğun öldürme teşebbüsünü haklı göstermemektedir. Fakat, dava sonucu, hâkim, Medenî Kanunun kendisine tanıdığı Takdir Hakkı’nı kullanarak suçluya

6 O. Ş. Gökyay: *Dede Korkut*, İstanbul, s. 32.

7 Bkz. *Derleme Sözcüğü II*, B TDK, Ankara 1965, s. 643.

8 S.V. Örnek: *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 46.

verilecek cezayı 1/5 oranında indirir. Cezanın indirilmesine sebep görünürde çocuğun henüz reşit olmamasıdır. Fakat asıl sebep bölgenin törelerini iyi bilen hâkimin şu gerçeğin farkında olmasıdır. Kızın çocuğa yüz vermeyip onu küçük düşürmesi çocuğun hareketini töresel açıdan haklı kılmaktadır.”⁹

Özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da uygulanan bir evlenme biçim de “Berder” evliliğidir. Başlık sorununun ve yükümlülüğünü ortadan kaldıran bu tür evlilik; hem kız, hem de oğlu bulunan iki ailenin, karşılık olarak hem kızlarını hem de oğullarını birlikte evlendirmeleri suretiyle gerçekleştirilmektedir.¹⁰ Başlık ödeme konusunda güçlük çeken aile, evlilik çağındaki kızını ve oğlunu evlendirmek istediği zaman, aynı durumda bulunan aileleri arayarak bunlardan birini seçmektedir. Aile, oğluyla evlendireceği kıza karşılık başlık almama ve vermeme koşuluyla, aynı durumdaki bir aileye kendi kızın önerir. Karşı taraf bu öneriyi olumlu bulunca, evlenme işi gerçekleşir. Böylece A ailesi, B ailesine kızını verir ve oğluna da B ailesinin kızını almış olur.¹¹ Bu yolla kurulan evliliğe berder ya “bedel evliliği”¹² denildiği gibi “kızların değiş tokuşu”¹³, “değişik usulü”¹⁴ gibi adlar da verilmektedir.

Bu tür evliliğe benzeyen, ancak gerçekleştirilmesinde zor kullanılan bir evlilik biçimine de Hakkârî’de raslanılmaktadır. Adına “Kepir” ya da “Yaban Değiş”i değil bu evlenme şöyle gerçekleştirilmektedir: “Evlenmek isteyen fakat başlık ve düğün masraflarını karşılayacak kadar paraları olmayan veya zengin oldukları halde ailelerinin çıkaracağı zorluktan çekinen bekâr iki arkadaş, kendi aralarında anlaşarak kız kardeşlerini birbirlerine vermeye, yâni kızları kendi aralarında değiştirmeye karar verirler. Delikanlılar, ailelerine ve kız kardeşlerine sezdirmeden, aralarında kararlaştırdıkları bir zamanda, genellikle bir akşam üzeri, kız kardeşlerini bir bahane ile yanlarına alarak, daha önce kararlaştırılan ve köyden oldukça uzak ıssız bir yere diğerler. Yanlarında kız kardeşleri olduğu halde burada buluşan delikanlılar aralarında kararlaştırdıkları işareti verir vermek, birbirlerinin kız kardeşlerinin üzerine atılıp “tuzak”tan habersiz olan kızlara orada zor kullanarak, mücadele ederek sahip olurlar. Delikanlılar “işleri bitince” yanlarına karılarını alarak birlikte obalarına-köylerine dönerler. Bu durumda evden bir kız gitmiş, fakat bir gelin gelmiştir. Aileler aynı olaya maruz kaldıklarından, aralarında küskünlük olmaz. Fakat kız kardeşlerini “namusunu” kendi eli ile teslim edip, kendi yanında onun iğfal edilmesine ses çıkarmayan oğulları ile her iki aile de bir süre küskün kalırlar.”¹⁵

9 E. Ercan. “Beşik Kertme Nişan ve Bazı Hukuk Uygulamaları”, FD., Sayı: 30, s. 28-29, Ercan’ın yazısında konuyla ilgili birkaç olay daha verilmektedir.

10 İ. Beşikçi: Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar, Anara 1969, . 163.

11 A.R. Balaman: “Güneydoğu Anadolu’da Berder Ailesi”, TFA., Cilt: 16, Sayı: 307, s. 7221.

12 A.R. Önder: “Geleneksel Halk Hukuku”, I. UTFKB., Cilt: IV, Ankara 1976, s. 230.

13 Besikçi, s. 163.

14 C. Tanyol: “Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları”, SD., Sayı: 7, İstanbul 1932, s. 66.

15 U. Barlas, s. 63.

Başka bir evlenme biçimi de “Taygeldi” evliliğidir. Dul kadının, eski kocasından olan çocukları da alarak dul bir erkekle ya da dul bir erkeğin eski kocasından olan çocukları da alarak dul bir kadınla evlenme biçimine “taygeldi evlilik” denmekte, bu çocukları da “taygeldi” adı verilmektedir. İlk kez İbrahim Yasa’nın üzerinde durduğu bu evlilik biçimi, araştırmacıya göre; “Türk ve İslâm topluluklarının yaşama şartlarının bir sonucu olarak halk tarafından bulunmuş”tur.¹⁶ Taygeldi evliliğin temelinde sosyo-ekonomik ve psikolojik etmenler rol oynamaktadır.

II. Evlilik Çağı-Yaşı

Geleneksel kesimde kızın ve erkeğin evlenme çağına geldiklerini belirleyen bir takım ölçütler vardır. Bunların başında bülûğa erme gelir. Ülkemizde bülûğ çağı 10-14 yaşları arasında başlar. Gerek kızda, gerekse erkekte görülen birtakım biyolojik ve fizyolojik gelişmeler bülûğ çağının belirtileridir. Annelik ve babalık için gerekli olan bu gelişmeler, onların biyolojik ve sosyo-kültürel kişiliklerini geliştiren önemli belirtilerdir. Bu değişik ve belirtilerle kişisel sorumluluklar da başlar. Kızlar bu aşamada üyesi bulundukları ailenin ekonomik, toplumsal ve kültürel etkinliklerine katılırlar. Aynı durum erkek çocukları için de söz konusudur.

Damat 13 , gelin 12 yaşında

Kesem GEDİKOĞLU

ADANA, (hha) - Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki başlık parası geleneği, ilk kez Doğanlı köyünde yapılan bir düğünle bozulmuş. 13 yaşındaki yakışıklı damat, tek kurş başlık parası ve hiç bir hediye vermeden 12 yaşındaki güzel sınıf arkadaşıyla evlenmiştir.

Başlık parası geleneğinin bozulması, Adana'da Nusaybin'in Akarsu bucağına bağlı Doğanlı Köyü İlkokulu'na gönüllü olarak giden Öğretmen Yücel Kılıçyaldır sayesinde olmuştur.

Köy İlkokulunu bu yıl bitiren 13 yaşındaki Hasan Orbay, öğretmeni Yücel Kılıçyaldır'a birlikte mezun oldukları 12 yaşındaki Ferga Acar ile evlenmek istediğini, ancak, istenen 30 bin lira başlık parasını veremeyeceğini bildirmiştir. Araya giren öğretmen Kılıçyaldır, kocası 2 yıl ölen ve dördü kız, biri erkek 5 çocuğu bulunan Ayşe Acar'a “Hasan Orbay hem kızına kocalık, hem de sana ve çocuklarına babalık edecek. Ömür boyu sizleri geçindirecek. Bundan iyi başlık parası mı olur” diyerek, konuyu çözümlenmiştir.

(73)

Kanunun öngördüğü
yaş sınırının
çok altında
gerçekleştirilen
bir
evlilikle
ilgili
haberini kesiği.
(Hürriyet Gazetesi,
13.3.1975)

16 I. Yasa: “Taygeldi Ailesi”, SBF., Cilt: XVII, Sayı: 2, Ankara 1963, s. 305-350.

Erkek çocuk da, aile içerisinde, gerek cinsinin, gerekse yaşının gerektirdiği etkinliklere katılarak, geleneklerinin öngördüğü tavrını almaya çalışır.

Kızın ergin yaşa girmesi; ev işlerine katılması, aile ve grup içerisinde genç kızlık çağının gerektirdiği role bürünmesi ve karşı cinsle ilgilenmesiyle evlenecek duruma geldiğini göstermektedir. Erkek çocuğusa, aynı biçimde toplumsal rolüne bürünmesi, evin ekonomisine katkıda bulunması, askerliğini yapması ve iş sahibi olması, evlenmesi için gerekli ve geçerli sayılan ölçütlerdir.

Öte yandan evlenme işinde, bir de “sıra gözetimi” vardır. Bu konuda abilerin ve ablaların daha önce evlenmelerine dikkat edilir. Ancak, küçük kızın evlendirilmesinde, büyük kızın ya da kızların henüz evlenmemiş olmaları önemli bir engel sayılmamaktadır. Kırsal alanda evlenme, kentlere bakarak daha erken yaşlarda olmaktadır. Yasalarımıza göre, çocuğun reşit sayıldığı yaş 18’dir. Medeni Kanunun 88/1. Maddesi; evlenebilmek için 15, erkeğin de 17 yaşını doldurmasını gerekli görmektedir.¹⁷ Öte yandan, kanun koyucu 14 yaşını doldurmuş kızla 15 yaşını doldurmuş olan erkeğe, olağanüstü bir durumun varlığı halinde yargıç kararı ile evlenebilme olanağı tanımıştır. Nedir ki, böyle bir durumda yargıç evlenme kararını vermeden önce, ana babayı ya da varisi dinler.

İster kırsal, ister kentsel kesimde olsun, evlenme yaşını ve zamanını ekonomik etmenlerin, kimi sosyal olayların, göçlerin, ölümlerin belirlediğini de söylemek gerekir. Evlenme girişiminde bulunmada toplum kıza ve erkeğe aynı hakkı tanımamıştır. Başka bir söyleyişle erkek ve erkek ailesi bu konuda aktif bir durumdayken, kız ve kız ailesi pasif bir durumdadır. Girişim, genellikle erkekten ve erkek ailesinden gelir.

III. Evlenme Aşamaları

1. Görücülük, Dünürçülük/Kız Bakma, Kız İsteme

Geleneksel kesimde, evlenme işine girişme “kız bakma” “kız arama”, “kız soruşturma” ile başlar. Oğullarını evlendirmek isteyen aileler, ilkin akrabalarından, komşularından, yakın çevrelerinden başlayarak kız aramaya çıkarlar. Bu konuda kendilerine komşuları ve tanışları da yardımcı olurlar.

Evlenecek delikanlıya kız aramak, kız bakmak için baş vuralan bu âdete “görücülük”, “görücüye çıkma” gibi adlar verilir. Evlenecek delikanlının ya da ailesinin daha önceden benimsediği birisi varsa, önce bu eve gidilir. Olumsuz cevap alındığı ya da alınacağı sezilirse, başka adaylar üzerinde durulur. Görücüye çıkma, kız bakma Türkiye’nin değişik bölgelerinde kimi ayrıcalıklar ve yöresel

17 23 Nisan 1975 tarihli *Milliyet Gazetesi*’nde evlilik yaşının erkeklerde 15’e, kızlarda 14’e indirileceği hakkında bir kanun tasarı hazırlanmış olduğuna ilişkin bir haber yer almıştır.

özellikler ¹⁸ gösterilmekle beraber, yine de bu usul ana çizgileri bakımından aynıdır. Eldeki derlemeler ve bilgiler bunu doğrulamaktadır. Biz burada, görücüye çıkma konusunda, 1975 yazında, Orta Anadolu'dan görücülükle ilgili olarak derlediğimiz bilgiyi örnek olarak aktaracağız.

"... İki ev halkında, iki de komşulardan yaşlı kadın toplanır, erkence kızın evine gidilir. Erken gitmenin sebebi; kızı sabahleyin ev işi yaparken görmek, böylece temiz mi, hamarat mı, düzenli mi olup olmadığını anlamak içindir. Bu arada kızdan su istenir; suyu veren kız, töre gereğince, su içilene kadar ayakta durur. Böylece gerek suyu içen, gerekse ötekiler kızı iyice süzerler..." (A. Bağ, K.K.Y. 68, Çl. 2, Ö. Sonradan sadece okuma, Sivas).

Ancak, kesin karara varmadan önce gerek oğlan, gerekse kız ailesi adaylar hakkında bilgi toplamaya çalışırlar. Elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi kız için "işgüzar", namuslu, terbiyeli, evine ve törelerine bağlı olup olmadığı; oğlan içinse, kötü alışkanlıklarının bulunup bulunmadığını, işine, mesleğine bağlılığı noktalarında toplanmaktadır. Kız ve oğlan evlerinin karşılıklı olarak bir değerlendirmeye varmaları sonucunda, kız istemeye, yâni dünürçülük aşamasına geçilir. Aynı kaynak kişi, dünürçülüğü de şöyle anlatmaktadır;

"... Görücülüğe, kız bakmaya çıkan kadınlar, eğer kızı beğenmişlerse, bu sefer kızı istemeye giderler. Ve "Allah"ın emri, Peygamberin'in kavli" ile kız anasından, babasından istenir. Ardından da, "eğer gönlümüz varsa ortaya çıkalım" diye sorulur. Kız evinin yetkilisi (babası, amcası, dayısı, anneanesi vb.) eğer vericiyse, "Allah yazdıysa, biz ne diyelim" diyerek rızasını bildirir. "Hayırlı, uğurlu olsun" temennileri arasında bir delikanlı tek tek herkesin elini öper; bu arada "Allah hayırlı etsin" temennileri yeni baştan söylenir. Misafirlere kahve ikram edilir. Bütün bunlar olurken kız ortalıkta görünmez."

2. Söz Kesimi

"Söz kesimi" dünürçülük, yâni kız isteme aşamasından sonra gelmektedir. Dünürçülük yoluyla anlaşılan ailelerin, bu anlaşmalarını daha geniş bir çağrılı huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine "söz kesimi" ya da "söz kesme" denmektedir. Söz kesiminde başlık ve hediyeler de konuşulur, söze bağlanır. Aynı kaynak kişi söz kesimi aşamasını da şöyle anlatmaktadır.

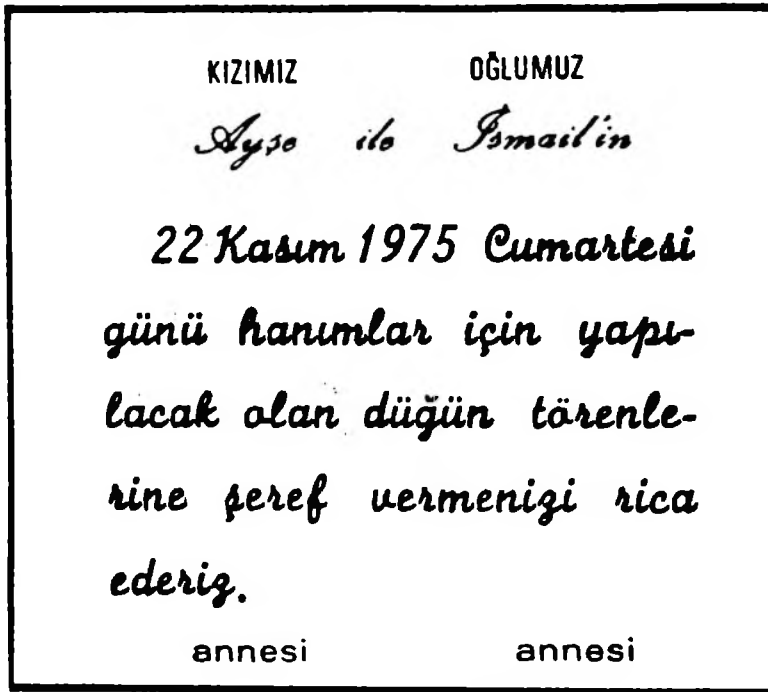
"Dünürücü kadınlarla ailesi anlaştıktan sonra , aralarında tespit ettikleri günün akşamı, oğlan evinden gelen erkekler kız evine davet edilir. Bunlar umumiyetle;

18 Bu durum sadece görücülükte değil, evlenmeyi bütünleyen öteki aşamalarla bu aşamalar bünyesinde yer alan töreler ve pratikler için de söz konusudur. Biz konuyu ayrıntılarına inmeden genel çizgileriyle serimlediğimiz için, sadece birkaç örnek açıklamaya ya da derleme metni vermekle yetiniyoruz. Evlenmeyle ilgili ayrıntılı bilgi için okuyucu - bu amaçla derlenip yayınlanmış çok sayıda gerecin dışında-başlıca şu yayımlara bakabilir: H.Z. Koşay: "Türkiye Türk Düğünleri, Ankara 1944; N. Erdentuğ: "Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme ve Görenekleri", (sürekli makale), Antr., Sayı: 4, 5, 6, 7, Ankara 1969, 1970, 1971, 1973; P.N. Boratav: Türk Folkloru, İstanbul 1973.

oğlanın babası, amcası, dayısı, akrabaları, komşularından bazılarıdır. Bazan el öpmek için bir de damat adayı götürülür. Söz kesmeye gidenlerin yaşları, işleri, varlıklı kimselerden olmaları erkek evini mühimsetir ve itibarını artırır, kız evi üstünde tesirli olur. Biraz hoş-beşten günlük konuşmadan sonra asıl konuya geçilir. Resmen kızı isteme vazifesini üstüne almış olan kimse; "Allah'ın izni ve Peygamber'in kavliyle kızınızı filâncanın oğluna istiyoruz" der. Kız tarafı da resmen rızasını bildirir. Misafirlere, kahve, şeker ikram edilir. Eskiden şerbet verirdi şimdilerde meşrubat veriliyor. Bu arada başlık, ziynet eşyası, gelin hamamı için kurna sayısı da konuşulup, tespit edilir. Böylece söz kesilmiş olur. Artık bundan sonra öteki hazırlıklara geçilir."

Bu aşamayı bir de Erzurum'daki biçimiyle örnekleyelim:

"Kadınlarca önceden başlanılmış ve yapılmış olan teşebbüslerden sonra, sıra erkeklere gelmiş olur. Evlenecek delikanlının babası, amcası, dayısı, ayabeyisi, diğer akraba ve komşulardan teşekkül eden küçük bir grup kız evine veya köyüne giderek babası, ağabeyisi ve yetkili olan diğer akrabalarla görüşmüş olurlar. Hoş, beşten sonra; "Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile" kızınızı.....'ı oğlumuz.....'a istemeye geldik" denir. Kız tarafı "Allah yazmışsa ne diyebiliriz" şeklinde muvafakatını bildirdikten sonra misafirlere yemek verilir. Yemek esnasında veya sonrasında ağız tatlılığı yapılmış ve bu maksat için çoğunlukla şerbet ikram edilmiş olur. Bu şekilde söz açıldıktan, isteme işi yürütüldükten ve ağız tatlılığı yapıldıktan sonra kesime geçilir. Kesim konuşmasında başlık miktarı, şerbet şekli, çerez durumu vesair birçok konular üzerinde durulur. Mutabakata varılır. Bundan sonra misafirler yâni oğlan tarafı ayrılıp köylerine dönmüş olurlar."¹⁹

(74)
Yalnız
hanımlar için
düzenlenen
düğün töreninin
çağır kartı.

19 Z. Başar: Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, Ankara 1972, s. 7.

Bütün bunlar konuşulurken, sözü edilen kızın ortalıkta görünmemesi gerikir. Öte yandan, eğer oğlan ya da kız tarafı yaşlı ise, yaşlı tarafa saygılı davranmak için, gerek söz kesimi, gerekse nişan sade bir biçimde yapılır. Dikkat edilirse, söz kesimi bir "yarı geçiş" olarak kutsanmakta ve kutlanmaktadır.

3. Nişan

Söz kesiminden sonra gelen aşama "nişan"dır. Nişan töreni, genellikle kız evi tarafından düzenlenir. Nişan elbisesini giyen kıza kıyınvalidesi ile oğlanın yakınları tarafından "takı" tenilen ziynet eşyası takılır. Özellikle kasaba ve kentlerde, daha önceden yaptırılmış ya da hazır olarak satın alınmış olan yüzükler, bir büyük tarafından bu tür törenlerde âdet olduğu üzere kalıplaşmış söz ve dileklerle adayların sağ ellerinin nişan parmaklarına takılır. Bu arada çağrılılar çeşitli içecek ve yiyeceklerle ağırlanırlar. Geleneksel kesimde nişan töreni, erkeklerin ve kadımların ayrı yerlerde oturdukları bir evde yapılır. Bununla beraber varlıklı ve kültür değişmelerine açık kasabalarının nişan töreni için gazino kiraladıkları, nişanı tanzanalı ve "kaç-göç" âdetine uymadan kutladıkları da bilinmektedir. Kentlerde ise, bu tören daha özgür biçimde "kaç-göç"e önem verilmeksizin, kadın, erkek bir arada yapılmakta ve kutlanmaktadır. Nişanların gazetelere verdikleri ilân yoluyla nişanladıkları başkalarına duyurmaları da son zamanlarda kent görenekleri içinde yer almaktadır.

**Aydın köylerinde
düğün davetiyelerine
" Lütfen silâhsız"
gelin diye
not ekleniyor**

AYDIN, (A.A.) - Özellikle köy düğünlerinde sık sık meydana gelen olayların önlenmesi için Aydın yöresi köylerinde düğün davetiyelerine yeni bir not yazıldığı bildirilmektedir. Davetiyenin altına yazılan notta, "Lütfen silâhsız gelin" denmekte ve davetiyeler öyle dağıtılmaktadır.

İlgililerden alınan bilgiye göre ayrıca düğün evinin kapısında da bir kız, bir de erkek tarafı gelenlerin üstlerini aramakta, daha sonra da davetlileri içeri bırakılmaktadırlar.

Köy muhtarları, iki aydan beri devam eden bu adetin düğünlerdeki olayları büyük ölçüde önlediğini ve bunun devam etmesini dilediklerini belirtmektedirler.

(75)

*Geleneksel kesimde-
ki*

düğünlerde

silâh atılmasını

önlemenin yeni yolu

(Hürriyet Gazetesi

3.11.1974).

Nişanlılık süresinin kesin bir kuralı yoktur. Bu süre daha çok iki tarafın anlaşmasına bağlıdır. Kimi özel durumlarda askerlik, okul, gurbetten dönüş, hastalık, ölüm vb. süre uzatılabilir ya da kısaltılabilir. Sürenin uzatılmasında ya da kısaltılmasında her iki tarafın hazırlanması ve kimi ekonomik etmenler de rol oynamaktadır. Kentlerde nişanlıların birlikte çıkmaları, gezmeleri olağan karşılanırken, geleneksel kesimde nişanlıların birbirlerini görmeleri, konuşmaları ve bir arada bulunmaları çoğu zaman aile üyelerinin izinleri ya da yanlarında bulunmalarıyla olabilmektedir.

Dinsel bayramlardan biri nişanlılık dönemine raslarsa, oğlan evi, örneğin Kurban Bayramı'nda kıza kurbanlık koç gönderir. Ramazan Bayramı'nda ise, kız ve oğlan evi karşılıklı olarak birbirlerini iftara çağırırlar ya da yiyecek-içeceklerle donatılmış “iftar sinisi” yollarlar.

IV. Düğün

1. Kına Gecesi

Ülkemizde evlenmeyle ilgili yaygın geleneklerden birisi de “kına gecesi”dir. Kına gecesi, gerdekten bir gün önce kadınlar arasında kız evinde yapılır. Kız kinası kadar yaygın olmamakla beraber, damada da kına yakıldığını biliyoruz. Erkek evinde toplananların düzenledikleri gecede, kız evinden bir tepsi içerisinde gelen kına,²⁰ sağdıçı tarafından erkeğin eline yakılır. Gerek kızın, gerekse erkeğin eline kına yakma gelenekselliğin ağırlığını duyurduğu yerlerde uygulanmaktadır.

Köylerde kıza kına yakılırken, kızın evli ya da bekâr arkadaşlarına, kız evince yemek verilir. buna “kına yemeği” denir. Kına gecesinde eğlenceler düzenlenir. maniler ve türküler söylenir, oyunlar oynanır. Türkülerin bir bölümü kızı ve anneyi ağlatan türden ezgilerdir.

Kına gecesinde yerine getirilen âdetlerden birisi de “baş övme” ya da “gelin övme”dir. Halk deyimiyle “başı bütün” olan, yâni başından ikinci bir nikâh geçemiş bulunan, mutlu bir evlilik sürdüren bir kadın, ortada kinası yakılan kıza bu amaçla düzenlenmiş ve kalıplaşmış türküyü söyler. Aşağıda, Yozgat köylerinde derlenmiş olan örnek bir türkü:²¹

Elimi soktum astara

Elimi kesti testere

Mevlâm şirinlik göstere

Kız anam kınan kutlu olsun

Yarının ağzı tatlı olsun

20 Kına Arapça “hınna” sözcüğünden gelmektedir. Arabistan'da yetişen ve yapraklarından kına yapılan bir cins ağaçtır. Bkz. İslâm Ansiklopedisi, Kına mad.

21 M. Köktürk “Yozgat Köylerinde Nişan ve Düğün”, TFA., Cilt: 13, Sayı: 259, İstanbul 1971, s. 5881.

*Biner atın iyisine
Çıkar yolun kıyısına
Çağırın bey dayısına
Ayrılık anam ayrılık
Ayrılık eşim ayrılık
Kurdular düğün aşını
O da över kızın başını
Çağırın kızın kardaşını
Kız anam kınan kutlu olsun.
Yarin ağzı tatlı olsun
Saç ağası saçtan yüce
Görelim ayrılık nice
Sen duracaksın bu gece
Ayrılık anam ayrılık
Ayrılık eşim ayrılık
Atımın kuyruğu saçak
Sineme vurdular bıçak
Ayrılık günlerin gerçek
Ayrılık anam ayrılık
Ayrılık eşim ayrılık*

2. Düğün

Düğün, evlenme dediğimiz geçit döneminin en belirgin özelliğidir. Yukarıda genel çizgileriyle değindiğimiz aşamaların amacı, düğünle dışa vurulur. Onunu için düğünün geleneksel değerlere ve kurallara uygun bir biçimde kutlanmasına çaba sarfedilir. Düğüne elden geldiğinde çok kimse çağrılmak istenir. Yüz yüze bakan toplumlarda kimsenin unutulmamasına ve küstürülmemesine özen gösterilir. Düğün, çağrılıların dışında, başkalarına da açıktır. Onlar da çağrılılar gibi ağırlandırırlar.

(77)

*Düğün
çorbası
içen
kadınlar*

Düğünün zamanı ve yeri, kimler arasında olduğu, düğün öncesi çıkarılan “okuyucu”lar tarafından bildirilir. Tıpkı sünnette olduğu gibi, evlenmelerde de geleneksel kesimin kırsal alanı bu çağırı işini okuyucular aracılığı ile duyurur. Bu işe “okuntu” çıkarmak da denir. Davetiye bastırıp yollamak ise daha çok yeni göreneklere açık ilçelerde ve kentlerde görülmektedir. “Okuyucu”lar, ülkemizin kimi yerlerinde çağrılılara hediye götürdükleri gibi, çağrılılardan hediyeler de alırlar. Gelenekselliğin ağırlığını duyurduğu yerlerde tıpkı nişanda olduğu gibi, düğünde de kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde oturarak törene katılır ve eğlenirler.

Gelin atla (bu âdet yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır) ve motorlu araçlarla güvey evine getirilir. gelin, gerek kendi evinden çıkarken, gerekse oğlan evine getirilirken, birtakım töreler ve ritüel işlemler yapılır. Bunların belli başlılarına daha sonra değinilecektir.

3. Nikah - Gerdek

Medeni ya da dinsel nikahtan sonra gelinle güveyin bir araya gelmelerine “gerdek” denir. Böylece gelinin ve güvenin evliliği yasa, din ve bağlı bulunduğu toplum üyelerinin onayı ile geçerli sayılmış olur. Yasalarımız, ancak devletin bu işle görevlendirdiği yetkili memurun huzurunda ve usulüne uygun olarak kıyılan nikâhı evlilik için geçerli saymaktadır. Yasa gözünde geçersiz olmasına karşın, imam nikâhı denilen “dinî nikâh”da halen yaygınlığını sürdürmektedir. Kimi ailelerse medenî nikâhın yanı sıra, sonradan bir de dinî nikâh yaptırarak, evlilik birliğini kutsamış olurlar. Hattâ kimi durumlarda sadece dinî nikâh yaptırılmakla yetinilmektedir. Özellikle kuma kurumunun görüldüğü ve işletildiği yerlerde , er-

(78) Düğün çarbası için sofraya oturan yaşlı kadınlar.

kek ikinci karısını imam nikâhıyla almaktadır. Çokeş evliliğin yasak olması nedeniyle, birden çok kadınla evlenen erkek, yasa gözünden kaçırdığı yasak evliliği dinsel kişinin tanıklığı ve ilânıyla bağlı bulunduğu gruba kabul ettirmektedir.

İster yasal yoldan, isterse yasalardan kaçırılarak gerçekleştirilmiş olsun, nikânın amacı; kadın-erkek beraberliğini ilân etmek, toplumun gözündeki geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır.

Nikâhtan sonra bir araya gelecek çiftin kalacağı yere “gerdek evi”, “gerçek damı”, “gerdek odası” gibi adlar verilmektedir. Sağdııcı ve arkadaşları tarafından şamatayla ve yumruklanarak getirilen güvey, gerdek odasına sokulur. Geleneğin ve dinseliliğin ağır bastığı yerlerde güvey başkalarıyla birlikte namaz kıldıktan sonra, ilâhiler arasında gerdeğe sokulur. Gelinle güveyin karı-koca oldukları geceye “gerdek gecesi” ya da “zifaf gecesi” denmektedir. Kentlerde, özellikle 10-15 yıldan bu yana, maddî olanakları elveren kimseler, gerdek gecesini ya evlerinin dışındaki bir otelde ya da başka bir kentte geçirmektedirler. Buna yaygın adıyla “balayına çıkma” denmektedir. Bu, giderek kent âdetleri arasında yer almaktadır.

Ülkemizde gelinin “masum” ve “temiz” olmasına önem verilir. Kızın, evlenmeden önce başka birini tanımamış olması üstünde titizlikle durulur. Törelerin etkinliğini sürdürdüğü yerlerde, “yenge” kadınlar gerdek sonucunu beklerler. Kimi yerlerde kızın “temiz” çıktığı belli olunca, sonu evin damına bayrak asmak ya da silâh etmekle ilân edilir. Gelinin “kız çıkmadığı” anlaşılırsa, baba evine yolanası da bilinen olaylardandır.

Gerdekten sonraki günlerde gelin ve güveyin baba evlerini ziyaret ederek el öpmeleri ve hediye almaları da evlenme törenleri içerisinde yer alan yaygın âdetlerdendir. Buna “el öpme”, “baba evine gitme” vb. adları verilmektedir.

V. Hediye, Bağış ve Ödemeyle İlgili Âdetler

Evlenme olayının hemen her aşaması hediyeyle, bağışla, ödemeyle, ziyaretle bir araya gelmeyle ilgili birtakım âdetleri de gerekli kılmaktadır. Oldukça zengin bir tablo çizen ve yöresel özellikleri de içererek çeşitlemeler gösteren bu gelenek ve âdetlerin yerine getirilmelerine özen gösterilir. Böylece, yaşamın bu önemli olayı, geleneklerin belirlediği çerçeve içerisinde, söz konusu toplumun ya da grubun olurundan geçirilerek, değerler sistemiyle ve bu sistemleri işleten mekanizmalarla uygunluk sağlanmış olur. Ters durumda, yâni törelerin öngördüğü beklentilere uyulmaması durumundaysa, çevrenin ayıplayıcı, kınayıcı ve zorlayıcı nitelikteki yaptırımlarıyla karşılaşılır ki, bunu da kimse istemez.

Bu âdetlerden birisi “gelin hamamı” genel adıyla bilinendir. “Kına hamamı”, “on beş hamamı” (Divriği) “tel hamamı” (Isparta) adları da verilen bu âdet gereğince her iki taraftan çağrılanlar bir araya gelerek yıkanılır. Varlıklı olan aileler hama-

mı tümden tutarlar; durumları elverişli olmayanlarsa belli sayıda kurna kiralamakla yetinirler. Hamamda konuklara serinletici içecekler, mevsimlik meyveler sunulur. Kimi yerlerde,  rneğin; Sivas ve Yozgat'ta gerdekten önce, güvey ve arkadaşları "güvey hamamı" düzenlenir.

Evlenmenin çeşitli aşamalarında geline sunulan hediyeler de önemli bir âdet kümesini oluştururlar. Bu türden âdetler yöreden yöreye kimi değişiklikler, eşitlemeler göstermekte beraber aynı amaca yöneliktirler. Bunlar içerisinde; "takı" genel adıyla bilinen en yaygın olanıdır. Özellikle kına gecesi ve nişan sırasında geline kayınpederi, kayınvalidesi, görümcesi, oğlan evinin yakınları tarafından armağan edilen altın, beşibiryerde, kremse, bilezik, yüzük, saat vb. hediyeler "takı" denilmektedir.

Gelin yeni evine gelirken, gelinlik t resi gereği kayınpederi ya da kayınvalidesi; tarla, bahçe, hayvan gibi şeyler bağışlar ki, buna "bağışlama" adı verilir. Gelinin bağışı alıncaya kadar, atından inmediğini, yeni evine girmemekte direndiği de olur. Yine gelin, güvey evine geldiği zaman oğlan evinin çağrılılar, gelinin başından aşağı kuru yemiş, şeker, buğday, darı şaarlar. Bu  detin temelinde bereket simgesi yatmaktadır. Bekâr kızlar ve erkekler için kullanılan "darısı başına" deyimini de buradan gelmektedir. Gerek başa şaılan, gerekse akrabalar ve komşularca geline verilen çeşitli hediyelerle paraların tümü "saçı" adıyla yaygınlık kazanmıştır.

Nişandan sonra araya dinsel bayramlardan birinin girmesi durumunda, her iki tarafın birbirlerine sundukları bayramlık giysi, şeker tatlı vb. türünden hediyelerle, nişan ya da düğün sonrası gelinin oğlan evinin arkarabalarınca çeşitli armağanlar ve tatlı yiyeceklerle ziyaret edilmesi âdeti de "yoklama" adıyla ilinmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, nişandan sonra araya Kurban Bayramı girmişse, oğlan evince süslenen bir koç kız evine gönderilir ki, bu âdeti de yoklama içine sokabiliriz.

Evlenmenin çeşitli evrelerinde oğlanla kız evinin karşılıklı olarak birbirine yolladıkları çorap, gömlek, giysilik kumaş, i amaşını, ayakkabı, avlu, heybe, başörtüsü türünden hediyelere de "yol", "yolluk", "yol-t re" adları altında anılmaktadır.

Güveyin gerdeğe girdiği gece, gelinin duvağını açmadan önce "yüz görümlüğü" adıyla bilinen âdet gereğince bir hediye vermesi de us ldendir.

Gelinin evinden ayrıldıktan sonra, oğlan evine giderken, gelin alayının yolunun kesilip para istenmesi, gerektiğinde parayı alıncaya kadar direnmesi de yaygın âdetlerden birisidir ki, buna da "toprak bastı", "yol bastı" denmektedir.

Başlık parasından

(Şeyhane 1. Sayfada)

Şirket içinde geçen Ahmet Yılmaz'ın bu yıl önce aldığı Kızılmaz'ın başlık parası 20 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Genç kızın başlık parası 15 bin lira başlık parasıdır.

19 yaşındaki Aysel'i deşen gibi seven Ahmet Yılmaz, bu kızımla birlikte başlık parası 15 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Bu arada Aysel'e verilecek mükafat Ahmet Yılmaz'ın bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı.

"BAYAT PARALANAN, BAŞLIK PARASI 20 BİN LIRAYA ÇIKTI"

Mari Saitoğlu, başlık parası için en son diğere olarak gitti. Bu yıl Ahmet Yılmaz'ın "Çok iyi bildim. Her ayı 20 bin lira başlık parası 20 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Bu arada Aysel'e verilecek mükafat Ahmet Yılmaz'ın bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı.

Genç kızın başlık parası Ahmet Yılmaz'ın bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı.

çünkü yollarını aşırıya çıkarmış ve Marmara'da dolaşarak olmaktadır. Gençlerin çoğunluğu bu yıl ise 30 bin liraya çıktı. Bu yıl ise 30 bin liraya çıktı.

Başlık parasından kaçan sevgililer donarak can verdi

Yusuf BAYALIOĞLU

ELAZIĞ, (HA) - Servis ilinde birbirini öldüren gençler Ahmet Yılmaz ve Aysel Saitoğlu adındaki gençler 20 bin liraya başlık parası yaranmış. Evlenmek için kaçmayı tercih etmişler, ancak yollarını kaybetmişlerdir.

(Devran 30.11.30.12)

Mardin'de başlık parası 50 bin liraya çıktı

MARDİN, THA

Mardin ilçe ve köylerinde başlık parasları hızla artmaktadır.

Bir yıl önce kadar 20 bin lira civarında olan başlık parasının köylerde 50, merkezde ise 30 bine ulaştığı belirtilmektedir.

Başlık paralarının artması, kız kaçırma olaylarının fazlalaşmasına da yol açmaktadır. Mardin'de son beş ay içinde 53 kaçırma olayı meydana gelmiştir.

(Hürriyet Gazetesi, 18.1.1975)

(79A) (Milliyet Gazetesi, 16.6.1975)

Sorgun'da gençler bekâr mı kalacak!

Başlık parası 60 bin lira!

Herkesin bir derdi vardır, biz Sorgunlu gençlerinde başlık parası derdi var. Yozgat'ın Sorgun kazasında başlık parası da pahalılığa ayak uydurarak 60 bin lira oldu. Kız ailelerine dinli gidildi mi önce damadın mesleğini sorarlar ve damadı tanıyıp nasıl insan olduğunu öğrenmek için birkaç gün izin isterler. Aslında bu izin damadı öğrenmek için değil, başlık parasını kararlaştırmak içindir. Birkaç gün sonra yine kız evine gidildiği zaman 30 bin lira para 25 Batman yün isterler. Eğer bu parayı biraz düşürelim diye damat aileleri söylerse cevap hazır "Bizde sanlık kız yok, bizim kızın falancanın kızımdan neyi eksik.. derler. Damat bu parayı biriktirmek için 2 yıl geçer bu zamanda gelen bayramları nişan, düğün masrafı tam 60 bin lirayı bulur. Bu yüzden kız kaçırma olayları her geçen yıl artıyor. Kaçan genç çiftleri polis ve jandarma yakalayıp adalete teslim ediyorlar. Mutlulukları da böylece sona eriyor. Acaba buna sebep olan kız aileleri biraz anlayalı olmazlar mı? Gençlerin mutlu bir yuva kurmalarına yardımcı olacak günah mı olur? Sonra hükümet bu başlık parası için bir kanun çıkaramaz mı?

Yusuf AKTAS, Hakkı ERÇİYES, Ali KESKİN-Sorgun

(79 B)

(Hürriyet Gazetesi, 23.3.1975)

(79A), (79B), (79C)

"Başlık" geleneğiyle ilgili olarak basında yeralan haberlerden üç kesik.

Başlık parası alan ana ve babaların cezalandırılması için kanun teklifi hazırlandı

7 SORU

Başlık parasından kasıtlı olarak vergiye tabiidir mi?
Mustafa GÜLEÇ-Urfa
Hayır başlık parası geleneksel bir alış veriş olduğu için vergi alınmaz.

30/12/77.

CHP İktisadi Miliyetvekili Rağıp Ütker başlık parasının yasaklanması hakkında bir yasa tasarısını meclise vermiştir. Ütker, başlık parası ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"Başlık parası evlenmeyi sağlamak için kız tarafın ana, babasına, kardeşine veya yakınlarına verilen para ve eşyadır. Bu taşınmaz mal ve eşya olarak değildir. Başlık" Bu

ba başlık, kız parası gibi adlar alır. Başlık, insanlık özüne mensup için niçin töreninde takılan yiyecek ve verilen hediyeler ile bu maddede yapılan masraflardır. Örne evlenme sırasında geline, evlenecek kimses veya yakınları tarafından yerel örf ve adete göre verilen armağanlardır. Ve yine evlenirken kadın tarafından erkeğe verilmeyen gereken dirahemden farlıdır.

"Başlık parası almak ve başlık parası vermek yasaktır. Bu yasağa uymayanlara bir aya kadar hapis hapis, 250 liradan 10.000 liraya kadar hapis para cezası verilir."

(79C) (Günaydın Gazetesi, 30.2.1974)

Gerek toplumumuzda, gerekse başka toplumlarda uygulanan ve "başlık" genel adı altında bilinen gelenekse, başlı başına bir inceleme konusudur.²² Öteki âdetlerde tuttuğumuz ölçüye uyarak, bu geleneğe de sadece ana çizgileriyle değineceğiz.

En kısa tanımıyla başlık, evlenecek erkeğin ya da ailesinin kız tarafına, çoğu kez kızın babasının verdiği nakit para ve eşyadır. Başlığa, "bedel", "kalın" "ağırlık" da denmektedir. Başlığın temelinde hem ekonomik, hem de saygınlık etmeni yatmaktadır. Evlenme yoluyla evden ayrılan kızın iş gücünü karşılamak ve ekonomik boşluğunu doldurmak karşılığında alınan para ve paraya çevrilebilecek değerli hediyeler dengeyi sağlamaya yöneliktir. Öte yandan, başlık geleneğinin geçerli olduğu yerlerde, töreye uyarak, toplumun değerler sisteminin dışına düşmemek de önemli bir noktadır. Bu bakımdan, saygınlığı korumak için, başlığın miktarıyla kızın toplumsal yeri eşit bir oranda tutulmaya çalışılır.

Türkiye'nin çoğu yörelerinde ve bölgelerinde başlık geleneği etkinliğini sürdürmekte, kimi zaman da toplumsal ilişkilerde önemli sürtüşmelere yol açmaktadır. 1976 Türkiyesinde, bu geleneğin ağırlığını duyurduğu yerlerde, evlenme çağındaki delikanlıların ortalama 10 bin liradan 50 bin liraya kadar değişen bir miktarı göze alması gerektiğini biliyoruz.

²² Bu geleneğin etnolojik ve sosyolojik yanı sıra ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. N. Erdentuğ: "Türkiye Geleneksel Toplamlarında Başlık", UTFKB., IV. Cilt, Ankara 1976, s. 93-99; O. Türkdoğan: "Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması", I. UTFKB., IV. Cilt Ankara 1976, s. 315-362

İslâm hukukunda, evlenme sözleşmesinde kadına ödenmek üzere belirlenen paraya da “mehr” ya da “mihr” denmektedir. Bu, dinsel nikâh sırasında kararlaştırılır. Karı kocanın ayrılmasında, boşanmasında ya da kocasının ölümü durumunda kadına verilmek üzere dinsel nikâh sırasında belirlenen bu parayı, bugün ülkemizde uygulanan başlık geleneğiyle karıştırmamak gerekir. Ödeme ve belirlenme biçimlerine göre değişik adlar alan (mehr-i musamma, mehr-i muaccel, mehr-i müeccel) bu islâmi gelenek evliliğin ciddiyetinin ve kadının geleceğini güvence altına almayı amaçlamaktadır.

VI. Evlenmeyle ilgili Ritüel ve Büyüsel İçerikli İşlemler

Kısmet açmaktan başlayarak gerdek gecesine kadar uzayan aşamalar içerisinde uygulanan, dinsel, ritüel ve büyüsel içerikli birçok âdet, işlem ve pratik vardır. bunların bir bölümü gelin ve güveyin, mutluluğuna yönelik dilek ve pratikler çerçevesinde toplanırken, bir bölümü kara büyü alanına giren işlemler içerisinde yer alırlar.

Geleneksel kesimde, hatta büyük kentlerimizde bile yaygınlığını koruyan inanca göre, bir kızın evlenebilmesi için ilkin “kısmetinin açılması” gerekmektedir. Kızın uzun süre evlenememesi, onun henüz kısmetinin açılmamasına bağlanır. Kısmet kendiliğinden açıldığı gibi, kısmetin açılması çabuklaştıracak, hatta zorlayacak birtakım işlemler ve pratikler de vardır. Bunlar, evlenme çağına gelmiş

Üfürükçülük sayesinde 250 bin liralık servet yaptı

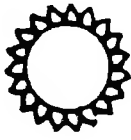
İZMİR (Özel)- Üfürükçülükle 250 bin liralık servet yapan İzmirli Recep Aydın, şüpheleri kaldırarak giren kadun poliklinikleri, tarikatlar, evlatlık yakalanmışlar.

Karşıyaka Şemikler semtindeki evini tekde hâline getiren “Hoca”nın mayıla maruf Recep Aydın, karakolda verdiği ifadeinde, “Benim kimseye zararım yok ben insanların çilelerini dindirmeye çalışan bir garibim” demiştir.

40 yıldır bu işi yaptığı anlatılan ve günde ortalama 300 lira kazandığı tespit edilen Recep Hoca’nın, üfürükçülükten şüpheli kadınlar, binlerce kez evlatlık

dindirdi ortaya çıkmıştır. Polisler, üfürükçü Recep Hoca’ya alt Karşıyaka ve diğer semtlerdeki ev ve dükkânları bir bir tepeyle ezmektedir. Üfürükçülüğün ayrıca bankada nakit 50 bin lirası olduğu anlaşılmıştır.

(80) Günümüzde üfürükçülüğün hâlâ geçerli bir iş olduğunu gösteren bir haber kesiği. (Günaydın Gazetesi, 19.3.1973).

HEKİMDEN ÖNCE ÜFÜRÜKÇÜ

Kendilerinde "Neuroz" belirtileri hisseden kadınların; hekimden önce bir büyücü ya da falcıya gittikleri, gene ruh hekimleri tarafından tesbit edilmiş bir gerçektir. Sıkıntılarının, bunalımlarının düzeleceğine dair bir teselli bulmak umudu, kadınları, bu konularda çok usta olan büyücü ve falcılara götürmektedir. Bu yüzden falcıların büyük paralar kazandıkları söylenmektedir. Ruh hekimleri, "Bize gelen hastaların yüzde 80'i önceden hoca üfürüğünden geçmiş oluyor. Kadın hastaların çoğunlukla başvurdukları bu yol, asıl tedavinin gecikmesinden ve güçleşmesinden başka bir sonuç vermiyor" diyorlar.

(81)

Günümüz

kadınları

doktorun

yanı sıra

üfürükçülere de

başvurmaktadırlar.

(Kelebek, 28.1. 1973)

kızlara uygulandığı gibi, onların yakınlarınca da uygulanır. yerine getirilmeye çalışır. Sivas ve çevresindeki derlenmiş olan şu işlemleri bunlara örnek olarak gösterebiliriz: Cuma günü, selâ verildiği zaman, ayak altına bir anahtar konularak "bahtım açılsın" denir; bekâr kızın adı, evlenen kızın ayakkabısının içine ya da eteğine yazılır; gelin olanın duvağı, evde kalmış kızın başında çözülür.

Gelinin bahtının açık olması, yeni evine bağlanması, uğur ve bereket getirmesi, yumuşak huylu olması amacıyla da kimi şeyler yapılmaktadır. Bunlar arasında, başı üstünde ayna tutulmasını; daha önce de değindiğimiz gibi başına buğday, arpa, darı, serpilmesini; güveyle birlikte tatlı yedirilmesini; yeni evine girmeden önce koyun postuna bastırılmasını; ocağın çevresinde dolaştırılmasını; ölmüş büyüklerinin mezarlarının ziyaret ettirilmesini; baba evinden bir parça tuz ve yağ getirmesini örnek olarak verebiliriz.

Nikâh ve gerdek, evlenme aşamaları içerisinde önemli iki "geçiş" sayıldığı için, özellikle güveyin bu sırada kara büyüünün etkisine açık olduğuna ilişkin yaygın

(82)
Tasın
içindeki
su
aracılığıyla
geleceği
okumaya
çalışan
bir
“bakıcı”.

bir inanç vardır. “Bağlanma büyü”²³ adı altında bilinen büyü tekniği, nikâhı kıyılan ya da gerdeğe giren güveyin güveylik görevini yerine getirememesi amacıyla uygulanır. Bağlama büyüüne örnek olarak, ilgili duayı bir ip üstüne okuyarak düğüm atılmasını; nikâh sırasında herhangi birşeyin düğümlenmesini ya da kilidin kilitlenmesini; açık makas ve bıçağın kapatılmasını;²⁴ oğlanın bir boy resminin kalça hizasından kesilip, alt kısmının yakılmasını²⁵ sayabiliriz. Ayrıca bu amaçla kullanılan çeşitli tılsımlar ve muskalar da vardır. Bunlar, bu işle uğraşanlara yaptırılarak usulüne göre kullanılır.

Güvey bağlanmasına bakarak daha seyrek olmakla beraber, gelinin bağlanması amacıyla birtakım büyüsel işlemlere başvurulur. Örneğin; yumurtanın asal öge olarak kullanıldığı büyüsel bir işlem şöyledir. Üç yumurta alınarak, her birinin üzerine bir küçük daire çizilip içine “vav” yazılarak kızın adı söylenip “bağladım” denilir. Bu yumurtalar birer muşambaya sarılarak gerdek evinin dışında, üçgen olabilecek biçimde, evi çevreleyen üç ayrı yere saklanır.²⁶

Bağlama büyüünün zararlı etkilerinden korunma isteği, birtakım önlemleri ve savunma mekanizmalarını da geliştirmiştir. Bunların başında karşı tarafın elinde silâha aynı silâhla, yâni aynı araç ve teknikle karşı koymak gelir. Böylece örneğin; nikâh kıyan hoca nikâhtan önce mendilini bağlar, nikâhtan sonra da çözer,

23 Gerdek bağlama, gerekse çözme büyüleri; bunların çeşitli, uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için, okuyucu, aşağıdaki incelemelere ve derlemelere bakabilir.

S.V. Örnek: Sivas ve Çevresinde... *Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1966.

U. Barlas: *Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar*, Karabük 1974.

M. İloğlu: *Gizli İlimler Hazinesi*, 5 cilt, İstanbul 1970-71-72-73-74.

İ.Z. Eyüboğlu: *Cinsel Büyüler*, İstanbul 1975.

24 Örnek, s. 82, 83.

25 Barlas, s. 41

26 Eyüboğlu, s. 75.

güveyin yakınlarınca bıçak kapatılır, kilit kilitlenir, güvey gerdeğe gireceği sıra açılır;²⁷ gerdek yatağının yastığı altına tabanca ya da kurşunu konur,²⁸ nikâh sırasında nikâhta bulunanların elleri dizleri üzerine koydurulur.²⁹

Bağlanmış kimseleri çözmek, zıtlık çağrışımına dayanmaktadır. Benzerlik ya da zıtlık nedeniyle ortaya çıkan çağrışımlar, çoğu kez aynı konuda ve aynı işlemde etkili olabilmektedirler. Büyüsel önlem ve araçların çift değerli psikolojik kökenleri, bu türden uygulamalarda da rol oynamaktadırlar. Bu bakımdan, düğüm atmak, dua okumak, bıçağı, makası, kilidi kapamak ve kilitlemekle yapılan büyüsel işlem, bu işlemlerin tersini yapmakla etkisiz duruma sokulmak istenmektedir. Çok eskiden beri bilinen bu teknik, bugün de bu alanda uygulanan işlemlerin özünü oluşturmaktadır. Ayrıca, birini bağlama amacıyla yaptırılmış ya da yazdırılmış tılsımların, muskaların bulunup yok edilmesiyle de zararlı etkilerin önlenmiş, ortadan kaldırılmış olacağına inanılmaktadır. Bu amaçla, örneğin evdeki bağlı şeyler çözülür, kilitli olanlar açılır; soğuk su ile yıkanır; çözücü nitelikteki muskalar ve tılsımlar kullanılır.

جِبْرِائِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ			
فَاسْتَبْشِرُوا بِأَيْتَمِهِ	الَّذِي بِأَيْتَمِهِ	وَذَلِكَ هُوَ	الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
٢٦٨	١١٢٤	١١٩٥	١٢٧٠
١١٢٣	٢٦٥	١٢٧٣	١١٩٦
١٢٣٢	١١٩٧	١١٢٢	٢٦٦
عِزُّ جِبْرِائِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ			

(83) Evlenmek isteyen kızlar için kullanılan bir “vefk”. (Gizli ilimler Hazinesi’nden, 2., s. 268-269).

27 Örnek, s. 84-85.

28 Barlas, s. 71.

29 Örnek, s. 84

(45) İki köylü kızının bayram giysilerinin arkadan görünüşü.

(46)
Merkep
üstiinde
bir
"gelinci"
kadın

(47)
Türkmen
düğününden
bir
düğün
bayrağı.

(48)
Türkmen
düğününde
düğün bayrağı
ve
süslenmiş atıyla
bir düğüncü.

(49)
Bayrak
çekilmiş
düğün evi
ve
çağrılılar.

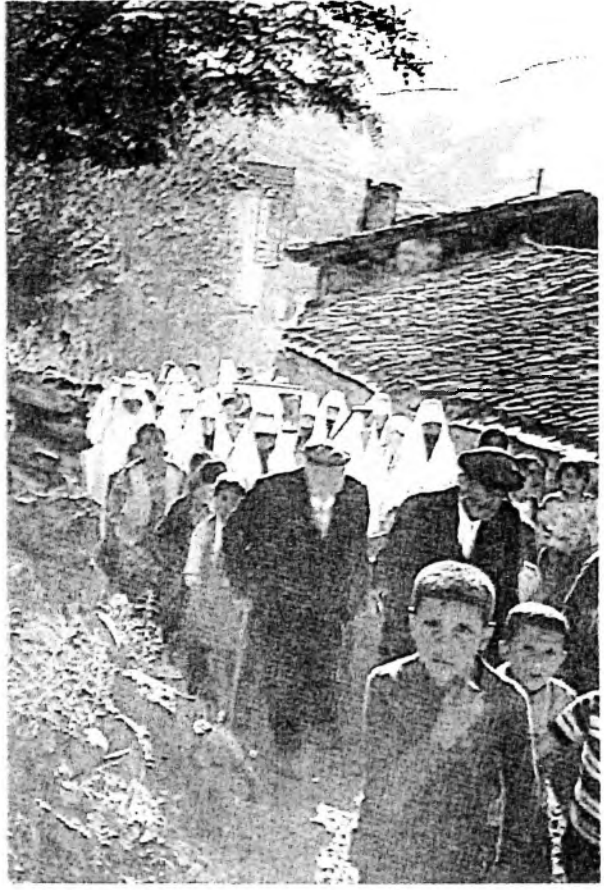

(50)
Bayrakla
belirlenmiş
bir düğün
evi.

(51)
Gelin
almaya
gelen
"gelinciler"

(52)
"Gelin Kız"ı
almaya
gelen
"gelinciler"

(53)
Babasıyla
vedalaşan
yüzü örtülü
gelin.

(54)
Gelin,
evinden
çıkarken.

(55)
Kent
Kesiminde
gelinin
evden
çıkışı

(56)
Kent
kesiminde
süslü
bir
gelin
arabası

(57)
Geline
uğur
getireceğine
inanılan ayna
Bu ayna
“gelinciler”
tarafından,
gelin
oğlan evine
girinceye
kadar taşınır.

(58)
Yeni evinin
kapısı önünde
gelinin
başı üstünde
tutulan ayna.

(57)
Düğünlerin
iki vazgeçilmez
kişisi
Davulcu ile Zurnacı

(60) Gelinin çeyizi oğlan evine taşınmak üzere sergide.

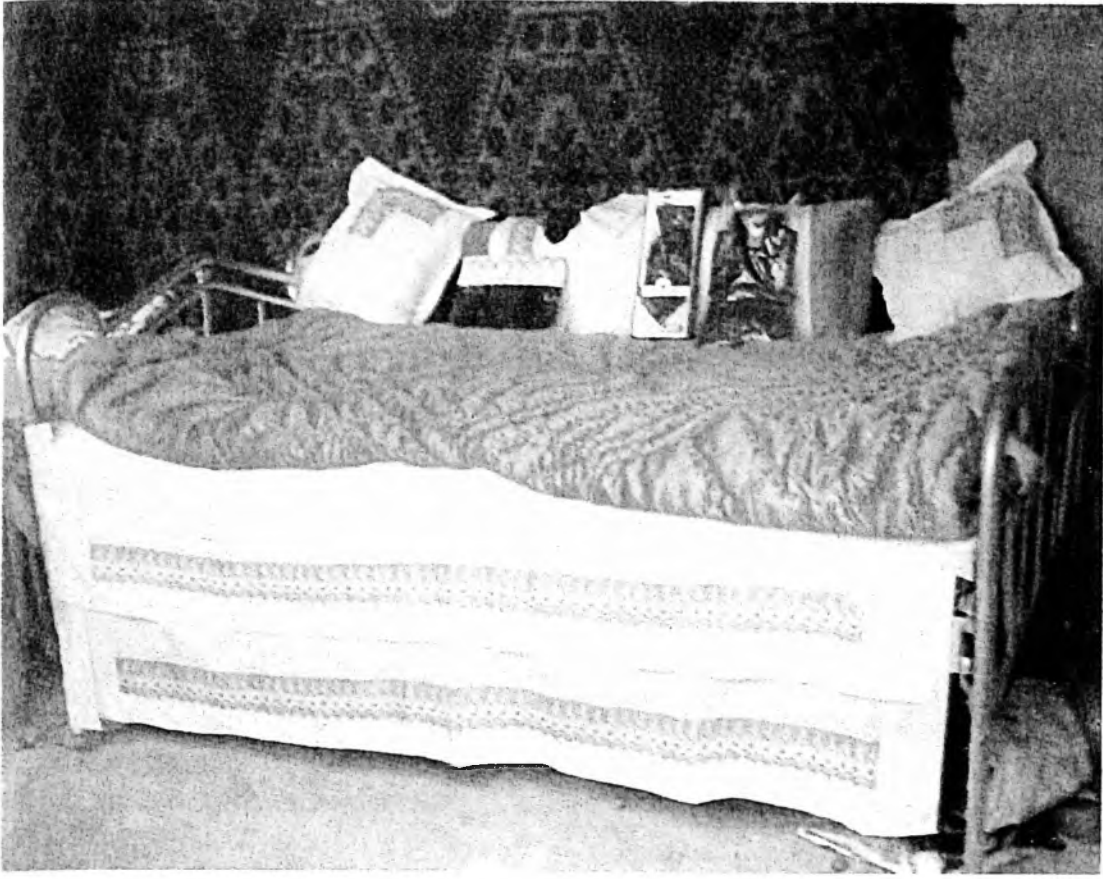
(61)

Çeyizin maddi değerini saptayan erkekler grubu ve çeyiz.

(62)

Bir çeyiz sergisi.

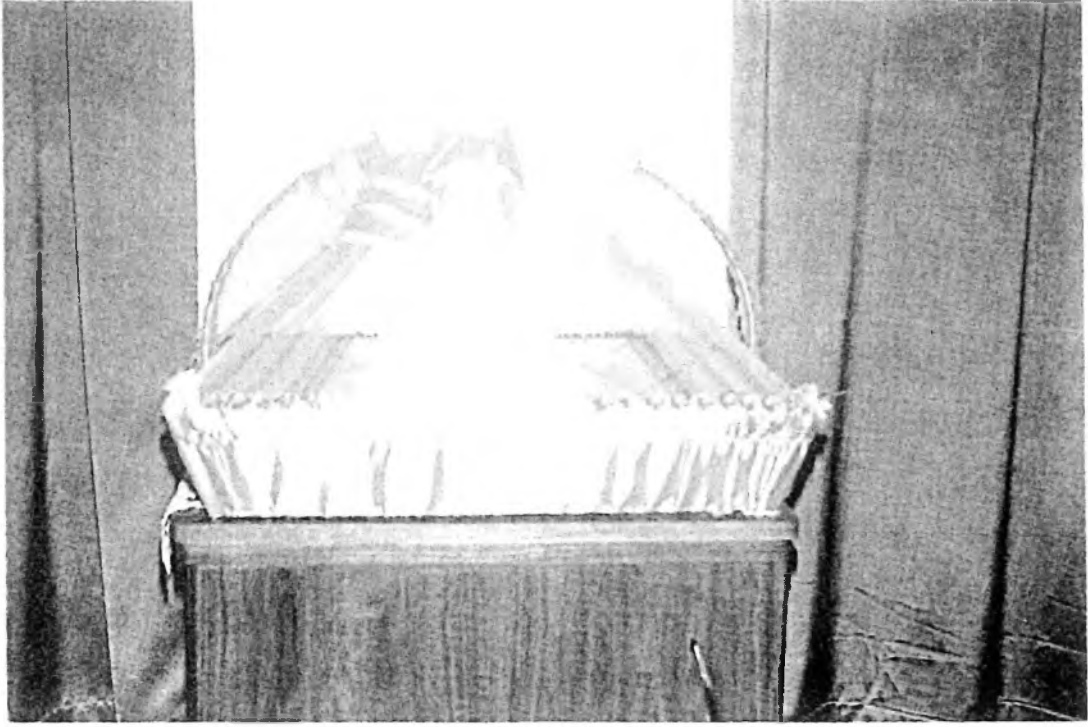

(63)
Gelinin yeni evine
gönderilmiş çeyizinden
yapılmış yatağı.

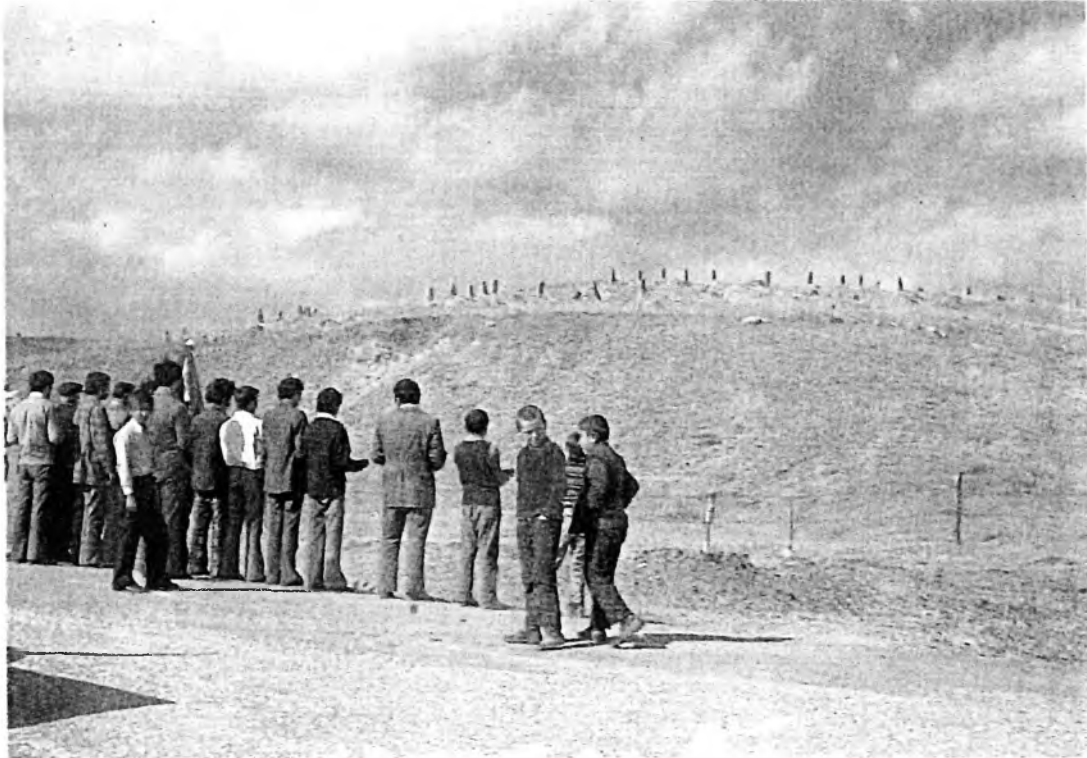
(64)
Gelinin çeyiz sandığı.

(65)
*Gelinin çeyizini oluşturan
eşyasından biri*

(66)
*Gelinin oğlan evine geldiği sırada
köy mezarlığı önünde dua eden
erkekler.*

(67)

*Düğün sırasında genç kızları
seyreden delikanlılar*

(68)

*Gelinin başı üstündeki tepsiye konan
hediyeler.*

(69)

*Yaşlı kadınların düğün yemeğinden önce
dua edişleri.*

(70)

Düğün için giyinmiş iki köylü kadını.

(71) Gelinin başı üstündeki hediye tepsisi.

(72)
Gelin ve
damada
para hediyesinde
bulunan erkekler.

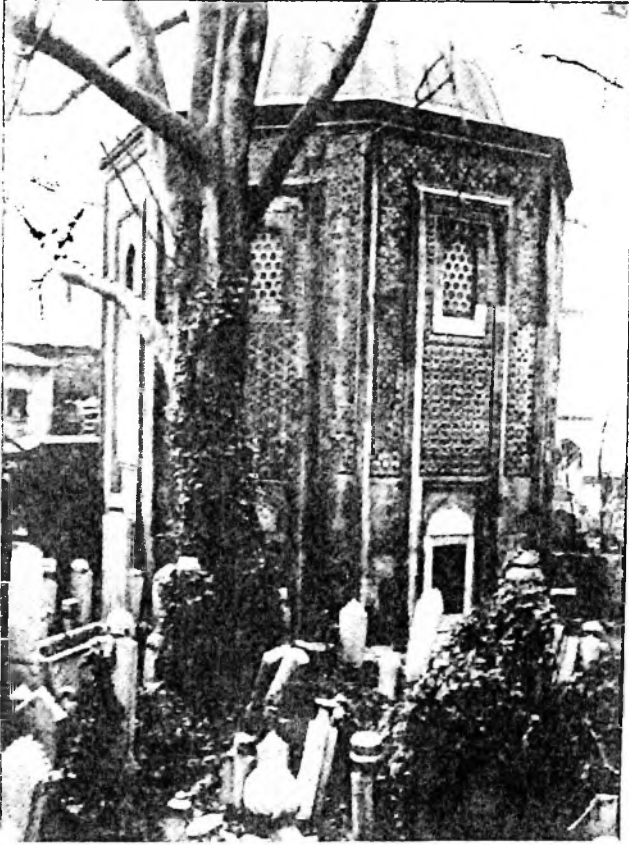

(73)
Düğün
yemeği
piriştirilen
kazanların
önünde
düğünü
seyredenler.

D. ÖLÜM

Doğum ve evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde bir çok inanma, âdet, töre, tören, ayin, kalıp davranış işlem kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan ve inanmalar, âdetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan bir grubu ölenin “öte dünyaya gidişini” kolaşlaştırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gözünde, gerekse “öte dünyada” saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. Bir başka grupsa; ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir. Üçüncü grupta toplananlarsa; ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır.

Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yanında ölüm çevresinde toplanan âdetlere ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan, aralarında gerek coğrafi, gerekse kültürel bakımdan ayrımlar bulunan değişik yapıdaki toplumların konuyla ilgili inanmaları, âdetleri ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir.¹

(84)
*Eski bir
mezarlıktan
bir
bölüm*

¹ Bu konu daha önce yayımladığımız monografik bir araştırmadan büyük ölçüde yararlanılarak ve özetlenerek hazırlandı. Ölüm konusunda ayrıntılı bilgi, kaynakça ve başka ülkelerdeki benzerlikler için S.V. Örnek. *Anadolu Folklorunda Ölüm*, (DTCF. Yayınları, Ankara 1971) adlı kitaba bakılabilir.

I. Ölüm Öncesi

1. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler

Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, alışlagelmişin dışındaki birtakım davranışları, araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanılışlarını, meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve seslerini, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir önbelirtisi saymaktadır.

(85) "Dert"lerden yakınan iki mezar taşı

Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyecek çevresinde kümelenen birtakım inanmalar vardır ki, bunlar çoğu zaman halk tarafından yaklaşan ölümün önbelirtileri ya da ölüm getirecek eylemler olarak nitelenirler. Evde, ev eşyasındaki "gıcırdama", "çatırdama", "kütürdeme", "kırılma", "çatlama" gibi fiziksel olaylarla, beklenmedik bir zamanda kapı çalınmasına ve pencere vurulmasına bağlanan bu gizli korku sadece ölümün değil, aynı zamanda başka yıkımların da = (felaketlerin) yaklaştığına yorulur.

Bu konudaki inanmaların başlıcaları şunlardır:

Kapı, tavan, direk, dolap, çatırdaması, gıcırdaması, çatlaması ve kırılması

Geceleyin, beklenmedik bir sırada kapı çalınması.

Eşyanın dış etki olmaksızın kırılması, yere düşmesi

Geceleyin evden bir şey verilmesi

Özellikle gece verilen kazan, kimi yerlerde tam bir ölüm belirtisi sayılır. Örneğin; Sivas ve Divriği’de “gece vakti bir evden kazan çıkarsa, o evden ölü çıkacak” denir. Kayseri’de ve Kırşehir’de özellikle altı kara kaplar “kara haber” için birer işaret sayılırlar. Yaygın inanmalardan birisi de makasla ilgili olandır. Makasın, ağzının açık kalışı, çağrışın sonucu kavgaya, ölüme ve kefen biçmeye yakıştırılır. Bunları önlemek içinde açık makas ağzının kapatılmasına dikkat edilir.

Ay ve güneş tutulması, yıldız kayması, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi olaylarda halk inanmalarında çoğu zaman ölüme önbelirli sayılmaktadır. Örneğin; aşağıdaki olaylara önbelirti sayılan ay ve güneş tutulması, geniş anlamıyla ölümü kapsamaktadır.

Büyük adamlardan biri ya da birkaçı ölecektir (yaygın).

Kıyamet belirtisidir (yaygın).

Ortalık karışacak, savaş çıkacak, kıtlık başlayacak (Afyon, Aksaray, Çubuk, Maraş, Kastamonu, Kayseri, Sivas).

Halk deyimiyle “yıldız kayması” da aynı biçimde yorumlanmakta; gökyüzüyle yeryüzü arasında kurulan analogik düşünce sonucu “insanların gökyüzünde birer yıldız olduğu” tasarımı, insanlarla yıldızlar arasında “kayma”, “göçme” ve “sönme” yönünden benzerlikleri düşürmektedir.

Halk inanmalarında ölümü önceden haber verdiği sanılan belirtilen arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer kapsamaktadır. Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezisleri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları bu türden inanmaların oluşmasında ve evrensel bir çizgiye erişmesinde büyük bir rol oynamaktadırlar. Evcil ve yabanıl hayvanların ötüşmeleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları, yaklaşan bir ölümün önbelirtisi ve işareti olarak yorumlanmaktadır.

Bu türden hayvanlar içerisinde; köpek, kedi, at, koyun, keçi, inek ve öküz gibi evcil olanları; tavşan, tilki, kurt, çakal, yaras, yılan gibi yabanıl olanları; horoz, tavuk, kaz gibi kümes hayvanlarıyla baykuş, yaras, karga ve leylek gibi yabanıl kuşları sayabiliriz. Bunların içerisinde özellikle köpek ve baykuşla ilgili inanmalar çok yaygındır. Evcil, sadık ve sezi yeteneği çok gelişmiş olan köpeğin sadece ulumasıyla değil, uluma biçimi, uluma zamanı ve uluduğu yerle de yaklaşan bir ölümü haber verdiğine inanılmaktadır. Köpeğin bu türden ulumasını önlemek için de, köpek kovalanır, taşlanır, önüne ekmek doğranır “başını ye!” denir. Baykuşun sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılarda ve terkedilmiş yerlerde yuva yapması bir “ölüm kuşu” olarak bilinmesinin temelinde yatan nedenlerdendir. Baykuşun da tıpkı köpek gibi salt ötümesiyle değil, aynı zamanda ötüş biçimi, ötüme zamanı, konduğu ve öttüğü yerlerde de ölüm habercisi olduğu görülmektedir.

Bilinçaltında kümelenen çeşitli olayların simgesel birtakım çağrışımlarla da desteklenerek kimi düşlere dönüşmesi, gerek düşü gören, gerekse yakınları için çoğu zaman bir ölüm belirtisi olarak yorumlanmaktadır. Halk düşüncesi zaman zaman düşle gerçek arasına kesin bir çizgi çekememektedir. Öyle ki, düşünde örneğin manda ya da kazan gören biri, mandanın ve kazanın düş yorumlarında ölüm motifi sayıldıklarını anımsayarak etkilenmekte ve tedirgin olmaktadır. Düşleri konu edinen “Rüya Tabirleri”, “Fal Kitapları” vb. yayımlardaki geleneksel bilgiler ve yorumlar da bu türden inanmaların halk arasındaki yaygınlığını ve geçerliliğini pekiştirmektedirler.

Halk arasında ölüme yorulan düşler² ana motiflerine göre, aşağıdaki gruplarda toplanabiliriz:

Ağaç, sebze ve meyve ile ilgili olanlar: (Düşde fidanın sökülmesini, ağacın devrilmesini, kara ve sarı renkli meyveleri görmek gibi)

Dişle ilgili olanlar : (Düşte diş çektirmek, dişlerin dökülmesi, kırılması gibi).

Hayvanlarda ilgili olanlar: (Düşde yılan sokmasını, köpek ısırmasını; manda, at ve deveyi görmek gibi).

Kutsal kişi ve ölümlerle ilgili olanlar: (Düşde kutsal biri tarafından öleceğinin bildirilmesini, ölmüş birinin düşü göreni çağırmasını yada bir yere götürmesini görmek gibi).

Ateş ve dumanla ilgili olanlar: (Düşde; ateş, duman, yangın, görmek gibi).

Araç-gereçle ilgili olanlar: (Düşde; kara kazan, kara yün, kara ip, kıyısı kırık değirmen taşı görmek gibi)

Suyla ilgili olanlar (Düşde bulanık ve çamurlu su görmek, denizde boğulmak gibi).

Gelinle, düğünle, şenlikle ilgili olanlar: (Düşde; gelin alayı, düğün, ev önünde kalabalık görmek gibi).

Hastada görülen birtakım psikolojik ve fizyolojik değişiklikler hasta yakınlarınca dikkate gözlenerek değerlendirilirler. Hastanın “gidici” olduğuna, artık sonunun yaklaştığına birer işaret sayılan bu değişikliklere ve isteklere önem verilmekte, ona göre hazırlığa girilmektedir. Aşağıda sıralanan psikolojik ve fizyolojik belirtilerin, isteklerin kimisi hastanın hemen öleceğini, kimisi de artık kaçınılmaz sonunun giderek yaklaştığını gösteren “semptomlar” olarak kabul edilmektedir.

Psikolojik belirti ve isteklerden kimi örnekler.

Hasta ayağa kalkmayı deneyerek “gitmem gerek” derse (Aksaray, Sivas, Uşak, Merzifon, Kahramanmaraş, Kırşehir, Kayseri, Afyon, Çorum, Çankırı, Ayaş)

2 Bu düşlerin bir bölümü de iki değerlidir; bunların arasında sadece ölüme yorumlanmayıp, tersine uzun ömre, mutluluğa, sağlığa vb. yorumlananlar da vardır. Burada “contraria contrariis” ilkesi düşünülmektedir. Birşey tersinin çağrışımına yol açar.

Güvendiği ya da sevdiği birini görmek isterse (Çorum, Çankırı, Doğan K./Erzurum, Söğütözü K./Erzincan, inciğez K./Kastamonu, Kayseri, Kahramanmaraş, Merzifon, Uşak, Sivas, Urfa).

Ölümden söz açarsa (Uşak, Merzifon, Kahramanmaraş, Kayseri, Ankara, Çankırı, Çorum).

Sorulanlara karşılık vermezse (Çorum, Çankırı, Afyon, Kayseri, Kahramanmaraş, Merzifon, Divriği, Aksaray).

Gaipten ses duyduğunu, birtakım kimseleri gördüğünü söylerse; sayıklarsa (Döğər B/Afyon, Kayseri, Kahramanmaraş, Uşak, Kevenli K. /Sivas, Divriği, Çorum, Çankırı, Aksaray, Niğde, Yalören K./Sivas, Zara, Konya, Kırşehir, Söğütözü K./Erzurum).

Evine ya da doğduğu yere gitmek isterse (Gaziantep,³ Kayseri, Kahramanmaraş, Çankırı, Sivas, Zara, Divriği).

Fizyolojik belirti ve isteklerden kimi örnekler:

Bedeni soğumaya başlarsa (Divriği, Çankırı, Uşak, Merzifon, Kahramanmaraş, Kayseri, Afyon, Ankara, Sivas).

İştahı birdenbire açılırsa (Sivas, Çankırı, Hopa, Rize, Çubuk, Ankara, Divriği, Merzifon, Kahramanmaraş, Konya, Talas, İnciğez, k./Kastamonu, Erzurum).

Bedeni sararır yada morarır (Aksaray, Sivas, Ankara, Afyon, Erzuum, Kayseri, Konya Kahramanmaraş, Urfa, Merzifon, Uşak, Çorum, Çankırı, Niğde, Divriği, Çubuk, Ayaş).

Bedeni şişerse (Akşaray, Sivas, Kayseri, Konya, Kahramanmaraş, Merzifon, Çorum, Niğde, Divriği, Çankırı, Eskişehir).

Ölüme işaret sayılan belirtilen arasında; tabut, kazma-kürek ve kazanla ilgili inanmaların yanı sıra cesetle ilgili olanlar da vardır. Cesetle ilgili belirtilerden hem başkalarının ölüp ölmeyeceği, hem de ölenin yazgısı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmaktadır. Cesetle ilgili inanmalar “nekromanti”nin = (ceset aracılığıyla fala bakma; ölüm nedenini araştırma) bozulmuş bir biçimi olarak görülmektedir.

Tabut taşınırken sallanırsa (Kayseri, Merzifon), gıcırdarsa (Çankırı, Çubuk, Çorum, Kayseri), taşıyanlara ağır gelirse (Çubuk, Merzifon), mezar eşilen kazma kürekle eve girilirse (Niğde, Çubuk, Nusret K./Balıkesir, Kahramanmaraş, Divriği, Eskişehir) kazma-kürek üst üste gelecek biçimde mezar üstüne bırakılırsa (Sivas, Çorum, Erzincan), ölüyü yıkamak için su ısıtılan kazan devrilirse (Niğde, Eskişehir, Lalahan K./Ankara, Çorum, Sivas, Kahramanmaraş,

3 Özellikle Gaziantep’lilerde görülen bu istek, çoğu zaman gerçekleştirilmektedir. Kişi, hastalanmadan önce de, eğer yaşlanmışsa ya da artık ölümünün yaklaştığına inanıyorsa Gaziantep’e dönüp orada ölmek istemektedir.

Kırşehir, Boğazlayan), cesedin gövdesi yumuşarsa (Niğde, Uşak), ceset tabutta yan dönerse (Çubuk), ceset evde uzun süre bırakılırsa (Afyon, Kızılcahamam, Kahramanmaraş) gibi inanmalar bu kümeye girerler.

2. Kaçınmalar

Çağrışım yoluyla ölümü hatırlatan, başka bir söyleyişle, ölüme önbelirti sayılan belli olayların, eşyanın, düşlerin, psikolojik ve fizyolojik değişikliklerin yanı sıra, yerine getirilmediği zaman ölüm getireceğine inanılan birtakım işlemler ve davranışlar da vardır. Aşağıda sıralanan bu işlemler, ölenle ilintili kimi araç-gercin, davranışın ve durumun ölüm getireceği korkusunda temellenmektedir. Bu korkudan kurtulmak, daha doğrusu ölümü uzaklaştırmak, saptırmak ve etkisiz kılmak için, halk inanmalarına göre, bir takım uygulamalara, kaçınmalara dikkat etmek gerekmektedir.

Ölü evindeki yemekler boşaltılır (Hopa, Rize); yemek dolu kaplar boşaltılır (Çubuk); yiyecek ve içecekler dışarı çıkartılır (Doğankent B./Giresun).

Bir mahallede ölen olursa, o mahalledeki su dolu kaplar boşaltılır (yaygın).

Ölü yıkanırken uyuyan kimseler uyandırılır (yaygın).

Cenaze çıkınca ardından su dökülür (yaygın)

Ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazan ters çevrilir (yaygın).

Mezar dönüşü, eve gelindiğinde, ölenin yakınları arkalarına bakmazlar (yaygın)

VEFAT

ÜSTAD

SELAHATTIN REFİK SIRMALI

3 Ocak 1975 Cuma akşamı vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine gazetelerde ilân olunmayan Cenaze Merasimi, 6 Ocak 1975 Pazartesi günü öğle namazını müteakip icra edilmiş ve merhum Edirnekapi Sakızağacı Şehitliğine defnedilmiştir.

Acımızı tesadüfen öğrenip iştirak eden dost ve akrabalara Teşekkürü borç biliriz.

Mevla rahmet eyleye.

Milliyet: 432**EŞİ ve YAKINLARI**

(86) Ölüm olayının gazeteler aracılığıyla duyuruluşunu gösteren ilânlardan biri.

II. Ölüm Sırası

1. Ölüm Olayının Duyurulması

Ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi ölenin geride bıraktıklarının ağ-lamalarıyla olur. Olayı duyan komşular ölü evine toplanarak, ölenin yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada komşular ve ölü sahipleri gerekli yerlere olayı haber verirler. Bu iş küçük yerlerde adam çıkartıp “haber okutmak” ve eşe dosta haber vermekle olur. Eskiden kasaba ve köylerde haber için tellallar çıkarıldığı gibi, özel habercilerin de kullandığı görülüyor. Giderek bu tür haberleşmenin, özellikle tellal çıkartmanın azaldığını söyleyebiliriz.

Ölüm olayının duyurulması genellikle aşağıda gösterilen biçimlerde yapılmaktadır.

*Ölü sahipleri tarafından,
Komşular tarafından,
Camilerde salâ verdirerek.
Belediye ya da muhtarlık hoporlörlerinden anons ettirilerek.
Telefon edilerek, telgraf çekilerek
Radyo ve televizyondan yararlanarak*

MEVLİD

Ankara eşrafından Hacı Raşit Koç'un
eşi,
Kıymetli Varlığımız,

HACI BELGÜZAR KOÇ'un

Azız ve temiz ruhuna ithaf edilmek üzere vefatının seneyi devriyesine tesadüf eden 16 Ocak 1975 Perşembe günü öğle namazını müteakip Hacıbayram Camii'nde ünlü hafızlarca okunacak Mevlid-i Şerif ve Hatim Duasına bütün dost, akraba ve din kardeşlerimizin teşrifleri rica olunur.

EVLATLARI

(87) Ölüm yıldönümünde okutturulan bir mevlid ilânı (Hürriyet Gazetesi, 15.1.1975).

köylerde, ilçelerde ve küçük kentlerde “evden eve haberleşme”nin, “okutucu çıkarma”nın yanı sıra en yaygın usul salâ verdirmektir. Küçük yerlerde salâyı duyan kimse, birinin öldüğünü anlayarak, ölenin kimliğini soruşturur. Ayrıca, belediye hoparlörleri aracılığıyla da ölüm olayı ve ölenin kimliği halka duyurulur.

Gazetelere ilân verme yoluyla olayı duyurma daha çok büyük kentlerde görülmektedir. Gerek büyük kentlerdeki nüfus yoğunluğu, gerekse ölüm ilânı vermenin giderek bir tür moda olması gazete yoluyla olayı duyurmayı yaygın bir duruma getirmiştir. Ölenin varsıllığı, işi, mesleği, toplum içindeki yeri, gazetelere verilen ilânların büyüklüğünü, küçüklüğünü, göze batırlılığını belirlemektedir. Bu ilânlar, ölenin yakınları tarafından verildiği gibi, ölenin çalıştığı kurumlar tarafından da verilmektedir.

Büyük kentlerde cenaze işlerini alan ticari kuruluşlar da vardır. Bunlar defin için gerekli hazırların yanı sıra ölüm ilânlarını da üzerlerine almaktadırlar. Eskiden sadece azınlıkların ölümleri için çalışan “Cenaze İşleri Servis”lerine son bir-iki yıldan beri “İslam Cenaze İşleri” de katılmıştır.

2. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler

Ölümünden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan cesetle ilgiliyken, bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölümün öte dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korunmanın tipik belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik endişeler ve dinsel geleneksel rol oynamaktadırlar.

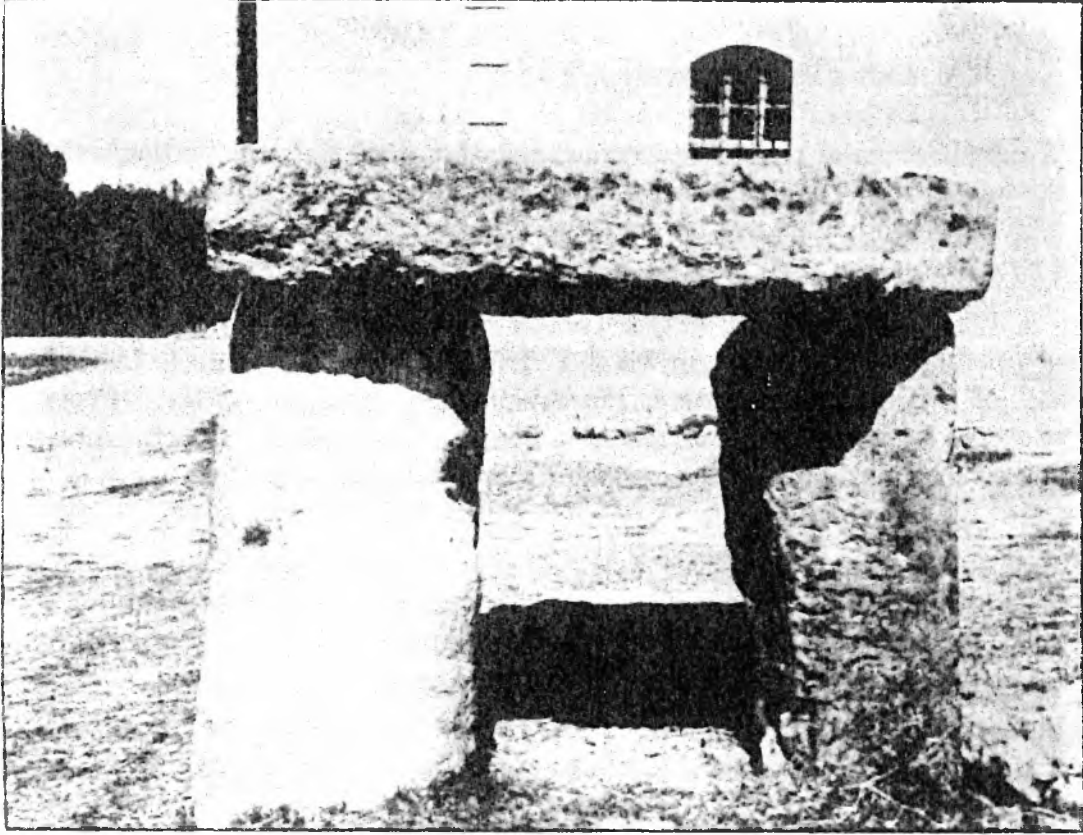
Bu tür işlemler içerisinde tipik ve yaygın olanlar, ölünün gözlerinin kapatılması, çenesinin bağlanması, başının kible yönüne çevrilmesi, ayaklarının yan yana getirilmesi, ellerinin yanlara ya da göbek üstüne konulması; üstündekilerin soyulması, “rahat döşegi”ne alınması; karnına bıçak, demir, makas, bakır vb. konması; bulunduğu odanın pencerelerinin açılması ve aydınlatılması, başucunda Kur’an okunmasıdır. Halk, bütün bunları, kendince geçerli saydığı birtakım inanmalara ve gerekçelere dayandırmaktadır. Örneğin; ölenin gözlerini kapatmayla ilgili olarak: “Gözüne toprak kaçmasın”, “bu dünyada gözü kalmasın”, “çirkin ve korkunç görünmesin”, “ardından birini götürmesin”, “yıkılırken canlıymış gibi görünmesin” gibi düşüncelerden hareket etmektedir. Aynı durum, çenenin bağlanması için söz konusudur. Bu konuda yapılan kaynak kişi açıklamaları “korkunç ve çirkin görünmesin”, “yıkılırken ağzına su gitmesin”, “çenesi sarkmasın”, “ruhu yarılmasın”, “ağzına toprak dolmasın”, “içine şeytan girmesin” gibi görüş, inanış ve düşünceler çevresinde toplanmaktadır. Ölenin karnına konulan ağırlıklarsa “şişmemesi”, “şeytanın gelmemesi”, “günahının azalması”, “hortlamaması amacıyla yapılmaktadır. Cesedin bulunduğu odanın pencerelerinin açılmasıyla “ruhun serbestçe çıkmasına”, “ölüm kokusunun dağılmasına”, “azrailin çıkmasına” ve “meleklerin içeriye girmesine” yöneliktir.

3. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı

Yukarıda belirtilen ön hazırlıktan sonra gömme için gerek, dinsel gerekse geleneksel bakımdan zorunlu olan hazırlığa geçilir. Bu hazırlık üç önemli işlemden geçmektedir. Yıkama, kefenleme ve cenaze namazı. Her üç işlemin çevresinde

dinsel olanların yanı sıra, birçok geleneksel âdet ve inanma da kümelenmekte, bunlar çoğu zaman da ön plana geçmektedir.

Şimdi, halkın açıklama ve yorumlarıyla ölünün bir an önce gömülmeye hazırlanışının gerekçeleriyle yıkanma, kefenleme, cenaze namazı, tabutun süslenmesi ve toprağa verililişini görelim.

(88) bir musalla taşı

Ölen biri elden geldiğinde çabuk gömülmeye hazırlanır. Kişi, sabahleyin ya da gece ölmüşse, öğle namazına, öğleyin ölmüşse ikindi namazına yetiştirilir. İkindiden sonra ölenler, o gece bekletilerek sabahleyin gömülürler. Uzaktaki yakınlarının cenaze törenine katılmalarını sağlamak amacıyla ölünün bekletildiği durumlar da vardır.

Ölenin bir an önce gömülmeye hazırlanmasının gerekçeleri:

“Korkmasın* diye (Ankara, Çubuk, Lalahan, K./Ankara).

“Öte dünyada bir an önce gidip hesap versin” diye (Ayaş).

“Beyni soğumasın” diye (Sivas).

“Çilesi daha fazla sürmesin” diye (Nallıhan).

“Şişmesin” diye (Kayseri).

“Acı bir an önce unutulsun” diye (Balören B./Çankırı).

“Biran önce toprağına kavuşsun” diye (Kayseri).

Ölü, meslekten yıkayıcılar, hocalar, bu işte tecrübeli olanlar, “dini bütünler” tarafından yıkanır. Ölü yıkanırken, yıkayana yardım eden bir iki kişiyle ölünün yakınlarından ve komşularından kimileri de bulunur. Genellikle yıkama sırasında az kimse bulunmaktadır. Kadınları kadın, erkekleri erkek yıkayıcılar yıkarlar. Kadının yıkandığı yerde erkek, erkeğin yakındığı yerde kadın bulunmaz. Büyük kentlerde yıkama işi mezarlıkların gasilhanelerinde yapılmaktadır. Daha önce belediye cenaze işleri müdürlüğüne ödenen belli bir para karşılığında yıkama işiyle görevli kimseler ölüyü yıkarlar. Çoğu küçük kentlerde, ilçelerde ve köylerde bu iş ücret karşılığında yapıldığı gibi “sevabına”da yapılır. Ancak, ölü sahipleri yıkayıcılara para ya da ölenin giysilerini vererek onları memnun etmeye çalışırlar.

Anadolu’nun çoğu kent ve köylerinde, belediye gasilhane yapmamışsa, evlerin avluları ölü yıkamak için en çok kullanılan yerler olarak görülmektedir. Eski evlerin hemen hemen hepsinin birer avlusu bu durumu kolaylaştırmakta ve yaygın bir duruma getirmektedir. Avlu bulunmayan evlerde ise “siperlik bir yer”, “evin bahçesi, bu iş için kurulan çadır, yıkama yerleri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca daha çok eskiden-, küçük yerlerde cami avlularından yararlanılmaktaydı. Hasta, hastanede ölmüşse oranın gasilhanesinde yakınılmaktadır. Belediyenin gömme ile ilgili işleri üzerine aldığı yerlerde yıkama için mezarlıklarda gasilhaneler bulunmaktadır.

Ölünün gerek yıkınışı, gerek kefenlenişi sırasında değişik kokulu maddeler yakılıp tütürüldüğü gibi, cesede ve kefene çeşitli kokular, yağlar sürülür, kutsal sular dökülür. Yakılarak koku çıkarılan maddelerin başında buhur, günlük, kâfuru ve odağacı gelmektedir. Cesede ve kefene dökülen, sürülen, kokusu sindirilen maddelerin başlıcaları ise gülsuyu, gülhatmi, gülyacı, gülkurusu, kına (kadınlar için), hacıyağı, hacısürmesi, esans, kolonya, zemzem suyu, kâfuru, çörek otu, misk, karanfil tozu, kokulu çiçekler ve kokulu yapraklar.⁴

Ölü yıkamak için kullanılan gerekli araç-gereçlerse şunlardır: Sabun, gülsuyu, kazan,saplı,⁵ maşrapa, kulplu tas, kova, köpürtme leğeni, kepçe, ibrik, teneşir tahtası,⁶ ölü lifi (kendirden ya da yapağı yünden), kese, peşkir = (havlu), eldiven (lastikten ya da patiskadan), peştemal = (önlük), kuruluk, terlik, takunya, tülbent, yazma, sıtır.⁷

Ölünün gömülmeye hazırlanışı için gerekli olan ikinci işlem; ölünün kefenlenmesidir. Kefenleme işlemi İslâm geleneğine göre yapılır. Kefenlik bezin rengi

4 Toroslarda yaşayan Karatepelilerde “ölünün yıkanacağı suyun içine harağacı adını taşıyan bir ağacın yaprakları atılır. Bu yapraklar kokuludur. Her kelimesi Karatepeliler arasında koku manasını yaşatır. Bu ağaç yabancı hardal ağacına çok benzemektedir. Bkz. A.R. Yalgın: *Toroslarda Karatepeli Bölgesi*, Ankara 1950, s. 65.

5 Tutmak için sapı bulunan, içi oyulmuş kabaktan yapılma tas. Saplılar ağaç, çömlek ve bakırdan da yapılır.

6 Kimi yerlerde “sal tahtası” da deniler, üzerinde ölü yıkanan, genellikle 2 metre uzunluğunda, 80 cm. eninde, dikdörtgen tahta kerevte.

7 “Sır örtüsü” de denilen ve ölünün yıkanırken belli yerlerinin kapatılması için kullanılan örtü.

beyazdır. Erkek kefeni gömlek,⁸ ve izar⁹ ve lifâfe denilen üç parça bezden, kadın kefeni ise; himâr¹⁰, dir,¹¹ hırka,¹² izâr ve lifâfe denilen beş parça bezden hazırlanır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı "İslamiyette Cenâze"adlı bir broşüre göre, erkek ve kadın ölünün kefenlenmesinin aşağıdaki gibi yapılması gerekmektedir. "Erkek ölünün evvelâ lifâfesi temiz bir yere döşenerek üzerine gülsuyu veya haram olmayan diğer güzel kokulu bir su serpilir. Lifâfenin üzerine de izâr döşenip yine koku serpilir, onun üzerine de gömlek döşenir ve kokulanır. Havlu ile kurulanmış olan ölü, muvakkat bir örtü ile örtülü olduğu halde gömlek üzerine yatırılarak gömleğe sarılır. Bundan sonra evvelâ sol, sonra da sağ tarafından izâr ve lifâfe ile birbiri ardınca vücuda kapatılır. Açılmak ihtimali varsa, beden bir bez kuşakla bağlanır. Kadın ölünün kefeni de aynı şekilde serilir ve kokulanır. Ölünün, evvelâ memeleri bezle bağlanır. üzerine gömleği sarılır. Saçları, gömlek üzere çıkartılır. Sonra başörtüsü, izârı, lifâfesi ve hırkası ile sarılıp üzeri bez kuşakla bağlanır. Erkek ve kadın kefenlendikten sonra varsa altındaki kilim veya seccade ile kapılarak, yoksa kefenle tabut içine konularak musallaya (cenaze namazı kılınarak yere) götürülür."¹³

Halk arasında, kişinin sağlığında kefenini alıp bir köyeye saklaması ya da bunu için para ayırması âdetine raslanılmaktadır. Daha çok bir "tedbir" niteliğinde görülen bu âdeti kaynak kişiler şöyle açıklamaktadırlar.

Örnek 1: *"Dünyanın binbir türlü hali var; kocamız ölür, oğlumuz bakmaya-bilir. Göz görür, el tutarken şuraya bir miktar ayıralım, altımız üstümüz verilir."* (Hüsniye K., K.K., L. 60, Öy., Kahramanmaraş).

Örnek 2: *"Meselâ benim, Allah gecinden versin, kefenim de mezarım da hazırdır. Hiç kimseye muhtaç olmadan ölmek isterim. (Fatma B., K. K., Y. 63, Öy., Lalahan K. /Ankara).*

Örnek 3: *"Kimi kimsesi olmayanlar kefen ve cenaze masrafları için para ayırarak, bunu "yuyucuna-kuyucuma" verin derler."* (Nazife H., K.K., Y. 58, Öy., Kızılcahamam).

Ayrıca, bu konuda "o sırada telâş olmasın" (Eskişehir, Çorum, Çankırı, Sivas, Kayseri, Ankara); "insan öldüğü zaman başkalarına yük olmasın" (Ankara, Çankırı, Merzifon, Niğde); "kendi helâl parasından olsun" (Boğazlayan, Divriği, Konya, Urfa) gibi gerçekler de ileri sürülmektedir.

8 Gömlek; omuzdan ayağa kadar örtülen bez.

9 Baştan ayağa kadar örtülen bez. Lifâfe de baştan ayağa kadar örtülen beze verilen addır.

10 Başa örtülen bez.

11 Göğüse konulan bez.

12 Göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen genişçe bez.

13 H.F. Başoğlu : *İslâmiyette Cenaze*, 2. Baskı, Ankara 1959, s. 9

Eskiden, genellikle yaşlı kadınlar bir köşeye ayırdıkları kefenlerini “sevap olur” diye yılda bir kez sarınırlarmış. Hac ziyareti yapanların çoğu, zemzem suyu ile ıslatılmış ve kurutulmuş kefenliklerini de beraberlerinde getirmektedirler. Ayrıca Hacca gidenlere kefen ısmarlayanlar da vardır.

Üçüncü önemli işlem de cenaze namazıdır. Cenaze namazı; dört tekbirden meydana gelir. Musalla taşına konulan cenazenin önünde imam durur, cemaat da imamın arkasında sıralanır. Genellikle duaların ¹⁴ okunduğu cenaze namazı şöyle kılınır. “İmam, “Allahu ekber” diyerek birinci tekbiri alırken ellerini kulakları hizasına götürür, tekbirden sonra da ellerini göbeğinin altında bağlar. Cemaat da imamla birlikte ellerini kaldırarak içlerinden tekbir alıp ellerini göbekleri altında bağlarlar. Bundan sonra imam ellerini kaldırmaksızın açık sesli ikinci tekbiri alırken cemaat da içlerinden imama iştirak ederler. İmam ve cemaat üçüncü tekbiri alır. İmam ve cemaat yine aynı şekilde dördüncü tekbiri alır almaz birşey okumadan ellerini iki tarafa salı verirler. Sonra da önce sağ tarafa, sonra sol tarafa birlikte selâm verirler. Selâm verirken de ölü, cemaat ve meleklerle niyyet edilir.”¹⁵

Namazı kılınan ölü hakkında bir çeşit aklama yapılır. İmam oradakilere; “Ey cemaat, bu ölüyü nasıl bilirsiniz?” diye sorar. Onlar da “İyi biliriz, Allah rahmet eylesin” diye cevap verirler¹⁶. Bundan sonra cenaze omuzlar üzerine alınarak, duruma göre de arabaya konarak gömülmek için mezarlığa götürülür.

Ölünün kefenlendikten sonra içine konularak taşındıkları sandığa tabut denir. Tabut en çok çam ve kavaktan yapılır. Seyrek olarak meşe, gürgen, çınar, ceviz ve ardıçtan da yapıldığı olur. Kimi özel durumlarda ağaç yerine maden kullanıldığı ya da tenekeyle kaplandığı da görülmektedir. Tabutun üzerine örtülen örtü varsa ölü evinden, komşulardan, yoksa camiden alınır. Bu amaçla Hac’dan getirilmiş örtüler de vardır. Genellikle yeşil renkli olan ve üzerlerinde Arapça yazılı dualarla kutsal kişilerin adları bulunan bu örtülere “tabut örtüsü”, “Kâbe örtüsü”, “cenaze örtüsü”, “sal örtüsü” denmektedir. Bu örtülerin yerine tabut üstüne halı, kilim, battaniye, kumaş vb. örtüldüğü de olur; ölen, sağlığında vasiyet etmişse, bunlar sonradan camilere hediye edilir.

İçindeki cinsiyetini, mesleğini belirtmek amacıyla tabutun üzerine giyimle ilgili eşya konmaktadır. Kadınlar için; yemeni, başörtüsü, krep, yazma, tülbent, manto, hırka, eşarp, yaşmak, çember vb. erkekler içinse; şapka, palto, ceket, sarık, kavuk, havlu örtülür. Genç kızların ya da gelinlerin tabutları tel-duvakla, çeyizinden birkaç parçayla, pullu, ipekli al renkli kumaşla süslenir. Ölen kişinin

14 Bu duaların yerleri ve nitelikleri mezheplere göre değişmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*, (Çev.: H. Ege), Ankara 1971, s. 478-484.

15 Başoğlu, s. 11-12-13.

16 Başoğlu, s. 14.

mesleğini belirtmek amacıyla da tabutun üzerine o mesleği simgeleyen şapka, kokart, sarık vb. konur. Kimi yerlerde de tabutun ağaç dallarıyla süslendiği ya da tabutun önünde ağaç dalları görüldüğüne raslıyoruz. Tokat ve Zile’de “cenaze giderken salın önünde söğüt ve kavak dalları, renkli bez parçalarıyla süslenerek götürülür”¹⁷. Eskiden, Harput’ta “bahar, yaz ve sonbaharda ölenlerin cenazelerinin önlerinde iki söğüt dalı mezarlığa kadar götürülür, definden sonra bunlardan birisi mezarın başucuna, diğeri de ayak tarafına dikilir ve orada sulanır”mış.¹⁸

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut cemaat tarafından mezarlığa kadar izlenir. Cenazenin taşınmasında “tabutun baş tarafındaki sol kol sağ omuza alınıp en az on adım gidilir, sonra ayak tarafındaki kola geçilir; on adım götürüldükten sonra baş tarafındaki sağ kol omuza alınır ve on adım gidildikten sonra ayak tarafındaki kola geçilir ve bu suretle tabutun dört tarafından onar adım götürülmüş”¹⁹ olunur.

Cenaze alayına çocukların dışında herkes katılabilir. Küçük yerlerde kadınların cenaze alayına katılmaları hoş karşılanmaz. Buna karşılık büyük kentlerde artık bu geleneğin dışına çıkıldığı, kadınların cenaze alayına katıldıkları ve mezarlığa kadar gittikleri görülmektedir.

Ölü mezara kible doğrultusunda konulur, sağ tarafı üzerine kibleye döndürülür. Ölüyü mezara koyanlar “Allah Taalanın ismiyle ve Resullahın milleti üzerine seni defnediyoruz” derler.²⁰ Bundan sonra imam ve cemaat oldukları yere otururlar. Yâ-sin, Tebâreke, İhlâs (on bir kez), Muavvizeteyn ve Fâtiha sûreleri okunarak ölünün ruhuna armağan edilir.

Duadan sonra imam, mezarın baş tarafına oturarak, ölenin sorgucu meleklerle vereceği cevapları kolaylaştırmak amacıyla ona birtakım sözler söyler; buna telkin ya da halk deyimiyle “tövbe talkın” denilir. Arapça okunan telkinin Türkçesi şöyledir “Ey Abdullah” Ey Zeynep oğlu! Hayatında müdavim ve mutekid olduğun veçhile “Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü anne Muhammeden resulüllâh” kelime-i şahadetini zikret, şüphesiz Cennet haktır, Cehennem haktır, bas haktır, kıyamet haktır, buna şüphe yoktur. Allah Taalâ kabirlerde bulunanları muhakkak diriltip mahşer yerinde toplayacaktır. Ve sen yâd et ki Allah Taalânın rubibiyetine, İslâmın din oluşuna, Muhammed aleyhisselâtü vesselâmın nübüvvetine, Kur’an’ın imam, Kâbe’nin kible ve miminlerin kardeşler oluşuna razı bulunmuş idin. Ey Abdullah! de ki: Allah’tan başka ilâh yoktur! De ki: Rabbim Allah’tır, dinim İslâm’dır, Peygamberim Muhammed aleyhisselâtü vesselâmdır. Yarabbi! Bu ölüyü yalnız bırakma. Sen varislerin hayırlısıdır.”²¹

17 C. Öztelli: “Başa Toprak Savurmak”, TFA., Sayı: 116, s. 1861.

18 I. Sungurluoğlu: Harput Yollarında, Cilt: 4., İstanbul 1958, s. 48.

19 Başoğlu, s. 15.

20 Ö.N. Bilmen: Büyük İslâm İlmihali, İstanbul 1962, s. 337.

21 Bilmen, . 339

Ölen bir müslümanın sağlığında çeşitli nedenlerle tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları ve yerine getiremediği yeminleri için bir fakire fidye verilmesi gerekmektedir. Bu işleme fıkıh dilinde “devir” ya da “ıskat” denilmektedir. Fidyeye için, ölen kişi sağlığında bir miktar para ayırdığı gibi, mirasçıları ya da vekilleri de onun adına bu iş için para ayırabilirler.²²

III. Ölüm Sonrası

1. Belli Günler

Ülkemizde ölenin dinsel törenle ve yemekle anıldığı belli günler vardır. Bunların başında ölünün “kırkinci”, “ellinci” günleriyle “yılı” gelmektedir. Daha seyrek olmakla beraber, “üçüncü” ve “yedinci” günlerde de ölen kişi belli bir biçimde anılmaktadır. Aslında belirli sayıların karşıladığı bu tür günler, söz konusu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenmişler, giderek birtakım âdetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir. Yaşamın çeşitli dönemlerinin çevresinde kümelenen âdetlerin ve inanmaların çoğunun biçimsel ve işlevsel özelliğini oluşturan bu türden sayılar başka halkların halkbilimlerinde de önemli bir yer kapsamakta ve karşıladıkları günleri kutsal, törensel ve töresel alanın içine almaktadırlar.

Bu günler içerisinde ölümden sonraki “kırkinci” gün en yaygın ve tipik olanıdır. “Kırkinci” günde ölünün yemeği verilir, helva, su, “kırklığı” dağıtılır, mevlidi okutulur, hatimi indirilir, yasini okunur “kırk duası” okutulur. “Elli ikinci” günü yapılan işlemlerse, ölünün kemiklerinin etinden ayrıldığı tasarımıyla temellenen yaygın bir inanmaya dayanmaktadır. Bu yaygın inanışa göre, özellikle burun kemiğinin düşmesi ölüye büyük acı vermektedir. Örneğin; bir kaynak kişi bu durumu ve o gün verilen yemeğin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Elli ikinci günü cesedin el ve burun kemikleri düşer. Burun kemiği düşerken ceset acı çeker. O gün halka verilen yemekleri, melekler, altın tabaklar içinde ölünün önüne koyarlar. Ölü, bunun sevinci ile burun kemiği düşerken verdiği acıyı duymaz. İşte bundan dolayıdır ki, elli ikinci gün mevlid okutularak yemek verilir.” (Cemiyet E., Uşak).

“Elli ikinci” günde de mevlid okutulur, Kur’an okunur, “elli ikinci duası” okunur, dua edilir, yemek verilir, helva dağıtılır.

Bu iki günün dışında, ölüm yıl dönümünde, ölenin yakınları ekonomik durumlarına göre camilerde ya da evlerde “ölenin ruhu için” mevlid okutturulmakta, şeker dağıttırmaktadırlar. Okutulacak mevlid, daha önceden ya “okuyucu” ya da gazeteye verilen ilân aracılığıyla duyurulur. Ölenin “üçüncü” ve “yedinci” günlerinde de mevlid okutulduğu, dua edildiği, yemek verildiği ve helva dağıtıldığı bilinmektedir.

22 Bu konuda geniş bilgi için Bilmen’e (s. 307-310) ve Başoğlu’na (s. 18-22) bakılabilir.

2. Ölü Yemeği

Değişik adlarla karşımıza çıkan “ölü yemeği”, ölenin ruhu ya da canı için verilmektedir. Ölümle ilgili âdet ve inanmaların önemli bir bölümünü oluşturan bu yemek bir yanıyla ölenin öte yandan da yaşamını sürdürdüğü, başka şeylerin yanı sıra yemeye ve içmeye de ihtiyacı olduğu tasarımını vurgularken, bir yanıyla da ölüm olayına eşlik eden “geçiş” törenlerinin gerekliliğine açığa vurmaktadır. Çünkü, ölünün öte dünyada uğurlanışının tam ve geçerli olabilmesi için, dinsel kurallarını ve işlemlerin yanı sıra geleneksel olaylarında yerine getirilmesi gerekmektedir. Tersî durumda ölenin ruhunun geride bıraktıklarını tedirgin edeceğine inanılmaktadır. Öte yandan toplumun geleneklere bağlı kesimi, alışlageleni yerine getirmeyen ölü sahiplerini kınamakta ve geleneksel olanı yapmak için onları baskı altında tutmaktadır.

“Ölü yemeği” ya da “ölü aşî” diye genel ad altında topladığımız bu yemeğin öteki adları şunlardır: “Kı” (Çubuk), “kırk ekmeği” (Balören B./Çankırı, Erzurum çevresi), “kazma takırtısı (Divriği, Güney Yörükleri, İçel Köyleri), “ölünün kırkı” (Divriği), “kırk yemeği” (Çetinkaya K./Sivas, Tunceli), “can aşî” (Çetinkaya K./Sivas, Tunceli, Kevenli K./Sivas, Şebinkarahisar, Alacahöyük), “zıkkım yemeği” (Trafşin K./Kayseri), “can helvası” (İçel), “hayır” (Karasu), “ölü yemeği” (Doğanköy/Erzurum), “kazma-kürek helvası” (Urfa ve Siverek), “hayat yemeği” (Gaziantep), “ölü aşî” (Karatepelilerde, Alacahöyük, Karaatlı K./Burdur), “yiyeceği vermek” (Karatepeliler), “hayırlı vermek” (Tahtacılar).

Ayrıca; “Ölü yemeği” yerine sayılan fakat onun gibi bir ziyafet niteliği taşımayan yiyecekler de vardır. Bunlar; “Şemşek” (Kilis), “köncülü” (Maraş), “ölü çöreği” (Maraş), “hamur, yağ, soğan” (Maraş), “ölü giliği” (Sivas), “meyve” (Yemerçayır K./Kars), “lokma” (İçel, İstanbul), “can helvası” (İçel), “yoğurt ekmeği” (Haymana), “çay” (Karahana K./Van, Çayören K./Sivas, Çetinkaya K./Sivas).

Evrensel nitelikli “ölü yemeği” âdeti eski kültürlerde görüldüğü gibi, zamanımızda başka toplumlarda da hâlâ yaşamaktadır.²³

Ölü sahipleri tarafından verilen “ölü yemeği”nin listesi yöreden yöreye değişmekte; ekonomik durum, alışkanlık, mevsim, ölenin vasiyeti vb. etmenler listenin zenginliğini ya da sadeliğini belirlemektedir. Özellikle ölenin en çok sevdiği bu durum önemlidir, çünkü yemek her şeyden önce ölü için verilmektedir-ya da sevip de sağlığında, ölümünden önce yiyemediği yemek çeşitlerinden seçilir. “Ölü yemeği”ne akrabalar, komşular, tanışlar, cenaze törenine katılanlar, hocalar, yıkayıcılar, mezar kazıcılar, yoksullar çağrılır. Bu yemeğin çeşidi gibi zamanı da

23 Gerek yukarıdaki adlarla, gerek bu âdetin eski kültürlerle zamanımız toplumlarındaki ayrıntılı örnekleri ve kaynakçası için bkz. S.V. Örnek: Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara 1971, s. 88-89.

değişiklik göstermektedir. Yemek, ölüm olayının üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli-ikinci günlerinde verildiği gibi; yıldönümünde, mezar dönüşünde (daha çok köylerde görülüyor), mezar kaldırma sırasında, ilk perşembesinde ya da ilk akşamında da verilmektedir.

Komşular tarafından ölü evi için verilen yemek de ilk günlerden başlayarak bir hafta on gün sürer. Komşuların verdikleri yemek bir yanıyl toplumsal dayanışmanın ve komşuluk ilişkilerinin güzel bir örneğini gösterirken, bir yanıyl da ölümün “ölü evi”ndeki yiyecek ve içeceği bozduğu tasarımına dayanmaktadır. Acılı ve üzüntülü ve “ölü evi”nde ilk günler “kazan kaynamadığı” ve yemek pişmediği için, bu işi onlar adına komşular sıraya koyup yemek yaparlar ve “ölü evi”ne gönderirler. Öte yandan, ölümün, evdeki yiyecekleri bozmuş ve zehirlemiş olması inancı da, evdeki yiyeceklerin ve içeceklerin dökülmesini ya da bir süre bunlara dokunulmamasını gerektirmektedir. Örneğin; Muş’da “üç gün ölü evinde yemek pişmez, komşular yemek gönderirler. Evdeki yemeklere Azrail’in zehir döktüğüne inanırlar.”²⁴

İslâm dini, halk tarafından yerine getirilen ölümle ilgili âdet ve işlemlerin çoğuna olduğu gibi “ölü yemeği”ne de karşı çıkmakta, başsağlığı için toplananlara yemek hazırlamayı kederli olayla çelişkili görmekte²⁵; “İslâmiyete aykırıdır” diyerek, ancak “ölenin evinde bulunanlara komşuları tarafından yemekler gönderilmesinin”²⁶ doğruluğunu kabul etmektedir.

3. Yas

Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunduğumuz bir insanın kaybından duyduğumuz acı insancıl bir tepkidir. “Yas, toplum tarafından bizim için “önemli” olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade etmektir.”²⁷ Toplumsal bir durum niteliğinde olan yasla ilgili âdetler; bu âdetlere bağlı işlemler kaçınılmalar acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir. Dünyanın her yanında, gerek ilke, gerekse yüksek kültüründe bu amaçla uygulanan birtakım âdetler ve törenler görülmektedir.²⁸ Aynı durum Anadolu halkı için de söz konusudur. Şimdi bunun bilimsel temeli bakımından aynı, fakat biçimsel ve yöresel özellikleri bakımından ayrımlar gösteren bu âdetlerden kimilerini görelim.

24 S. San: Dün ve Bugün Muş, Kayseri 1947

25 Bkz. *Dört Mezhebin Fıkıh El Kitabı*, s. 509.

26 Bkz. Başoğlu s. 18.

27 H. Alois: *Einstellungen zum Tod und ihre soziologische Bedingtheit*, Stuttgart 1968, s. 126-131.

28 Bu türden âdetlerin yaygınlığı ve örnekleri için A. Van Gennep’in “*The Rites of Passage*” (s. 146-165) adlı yapıtına bakılabilir.

Ülkemizde ölenin ardından “yas tutma”nın süresi kesin bir zaman parçasıyla sınırlanmamakta, bu süre üç gün ile birkaç yıl arasında değişmektedir. Yas süresinin “üç gün”, “bir hafta”, “bir ay”, “kırk gün”, “altı ay”, “bir yıl” ve “bir yıldan çok” olarak sınırlandığı zaman birimleri içerisinde en yaygın olanı “kırk gün”lük süredir. “Kırk günlük” yas süresinin çok yaygın olması, kırk rakamının dinsel ve büyüsel niteliğiyle bağlantılıdır. Kişinin acısından ve ölümün dolaylı olarak bulaştırdığı “pislikten” arınması için, tıpkı kırklı kadınlarda ve çocuklarda olduğu gibi “kırk günlük” bir sürenin geçmesinin gerekliliğine inanılmaktadır. Şu halde, yas süresi belli, değişmez zamanlarla sınırlandığı gibi, bu süre gevşek ve oynak da tutulabilmektedir. Bunda psikolojik, ekonomik, dinsel, geleneksel ve toplumsal etmenler, belirleyici bir rol oynamaktadırlar. “Kırk gün”lük yas süresinin önünde ve ardındaki sürelerin belirlenmesi ölenin yakınlığına, uzaklığına; genç ve yaşlı oluşuna; erkek ve kadın oluşuna; kişiliğine; toplumsal yerine; çevresine; sayılıp, sevilmesine; ölüm biçimine; başsağılığına gelenlerin azlığına, çokluğuna bağlıdır. Ayrıca sürenin belirlenmesinde geleneğin ve dinsel bayramların da rolü büyüktür.

Genel olarak kadınlar erkeklere bakarak daha uzun yas tutarlar. Kadının duygusallığı, iş gereği çoğu zaman evde oluşu, anılarına bağlılığı, başsağılığına gelenleri karşılaması; öte yandan kocası aracılığıyla toplumsal kişilik kazanması ve ekonomik destek bulması; bu desteğin kaybıyla da büyük bir kişilik bunalıma düşmesi, acısına yoğunluk ve süreklilik kazandırmaktadır. Buna karşılık erkeğin, karısının ölümüyle toplumsal yerini, mesleğini ve kişiliğini kaybetmemesi, dışa dönüklüğü, ekonomik sorumluluğu yas süresini kadın gibi uzatmasını engellemektedir.

Yas süresince gerek kadın, gerek erkek, gerekse ailenin öteki üyeleri birtakım şeyleri yapmaktan kaçınırlar. Genellikle renkli ve süslü şeyler giyilmez; süslenilmez; gezmeye, eğlenceye gidilmez; yıkanılmaz, traş olunmaz. Bu arada nişan, düğün, sünnet vb törenler ya ileri bir tarihe alınır ya da sessiz sedasız yapılır. Komşular ve akrabalar da ilişki derecelerine göre, birtakım şeylere dikkat ederek yaslı ailenin acısına ortak ve saygılı olmaya çalışırlar. Bu durum, ölenin üyesi bulunduğu cemaatin ya da topluluğun - daha az derece- yasa katılmasını göstermektedir. Çünkü birinin ölümü, yakınlarının dışında, bağlı bulunduğu grubun ve toplumun üyerini de derece derece etkilemekte, dengesiz durağanlığını sarsmaktadır.

Ülkemizde yas giyiminin rengi karadır. Çok seyrek olmakla beraber kara yerine ak giyildiği de olur²⁹. Yas belirtisi olarak, rengin dışında, giysileri ters giyme âdetine de raslıyoruz. Örneğin; Kars’ın Yemençayır Köyünde kadınlar ölünün elli

29 Örneğin; İnevi’nde “yas rengi aktır, ama ekonomik koşullar yas giyimi diktirmeye her zaman elverişli değildir. Onun için “giyimlik takımı (işliği, çintiyarı çok şalvar) ters çevirip içni dışarı getirirler. Giyimlerinin de astarı üstüne gelmiş olur. Başkalarına da ak çember bağlarlar. Böylece baştan ayağa ak giyinmiş olurlar”. Bkz. I. Özalp: İnevi’nde Ölüm ve Yas Görenekleri”, TFA., Cilt: 1, Sayı 21, İstanbul 1951, . 335

ikinci gününe kadar giysilerini ters giyip başlarına kara başörtüsü bağlarlar. Öte yandan Erzurum'un Doğan Köyü'nde ölü sahipleri, yaslarını belli etmek için giysilerini yıkamazlar. Van'ın Karahan Köyü'nde kadınlar bir ay süreyle giysilerini ters giyerler.³⁰ Yaslı olmanın bir başka belirtisi de saçlarla ilgili olanıdır. Yaslı kadınlar saçlarını kestikleri gibi, örgülerini de çözerler. Gaziantep dolaylarındaki Türkmen ve Baraklarda ölenin yakın arkabası olan kadınlar saçlarını keserler.³¹ Urfa'da, ölen kimse kadının çok yakınıysa, kadın saçının bir yanını keser. Erzurum çevresinde bir kadının kocası ölünce:

*Bir saçımı ağ ördüm
Bir saçımı kara ördüm
Senin uğruna dağıttım" der³².*

Erkeğin yaslı olduğunu gösteren belli bir giyim biçimi yoktur. Ancak, bir süre gösterişli giyinmekten kaçınır ve traş olmaz.

Yas kaldırma ve yaşlıların normal hayata dönüşü, gerekli yas süresinin dolmasına ve birtakım işlemlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Yasın son bulması için, belli yas sürelerinin dışında, ölüm olayından sonra gelen ilk dinsel bayramı da (Ramazan ve Kurban Bayamlarından birini) geçirmek gerekmektedir. Kimi yerlerde ³³ birden çok bayramın geçmesi gerekmektedir. Bu bayrama "yas bayramı" (Boğazlayan, Sivas, Zara, Hal K./Elazığ³⁴, Malatya³⁵), "kederli bayram" (Ayaş), "acılı bayram" (Çubuk), "karalı bayram" (Divriği) denmektedir. Yas bayramında, yaslı ailenin üyeleri, özellikle yaşlıları dışarı çıkmazlar; komşular tarafından ziyaret edilirler. Ziyaretçilere tatlı ve şeker yerine sigara ve acı kahve sunulur. Ziyaretçiler, yaslı aileye yeniden başsağlığı dilerler, avutucu sözler söylerler.

Yasın kaldırılmasında yas giysileri de çıkarılır. Örneğin; Van'ın Muradiye ilçesine bağlı Karahan Köyünde yas bitince, "ölünün yas tutan yakınlarını köyün ileri gelenlerinden biri evine çağırır. Yemek yenilmeden önce, kadınların ters giysileri düzeltilir, başlarındaki kara yazmaları alınır, yerine al ve ak bir yazma bağlanır. Erkeklerin sakalları traş edilir. buna "yas kaldırma" denilir. Yakınlarıyla beraber yas tutan köylüler de yas tutmazlar artık.³⁶ İnevi'nde "yas biteceğine, nişanlı bulunan kızların kaynata ve kaynanaları gelinlik kıza birtakım giyim (işlik, çintiyen)le birlikte açık, mor, vişne rengi bir çalık (yazma) getirirler. Gelinlik kız,

30 N.K. Tan: "Karahan'da Ölü Gömme ve Yas Tutma", TFA., Cilt 9, Sayı: 189, İstanbul 1965, s. 3813.

31 Ö. Özbaş: *Gaziantep Dolaylarında Türkmen ve Baraklar*, Gaziantep 1958, s. 52.

33 N. Erdentuğ: *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1956. s. 105-106.

34 Ertentğu, s. 105-106.

35 H. Duman: "Malatya'da Cenaze Âdetleri", HBH., Cilt: 7 Sayı: 80, . 174.

36 N.K. Tan: TFA., Cilt: 9, No. 189, s. 3713.

37 Özalp: TFA., Cilt: 1, Sayı: 21, s. 335.

getirilenleri giyerek yasına son verir!”³⁷ Siverek’de ölü sahipleri gibi üç gün kara giyinen komşular ve ahabaplar üçüncü gün bunları çıkarıp, ölü evine renkli giysiler götürürler.³⁸

Yasdan çıkmanın gerektirdiği önemli bir âdet de yaşlı aile üyelerinin yıkanmasıdır. Bu âdet, suyun arıtıcı ve temizleyici niteliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Yaşlı aileyi akrabalar ve komşular hamama çağırarak gibi, yaşlı aile de “yas hamamı” yaparak akraba ve komşuları, özellikle ölü için yemek gönderenleri çağırır. Örneğin; Erzincan’da ölümden bir hafta on gün sonra komşular ölü evini hamama çağırırlar; hamamda yemek verilir. Urfa’da ölü sahipleri akrabalar tarafından hamama çağırılır, erkekler de traş olmaya götürülürler. Zara’da ölümden on beş gün ya da bir ay sonra komşular yaşlı ailenin kadınlarını evlerine götürüp yıkarlar. Merzifon’da ölünün kırkıktan sonra akrabalar “yas hamamı” yaparlar. Ölü sahipleriyle birlikte yakın komşular da çağırılır. Hamamda çağrılara yiyecek sunulur. Kayseri’de kırk günlük süre bitince, ölü sahipleri, “acıları dökülsün” diye akrabaları ya da yakın komşuları tarafından hamama götürülürler. Hamamda meyve ve gazoz sunulur. Niğde’de ölünün yakın akrabaları ölü sahiplerini “yastan çıkarmak” için hamama götürürler. Erzurum’da üç gün ya da bir hafta sonra ölü sahipleri komşu kadınları hamama çağırılırlar. Çorum’da ölünün kırkıktan sonra ev halkı “acıımız sönsün” diye hamama gider; hamama pekmezli yufka ekmeği ve dürüm götürülür. Urfa ve Siverek’de cenaze çıktıktan kırk gün sonra ölenin ailesi hamama gider; entarilik, mendil, çorap, kına, çörek göndererek komşuları ve tanıdıkları hamama davet ederler”³⁹ “Sivas’da ölüm olayından on beş gün sonra yakın dostlardan ya da hısımlardan biri ölü evini hamama çağırır. Buna (ölü hamamı) denir. Epeyce kalabalık bu hamamda (ağıt ağlanır), ölenin hatıraları yâdedilir. Bu hamama kim ölü yemeği görmüşse, veya yoklatmışsa onlar çağırılır.”⁴⁰

“Yas hamamı’nın belli kuralları ve usulleri vardır. Örneğin; Sivas’da yas hamamı şöyle yapılır: “... Ya ölü sahibinin akrabası, ya komşularından biri ya da ölü sahibinin kendisi on beş gün sonra hamam yapar. Kim ölü yemeği göndermişse, kim ölü evini yoklamışsa onlar hamama çağırılır. Mali durumu elverişli olanlar Hamamı tümünden tutarlar; olmayanlar çağrılı sayısına göre kurna tutarlar. “Yas hamamı’ndan iki gün önce bir okuyucu çıkarılır: “Filancanın iki gün sonra yas Hamamı var, ona göre hazırlanın” der. “Yas hamamı’nı düzenleyen şeker, kahve, sigara bulundurur; çağrılılara kahve, sigara ikram edilir, sabun dağıtılır. Ölü sahipleri hamama girmeden önce ağlaşırlar. Sade (acı) kahve içilir. Sonra ölü sahibinin büyüğü ve küçükleri komşuları tarafından soyulup, içeriye sokulur. Bu arada da maniler söylenerek yeni baştan ağlaşılır. Ölü sahiplerini komşuların genç kızları ve taze gelinleri yıkarlar. Yıkanıp, elbiseler giyildikten sonra şekerli

38 M. İnan “Urfa ve Siverek’de Ölümle ilişkili Âdet ve İtikatlar”, HBH., Cilt: 6, Sayı: 66, İstanbul 1938, s. 143

39 M. İnan, HBH., Cilt: 6, Sayı 66, s. 143.

40 V.C. Aşkun: Sivas Folkloru, Cilt II Sivas 1943, s. 22.

kahve içilir ve yeniden başsağlığı dileğinde bulunulur. Bu arada hamamcıya, külhancıya ve natırlara da ikişer kalıp sabun, kahve ve bahşiş verilir.” (Naciye Ö.K.K., Y. 70, Öy. Sivas).

Yaslı aileyi günlük yaşam düzeyine çekmenin, yasından uzaklaştırmanın bir başka biçimi de, ailenin yaslı kadın üyesine hediye vermektir. Hediye aracılığıyla “yas alma”, “yoklama” ya da “yoklatma” baş sağlığı ve “ölü yemeği verme âdetiyle karışmaktadır. Örneğin; Sivas’ta “ölü evi için yemek gönderemeyen, ölü evini” yoklatır. Bunun için ekseriya “ağız tatlılığına işaret olmak üzere birer tepsi baklava ile peşkir vs. gönderilir.”⁴¹ İmranlı ilçesine bağlı Kevenli Köyü’nde ise ölü sahibine yağ, bulgur, şeker ve meyve götürülür. Çorum’da yaslı aileye şeker götürülür ve başsağlığı dilenir. Zara’da elma ya da çay şekeri, sabun, tülbent vb. ile yaslı aile yoklanır. Konya’da yaslı aileyi yoklatanların mali durumuna göre verilen hediye bir kutu şekerden bir koyuna kadar değişmektedir. Van’ın Muradiye ilçesine bağlı Karahan Köyü’nde “başsağlığı dilemeye gelenler tek teke değil, beşer onar kişilik gruplar halinde gelirler. Bu gelenlerden zengin olanlar, köye gelmeden önce ölünün en yakınına bir koç gönderirler. Durumu elverişli olmayan köylüler en az 5-10 kg. olmak üzere çay şekeri alıp getirirler.”⁴² Aybastı’da “ölü görmeye” tatlı ile gelinir.

4. Başsağlığı ve Avutucu Sözler

Başsağlığı dileme, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanarak hem acıyı, hem de yası azaltmaya yönelik bir âdettir. Ölenin yakınları, tanıdıkları, dostları ölümle ilgili âdetleri yerine getirmeseler bile, kederli alilenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için başsağlığı dilemekte, avutucu sözler söylemekte kusur etmezler. Başsağlığı dilemenin geçerli biçimi “ölü evi”ne giderek söylenendir. Uzakta olanlar da telgraf, telefon, mektup ve gazete ilânlarıyla bu önemli görevi yerine getirirler.

En yalın biçimiyle “başımız sağolsun” ya da “başın sağolsun” kalıp söyleyişinde anlatımı bulan başsağlığı dileme, ölüm gününden başlayarak bir yıla kadar uzayabilir.

Kalıplaşmış başsağlığı dilekleriyle, acılı aileyi avutmak, yaşamın gerçek alanına çekmek ve ölenin ardından “yanıp yakılma”nın boşluğunu ve zararını belirtmek amacıyla söylenen sözlerden birtakım tipik örnekleri sıralayalım:

Başınız sağolsun (çok yaygın)

Allah başka acı vermesin (çaok yaygın).

Allah sizlere uzun ömür versin (çok yaygın)

41 Aşkun s. 21-22.

Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Üçer: “Sivas’ta Yoklatma”, I. UTFKB, Cilt: IV, Ankara 1976, s. 363-367.

42 N. Tan, TFA., Cilt: 9, no: 189 s. 3713.

Allah ecir-sabır versin (oldukça yaygın)
Allah evlatlarınıza uzun ömür versin (Ayaş).
Mekânı cennet olsun (Ankara, Çorum, Sivas).
Allah bu acıyı unutturacak acı vermesin (Ankara, Durağan).
Allah iman, Kur'an nasip etsin (Çubuk).
Allah taksiratını affetsin (çok yaygın).
Allah size Eyyub Sultan sabrı versin (Kayseri).
Görüp göreceğiniz bu olsun (Zara).
Canınız sağolsun (Sün K./Elazığ).⁴³
Hüküm Allah'tan, başınız sağolsun (Karaatlı K./Burdur).
Allah beterinden saklasın (Çubuk).
Allah Fadime Ana sabrı versin (Afyon).

Bunların dışında söylenen avutucu nitelikte birtakım sözler daha vardır. Örneğin; “Ne yaparsınız, ölenle ölünmez” (Ayaş); “neylersiniz, hepimizin gideceği yer orası”; “bugün sana, yarın bana” (Kızılcihamam); “ölüm-kalım bizim için” (Durağan); “dünyanın hâli... giden gelmez” (Sivas); “hepimiz o yolun yolcusuyuz” (Çankırı); “ölüm ölüm hezen ölüm, her düzeni bozan ölüm” (Uşak); “Az yaşa, çok yaşa akıbet mevt” (Kayseri) vb.

Ölenin ardından çok yanan kimselere söylenen sözler ise: “Ölüyü gömerler, deliye gülerler, aklını başına al da, deli olma” (Sünli K./Ankara); “ölenin ardından ölmüş var mı ki, kendini o kadar telef ediyorsun?” (Çankırı); “aklını başına al, akıllıca yan” (Kızılcihamam); “Ölü dirinin düşmanı, akıllıca yan” (Kızılcihamam) vb.

5. Destanlar ve Ağıtlar

Ölüm olayı ile ilgili olarak halk arasında söylenen beyitler, dörtlükler ve şiirlerin yanı sıra destanların da özel yeri vardır. Ağızdan ağıza dolaşan, basılı olarak satılan “Hayat Destanları”nın bir bölümü tümüyle ölüm olayına ayrılmaktadır. Aşağıda örneklediğimiz bu türden bir “Hayat Destanı”nın bir bölümüyle, ölüm için gerekli işlemleri sırasına uygun olarak çok güzel hazırlanmaktadır. Kayserili Ali Kavafoğlu’nun yazdığı “Hayat Destanı”⁴⁴ insanın kökeni ile başlamakta, yaşam boyunca geçirdiği önemli dönemleri sıralamakta, ölümü ve ölümle ilgili işlemleri şöyle anlatmaktadır:

“Ali baba der ki, bu dünya fani,
Veren alır imiş o tatlı canı,
Hıfz edebilirsem eğer imanı,
Dünyayı bir pula satıp gidiyom.

43 N. Erdentuğ: *Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1959, s. 55.

44 Bu destan Sayın Nebile Tilev aracılığıyla sağlanmıştır.

Ruh çıkınca ceset ortada kalır,
Bütün insanları bir gayret alır,
Kurulur bir kazan çabucak yanır,
Dedim sükutuma düştüm gidiyom.

Rahat döşeğine hemen koyarlar,
Gömleği yırtarak hemen soyarlar
Kavum hısım öldüğümü duyarlar
Yumdum gözlerini sükut ediyom.

Bağlarlar çeneni örterler yüzün,
Parmaklar bağlanır uzanır dizin,
Eğer açık ise yumarlar gözün,
Güzelce ruhumu teslim ediyom.

Çabucak boynuna bir ip ölçerler,
Güzelce üstüne kefen biçerler,
Öd tüttürüp zemzemini saçarlar,
Onarı geriden ben seyrediyom.

Dört kişi dört yandan tutarlar hele,
Korlar teneşirin üstüne bile,
Hocalar peştemal sararlar bele.
Büyük muradıma erip gidiyom.

Biri yur, birisi suyunu koyar,
Ağzına, burnuna köpükler yığar,
Bir yandan ufalar, bir yandan sığar,
Büyük abdestimi alıp gidiyom.

Toplanır hocalar hemen bir yere
Derler ki oturun hemen devire,
Verirler “kabultu ve heptu” diye
Borcumu edâ edip verip gidiyom.

Bir yanda teneşir salaca hemen,
Yakasız gömleği giyen o zaman,
Dört kişi dört kola girdiği zaman,
Evlât ayalimi koyup gidiyom.

Sağlam yere koydu ise temelin,
Eğer ki var ise hayır amelin,
Bülbül gibi söyler güzelce dilin,
Kolayca sualim verip gidiyom.

Tabutun içine seni koyarlar,
Salaca kolan ile sararlar,
Çoluk çocuk nerde neyi ararlar,
Omuzdan omuza uçup gidiyom.

Götürürler musallaya koyarlar
Er kişiye niyet edip uyarlar
Duymayanlar “Bu kim?” diye sorarlar
Bütün ahbablara sükut ediyom.

Ali baba nere koydun malını
Hiç birisi sormaz oldu halimi,
Kaparlar ağzına yedi salını,
Kaba yeller gibi esip gidiyom.

Açarlar mezar beklerler seni,
İçine koyarlar tabutla teni,
Okurlar bir yasin dönerler geri,
Dünyadan alakâm kestim gidiyom.

Cenazeyi gömüp dönerler geri,
Toplanırlar eve hep ufak iri,
Orda Kur'an okur hocanın biri,
Başınız sağolsun diyen gidiyor.

Yakın akrabalar kalır orada,
Kimi ağlar, kimi güler arada,
Kimisi mal saklar o sırada,
Her biri bir yandan gayret ediyor.

Derler ki; yalayalım bir parmak balı,
Getirin ortaya bölelim malı,
Kimi kilim ister kimisi halı,
Sehmine düşeni alan gidiyor.

Unuturlar seni üç gün geçmeden,
Ruhun için biraz helva pişmeden,
Kimi gider, su getirir çeşmeden,
Bunların cümlesini ben seyrediyom”.

Ali KAVAFOĞLU
Kayseri, 1956

“Ağıt, genel olarak ölenin, seyrek olarak da kişiyi ve toplumu derinden etkileyen olayların ardından, bu olaylarla ilgili kimselerin, başlarına gelenlere, kişiliklerine vb. yanlarına değinen, belli geleneksel eylemlere uyularak, belirli bir ezgide söylenen kendine özgü dizelenme ve uyaklanma usulü bulunan bir türkü çeşididir.”⁴⁵ Ağıt, gâh ölüye yakının kişinin ağlama töreni sırasındaki ruh durumunu, gâh ölünün yakın ya da uzak geçmişini anlatır; bu sonuncu durumda söyleyiş, geçmişi bugüne getirerek anlatmada özel bir yöntem kullanabilir, o zaman ölü de konuşan kişi sıfatı ile söze karışabilir.⁴⁶ Biz burada, ölen kimse ile yakılan ağıtların öz, biçim, anlatım, yöresel değiş ve söyleyiş özelliklerini konunun uzmanlarına bırakarak, birinin dışında ötekilerini basılı metinlerden aldığımız birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Kırşehir’in Kaman kazasından, bir ailenin dört oğlu da asker olur ve Kars’taki savaşta dördü de şehit düşer. Aşağıdaki ağıt, bu olay üzerine anaları Emine tarafından yakılmıştır.

“Ana ağlar bacı ağlar
Ağ gelinler gara bağlar
Hep kapandı büyük evler
Goca kaldı karıyanan

Yaz gelir de bilbil öter
Dağlar melil melil tüter
Has bahçada güller biter
Hayva turunç nariyanan

Ladıflar geliyo dense
Mücdecisi eve gelse
Halil Kaham gıra binse
Sülemenim doruyunan

Goyun geldi sürüyünen
Evler yandı yeriynen
Hep melekler harbe gitmiş
Al bayraklı periyinen

Gars’da gavga guruluyo
Ladıf orda deriliyo
Trampetler vuruluyo
Mızıkalı boruyunan

45 M. S. Koz: “*Elbistan ve Adana Yöresinde Ağıtlar*”, BÜHY., 75, İstanbul 1975, s. 59

46 P.N. Boratav: *Türk Folkloru*, İstanbul 1973, s. 243.

Eminem derkine aman
Üstümüzden gahsa duman
Bizim vatanımız Gaman
Mor sümbüllü goruyunan”⁴⁷

Elbistan’ın Ekinözü kasabasında Fatma İnan adlı bir kadının genç yaşta ölen yakınlarından Durdi için söylemiş olduğu ağıt:

Ne yohuşun başındayım
Ne inişin dibindeyim
Daha onbeş yaşındayım
Bana dulluk yakışır mı?

Asgerler giyer garayı
Kepin darayı darayı
Dohtur bile bilemedi
Yüreğimdeki yarayı

Göğsun’un göğel durnası
Gürün’ün yağal elması
Bu da bizden ganil galsın
Onbeşinde dul galması.

Celâ’nın da büyük özü
Sen kime ediyon nazı
Getme guzum burda alen
El alır göntüyün düştüğü gızı

Gapıgızın önü dölek
Felek güldürmez ki gülek
Eli oynatdı güldürdü
Sana hoyun bahtı felet”⁴⁸

1938 yılında, Kayseri’nin Yalak Köyü’nde görev yaparken zatürreye tutulan Bekir öğretmen, mevsimin kış olması ve çevre koşullarının elverişsizliği nedeniyle kente inemez, doktor bulamaz, ölür. Köyce çok sevilen Bekir öğretmen için, öğrencilerinden, M. Demirci’nin anası Yeter Bibi aşağıdaki ağıtı yakar, Oldukça uzun bu ağıtın kimi dörtlükleri şöyledir.

*Altın yüzük parmağında
Kaput giyer tırnağında
Burda bir muallim ölü
Atatürk’ün örneand (örneğinde).*

47 K. S. Göğceli: *Ağıtlar, I*, Adana 1943, s. 13.

48 M.S. Koz, s. 62-63.

*Hasta Belir Benim hasta
Gara kekil deste deste
Anan ağlar, bacın ağlar
İncesu' a varır posta.*

*Yekin Bekir Beyim yekin
Dakım giyer döküm döküm
Tel çekin Hâfız Efendi
Angaradan gelsin hekim.*

*Âl-Efendi tel vuruyor
Sıkıyalar (sıhhiyeler) gelsin diye
Kim beddua verdiydi
Baş muallim ölsün diye.*

*Tavsır (tasviri) elden ele gezer
Söylemişler değmiş nazar
Tez gel Bekir beyim tez gel
Talebeler kırgın gezer.*

*Bekir Bey insanın hası
Cümleyi yakar acısı
Oda duysa gelir m' ola
İncesu' daki bacısı.*

*Sabahınan zil çalındı.
Talebeler düzülüyor.
Can veriyor Bekir Beyim
Gelin gibi süzülüyor.*

*Yaşa Bekir Beyim yaşa
Ünü gider dağa-taşa
Bayrağı direğe çeker.
Sanırsın ki Kemal Paşa.”⁴⁹*

Zara'da çevresinde saygınlık kazanmış bir babanın ölümüne yakılan ağıt ise şöyledir:

*“Buyur beyler beyim hasta
Şurubu var altın tasta
Bu konağı yapan usta
Hayırlı olsun dememiş mi?*

49 O.G. Aydemir: “Belir Öğretmene Ağıt”, TFA., Cilt: 9, No. 189, s. 3708-3709.

N'oldu beyim n'oldu n'oldu
Sarardı gül benzim soldu
Mustafendi yetim kaldı
N'olduysa bana oldu.

Sağ yanımda yanar ışık
Sol yanımda ala beşik
Kutup küçük oynar aşık.

N'öldü beyim n'oldu n'oldu
Sararlı gül benzim soldu
Mustafendi yetim kaldı
N'olduysa bana oldu"⁵⁰

(89)
*Sahibinin
mesleğini
hem taştaki
trenli kabartma,
hem de şiirle
belirten
bir
demiryolcu
mezarı.*

6. Mezarlık, Mezar Taşlarına Yazılanlar, Simgeler

Türkiye'de mezarlıkların büyük bir bölümü terkedilmişliğin ve bakımsızlığın en ilkel çizgisindeyken, çok az bölümü de temiz, derli toplu, çiçekli ve süslü bir parkın özenli görünümündedir. Köylerde, ilçelerde ve illerin çoğundaki dağınık ve bakımsız mezarlıklara karşılık özellikle büyük kentlerdeki kimi mezarlıklar Batı Ülkelerindeki benzerlerinden hiç de aşağı kalmayacak kadar bayındır ve iç açııcıdır.

⁵⁰ Naciye Örneğ'den 1970 yılında derlenmiştir.

Belediye örgütlerinin bulunduğu yerlerdeki mezarlıkların bakımı ilgili memurlar ve işçiler eliyle yürütülmekte, bekçiler tarafından korunmaktadır. Genellikle kentlerin dışına yakın yerlere kurulmuş olan mezarlıkların etrafı taş duvarlarla ya da çiftlerle çevrilidir; içlerinde ya da yakınlarında çoğu zaman bir küçük cami ve gasilhane bulunmaktadır. Taşradaki mezarlıkların büyük bir bölümü bu düzenden yoksundur.

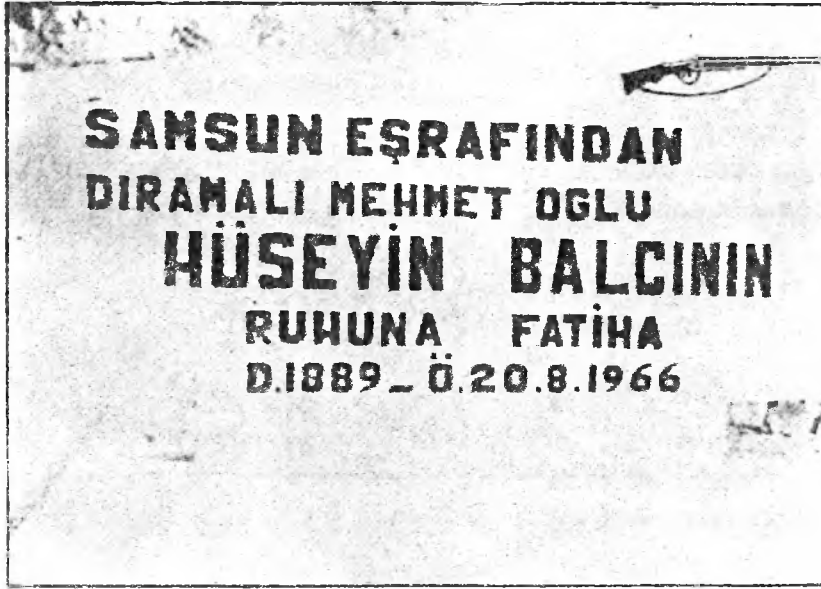
(90)
*Hukuk
amblemi
işlenmiş
bir
mezar.*

Köy ve kent mezarlıklarının genel görünüşü arasındaki büyük ayırım mezarların tipleri, yapımı, taşları ve süslenmesinde kendini göstermektedir. Köylerde, çoğu ilçe ve illerdeki “megalit” kültür geleneğini sürüren ilkel mezarlara karşılık, büyük kentlerdeki kubbeli, pahalı taşlı, mimar elinden çıkma ve hiçbir üslup özelliği taşımayan mezarlar hızla çoğalmaktadır. Kentlerdeki kültür değişimleri bu tür mezarların yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır.

Yurdumuzda, seyrek de olsa, ölenlerin mezarlıkların dışında bir yere gömüldükleri de görülmektedir. Eskiden camilere, tekkelere gömülenlerin olduğunu biliyoruz. Bugünde daha çok köylerde yol kıyısında, tarla sınırına, çeşme başına gömülenler de vardır. Bu yerler kendi arazisidir ve onun vasiyeti sonucu mezar olarak kullanılmaktadır.

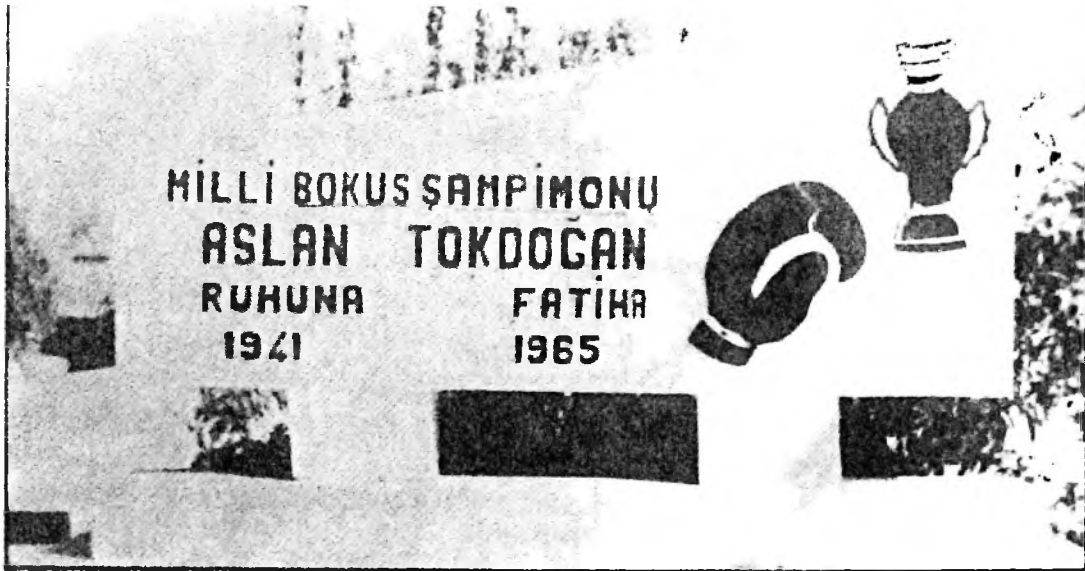
Mezarların süslenmesi için ağaç, çiçek ve birtakım otlar kullanılmaktadır. Mezarların baş uçuna ağaç dikmek, üzerlerine çiçek, ekmek, bakımlı otlar yetiştirmek daha çok ilçe ve kentler için söz konusudur. Mezarların süslenmesinde en çok

selvi, akasya, asma, çam, iğde, kavak ağaçlarıyla; gül, zambak, karanfil, menekşe ve sümbül gibi çiçekler, pelin arabsacı gibi otlar kullanılmaktadır.

(91)
Sahibinin
kimliğini
belirten
tüfekte
süslü
bir
mezartaşı

Ölenin kimliğini, cinsini, mesleğini yazgısını belirtmek amacıyla mezartaşlarına yazılar yazılması ve işaretler yapılması çok yaygındır. İslâm dininin sadece ölenin adı yazılı bir taşa yetinilmesini öğütlemesine⁵¹ karşın, halk bu konuda bir sınır tanımamakta; mezar taşlarına ölenin adının, soyadının nereli olduğunun, doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra “fatiha” istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta; mezardakinin ölüm nedeninin, sürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde ifade etmekte; daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurmaktadır.

(92) Genç yaşta ölen bir boksörün mezartaşı

51 Bilmen, s. 345.

Yukarıdaki özellikleri içeren mezar taşlarından kimi örnekleri verelim:

Fatiha isteyenler:

“Dur yolcu
Ben de senin gibiydim
Sen de benim gibi olacaksın
Bir Fatiha okursan
Bu toprakta bulacaksın.”

BİLÂL AKÖZ

D. 1219-Ö. 31.8. 1963

“Ziyarete gelenler
Görür bizi erenler
Ömrü uzun olsun
Bir Fatiha verenler.”

SALİHA KAROL

D. 1924-20.8.1969

Öldüğü günü ve tarihi belirtenler:

“Gezdim aranızda, gönlüm dostunda
Oturmuşum meğer veli postunda
Külük camisinde, kürsü üstünde
Tevhitte can verdin Kadir Gecesi
Şehitliğin olmaz bundan yücesi.”

(KAYSERİ)

“Çocuğuma ölüm tarihi oldun
Büktün belimi 16 Nisan
Sende açılırken çiçekler güller
Soldurdum gülünü 16 Nisan
Beş altı saat içinde hemen
Kırdın fidanımı 16 Nisan
Bin üç yüz otuz ikinci yılda
Gömdüm Hüseyinimi 16 Nisan”⁵²

(Tahtacılar’daki bir mezardan)

51 A. Yılmaz: *Tahtacılar Gelenekleri*, Ankara 1948, s. 86.

felekten, talihten ve doktorlardan yakınanlar:

“ Dağlar başına felek
Gözüm yaşına felek
Akıbeti kuş kondurdun
Mezar taşıma felek.”

(DİVRİĞİ)

“1957’de selde boğuldum
Hayata doymadan öldüm.”

D. 1317-Ö. 1957

(ANKARA)

“Altı senede beş defa ameliyat oldum
Zalim doktorun elinden öldüm.”

D. 1319-Ö. 1962

(ANKARA)

Erkek ve kadın mezarlarına kimi yerlerde belli başlı işaretler konmaktadır. Örneğin; Kızılcihamam’da kadın mezarlarına “yenge mezarı” denmekte ve mezarların başına beş kollu, çatala ya da yabaya benzer bir tahta dikilmektedir. İçel’de kimi yerlerde ölen kadınsa mezar taşına bir saç beliği, erkekse bir serpus resmi yapılır.⁵³ Divriği’de kadın mezarlarına çiçek, erkek mezarlarına da tabanca, tüfek resmi yapılır. Balıkesir’in Nusret Köyü’nde başucuna dikilen tahtaya ölen erkekse tek kertik, kadınsa çift kertik yapılır.

(93)

Sele

kapılıp

ölen

bir genç

kızın

mezartaşı.

53 S. Uğur: *İçel Folkloru*, Cilt: II, Ankara 1948, s. 24.

Mezar taşlarına ölenin adının, soyadının doğum ve ölüm tarihinin; yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz yazıların, şiirlerin, özdeyişlerin ve “Fatıha” isteklerinin yanı sıra desenler, motifler ve daha çok büyük kentlerdeki mezarlıklarda görüldüğü gibi meslek belirten işaretler ve amblemler işlenmektedir.

Mezar taşlarına yapılan motifler içerisinde çiçeğin yaygınlığı dikkati çekmektedir. Çiçek salt süs olsun diye yapıldığı gibi, genç ölenleri belirtmek amacıyla da yapılmaktadır. Çiçeğin yanı sıra, ağaç motifleri de yapılmaktadır. Kuş figürü de oldukça yaygındır. Ayrıca ölüm nedenini ya da ölenin kişiliğini açıklayan resimlere de raslanılmaktadır. Örneğin; İçel’de kişi öldürülmüşse bıçak ve tabanca; hastalıktan ölmüşse külâh resmi; suda boğulmuşsa bardak resmi yapılmaktadır.⁵⁴ Erzincan’ın Söğütözü Köyü’nde, mezar taşına yapılan ibrik resmi, içinde yatanın “dini bütün ve temiz” olduğunu anlatmaktadır. Sivas’ın İmranlı İlçesine bağlı Kevenli Köyü’nde mezar taşlarına ölenin sağlığında sevdiği meyve resmi, tabanca, av resimleri ve konukseverliğin belirtisi olarak da çay bardağı ve fincan resimleri yapılmaktadır. Tunceli’de “düzgünce yontulmuş kaya parçaları üzerine tüfek, Ali’nin Zülfikârı resmedilir; ağaların ve ağazadelerin yiğitlik ve kahramanlıklarını belli etmek için koç başlı mezarlar yapılır”⁵⁵ Tahtacılar’da⁵⁶ ve Güneydeki kimi yörük oymaklarında⁵⁷ mezar başına kırmızı renkte bayrak takma âdeti vardır.

Bunlara karşılık toplumsal yerini, özellikle mesleğini belirten resim simge ve amblemlere en çok büyük kentlerin mezarlarında raslanılmaktadır.⁵⁸ Ankara “Asri Mezarlığı”nda saptadığımız resim, simge ve amblemlerle, bunların karşılıkları mesleklerden kimileri şöyledir: “Terazi (hukukçu), lokomotif (demiryolcu), kitap ve meşale (öğretmen, eğitimci), kokart (subay), sol anahtarı (müzisyen), kavuk, sarık (din adamı), çapa (denizci), tuval (ressam), makas (terzi), boks eldiveni ve kupa (boksör).

54 Uğur, s. 25.

55 N. Uluğ: Tunceli, İstanbul 1938, s. 110.

56 A. Yılmaz: *Tahtacılar Gelenekler*, Ankara 1948, s. 82.

57 A. R. Yalgın: *Toroslarda Karatepeli Bölgesi*, Ankara 1950, s. 77.

58 T. Saraçoğlu-F. Saraçoğlu tarafından 1975 yılında Ankara’da açılan ve “*Karacaahmet I*” adını taşıyan mezar taşlarıyla ilgili sergide, ülkemizin ilginç mezarlıklarından birinin taşlarında gerek halkbilim, gerekse kültür tarihimiz bakımından nasıl bir zenginlik taşıdıkları; belirli bir dönemin toplumsal yapısını nasıl belirledikleri görülmekteydi.

Mezar taşları konusunda ayrıca şu kitabı da bakılabilir: Z. Başar: *Erzurum’da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara 1973.

(74)
*Megalit
karakterdeki
bir köy mezarlığı*

(75)
*Yığma
taşla yapılmış
bir mezar.*

(76)

Bir kent mezarlığı

(77)

*Eski ve yeni
taşların yan yana
bulunduğu bir kent
mezarlığı*

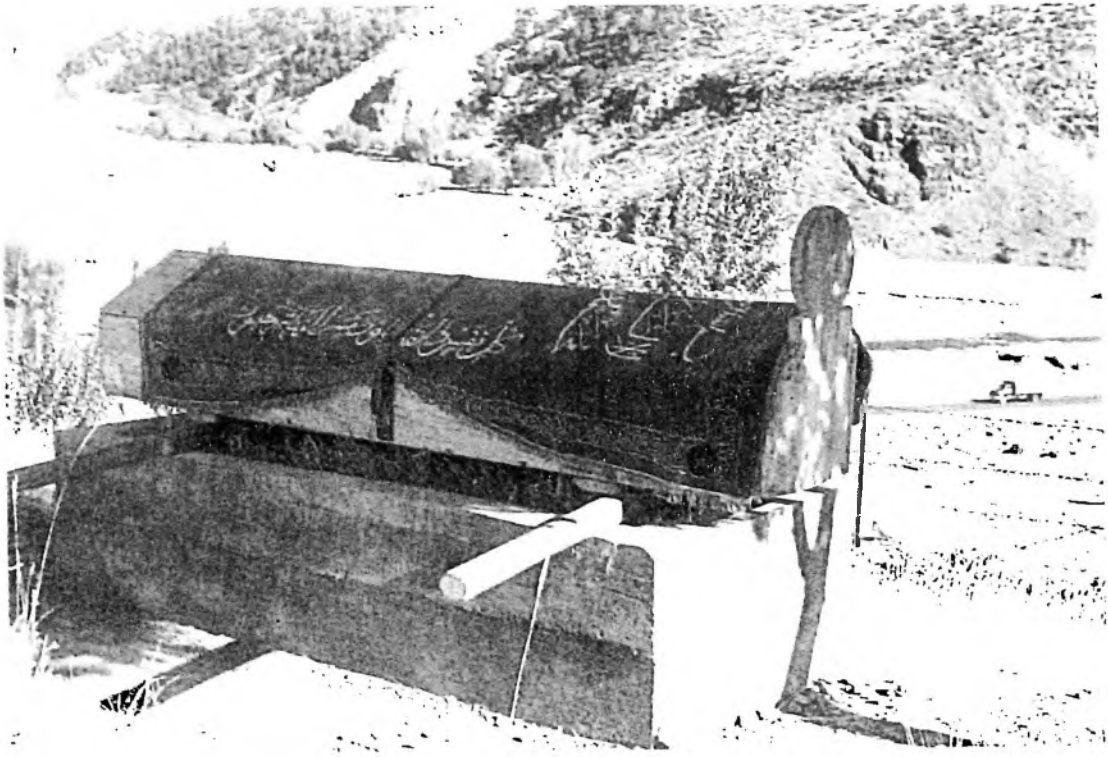
(78)

*Bir köyde mezar kazılışı;
tabut ve cenazeye
katılanlar*

(79)

*Bir kasabada
mezar kazıcıları*

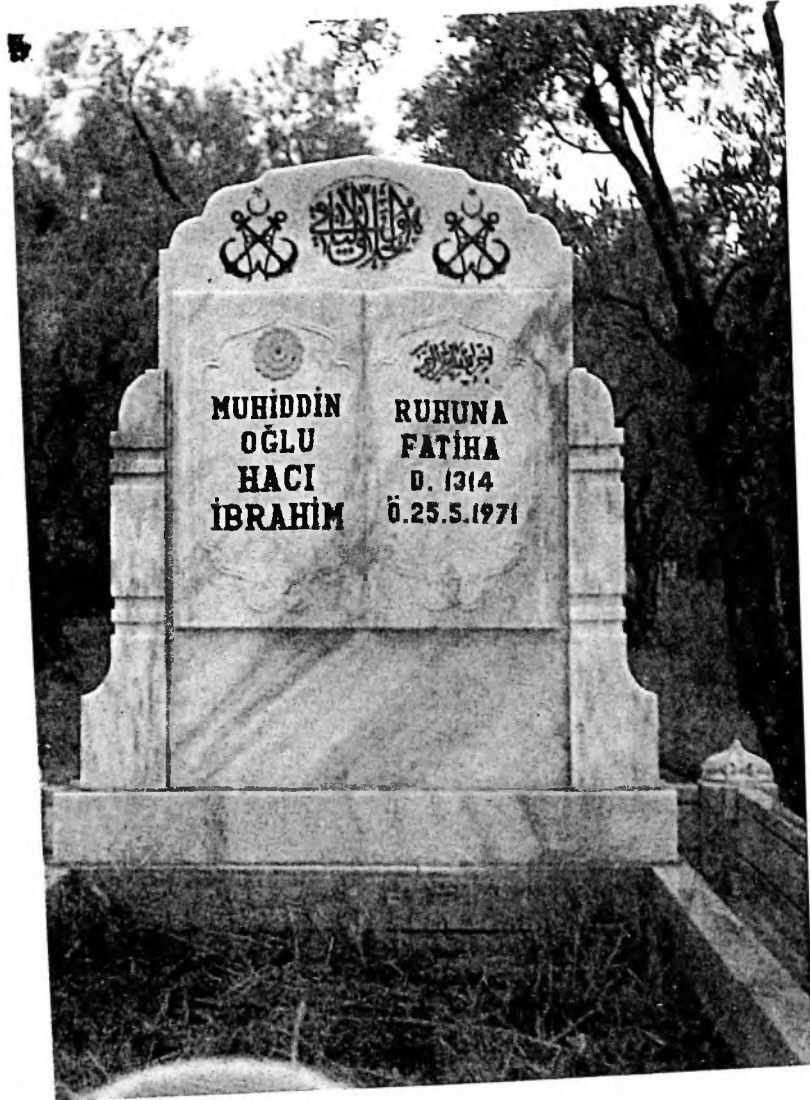
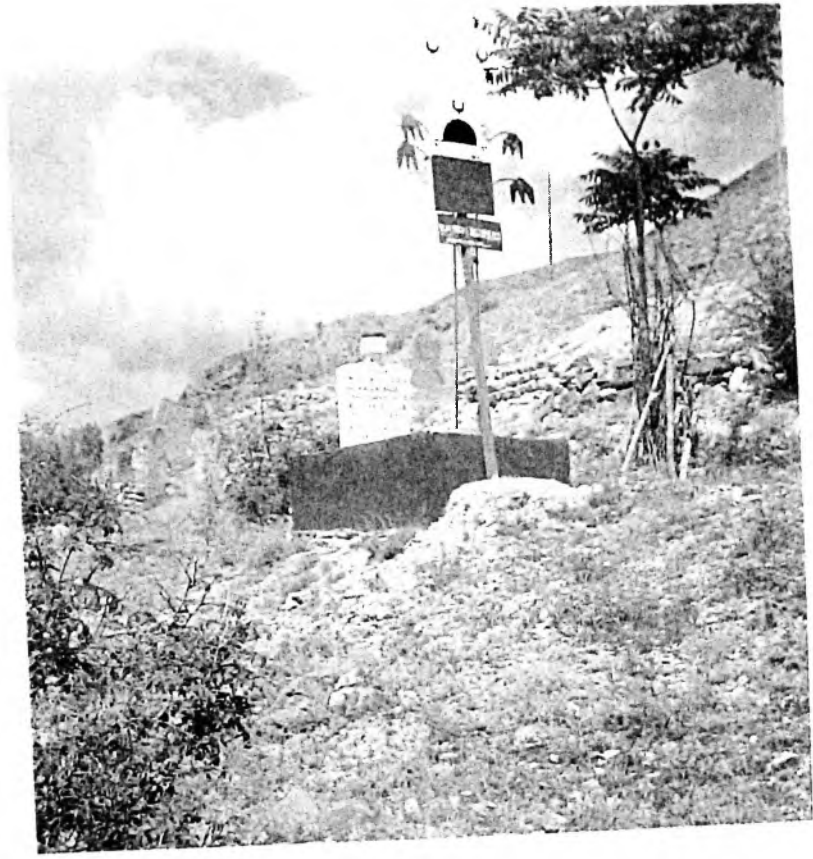

(80)
Üstü dualı
tabut örtüsü.

(81)
Çiçekli mezar taşı

(82)
Cami' li mezar

(83)
*Çapalı
bir denizci
mezarı.*

(84)

Yüksek demir
parmaklıklarla
korunan bir mezar

(85)

Bisiklet
yarışı
sırasında ölen
birinin mezarı.

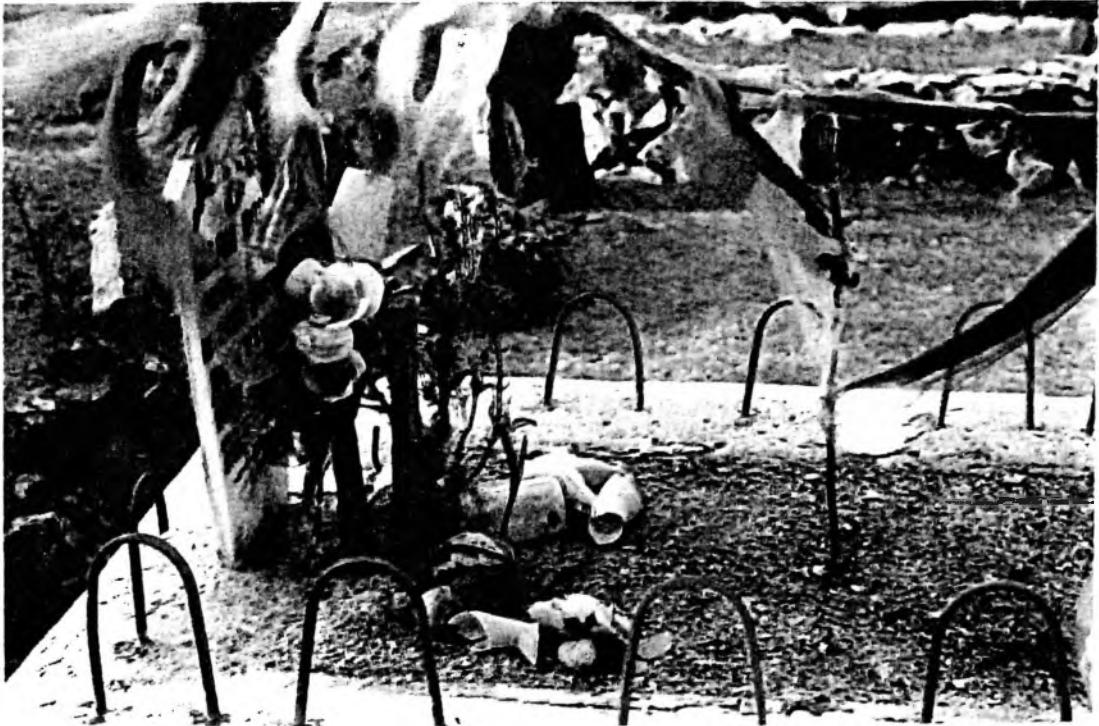
(86)

*"Yenge mezarı"
diye adlandırılan
bir kadın mezarı.*

(87)

*Oyuncaklarla
donatılmış
bir
çocuk mezarı.*

(88) *Bir gelin mezarı.*

SONSÖZ

Cumhuriyetin ilanından önceki dönemde yayımlanan ve halkbilimin niteliğini, önemini belirten birkaç yazıyı saymazsak, Türk halkbilimine dönük ilk bilinçle çalışmaların 1927 yılında başladığını söyleyebiliriz. Bu tarihte “Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adıyla kurulan, bir süre sonra da adı “Türk Halk Bilgisi Derneği”ne çevrilen bu örgüt, üyeleri aracılığıyla derlediği halkbilimsel geredi yayımlayarak Türk halkbilimine önemli bir hizmette bulunmuştur. Bu derneğin başlattığı derleme işi, bugün de çeşitli kurumlarca sürdürölmektedir. Nedir ki, elli yılı bulan bu derleme işinin sistemli bir biçimde yapıldığını söyleyemeyiz. Üstelik bu gereç birikiminin, bu alanda çalışanların yararlanabileceği bir arşive dönüştürölmesi de henüz gerçekleştirilememiştir.

1938-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi’nin bünyesinde yer alan halkbilim, akademik saygınlığını kazanmak üzereyken, dar görüşlü bir zihniyet sonucu öğretim programından kaldırılmıştır. Gerçi bugün aynı üniversitenin ilgili fakültesiyle başka fakültelerde öteki disiplinlerin yanı sıra halkbilim derslerine de yer verilmektedir; ancak Türkiye’nin hiçbir yüksek öğretim kurumunda bağımsız bir halkbilim kürsüsü ya da enstitüsü henüz kurulamamıştır.

Üniversitelerimizin bir türlü önemsemediği, bu işi son yıllarda başka bir resmi kuruluş üstlenmiş görönmektedir. Kültür Bakanlığı’nın bünyesinde yer alan “Millî Folklor Araştırma Dairesi”, özellikle son yıllardaki etkinlikleriyle dikkati çekmektedir. Düzenlediği uluslararası kongre ve seminerleri, yayınları ve derleme gezileriyle şimdiye değin çeşitli derneklerin sınırlı olanaklarıyla canlı tutmaya çalıştıkları Türk halkbilimine sahip çıkmıştır. Ancak bu kuruluş, güncel siyasanın geçici etkisinden ve bürokratik yapısındaki tapınaklardan sıyrılarak uzun süreli ve sistemli derleme, araştırma programları düzenlediği; bunları gerçekleştirmede bilimadamlarıyla işbirliği kurduğu ve araştırmacı kadrolarını tamamladığı zaman Türk halkbilimine yararlı olacaktır.

Türk halkbilimi alanında şimdiye değin değeri araştırılmış ve yayımlanmıştır. Son zamanlarda bunlara yenileri de eklenmektedir. Özel konulara yönelik bu çalışmalarda gereç derleme, derlenen gereci işleme, yorumlama ve bir bireşime vardiırma başarıyla gerçekleştirilmiştir. Nedir ki, bu türden yayınlar yeterli sayıya ulaşmamıştır. Öyle ki, halkbilimi bütünleyen konu kümelerinin pek çoğuna henüz el atılmamıştır. Öte yandan kimi halkbilim konularının başka bilim dallarıyla ortaklaşa araştırılacağı anlayışı da henüz yeterince yaygınlık kazanmamıştır.

Türk halkbilimi henüz durağan nitelikteki anlayıştan canlı ve üretici bir anlayışa geçememiştir. Böyle bir ortamda, ulusal özlerimizden ve kültürel değeriğimizden çağdaş yaratmalar aşamasına varmak elbet ki kolay değildir. Bu tıkanıklığı gidermenin yolu devletin benimsediğı bir kültür politikasından geçmek zorundadır. Böyle bir kültür politikasıysa henüz gerçekleştirilememiştir. Temel çizgileriyle halkımızın sezgisine, beğenisine, becerisine ve yaratma gücüne dayandırılacak kültür politikamız; kültürel değeriğimizin yozlaşıp yok olmasını önleyeceğı gibi, onları koruyup arıtarak yerelliklerine ve ulusallıklarına çağdaş boyutlar kazandıracaktır. Kültürümüzün atar damarlarından beslenecek çağdaş yaratmalar hem ülkemize saygınlık kazandıracak, hem de insanlığın ortak kültürüne katkıda bulunacaktır. Bu onurlu katkının gerçekleşmesinde halkbilimimize de önemli bir görev düşecektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, İ.H.: Zara Folkloru, Ky, Sivas 1975.
- ACAROĞLU, T. -OZAN, F.: Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası, TDK. Yayınları, Ankara 1972.
- ACIPAYAMLI, O.: Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, AÜEF. Yayınları, Erzurum 1961.
- ACIPAYAMLI, O.: Untersuchungen über Al und Al-Frau in der türkischen Volksliteratur”, DTCF. Cilt: 19, Sayı: 7-12, Ankara 1961.
- ACIPAYAMLI, O.: “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar”, DTCF., Cilt: XX., Sayı: 1-2, Ankara 1962.
- ACIPAYAMLI, O.: (Havl.): “Evlenme Bibliyografyası”, DTCF. Cilt: 18, Sayı: 3-4, Ankara 1963, s. 214-219.
- ACIPAYAMLI, O.: “Türkiye’de Yürüyen Çocukları Yürütme Gelenekleri”, I. UTFSB., MFAD Yayınları, Ankara 1974, s. 257-364.
- AKAY, İ.H.: BALIKESİR HALKIYATI, BALIKESİR 1942.
- AKSEL, M.: Anadolu Halk Resimleri, İÜEF. Yayınları, İstanbul 1960.
- AKSEL M.: Religious Pictures in Türkisch Art, Elif Yayınları, İstanbul 1960.
- ALANGU, T.: 100 Ünlü Türk Eseri, 2 Cilt, MY., İstanbul 1974.
- ALOIS, H.: Einstellungen zum Tod und ihre soziologische Bedingtheit, Stuttgart 1968.
- AND. M.: Dianisos ve Anadolu Köylüsü, Elif Yayınları, İstanbul 1962.
- AND. M.: Oyun ve Büğü, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1974.
- ARIK, R.O.: Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları, Ankara 1947.
- ARISOY, S.: “Türk Halk Sanatları ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti”, SF., Sayı: 35, Sivas 1975.
- ARSUNAR, F.: Gaziantep Folkloru, İstanbul 1962.
- AŞKUN, V.C.: Sivas Folkloru, 2 Cilt, Sivas 1941, 1943.
- ATAÖV, T.: Bilimsel Araştırma Elkitabı, Ky. Ankara 1970.
- AYDEMİR, O.G.: “Bekir Öğretmene Ağıt”, TFA., Cilt: 9, No. 189, İstanbul 1965. s. 3708-3709.
- BALAMAN, A. R.: “Teve’de Oturakalma”, TFA, Cilt: 14, Sayı: 284, İstanbul 1973, s. 6575-6576.
- BALAMAN, A.R.: “Güneşdoğu Anadolu’da Berder Ailesi”, TFA. Cilt: 16, Sayı: 307, İstanbul 1975, s. 7221-7222.
- BALIKHANE NAZIRI Ali Rıza Bey: Bir Zamanlar İstanbul, BBTE, İstanbul 1973.
- BANETT, J.W. (Çev. F. Fegan) Kùltürlerin İncelenlensi: Saha Çalışması Teknik ve Metodolojisi Üzerine Bir İnceleme, İmar ve İskân Bakanlığı Sosyal Araştırma Dairesi Yayınları: 16, Ankara 1968.
- BARLAS, U.: Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar, Halk Eğitimi, Yayınları, Karabük 1974.
- BARLAS, U.: Hakkâri İli Evlenme Töre ve Törenleri, Karabük 1975.
- BAŞAR, Z.: Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, AÜTF. Yayınları, Ankara 1973.
- BAŞGÖZ, İ.: “Folklore Studies and Nationalism in Turkey”, Journal of the Folklore institute, Volume IX, number 2/3, 1972, s. 162-176.
- BAŞGÖZ, İ.: “İnsan Adları ve Toplum”, TD., Sayı: 294, Ankara 1976, s. 164-170.
- BAŞOĞLU, H.F.: İslâmiyete Cenaze (Broşür). 2. Baskı, DİB. Yayınları Ankara 1976.

- BAYKURT, Ş.: Türkiye’de Folklor, Ankara 1976.
- BAYRI, M.H.: İstanbul Folkloru, İstanbul 1947.
- BEITL, R.: Wörterbuch der deutschen Volksunde, 3 Auflage, Stuttgart 1974.
- BEŞİKÇİ, İ.: Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar, Akara 1969.
- BEYSANOĞLU, Ş.: Diyarbakır Folkloru, 2 Cilt Diyarbakır 1943, 1946.
- BİLMEN, Ö.N.: Büyük İslâm İlmihali, İstanbul 1962.
- BORATAV, P.N.: “Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi’nde Halk Edebiyatı ve Folklor Arşivi”, DTCF., Cilt: 1, Sayı: 1 Ankara 1942, s. 101-111.
- BORATAV, P.N.: Folklor ve Edebiyat, I, II, Ankara 1945.
- BORATAV, P.N.: “Folklor Arşivinin Bugünkü Durumu”, DTCF., Cilt: 5, Sayı: 3, Ankara 1947, s. 323-327.
- BORATAV, P.N.: 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, GY., İstanbul 1969.
- BORATAV, P.N.: 100 Soruda Türk Folkloru, GY., İstanbul 1973.
- CENGİZ, M.A.: Halk Bilgisi Bakımından Köy, Ankara 1954.
- ÇAYLI, F.: İlgın Folkloru, Konya 1945.
- ÇEKLİ, H.: Folklor Mevzuları, Gaziantep 1941.
- DEMİRKAN, S.: Köy Nasıl Tetkik Edilmelidir? İstanbul 1942.
- DER GROSSE BROCKHAUS, 16 Auflage, Band: 2, Wiesbaden 1953.
- DEVELİ, F.: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Ankara 1971.
- DGV INFIRMATIONEN, Nr. 79, 80 Münster, Mainz 1970-1971.
- DİZDAROĞLU, H.: “Folklorcu Ziya Gökalp”, I. UTFSB., MFAD. Yayınları, Ankara 1074, s. 3,18.
- DİZDAROĞLU, H.: “Bizde Folklor Konusunda ilk Yazı”, I. UTFKB., I. Cilt, MFAD. Yayınları, Ankara 1976, s. 89-95.
- DÖRT MEZHEBİN Fıkıh Kitabı (Çev. M. Ege), Ankara 1971.
- DUCHEIN, M. (Çev.: C Göker): Arşiv Binaları ve Teçhizatı, MEB Yayınları, Ankara 1974.
- DUMAN, H.: “Malatya’da Cenaze Âdetleri”, HBH., Cilt: 7, Sayı 80, İstanbul 1938.
- EBİRİ, A.: Kazan Sağlık Ocağı Bölgesi Halkının Sosyo-Kültürel Nitelikleri ve Ölüm Karşısında Tutumları (Basılmamış Uzmanlık Tezi), HÜTF. Ankara 1971.
- EMİROĞLU, V.: Köylerin İncelenmesi: Yöntem ve Tekniklerle İlgili Bazı Gözlemler”, ANTR., Sayı: 7, Ankara 1975, s. 231-251.
- ERBSLÖCH, E.: Interview, B. G. Teubner, Stuttgart 1972.
- ERCAN., E.: “Beşik Kertme Nişan ve Bazı Hukuk Uygulamaları”, FD., Sayı 30, İstanbul 1973, s. 28-29.
- ERDENTUĞ, N.: Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki, DTCF. Yayınları, Ankara 1956.
- ERDENTUĞ, N.: Sün Köyü’nün Etnolojik Tetkiki, DTCF. Yayınları, Annara 1956.
- ERDENTUĞ, N.: “Türkiye’in Karadeniz Bölgesinde Evlenme Törenleri ve Görenekleri” (sürekli makele), ANTR, Sayı: 4, 5, 6, 7, Ankara 1969, 1970, 1971, 1973.
- ERDENTUĞ, N.: “Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık”, I. UTFKB., IV. Cilt: MFAD, Yayınları, Ankara 1976, s. 93-99.
- ERDENTUĞ, N.: “Türk Etnografya Çalışmaları”, Ankara 1970.
- ERDOĞDU, Ş.: Ankaram, Ankara 1965.
- ERGÜN, D.: Sosyoloji ve Tarih, Yar Yayınları, İstanbul 1973.
- ERGÜN D.: 100 Soruda Sosyoloji Elkitabı, GY., 2 Baskı, İstanbul 1974.
- ERK. Z.: “Anadolu’da Kırklama”, I. UTFKB?, IV. Cit, MFAD. Yayınları, Ankara 1976, s. 101-109.

- ERSOY, O.: "Arşiv Nedir, Arşivist Kimdir?", TKDB? Cilt: VI, Sayı: 3, Ankara 1976, . 101-109.
- ETNOGRAFYA ve Bilimsel Filmler Sempozyumu, Avusturya Kültür Yayınları: 3, İstanbul 1973.
- EYİKAN, A.: Film, Yapımı, Yönetimi, Tekniği, Ky., Ankara 1973.
- EYÜBOĞLU, İ.Z.: Anadolu İnançları, Koza Yayınları, İstanbul 1974.
- EYÜBOĞLU, İ.Z.: Cinsel Büyüler, Seçme Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1975.
- FINDIKOĞLU, Z.F., RUSTOW, A.: Folklor ve Etnografya Kılavuzu, İstanbul 1949.
- FRIEDRICH. J.: Methoden Emprischer Sozialforschung, Rororo, Hamburg 1914.
- FUAT, M. (Köprülü): "Yeni Bir İlim: Halkıyat - Folklore" İkdâm Gazetesi 6 Şubat 1914.
- GENNEP, A.V.: Rites de Passage, Paris 1909.
- GENNEP, A.V.: (Çev. P.N. Boratav): Folklor, Ankara 1939.
- GOLDSTEIN K.K.: (çev.: L. Soysal): "Halk Kültürünü Derlemek", FD., Sayı : 34, İstanbul 1974, s. 12-13.
- GOODE, W.J. - HATT, P.K. (Çev. R. Keleş): Sosyal Bilimlere Araştırma Metodları, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı: 40, Ankara 1964.
- GÖĞCELİ, K.S.: Ağıtlar, I. Adana 1943.
- GÖKALP, Z.: "Halk Medeniyeti-I. Başlangıç", Halka Doğru, Sayı: 14, 10 Temmuz 1329, (23 Temmuz 1913).
- GÖKALP, Z.: "Usüllere Dair: Halkıyat-I. Masallar", Küçük Mecmua, Sayı: 18,2 Teşrinievvel 1338 (1922).
- GÖKYAY, O.Ş.: Dede Korkut, RK., İstanbul 1963.
- GÖKYAY, O.Ş.: Dedem Korkudun Kitabı, MEBKM, Yayınları, İstanbul 1973.
- GÖZAYDIN, N.: "Almanya'da Çalışan Türk İşçileri Arasında Dil ve Folklor Olayı Üzerine, TFA, Cilt: 16, No: 307, İstanbul 1975.
- GÜNEY, E.C.: Folklor Ve Eğitim, istanbul 1975.
- GÜVENÇ, B.: İnsan ve Kültür 2. Baskı, RK., İstanbul 1974.
- GÜZELBEY C.C.: Gaziantep Folklorundan Notlar, Gaziantep 1959.
- HİNÇER, İ.: "Türk Folklor Derneği'nin Tertiplediği İstişari Folklor Kongresi", TFA. Cilt: 4, No: 74, İstanbul 1955, s. 1169-1170.
- HİNÇER, İ.: "Türk Folklor Danışma Kurulu Toplantısı", TFA. Sayı: 270, İstanbul 1972, s. 6183-6185.
- HİNÇER, İ.: "Türklerde Başlık ve Mehir", I. UTFSB., Ankara 1974, s. 391-397.
- İLOĞLU, M.: Gizli İlimler Hazinesi, 5 Cilt, İstanbul 1970, 1971, 1972, 1973, 1974.
- İNAN, A.: Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968.
- İNAN, M.: "Urfa ve Siverek'de Ölümle ilişkili Âdet ve İtikatlar", HBH., Cilt: 6, Sayı: 66, İstanbul 1938.
- KANSU, Ş.A.: "Bir Tahtacı Mezarlığı", Bellt. TTK., Cilt: XXIX, Sayı: 115, Ankara 1965, s. 485-490.
- KAPTAN, S.: Bilimsel Araştırma Teknikleri, KY., Ankara 1972.
- KELEŞ, R. (Hazl): Toplum Biliminde Araştırma ve Yöntem, TODAİ. Yayınları, No: 157, Ankara 1976.
- KONGAR, E.: Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.
- KOŞAY H.Z.: Ankara Budun Bilgisi, Ankara 1935.
- KOŞAY H.Z.: Etnografya ve Folklor Kılavuzu, Ankara 1939.
- KOŞAY H.Z.: Alaca-Höyük, Ankara 1951.
- KOŞAY H.Z.: Halkbilgisi Kılavuzu, İstanbul 1952.
- KOŞAY H.Z.: Makaleler ve İncelemeler, Ky. Ankara 1974.

- KOZ, M.S.: "Elbistan ve Adana Yöresinde Ağıtlar", BÜHY? 1975, İstanbul 1975, s. 59-100.
- KÖKTÜRK, M.: "Yozgat Köylerinde Nişan ve Düğün", TFA., Cilt: 13, Sayı 259, İstanbul 1971, s. 5881-5884.
- KÖNIG, R.: "Grundlegenden Methoden und Techniken", Erster Teil, (Handbuch der empirischen Sozialforschung), 3 Auflage, Stuttgart 1973.
- KUDAT, A.: Kirvelik, Ky.: Ankara 1974.
- KURNAOW, E. (Çev.: S. Aren): Araştırma Elkitabı, SBF. Yayınları, Ankara 1956.
- LAJOS, F. (Çev. T. Gökbilgin) Arşiv Meseleleri, Devlet Basımevi., Ankara 1939.
- LUNDBERG, G.N. -SCHRAG, C.C.-LARSEN, O. (Çev.: Ö. Özzankaya): Sosyoloji, Cilt: 1 Ankara 1970.
- MAZAHARI, A. (Çev.: B. Üçok): Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, VY., İstanbul 1972.
- MUSAHİPZADE, Celâl: Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul 1946.
- MUTLUAY, R.: Edebiyat Bilginleri, GY., İstanbul 1972.
- NUTKU, Ö.: IV. Mehmet'in Edirne Şenliği, TTK Yayınları, Ankara 1972.
- OCAKÇIOĞLU, H.: Etnografya Kılavuzu, İstanbul 1938.
- KUTAN, H.T.: Şebinkarahisar ve Civarı, Giresin 1949.
- OR, O.: Araştırma Elkitabı 1, Akademik Yayınlar, İstanbul 1973.
- ORAK, H.: Türkiye Kılavuzu, Ankara 1946.
- OSGOOD, C.: "Etnolojik Saha Teknikleri", (Roadings in Anthropolology), Yale University Publications in Anthropology, N. 2, 1940, s. 50-54.
- OZANKAYA, Ö.: Toplumbilim Terimleri Sözlüğü, TDK. Yayınları, Ankara 1976.
- ÖNDER, A. R.: "Geleneksel Halk Hukuku", I. UTFKB., Cilt: IV, MFAD. Yayınları, Ankara 1976, s. 225-240.
- ÖRNEK, S.V.: Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, DTCF. Yayınları, Ankara 1966.
- ÖRNEK, S. V.: Anadolu Folklorunda Ölüm, DTCF Yayınları, Ankara 1971.
- ÖRNEK S.V.: Etnoloji Sözlüğü, DTCF Yayınları, Ankara 1971.
- ÖRNEK S.V.: Budunbilim Terimleri Sözlüğü, TDK. Yayınları, Ankara 1973.
- ÖRNEK, S.V.: "Türk Halkbiliminin Sorunları", TD., Sayı : 257, Ankara 1973, s. 389-390.
- ÖRNEK, S.V.: "Türk Folklorunda Ad Seçme ve Koyma", BÜHY., 1975, İstanbul 1975, s. 101-112.
- ÖZALP, S.V.: "İnevi'nde Ölüm ve Yas Görenekleri", TFA., Cilt: 1, Sayı 21, İstanbul 1951.
- ÖZBAŞ, Ö.: Gaziantep Dolaylarında Türkmen ve Baraklar, Gaziantep 1958.
- ÖZBEK, M.: Folklor ve Türkülerimiz, İstanbul 1975.
- ÖZDER, M.Â.: Artvin Folkloru, Ankara 1970.
- ÖZER, K.: Tarihte Balıkesir, Balıkesir 1957.
- ÖZÖN, M.N.: Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Ankara 1971.
- ÖZÖN, N.: Sinema Tefimleri Sözlüğü, TDK. Yayınları, Ankara 1963.
- ÖZÖN, N.: 100 Soruda Sinema Sanatı, GY., İstanbul 1973.
- ÖZTELLİ, C.-ÇİÇEKLİ, A.: Küçük Folklor Çalışma Planı, Konya 1958.
- ÖZTELLİ, C.: "Başa Toprak Savurmak", TFA., Cilt: 5, Sayı: 116, İstanbul 1959, s. 1860-1863.
- ÖZTÜRK, O.-TEKEŞİN, F.: "Geleneksel Türk Toplumunda Göz Değmesi İnançının Psiko-dimamiği", V. Millî Nöro-Psikiyatri Kongresi Tutanaklarından ayrı baskı, tarih ve yayın geri yok.
- PAMİRLİ, O.T.: Folklor, Giresun 1943.

- PAMUKÇU-M.- DİLMEN, Ş.: Araştırma ve Bilimsel Yayınlarda Temel İlkeler, Ky., Ankara 1967.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. Öztürkçe Sözlük, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- SAINTYVES, P. (Çev.: B.A Yanıkoğlu): Folklor Elkitabı, İstanbul 1951.
- SAKAOĞLU, S.: "Bitirme Tezleri Bibliyografyası", TFA., Sayı : 317, İstanbul 1975.
- SAN. S.: Dün ve Bugün Muş, Kayseri 1947.
- SCHOECK, H.: "Soziologisches Wörterbuch, 7. Auflage, Freiburg 1972.
- SERNİKLİ, G.: "Türkiye Halkbilimi Üzerine İlk Düşünceler", TFAY, 1974, MFAD Yayınları, Ankara 1975, s. 143-160.
- SERNİKLİ, G.: "Folklor Sözcüğünün İsim Babası William John Tohms ve Athenäum'daki Makalesi, TFAY, 1975, MFAD. Yayınları Ankara 1976, s. 115-121.
- SINAYUÇ, O.: "Folklor Derlemelerinde Fotoğraf Makinası ve Kameranın Kullanılması", TFAY. 1974, MFAD Yayınları, Ankara 1975, s. 161-168.
- SIRRI, S. (Tarcan): "Halk İlmî - (Halkiyat), TEM., Sayı: 6, Mayıs 1924.
- SOLEY, S.V.: Diyarbakır ili ve Bu İle Bağlı Daşdirek Köyü'nde Sünnet Pratiği v Bu Uygulama ile İlgili Âdet, Gelenek ve İnanmalar (Bitirme Tezi), DTCF., Etnoloji Kürsüsü, Ankara 1969.
- SUN, M.: Türkiye'nin Kültür - Müzik - Tiyatro Sorunları, Ajans-Türk Kültür Yayınları: 2, Ankara 1969.
- SUN, M.: KATOĞLU, M.: "Türk Kalarak Çağdaşlaşmak", Cumhuriyet Gazetesi, 13-16 Haziran 1974.
- SUNGUROĞLU, I.: Harput Yollarında, 4 Cilt, İstanbul 1958, 1959, 1961, 1968.
- ŞAHİNKAYA, R.: Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü, ZF. Yayınları, Ankara 1966.
- ŞAVKAY, İ.T. (Hazl.): "1973 Türkiye Folklor Bibliyografyası", BÜHY. 1974, İstanbul 1974, s. 181-189.
- ŞENER, S.: Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlâk, Ekonomi, Kültür Sorunları, DTCF., Yayınları, Ankara 1971.
- TAMER, H.: "Arşiv Vesikalarının Korunması". TKDB?, Cilt: 1, Sayı 2. Ankara.
- TAN, N.K.: "Karahân'da Ölü Gömme ve Yas Tutma", TFA., Cilt: 9, Sayı 189, İstanbul 1965, s. 3712-3713.
- TAN, N.: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Folklor Dizin Denemesi, Ky. Ankara 1974.
- TANSEL, F.A.: "Memleketimizde Folklor İlim Kolu Hakkında Yazılan İlk Makale", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 3, İstanbul 1972, s. 20-31.
- TANSUĞ, S.: Beş Gerçekçi Türk Resamı, Gelişim Yayınları, İstanbul 1976.
- TANYOL, C.: "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", SD., Sayı: 7, İstanbul 1932.
- TANYOL, C.: "Sosyal Ahlâk, İÜEF. Yayınları. İstanbul 1960.
- TANYOL, C.: "Örf ve Âdetler Sosyoloji Bakımından San'at ve Ahlâk, İÜFE. Yayınları, İstanbul Yty.
- TANYU, H.: Türklerde Taşla İlgili İnançlar, İF. Yayınları, Ankara 1968.
- TANYU, H.: Dinler Tarihi Araştırmaları, İF, Yayınları. Ankara 1973.
- TAPLAMACIOĞLU, M.: Genel Sosyoloji, 2. Baskı, İF Yayınları, Ankara 1969.
- TEVFİK, R. (Bölükbaşı): "Folk-lore" Peyam Gazetesi (Edebiyat Eki), Sayı: 20, Şubat 1329, (5 Mart 1914).
- TEZCAN, M. (Hazl.): Türk Sosyoloji Bibliyografyası, AÜEGF. Yayınları, Ankara 1969.
- TEZCAN, M.: Kan Gütme Olayları Sosyolojisi, AÜEGF. Yayınları, Ankara 1972.

- TEZCAN, M.: Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri, AÜEGF Yayınları, Ankara 1974.
- TEZEL - N.: Türkiye Folklor ve Etnoğrafya Kılavuzu, Ankara 1969.
- TİMUR, S.: Türkiye’de Aile Yapısı, HÜ. Yayınları, Ankara 1972.
- TOYGAR, K.: Millî Folklor Araştırma Diresi Arşiv Kılavuzu Taslağı (Teks.), Ankara 1974.
- TOYGAR, K.: “Raife Hakkı (Kesirli) ve Folklorun Mahiyeti”, TFAY., 1975, MFAD. Yayınları Ankara 1976, s. 143-146.
- TÜRK FOLKLOR ve Etnografya Bibliyografyası, 1. Cilt MFE. Yayınları, Ankara 1971, II. Cilt, MFE. Yayınları, Ankara 1973; III. Cilt, MFAD. Yayınları, Ankara 1975.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK. Yayınları, 6. Baskı, Ankara 1974.
- TÜRKDOĞAN, O.: Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar, AÜİF. Yayınları, Ankara 1965.
- TÜRKDOĞAN, O.: Doğu Anadolu’da Sağlık -Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması, AÜİF. Yayınları, Erzurum 1972.
- TÜRKDOĞAN, O.: “Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği”, TK., Sayı: 225, Ankara 1973.
- TÜRKDOĞAN, O.: “Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması”, I. UTFKB, IV. Cilt MFAD Yayınları, Ankara 1976, s. 315-362.
- TÜRKİYE BELİRLİ Günler Takvimi, MFAD. Yayınları, Ankara 1973.
- TÜTENGİL, C.O.: Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod, 3. Baskı, İÜİF. Yayınları, İstanbul 1975.
- TÜTÜNCÜ, A.T.: “Ayak Kösteğini Kesmek”, TFA., Sayı: 262, İstanbul 1971, s. 5971-5973.
- UĞUR, S.: İçel Folkloru, 3 Cilt, Ankara 1947, 1948.
- ULUĞ, N.: Tunceli Medeniyete Açılıyor, İstanbul 1939.
- ULUSLARARASI “Töresel Musiki Kongresi” FD., Sayı: 35, İstanbul 1974, s. 3-11.
- ÜÇER, M.: “Folklorumuzda Gül”, SF., Sayı: 2, Sivas 1973, s. 3-5.
- ÜÇER, M.: “Sivas’ta Yoklatma”, I. UTFKB., Cilt: IV, MFAD. Yayınları, Ankara 1976, s. 363-367.
- ÜLKEN, H.Z.: “Sosyoloji Sözlüğü, MEB Yayınları, Ankara 1971.
- ÜLKEN, H.Z.: “Türk Folklor Araştırmaları”, I. UTFSB.: MFAD. Yayınları, Ankara 1974, s. 35-39.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Ş.: Türk Halkbilgisine Ait Araştırmalar, İstanbul 1938.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Ş.: Cumhuriyetle Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Ankara 1972.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Ş.: “Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar” I. UTFKB, Cilt: IV, MFAD Yayınları, Ankara 1976, s. 369-384.
- WOLF, G.: Der wissenschaftliche Dokumentationsfilm und die Encyclopedia Cinematographica, München 1967.
- YALGIN, A.R.: Toroslarda Karatepeli Bölgesi, Ankara 1950.
- YANIKOĞLU, B.A.: Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi, İstanbul 1943.
- YASA, İ.: Türkiye’de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bunlarla İlgili Bazı İdari Meseleler, TODAİ. Yayınları, Ankara 1962.
- YASA, İ.: “Taygeldi Ailesi” SBF., Cilt: XVII, Sayı: 2, Ankara 1963, s. 305-349.
- YENER, E.: Etnografya Kılavuzu, Ankara 1960.
- YENİSEY, F.: Bursa Folkloru, Bursa 1955.
- YILMAZ A.: Bergama’da Folklor, İzmir 1941.
- YILMAZ, A.: Tahtacılar Gelenek, Ankara 1948.
- YUND, K.: Folklor ve Sosyoloji, İstanbul 1964.

SIYAH - BEYAZ FOTOĞRAF VE KESİK DİZİNİ

- (1) Ziya Gökalp'ın Halk Doğru Dergisi'nin 10 Temmuz 1329 (23 Temmuz 1913) tarihli sayısında yayımlanan "Halk Medeniyeti" başlıklı makedesinin başlangıç bölümü.
- (2) R.T. Bölükbaşı'nın, Peyam'ın 20 Şubat 1329 (5 Mart 1914) tarihli ekinde yayımlanan "FOLK LORE" başlıklı yazısından bir bölüm
- (3) Türk Halk Bilgisi Derneği'nin "Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber" adı altında 1928 yılında yayımladığı kılavuzun kapağı.
- (4) "Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehberin" içerdiği konuları gösteren "fihrist"i.
- (5) A. Wámbéry'nin yayımladığı Kutadgu Bilig'den bir bölüm: S. 88, bap XII başı. (A. Dilaçar'ın Kutadgu Bilig İncelenmesi'nden, TDK., Ankara 1972.
- (6) Divanü Lugat-it Türk'ün 900. yıldönümü ve Uluslararası Kitap Yılı'nı anma amacıyla 1972 yılında çıkarılmış pul.
- (7) Kız kaçırma olayının güldürü türünde ele alındığı N. Cumalı'nın "Nalınlar" adlı oyunundan bir sahne (M. And belgeliğinden).
- (8) R. Bilginer'in "İsyancılar" adlı oyununda, kırsal kesim insanların doğaüstü güçleri kazanmak ve harekete geçirmek için yakarışları. (M. And belgeliğinden).
- (9) Kısır kadının geleneksel değerler içindeki yerini ve çaresizliğini vurgulayan N. Araz'ın "Bozkır Güzellemesi" adlı oyunundan dramatik bir sahne (Foto: O. Sağdıç).
- (10) S.V. Örnek'in taşra törenlerini konu edilen "Kurt" adlı oyunundan bir sahne.
- (11) S. Duru'nun kırsal kesim töresi ve kan davası geleneğinden kaynaklanan "Kara Çarşaf Gelin"inden bir sahne.
- (12) Y. Güney-Ş. Gören ikilisinin Güney Anadolu'da pamuk ırgatları içerisindeki bir kan davası korkulusunun sürekli ürküntüsünü işleyen "Endişe"sinden bir sahne.
- (13) F. Tuna'nın ünlü bir türkümüze de konu olan, gelenekselliğin ağır bastığı "Ezo Gelin"inden bir sahne.
- (14) 18. Yüzyılda köçekleri gösteren bir minyatür. (M. and belgeliğinden).
- (15) 19. Yüzyıl İstanbul'unda "icrai sanat" eyleyen bir meddah gravürü (Dost Yayınları'ndan).
- (16) Dinsel özlü bir halk resmi: Hazreti Ali ve Devesi.
- (17) Yazının resme dönüşmesi: Mustafa Rakım'ın leylek biçmindeki besmelesi (M. Aksel'in Anadolu Halk Resimleri'nden).
- (18) Pulda halk oyunu.
- (19) Mut'da düzenlenen Karacaoğlan Semineri (1975) sırasında canlandırılan "deve botlaması" = (doğumu)'ndan bir sahne. (Foto: O. Nahya).

- (48) **Bayram adını açıklayan bir gazete kesiği** (Bayram Gazetesi “İstanbul”, 19.12.1975), (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (49) **Atatürk’ün ad ve sanlarının yeni doğan çocuklara seçilişini gösteren bir gazete kesiği** (Günayın Gazetesi, 22.4.1975), (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (50) **Politikacılardan seçilen iki adı belgeleyen bir kesik** (Hürriyet Gazetesi, 18.4.1975), (S.V. Örnek belgeliğinden)
- (51) **Şükran duygusu sonucu konan adlara bir örnek** (Hayat Dergisi, 15.8.1974), (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (52) **Çocuğa, anneyi sağaltan doktorun adını vremekte ödenen gönül borcunu dile getiren bir mektup** (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (53) **Annesini sağaltan doktorun adını taşıyan çocuğun elinin resmi** (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (54) **Bir derginin, çocukları yaşattığına inanılan adlarla ilgili olarak okuyucusuna verdiği yanıt** (Hayat Dergisi, Eylül 1974), (S.V. Örnek belgeliğinden)
- (55) **Yürümesi geciken çocuklar için kullanılan bir “vefk” (tılsım)** (Gizli İlimler Hazinesi’nden, 3., s. 216).
- (56) **Konuşamayan geç konuşan çocuklar için kullanılan bir “vefk” örneği** (Gizli İlimler Hazinesi’nden, 3., s. 190).
- (57) **Uykusuzluğa ve huysuzluğa karşı çare** (Gizli İlimler Hazinesinden, 1., s. 222)
- (58) **Nazarla ilgili bir uygulamanın kent kesimindeki geçerliğini gösteren bir kesik** (Hafta Sonu, 28.3.1975), (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (59) **Nazarı ve zararlı etkileri önlediğine inanılan “üzerlik” otundan yapılma bir ev nazarlığı** (Foto: S.V. Örnek).
- (60) **“Kurşun Dökme” pratiğiyle ilgili bir pusula** (Milliyet Gazetesi, 14.3.1976), (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (61) **Her türlü “belâ ve afatan mahfuz kalmak” için kullanılan bir “vefk”P** (Gizli İlimler Hazinesi’nden, 4., s. 152).
- (62A) **Geleneksel kesimde kucakta çocuk taşıma** (Foto: S.V. Örnek).
- (62B) **Kırsal kesimde anayla çocuk** (Foto: S.V. Örnek).
- (62C) **Kırsal kesim ninesi torunuyla** (Foto: S.V. Örnek).
- (62D) **Anne ve çocuğu: Çocuğun başı da anneninki gibi bağlanmış** (Foto: A. Erden).
- (63) **Kırsal alan bebeleri** (Foto: S.V. Örnek).
- (64) **Bir “Sünnet Cemiyeti” çağırısı kartı** (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (65) **“Sünnet Mevlidi” için değişik türde bir çağırısı kartı** (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (66) **Kesme işlemini karikatürize eden çağırısı kartlarından bir örnek** (S.V. Örnek belgeliğinden).
- (67) **Sünnet giysisi içinde bir çocuk** (Foto: H: Öztürk).
- (68) **Dedesı ve sünnet edilecek torunu: Biri hayatın başında, biri sonunda** (Foto: A. Erden).
- (69) **Ankara Telefon Rehberi’nden alınan iki “fenni sünnetçi” reklâmı** (S.V. Örnek belgeliğinden).

RENKLİ FOTOĞRAF DİZİNİ

- (1) **Tepsi üstünde “Dünya Güzeli”.** (Foto: S.V. Örnek).
- (2) **Şahmaran efsanesindeki kadın başlı ejderha.** (Foto: S.V. Örnek).
- (3) **Vav’lardan düzenlenen bir “Amentü” gemisi.** (Foto: S.Vv. Örnek).
- (4) **Yazı-Resim örneklerinden biri: “Eshab-ı Kehf” gemisi.** (Foto: S.V. Örnek).
- (5) **Gökten kurban indirilişini canlandıran bir halk resmi.** (Foto: S.V. Örnek).
- (6) **Aynı konunun bir başka biçimde canlandırılışı.** (Foto: S.V. Örnek).
- (7) **Nazara karşı kullanılan dinsel ve büyüsel içerikli bir levha.** (Foto: S.V. Örnek).
- (8) **Aynı içerikli bir başka nazar levhası.** (Foto: S.V. Örnek).
- (9) **Halk resimleriyle dinsel levhaların satıldığı bir dükkân ve satıcı.** (Foto: S.V. Örnek).
- (10) **Kırsal kesimden bir duvar ve kapı süslemesi.** (Foto: S.V. Örnek).
- (11) **Kırsal kesimden bir başka duvar resmi.** (Foto: G. Erbek).
- (12) **T. Zaim’in beşik önündeki Avşar kadını.**
- (13) **O. Katoğlu’nun “İlkbaharda Ölüm’ü.**
- (14) **N.Günel’in “Toprak İnsanları” işden dönerken.**
- (15) **D. Karaca’nın Tumlu Kalesi Eteğinde “Ekmek Atanları”ı.**
- (16) **Ali Demir’in “Sofra”sı.**
- (17) **L. Akad’ın “Düğün”ünden bir görüntü.**
- (18) **L. Akad’ın “Düğün”ünden bir görüntü.**
- (19) **Bir şenlikte oynayanlar.** (Foto: A.R. Balaman).
- (20) **Hayatın başlangıcı ve sonu: Bir dükkânda yan yana satılan beşik ve tabut.** (Foto: S.V. Örnek).
- (21) **Beşikte çocuk.** (Foto: S.V. Örnek).
- (22) **Anne, beşik ve çocuk.** (Foto: A.R. Balaman).
- (23) **Beşikte çocukla annesi.** (Foto: S.V. Örnek).
- (24) **Annesinin tarlada çalışırken bebeğinin sesini duyacağı yere kurduğu geçici bir salıncak.** (Foto: A.R. Balaman).
- (25) **Anne tarlada, bebeği ağaç gölgesinde.** (Foto: A.R. Balaman).
- (26) **Salıncakta çocuk.** (Foto : N. Ceylân).
- (27) **Nine ve torunları.** (Foto: S.V. Örnek).
- (28) **Ana kucağındaki bebe.** (Foto: S.V. Örnek).
- (29) **Anayla çocuğu.** (Foto: S.V. Örnek).
- (30) **Dördüncü çocuğunu bekleyen bir ana.** (Foto: M. Erden).
- (31) **Nineyle toruları.** (Foto: o. Aktan).

- (32) **Bir obadan analar ve bebeler.** (Foto: S.V. Örnek).
- (33) **Bayramlık giyimiyle tezeler önünde çocuk.** (Foto: S.V. Örnek).
- (34) **Ana sırtında kuşağa bağlı çocuk.** (Foto: A.R. Balaman).
- (35) **Bayramlık giyimiyle çocuk.** (Foto: A. Erden).
- (36) **Omuzunda nazarlık bulunan çocuk.** (Foto: R. Işık).
- (37) **Nazarlıklı bir kız.** (Foto: R. Işık).
- (38) **Çeşitli nazarlık boncukları.** (Foto: S.V. Örnek).
- (39) **Geç konuşan çocukların boyunlarına takılan dinsel ve büyüsel özlü bir kolye.** (Foto: S.V. Örnek).
- (40) **Sünnet edilen çocuklar için hazırlanan köşe.** (Foto: S.V. Örnek).
- (41) **Sünnetten önce törensel giysileriyle at üstünde dolaşan çocuklar.** (Foto: S.V. Örnek).
- (42) **F. Başaran'ın "Sünnet" adlı tablosu.**
- (43) **Çocuğun sünnet işlemine hazırlanışı.** (Foto: S.V. Örnek).
- (44) **Sünnetten sonra çocuklar ve hediyeler.** (Foto: S.V. Örnek).
- (45) **İki köylü kızının bayram giysilerinin arkadan görünüşü.** (Foto: S.V. Örnek).
- (46) **Merkep üstünde bir "gelinci" kadın.** (Foto: A. Erden).
- (47) **Türkmen düğününde bir düğün bayrağı.** (Foto: A. Erden).
- (48) **Türkmen düğününde düğün bayrağı ve süslenmiş atıyla bir düğüncü.** (Foto: A. Erden).
- (49) **Bayrak çekilmiş düğün evi ve çağrılılar.** (Foto: S.V. Örnek).
- (50) **Bayrakla belirlenmiş bir düğün evi.** (Foto: A.R. Balaman).
- (51) **Gelin almaya gelen "gelinciler".** (Foto: S.V. Örnek).
- (52) **"Gelin Kız"ı almaya gelen gelinciler.** (Foto: S.V. Örnek).
- (53) **Babasıyla vedalaşan yüzü örtülü gelin.** (Foto: S.V. Örnek).
- (54) **Gelin, evinden çıkarken.** (Foto: S.V. Örnek).
- (55) **Kent kesiminde gelinin evden çıkışı.** (Foto: S.V. Örnek).
- (56) **Kent kesiminde süslü bir gelin arabası.** (Foto: S.V. Örnek).
- (57) **Geline uğur getireceğine inanılan ayna. Bu ayna gelinciler tarafından, gelin oğlan evine girinceye kadar taşınır.** (Foto: S.V. Örnek).
- (58) **Yeni evinin kapısı önünde gelinin başı üstünde tutulan ayna.** (Foto: S.V. Örnek).
- (59) **Düğünlerin iki vazgeçilmez kişisi; Davulcuyla Zurnacı.** (Foto: S.V. Örnek).
- (60) **Gelinin çeyizi oğlan evine taşınmak üzere sergide.** (Foto: A.R. Balaman).
- (61) **Çeyizin maddî değerini saptayan erkekler grubu ve çeyiz.** (A. R. Balaman).

- (62) **Bir eyiz sergisi.** (Foto: S.V. rnek).
- (63) **Gelinin yeni evine gönderilmiş çeyizinden yapılımiş yatağı.** (Foto: S.V. rnek).
- (64) **Gelinin eyiz sandığı** (Foto: S.V. rnek).
- (65) **Gelinin çeyizini oluşturan eşyasından biri.** (Foto: A.R. Balaman)
- (66) **Gelin oğlan evine geldiği sırada köy mezarlığı önünde dua eden erkekler.** (Foto: S.V. rnek).
- (67) **Dğn sırasında gen kızları seyreden delikanlılar.** (Foto: S.V. A. Erden).
- (68) **Gelinin başı üstündeki tepsiye konulan hediyeler.** (Foto: U. rnek).
- (69) **Yaşlı kadınların dğn yemeğinden önce dua edişleri.** (Foto: U. rnek).
- (70) **Dğn iin giyinmiş iki kyl kadını.** (Foto: U. rnek).
- (71) **Gelinin başı üstündeki hediye tepsisi.** (Foto: U. rnek).
- (72) **Geline ve damada para hediyesinde bulunan erkekler.** (Foto: S.V. rnek).
- (73) **Düğün yemeği pişirilen kazanların önünde düğünü seyredenler.** (Foto: S.V. rnek).
- (74) **Megalit karakterindeki bir köy mezarlığı.** (Foto: S.V. rnek).
- (75) **Yığma taşla yapılımiş bir mezar.** (Foto: S.V. rnek).
- (76) **Bir kent mezarlığı.** (Foto: U. rnek).
- (77) **Eski ve yeni taşların yan yana bulunduğu bir kent mezarlığı.** (Foto: U. rnek).
- (78) **Bir köyde mezar kazılışı, tabut ve cenazeye katılanlar.** (Foto: S.V. rnek).
- (79) **Bir kasabada mezar kazıcıları,** (Foto: S.V. rnek).
- (80) **st dualı tabut rts.** (Foto: S.V. rnek).
- (81) **iekli mezar taşı.** (Foto: S.V. rnek).
- (82) **“Cami”li mezar taşı.** (Foto: S.V. rnek).
- (83) **apalı bir denizci mezarı.** (Foto: S.V. rnek).
- (84) **Yüksek demir parmaklıklarla korunan bir mezar.** (Foto: S.V. rnek).
- (85) **Bisiklet yarışı sırasında ölen birinin mezarı.** (Foto: R. Işık).
- (86) **“Yenge mezarı” diye adlandırılan bir kadın mezarı.** (Foto: S.V. rnek).
- (87) **Oyuncaklarla donanımış bir ocuk mezarı.** (Foto: A. Erden).
- (88) **Bir gelin mezarı.** (Foto: A. Erden).

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

A

- Acar, İ.H.- 93
Acaroğlu, T.- 96, 98.
Acıpayamlı, O.- 25, 36, 97, 98, 115, 119, 132, 143, 144, 145, 146, 147, 164, 166, 168.
Akad, L.- 42
Akalin, S.- 33
Akay, İ.H.- 85, 86.
Akca, K.- 101
Akçam, D.- 38.
Akıncı, M.- 116.
Akidil, İ.- 120.
Aksel, M.- 27, 46.
Aksoy, Ö.A.- 37-91.
Aktan, S.- 99.
Alangu, T.- 25, 83, 98, 120
Albek, A.- 69
Aldan, M.- 92.
Ali, S.- 37.
Alois, H.- 222.
And, M.- 8, 25, 40, 98, 99, 119.
Apaydın, T.- 38.
Arat, R.R.- 31-33.
Araz, N.-39, 40.
Arık, R.O.- 79.
Arısoy, S.- 99
Arseven, V.- 27, 94.
Arsunar, F.- 27, 103.
Aslier, M.- 46.
Aşkun, V.C.- 27, 87, 99, 225, 226.
Atalay, B.- 32,
Ataman, S.Y.- 27, 116
Atay, C.- 40.
Aydemir, O.G.- 232.
Aytekin, E.- 40.

B

- Babaoğlu, S. 116.
Babur, Z.M.- 33.
Balaman, A.Ş.- 8, 99, 120, 168, 188.
Balasagunlu Y.- 31.
Yusuf Has Hacıp
Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey- 35, 146.
Bâli, M.- 105, 120.

Barlas, U.- 27, 91, 186, 188, 204, 205.
Bartok, B.- 24.
Başar, Z.- 27, 93, 120, 164, 166, 192, 238.
Başgöz, İ.- 23, 25, 97, 98, 113, 119, 148.
Başoğlu, H.F.- 217, 218, 219, 220, 222.
Bayatlı, O.- 27.
Başkurt, F.- 38
Başkurt, Ş.- 7, 27, 84
Bayrı, M.H.- 27, 88, 89, 168.
Beit R.- 125.
Bekdaş, C.- 99.
Beşikçi, İ.- 188.
Beşmart, a.- 99.
Beysanoğlu, Ş.- 86, 99.
Bikkul, A.U.- 78.
Bilbaşar, K.- 38.
Bilge Kağan- 30, 31.
Bilginer, R.- 39, 40.
Bilmen, Ö.N.- 219, 220, 235.
Binyazar, A.- 33.
Borataş, P.N.- 7, 16, 25, 33, 77, 79, 83, 84, 98, 113, 119, 134, 170, 191, 230.
Bölükbaşı, R.T. 22.
Busbecg- 35.

C

Caferoğlu, A.- 27, 32, 33, 36.
Canpolat, M.- 32, 99.
Carım, F.- 34.
Cebeci, A.- 99.
Cengiz, M.A.- 81.
Cumalı, N. 38, 40.
Cumbur, M.- 99.

Ç

Çağatay, S.- 36.
Çaylı, F.- 88.
Çekli, H.- 79.
Çelik, Ş.V.- 91.
Çiçekli, C.- 81.

D

Danışman, Z.- 34.
Dede Korkut- 32, 33.
Demir, A.- 46.
Demircioğlu, Y.Z.- 27.
Demirkan, S.- 79.

Demirsipahi, C.- 27.
Dengiz, O.- 111.
Develi, F.- 123, 124, 125.
Dilaçar, A.- 31.
Dilmen, G.- 40.
Dinçer, F.- 27.
Dizdaroğlu, H., 23, 27, 99.
Drevad, A.- 35.
Doğanç, A.- 116.
Duman, H.- 224.
Duru, S.- 41, 42.

E

Eberhad, W.- 24.
Ege, H.- 218.
Elçin, Ş.- 27, 99, 120.
Eralp, P.- 97.
Ercan, E.- 188.
Erculasun, B.- 36.
Erden, A.- 8.
Erdentuğ, N.- 25, 99, 119, 191, 201, 224, 227.
Erdoğan, Ş.- 91.
Eren, N.- 99.
Ergin, M.- 31, 33, 105.
Erginer, G.- 94, 114.
Ergun, S.N. - 27.
Erguvanlı, E.- 98.
Erk, Z.- 94, 95, 114, 146.
Evliya Çelebi- 34.
Eyüboğlu, B.R.- 27, 38, 45.
Eyüboğlu, i.Z.- 204.
Eyüboğlu, S.- 38.

F

Fındıkoğlu Z.F.- 7, 27, 80, 82, 114, 115.

G

Gezimihal, M.R.- 27.
Genç, R.- 32.
Gennep, A.V.- 7, 77, 78, 131, 222.
Ghiselin, O.- 34.
Giese, F.- 24.
Göğceli, K.S.- 231.
Gökalp, Z.- 21, 23, 24, 35, 116.
Gökyay, O.Ş.- 33, 34, 187.
Gören, Ş.- 42.
Gözaydın, N.- 158.

Gülensoy, T.- 99.
Günel, N.- 45.
Günay, U.- 120.
Güney, E.C.- 27, 82.
Güney, Y.- 42.
Güngör, K.- 27, 115.
Güntekin, R.N.- 37.
Gürpınar, H.R.- 37.
Gürpınar, H.R.- 37.
Gürsoy, A.- 98.
Güzelbey, C.C. 91
Güzelbey, O.- 116.

H

Halikarnas Balıkcısı- 38.
Hasluck, F.W.- 24.
Hasan F hmi- 80.
Hınç, i.- 27, 101, 106, 107; 116.
Hızarcı, S.- 33.

I

Işıtman, İ.R.- 114.

İ

İbn Batuta- 33.
İlaydın, H.- 99.
İloğlu, M.- 204.
İnan, A.- 27, 92, 115.
İnan, M.- 225.
İsmail Hüsrev- 80.
İyem, N.- 46.
İzdem, E., 87.

J

Jacob, G.- 24.
Johansen, U.- 24.

K

Kabaş, Ö.- 24.
Kaftancıoğlu, Ü.- 37, 38, 99.
Karaca, D.- 46.
Karaosmanoğlu, Y.K.- 37.
Karay, R.H., 37.
Kaplan, M.- 33.
Karasu, A.- 99.
Kaşgarlı Mahmud- 32.

Katip Çelebi- 34.
Katoğlu, M.- 82.
Katoğlu, O.- 46.
Kemal, Y.- 38, 40.
Kesirli, R.H. 105.
Kessler, G.- 83.
Kınalızade Ali Efendi- 35.
Kilisli Rifat Bey - 32, 33.
Korkmaz, Z.- 36.
Korkut Ata - 32.
Koşay H.Z.- 7, 27, 77, 78, 79, 84, 85, 90, 93, 115, 191.
Koz, M.S. 9, 230, 231.
Köktürk, M.- 194.
Köprülü M.F.- 22, 23, 33, 105, 115.
Kudat, A.- 183.
Kudret, C.- 40.
Kunoş, İ.- 24, 87.
Kurşunlu, N.- 40
Kültegin- 30.

L

Larsen, O.- 126
Lewis, R.- 35.
Locomte, P.- 35.
Lundberg, G.N.- 126.
Luschan, F.- 124.

M

Mahvi, İ.- 114, 115.
Makal, M.- 38.
Mazaheri, A.- 146.
Mehmet Şerif Paşa- 33.
Menzel Th.- 24.
Meram, A.K.- 31.
Mezsaros, G.- 24.
Montagu, L.- 35.
Musahipzade Celâl- 40, 88.

N

Nafiz, S.- 77.
Nahya, O.- 95, 99, 114.
Nazım, N.- 37.
Nemeth, G.- 24.
Nicolas, M.- 98.
Nutku, Ö.- 25, 40, 119, 182.

O

Ocakcioğlu, H.- 77.

Oflazoğlu, T.- 40.

Okay, H.N.- 99.

Okutan, H.T.- 89.

Olçay, S.- 36

Orak, H.- 88.

Oransay, B.S.- 99.

Oransay, G.- 27.

Orkun, H.N.- 31.

Orta, N.- 92.

Otyam, F.- 38.

Oy, A.- 37.

Ö

Ögel, B.- 99.

Önder, A.R.- 98, 99, 188.

Önder, M.- 27.

Önertoy, O.- 195.

Örnek S.V.- 25, 27, 40, 98, 119, 124, 144, 148, 164, 166, 167, 173, 187, 204, 205, 207, 221.

Ötüken, A.- 37, 111.

Özalp, İ.- 223, 22.

Özbaş, Ö.- 224.

Özbek, M.- 94.

Özcan, F.- 96.

Özdemir, F.- 99.

Özder, M.A.-27, 92, 94, 99.

Özer, K.- 9.

Özerdim, S.N.- 97.

Özgentürk, A.H.- 42.

Öztelli, C.- 27, 81, 99, 113, 116, 219.

Özen, M.N.- 123, 124, 125, 126.

Öztürk, A.- 31.

Öztürk, İ.- 94, 95, 99, 114.

Öztürk, O.- 168, 170, 174.

P

Pamirli O.T.- 87.

Pardeo, J.- 34.

Parmaksızoğlu, İ.- 33.

Pasin, M.H.- 91.

Polat, Ö.- 38.

R

Radloff- 30.

Rainhardt, K.- 24.
Ritter, H.- 24.
Ruben, W.- 24.
Rustow, A.- 7, 80, 82.

S

Sabri, Ş.- 115.
Saintyves, P.- 7, 81.
Sakaoğlu, S.- 99, 120.
Salcı, V.L.- 27.
San, S.- 89, 222.
Saraçoğlu, F.- 238.
Saraçoğlu, T.- 238
Sarısözen, M.- 27.
Saygun, A.- 27, 108, 115.
Saygın, H.- 40.
Schoeck, H.- 124, 126.
Schrag. C.C.- 126.
Sernikli, G.- 15, 23, 95, 99. 114.
Sertelli İ.F.- 101.
Sevin, N.- 27.
Seyidoğlu, B.- 120.
Sınayuç, O.- 95, 99, 11.
Soley, S.V.- 181.
Soydam, S.- 8.
Soysal, R.- 37.
Strahlenberg- 30.
Su, K.- 85.
Su, R.- 27.
Sun M.- 27, 82
Sungurluoğlu, İ.- 91, 219.

Ş

Şahin, O.- 38.
Şaul, M.- 98.
Şavkay, İ.T.- 98.
Şener, S.- 40.

T

Tahir, K.- 159.
Tan, N.- 34, 99, 226.
Tan, N.K.- 224.
Tanpınar, A.H.- 38.
Tansel, F.A.- 23.
Tanyol, C.- 188.
Tanyu, H.- 119.
Tarcın, S.S- 23.

Tecer, A.K., 27, 115.
Tekeşin, F.- 168, 170.
Tezcan, M.- 96, 128.
Tezel, N.- 82, 115.
Thoms, W.J.- 15.
Thomsen,- 30.
Toraganlı, H.- 99.
Toygar, K.- 32.
Tuna F.- 42, 43.
Tufan, S.- 93.
Türkdoğan, O.- 120, 143, 183, 201, 224.
Türkiçin, B.- 98.
Türkmen, F.- 120.
Tütüncü, A.T.- 165.

U

Uğur, S.- 89
Uluğ, N.- 38, 85.
Uysal, A.E.- 99.

Ü

Üçer, M.- 154, 226.
Ülken, H.Z.- 2, 23, 124.
Ülkütaşır, M.Ş.- 7, 27, 32, 83, 85, 99, 115, 116, 148.
Ün, M.- 42.
Ünver, A.S.- 27.
Ünver, İ.- 105

W

Wámbéry, A.- 31.

Y

Yaygın, A.R.- 27, 90, 115, 216, 238.
Yanıkoglu, B.A.- 27, 81, 86.
Yasa, İ.- 186, 189.
Yekta, R.- 23.
Yener, E.- 7, 81.
Yener, Ş.Ş.- 91.
Yenisey, F.- 90.
Yetkin, S.K.- 115.
Yıldız, B.- 38.
Yılmaz, A.- 42, 86, 236, 238.
Yönetken, H.B.- 27, 115.
Yörük, A.- 40.
Yund, K.- 91.

Z

Zaim, T.- 45.

ISBN 975 - 17 - 1063 - 4
FİYATI : 2.000.000.- TL.